WARBURG INSTITUTE
FGM 162

SZATHMÁRY: MAGYAR ALKÉMISTÁK

KIADJA · A · KIR · MAGY · TERMÉSZETTUDOMÁNYI · TÁRSULAT

S.26. — ne IX 2

UNIVERSITY OF LONDON
WARBURG INSTITUTE

f
g
m
162

TERMÉSZETTUDOMÁNYI
KÖNYVKIADÓVÁLLALAT

MEGINDULT 1872-BEN

XCVI. KÖTET

TERMÉSZETTUDOMÁNYI KÖNYVKIADÓVÁLLALAT

A M. TUD. AKADÉMIA SEGÍTKEZÉSÉVEL KIADJA

A KIRÁLYI MAGYAR
TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT

XCVI. KÖTET

DR. SZATHMÁRY LÁSZLÓ

MAGYAR ALKÉMISTÁK

XVIII.IK (1926–1928. ÉVI) CIKLUS

MÁSODIK KÖTETE

A KÖNYVKIADÓVÁLLALAT ALÁÍRÓI SZÁMÁRA

LIPPAY GYÖRGY hercegprímás alkémiai kéziratának címlapja.
(A bécsi National Bibliothek kézirattárából.)

30/2032

f
g
m
152

MAGYAR ALKÉMISTÁK

ÍRTA:

DR. SZATHMÁRY LÁSZLÓ

115 RAJZZAL A SZÖVEGBEN
ÉS 1 SZÍNES MELLÉKLETTEL

BUDAPEST
KIADJA A K. M. TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT
1928

UNIVERSITY OF LONDON
WARBURG INSTITUTE

Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, VIII., Múzeum-körút 6., Gólyavár
(Dr. Czakó Elemér)

Ajánlom e munkámat nagynevű tanáromnak,

DR. ILOSVAY LAJOSNAK

tiszteletem és hálám jeléül.

A szerző.

ELŐSZÓ.

Az 1909—10. évek nagyrészét külföldön, a berlini és müncheni müegyetemen töltöttem. Bár céljaim mások voltak, találtam alkalmat arra is, hogy az ottani könyvtárak nagyszámú alkémiai tárgyú munkáját áttanulmányozzam. E tanulmányok hatása alatt határoztam el magamat a magyar alkémia történetének megirására. Az adatgyüjtés megindult, s boldog voltam, ha e régi munkákban egy-egy magyar vonatkozást találtam. Hazatérve figyelmem másfelé terelődött. Az adatgyüjtés abbanmaradt. 1922-ben egy kis cikk jelent meg a „Minervá"-ban, amelyben Eckhardt Sándor a magyar rózsakeresztesekről ír. Ez a cikk újra ráterelte figyelmemet a magyar alkémistákra. A félbenmaradt adatgyüjtés ismét megindult. A munka lassan haladt előre. 1924-ben végre több időt szentelhettem néki, most már gyorsabb ütemben ment a munka. Így született meg a „Magyar alkémisták" czímü munkám.

Jól tudom, hogy új útakon járok. A magyar aranycsinálókról eddig csak néhány kisebb cikk jelent meg. Schwarz, Kropf, Magyary-Kossa dolgozatai ezek, amelyek reflektorként világitják meg egy-egy pillanatra a magyar alkémistákat. Én többet akartam. Feltárni mindazt, amit a mai viszonyok megengednek. E végből át-

kutattam a Magyar Nemzeti Múzeum, a M. T. Akadémia és a budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratait, felhasználtam a bécsi National-Bibliothek kézirattárát, továbbá az oxfordi, a casseli, a londoni, a bázeli és az amszterdami könyvtárakat. Mindenhol szívesen fogadtak, mindenhol szívesen bocsátották rendelkezésemre a kért adatokat, csak a magyar vidékhez fordultam hasztalan.

Mikor az adatok többé-kevésbbé együtt voltak, megindult a munka összeállítása. Ekkor láttam, hogy a magyar alkémisták munkássága, bár számuk nagy, nem olyan, hogy munkájukhoz szabhattam volna élettörténetüket. Munkásságukat legtöbb esetben pár szó mentette meg, amelyre építeni nem lehet. Ekkor határoztam el, hogy élettörténetük köré fogom munkásságukat állítani: munkámat mozaikszerűen írtam meg. Több száz könyvet, kéziratot, levelet tanulmányoztam át. A megbízható adatokat mind felhasználtam. Bármennyire törekedtem is teljességre, tudom, nem teljes a munkám, mert nem lehet teljes. Amíg könyvtárak vannak, amíg kéziratok és levesládák léteznek, addig új adatok kerülhetnek és kerülnek is napfényre. Munkám azonban forrás marad a későbbi kutatók részére. Az adatok soha el nem képzelt tömegét gyűjtöttem össze itt; ha mását használtam fel, hivatkoztam is rá.

Különösen jól felhasználhattam Abafi munkáit, továbbá Kazinczy levelezéseit. Bármennyire is kerültem, mégsem tudtam teljesen mellőzni a latin- és általában az idegennyelvű kitéréseket. Ezek sokszor hibásan vannak szerkesztve. Több

helyen kijavitottam, több helyen azonban meghagytam az eredetit, ha az nem volt túl bántó.

Mikor a magyar alkémisták emlékét felidéztem, éreztem, hogy sok hiányt takarnom kell. Magyar alkémista kép, magyar alkémista könyv nincs. Ezt a hiányt a külföldön talált müvekből pótoltam, melyek igen gazdagok benne. A képeket úgy állitottam egybe, hogy összefüggjenek a szöveggel. A képek nagyobb része gyüjteményemből való, s más müben alig jelent meg belölük egynéhány.

És most a kedves kötelességekről. Mikor munkám kész volt, nagynevü tanáromnak, dr. Ilosvay Lajos-nak figyelmét hivtam fel rá. Ő a legnagyobb készséggel karolta fel. Neki köszönhetem, hogy a Királyi Magyar Természettudományi Társulat nemcsak elfogadta, hanem olyan diszes kiadásban jelentette meg, amely a mai viszonyok között szokatlan. E mellett magára vállalta a munka átolvasását és hasznos észrevételeit velem közölte. El nem múló hálával köszönöm meg az ő szives támogatását.

De nagy köszönettel kell adóznom kedves barátomnak, Ernyey József-nek, aki nemcsak páratlan latinnyelvi tudásával állott rendelkezésemre, hanem a kutatásokra vonatkozólag is becses útbaigazitásokat adott. Sok adatra nemcsak felhívta a figyelmemet, hanem lehetővé tette azoknak a feldolgozását is. Hálásan köszönöm meg szives közremüködését.

Ugyancsak köszönettel tartozom a Kir. Magy.

Természettudományi Társulat Titkárságának is, amiért minden kérésemet teljesíteni szives volt.

Még csak arra kérem tagtársaimat, hogy olvassák munkámat azzal a szeretettel, amellyel megírtam. Köszönettel venném, ha birtokukban lévő új adatokkal támogatnának, hogy azokat adandó esetben kiegészítésül felhasználhassam. (Budapesti Kereskedelmi Akadémia. Alkotmány-utca 9/11.)

Budapest, 1928 április hó.

Dr. Szathmáry László.

TARTALOM.

Oldal.

Ajánló sorok V
Előszó VII
Tartalomjegyzék XI
Bevezetés 1
A rajongók 15
Aki a pénzt szerette 54
Az aranycsináló, aranyfinomító 59
A magyar rózsakeresztesek 77
Akivel csak alkémiáról lehet beszélni 108
A legbecsületesebb és legműveltebb magyar alkémista ... 133
Az alkémia teoretikusa 156
A misztikus tudományt kedvelő prímás 161
„Az ipám és az atyja" 177
Alkémisták a magyar királyi udvarban 191
A „híres okkultista" 234
A magyar szerzetesek és főpapok mint alkémisták 245
A nagyszebeni pap miséje 250
Pozsony, a magyar alkémista város 273
Magyar alkémisták külföldön 278
A londoni magyar aranycsináló 285
Dittrich mester 296
Az aranycsináló generális 303
Külföldi alkémisták Magyarországon 312
A természet az alkémistákat támogatja 335
A szélhámosok 352
A kalandorok és pénzhamisítók 360
A sikkasztó magyar testőralezredes 368
„A piszkoskezű aranyat és orvosságot főző Adept" 373
A debreceni református főiskola tanárának véleménye .. 379
Akik elítélték az aranycsinálást 387
Alkémiai szakkifejezések magyarázata 398
Alkémiai jelek 434
Névmutató 437
Tárgymutató 447

Bevezetés.

Alkémia! Mennyi vágyat, örömöt, boldogságot és mennyi keserűséget, csalódást, kétségbeesést takar ez az egyetlen szó. Aranyat ígér. Ennél nagyobb vonzóerő nincs a földön. Minden lépésünknél ott cseng, minden jóhoz rajta keresztül vezet az út. Egészséget nyujt. Mit ér az élet egészség nélkül, lehet-e annak szépségét roskadozó testtel élvezni? Örök életet ad, hogy a földi gyönyör időtlen időkig tartson. Nincs mesterség, nincs tudomány, amelyik ennyit kínáljon. Társai: az asztrológia, a mágia, a kabala meg sem közelítik. Az asztrológia csak csillagzatokat, jövendő sorsokat vizsgál, de azokon változtatni nem áll módjában; a mágia csak rejtelmes hatalom, amely természetfeletti erővel csodákat mível; a kabala csak vallásbölcseletből fakadó jóslás, varázslás. Szemben ezekkel az alkémia aranyat, egészséget, örökéletet kínál egyszerre. Valóban csodálkoznunk kellene, ha nem akadt volna művelője. Volt is bőven.

Az alkémisták már a bibliai személyek között is társakat kerestek.[1] Elődüknek tartották MÓZES nővérét, MÁRIÁ-t (Mirjám), aki titokzatos erőknek parancsolt. Maguknak követelték MÓZES-t, aki az aranyborjút hamuvá égette, pedig „aranyat el-

[1] SZATHMÁRY: A biblia és az alkémia. Természettud. Közl. Pótfüzet, 1927, 24. l.

égetni nehezebb, mint előállítani". Azt állították, hogy a bölcs SALAMON király szintén ismerte az aranycsinálás titkát, különben sohasem lett volna annyi aranya, amennyivel a jeruzsálemi templomot felépítette és díszítette.

De Hermes titkos tudományának más nemzetek körében is voltak híres művelői. Az ókor szépséges királynőjét, KLEOPATRÁ-t, KOMARIUS adeptus[1] tanította a mesterségre. „Különben alig sikerült volna borban oldania az igazgyöngyöt, amellyel szépségét tartotta fenn." A smaragd-tábla, ez a rejtélyes írás, amelynek megoldásán évszázadokon át hasztalan fáradoztak, egyiptomi eredetű. Az alexandriai görögök között, ZOZIMOS, OLYMPIODOROS,[2] HELIODOROS voltak a híresebbek, de kívülük még sokak nevét jegyezte fel a történelem. Nagy szerepet vittek az arab aranycsinálók. Sokat emlegették GEBER-t,[3] AVICENNÁ-t CALID-ot. De virágzott a mesterség a későbbi időkben is. ALBERTUS MAGNUS, AQUINOI SZENT TAMÁS, ROGER BACO,

[1] Különbség teendő alkémista, adeptus és hermet vagy hermetikus filozófus között. Az alkémisták azok, akik alkémiai műhelyekben önművelés útján szerezték meg a kémiai gyakorlatot. Ez megfelel a mai kézművesnek. Az adeptus ismeri a bölcsek kövének előállítását is, módjában áll nemtelen fémet nemesre változtatni. A hermetek azok, akik rejtelmes tudományukat rendszeresen tanulták és elméleti alapon művelték.

[2] OLYMPIODOROS alexandriai filozófus az V. század első felében élt. HONORIUS császár Kr. u. 412-ben őt küldte követnek ATTILA udvarába.

[3] Újabb vizsgálatok azt mutatják, hogy GEBER nem volt élő személy.

Ismeretlen alkémista és gyógyszerész nő.
(Az Országos Magyar Gyógyszerész Egyesület tulajdona.)

Arnold de Villanova,[1] Nicolaus Flamellus, Basilius Valentinus, Theophrastus Paracelsus, Georgius Agricola, Leonhard Thurneysser, Alexander Setonius Scotus, Michael Sendivogius, Bárótzi Sándor — hogy csak a legkiválóbbakat említsem — mint láncszemek kapcsolódnak egymásba.

Az alkémia terjedését bizonyára lelki ok is elősegítette. Az ember ugyanis ellenállhatatlanul vonzódik a rejtelmeshez, a titokzatoshoz. Keresi, kutatja a homályosat és nem nyugszik addig, amíg tisztán nem lát. Minél sejtelmesebb valami, annál erősebb a vonzódás. Az alkémia is ilyen. Kacskaringós, gyakran csekély értelmű jelölések, idegenszerű, szemet kápráztató kísérletek, olyan sűrű ködbe borították az egész tudományt, hogy azt megérteni alig lehetett. És ez a titok vonzotta az embereket, mint éji fény a bogarakat. Jaj volt annak, aki körét átlépte, mert sohasem szabadult tőle.

Mikor R. Boyle (1621—1691), de különösen A. L. Lavoisier (1743—1794) kimondta, hogy a fémek elemek és fel nem bonthatók, egyben az aranycsinálást is lehetetlenségnek minősítette. Ez a tétel később nagyon megmerevedett. H. Kopp[2] (1817—1892) azt mondja: „Die Geschichte der

[1] Munkáját az erdélyi születésű Tamás nyomdász adta ki 1472 és 1481 között, kinek nyomdája előbb Mantuában, később Modenában állt.

[2] H. Kopp: Beiträge z. Gesch. d. Chem. I. 17. l. — H. Kopp: Die Alchemie. I. köt., előszó. (Természettud. Társ. könyvt.)

Alchemie ist die Geschichte eines Irrtums", más helyen pedig: „Exzessen in der Verirrung des menschlichen Geistes". KOPP szavait sokan idézték, hogy rámutassanak az aranycsinálók meddő működésére. Az aranycsinálás lehetetlenségének gondolata terjedt. Mind mélyebb és mélyebb gyökeret eresztett. Az eredmény is hamar jelentkezett. Az aranycsinálókat úgy tekintették, mint a tévedések szerencsétlen áldozatait. Mosolyogtak rajtuk, pedig logikusan gondolkoztak.

Már az EMPEDOKLES—ARISTOTELES-féle elemsorozattal is (víz, levegő, föld, tűz) lehetséges az átmenet egyik anyagból a másikba. Még élesebben kidomborodik ez a principiumok (mercurius, sulfur, sal) bevezetésével. A fémek a principiumok és a görög elemek közreműködésével keletkeztek és a legrégibb idő óta, mint összetett testek szerepeltek. De ha valamely test összetett, akkor alkotórészeiből felépíthető. Ebből indultak ki a régi aranycsinálók; nincs itt szellemi eltévelyedésről szó, hanem egyszerű és logikus következtetésről. A görög elemek és principiumok bevezetésével egy különleges természettudományi elmélet alakult ki, amelynek következményeit vállalták. Ugyanolyan joggal elítélhetnők a flogisztonistákat is. Persze kiemelendők a társaságból a csalók és szélhámosok, akikkel elvégre mindenhol találkozhatunk.

KOPP szavai tehát javításra szorulnak. A kémia történetének új kutatói nem is mulasztják el ezt hangsúlyozni.

Az aranycsinálás csak látszólag szűnt meg.

Hol titokban, hol nyiltan újra meg újra felbukkant, napjainkban pedig éppenséggel renaissance-át éli. Ezt mutatja a következő kis történeti áttekintés.

1836-ban az olasz J. A. ROTTI szabadalmaztatott eljárást.

1853-ban C. TH. TIFFERAU[1] hozott nyilvánosságra recepteket.

1868—69-ben aranycsinálás folyt I. FERENC JÓZSEF király rendeletére Bécsben, amelynek vezetője a bécsi műegyetem tanára, A. SCHRÖTTER[2] volt. 1910-ben szabadalmat kapott ROUX, aki ezüstből és vasból akart elektromos kemencében aranyat előállítani. Azt is sokan tudják, hogy a bécsi származású br. HELLENBACH, a híres természettudományi író, mikor élete végén Milánóba visszavonult, laboratóriumot rendezett be, ahol a mindent gyógyító bölcsek kövét kereste. A svédek híres írója, A. STRINDBERG meggyőződéses alkémista volt, aki e tárgyról értekezést is írt.[3] 1910-ben JOLLIVET CASTELOT Douai-ban, Franciaországban folytatott kísérleteket. A kísérletek célja volt ezüstöt arannyá alakítani arzénnel és vörös antimónszulfiddal. Ő egyébként a francia alkémista társaság jelenlegi elnöke (1927); ugyanis Franciaországban az alkémisták társulatba tömörültek. A társaság laboratóriumot és egy folyóiratot tart fenn: „*Les*

[1] C. TH. TIFFEREAU: Les métaux sont des corps composés. Paris, 1853.

[2] Geheimakten aus d. k. u. k. Haus-, Hof- u. Staatsarchiv. Wien, Allgem. Zeitung, 1925.

[3] Lettres sur la chimie par A. STRINDBERG. Paris, 1896—1897.

Nouveaux Horizons de la Science et de la Pensée" cím alatt. 1927-ben lapot indítanak a német alkémisták. A lap Berlinben jelenik meg, címe: „*Alchemistische Blätter*". Az sem újdonság, hogy London különféle laboratóriumaiban sok műkedvelő foglalkozik alkémiai problémákkal. Dániában szintén alakult alkémista társaság.

Az aranycsinálás tehát a régi alapon még ma is tart. De mellette egy új ösvény támadt az újabb kutatások alapján. Ugyanis feltételezik, hogy az atómok összetettek. Az atómok központja egy pozitív töltéssel bíró belső mag, amely körül, mint a nap körül a bolygók, keringenek a negatív töltésű elektrónok. Az ellenkező előjelű töltések kölcsönösen egyensúlyban tartják egymást. Az atómmagot szintén összetettnek gondolják, az alkotórészek valószínűleg hidrogén-atómmagok. Ha az atómmag valamilyen külső behatásra szétbomlik, új elem áll elő.

Az elemek átváltozásának ma két módját ismerjük. Az egyik a rádióaktív átalakulás, miközben a magasabb rendszámmal bíró elem alacsonyabb rendszámúvá alakul át. A másik az atóm szétbombázása alfasugarakkal, tehát pozitív töltésű hélium-atómmagokkal.[1]

Az elemek felbontása, vagy ami többé-kevésbbé egyre megy, az aranycsinálás rendületlenül folyik tehát tovább. Ha igaz az, hogy a kémia az alkémiából fejlődött, akkor áll az is, hogy a mai

[1] Ilosvay L.: Az anyag egysége és az elemek átváltoztatására irányuló kísérletek. Természettud. Közl. 1927. és Chem. Rundschau. IV. Jahrg. Nr. 20—21.

kémia lassan alkémiává alakul, mintegy igazolva a régi közmondást: „semmi sem új a nap alatt".

A mai kutatás azonban nem hasonlít a régiekéhez. A ma alkémistái alapos előtanulmány után nyúlnak a kérdéshez, nagyon finom készülékekkel végzik kísérleteiket, elhagyva azt a sok sallangot, nem egyszer piszkot, ami a régiek munkáját, tudását egyaránt jellemezte. Mert a régiek nem olyan laboratóriumban dolgoztak, mint a mai kutatók. COMMENIUS AMON[1] így ír erről: „. . . . valami pintzékbe, a' hol egynéhány rendel állottanak Tüzhelyek, Kementzétskék, Üstök és Üveg portékák, úgy hogy minden tündöklött." „Az emberek pedig járkálván aprólék fákat öszvehordtak és azokat az edények alá rakták; azután azt felfutták és ismét eloltották, az edényeket valamivel megtöltötték és egyik edényből a másikba által töltögették."

Az nem vita tárgya, hogy közöttük sok szélhámos, kalandor akadt. Ezek közül több már életében megbünhödött. Volt olyan, kit sötét tömlöcbe zártak, s ott pusztult nyomorultul; volt olyan, kit megcsonkítottak; és akadt olyan is, akit aranyos ruhába öltöztettek, s úgy adtak hóhérkézre. De az is bizonyos, hogy sorukba sok természettudományt szerető, művelt egyén is tartozott, akik filozofálással készítették elő az utat azok részére, akik a kérdés gyakorlati megoldására vállalkoztak. Senkinek sem jutott eszébe sem a multban, sem a jelenben ALBERTUS MAGNUS-t,

[1] COMMENIUS-RIMÁNY: Világ labirintusa. Pozsony, 1805, 117. l. (Nemzeti Múzeum könyvt.)

Az alkémista. DÁVID RIJCKAERT festménye után. Eredetije a Szépművészeti Múzeumban.

Aquinoi Szent Tamás-t, Lippay György-öt vagy Bárótzi Sándor-t szélhámosnak tartani. Ezek komoly férfiak voltak, akik koruk természettudományi ismeretei alapján dolgoztak.

A csalók népszerűtlenné tették a mesterséget. A becsapottak panasza nyomán tiltó rendeleteket bocsátanak ki, nemcsak az uralkodók, hanem a városok is. A becsületesek nem akarván magukat szégyennek, büntetésnek kitenni, titokban dolgoztak vagy társulatba verődtek össze.

Hermes mesterségét űzők között feltűnően sok az orvos. Ez nem hazai jelenség; így volt külföldön is. Ennek megvan a maga magyarázata. A bölcsek köve nemcsak aranycsinálásra jó; csodagyógyszer az, amellyel minden betegség gyógyítható.

Többen azzal vádolják őket, hogy munkálkodásukban tervszerűség nincsen; amit műveltek, ötletszerű, zavaros, alig érthető. Akik ezt állítják, tévednek. Bármelyik alkémista könyvét nézzük, mindegyikben megtaláljuk a kiindulási alapot, a négy elemet: a tűzet, vízet, földet és a levegőt. Ezek a testek alkotórészei és eredetük isteni. A természet maga más elemeket ismer, a mercurius-t, a sulfur-t és a sal-t. A fémeknek ezek az alkotórészei. De alattuk nem a közönséges, a természetben előforduló kéneső és kén értendő, hanem az elváltozott, légies természetű. A valódi kéneső és kén sokat tartalmaz belőlük.

Ez volt a régi világ természettudományi felfogása, ebből kellett kiindulniok, ebből is indultak ki. Az elmélet inkább elgondolásból, mint kísér-

letből született. Az elemek és principiumok már magukban rejtik az átalakítás lehetőségét. Csak arról volt szó, megtalálni a nyersanyagot, abból kivonni a lényeget, a lelket, az erőt (spiritus, anima etc.), amely közönséges fémeket nemesre fest. És itt az a hely, ahol az egyöntetűség megszűnik. Más alkémista más nyersanyagból indulva ki, más eredményre jutott. Ha tehát szertelenség mutatkozik munkálkodásaikban, az innét származik.

A sikertelenséget mindig meg tudták indokolni. Az indokolás módját érdekes gúnnyal adja meg COMMENIUS AMON: „Az egyik igen hideg Tüzet tsinált, nem főtt-meg jól. A' másiknak igen sebes tüze volt, az edényei széllyel pattantanak és azokból valami kipárolgott: Ő azt mondotta, hogy az Ázot repült ki és sirt. A' harmadik egyik edényből a másikba által töltvén, elöntötte vagy rosszúl timporálta. A' negyedik kifüstölte a szemeit, nem vigyázhatott a calcinálásra, avagy szemeit tele eresztvén füsttel az alatt, míg azokat kitörlötte, az Ázot elrepült. Némelyek sok füstöt nyelvén magokba, meg is holtanak. Legtöbben voltanak ollyanok, akiknek erszényekben nem akart állania a szén, kéntelenek voltak másuvá futosni, költsön kérni, az idő alatt meghült és minden semmivé lett." „Az egyik Filozofusokra vetett, hogy ők ezt a tudományt igen homályosan irják le, a' másik panaszkodott az üvegedényeknek töredékenységekre, a harmadik a Planeták Aspectusainak rendetlen és kedvetlen voltokat okozta, negyedik a kénesőhöz ragadott földi zavaros materiára bo-

szankodott, ötödik a költségnek nem léttére panaszkodott."[1]

Mindenre gondoltak, csak arra nem, hogy rossz alapra építettek.

A magyar alkémista sohase volt csak aranycsináló. Mind rendes foglalkozást üzött. Egyik orvos vagy pap volt, a másik tanár, akadt független földbirtokos, iparos, testőr stb. Megélhetésüket rendes évi jövedelmük biztosította, s így csalásra nem szorultak. Hogy sorukban akadt egy-két szélhámos, az szinte természetes; melyik pályán, melyik társaságban nem akadt vagy akadhat?

A magyar alkémisták igazi rajongók voltak. Azt, amit tudtak, vagy amiről azt hitték, hogy tudják, nem szülőföldjükön tanulták. A magyar fiúk elvégezve az itthoni iskolákat, külföldi egyetemekre mentek. A külföldi iskolák híresek voltak. Azzá tették a kiváló tanárok. A jénai, hallei, franekeri, leideni, páduai, krakkói, bécsi és a többiek tömve voltak magyarokkal. A főiskolák rövid idő alatt képesítettek. Az orvosi, bölcsészi, teológiai diplomákat 2—3 félév alatt kiadták, ha egyébként a feltételeknek eleget tettek. Javarészük tudománnyal megrakodva és doktori címmel díszítve jött vissza hazájába.

A külföldi tartózkodás bő alkalmat nyujtott ugyan az ismeretek szerzésére, de az ismerkedésre is. Hamarosan bejáratosak lettek a városban élő alkémistákhoz. Eljárogattak oda a munkát nézni.

[1] COMMENIUS-RIMÁNY: A világ labirintusa. Pozsony, 1805, 117. l. (Nemzeti Múzeum könyvt.)

Szimbolikus kép. Az aranycsinálás titkát a mercurius nyitja ki. Alól kabalisztikus rajz, amely azt mutatja, hogy az elemek és a principiumok mint tevődnek össze anyaggá. (Joh. de Monte Raphaim munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

Megszerezték az akkori divatos könyveket és bujták, tanulmányozták. Egyik-másik tingálást is látott. Elsajátítását nagyon megkönnyítette az, hogy a tanárok között nem egy akadt, aki e tárgyról vallott nézetét előadásába szőtte bele. A magyar fiúk hálás tanítványok. A mesterséget gyorsan eltanulták. Tudással, könyvvel, sőt laboratóriumi felszereléssel tértek vissza. Itthon azután önállóan űzték a mesterséget. Ez a magyarázata annak, hogy miért találni azon kevés emlék között, ami utánuk fennmaradt, annyi külföldi vonatkozást. Az alkémia, amelyet magyar földön szorgalmasan műveltek, importált tudomány.

A magyar alkémisták újat nem alkottak, hírnévre sem tettek szert. Leginkább ismertek azok, akik külföldön éltek. Aranyat ők sem állítottak elő. Más emlék is kevés maradt utánuk. Akadt olyan, akinek csupán nevét ismerjük.

A magyar aranycsinálók nem voltak közlékenyek. Könyvet, írást keveset hagytak hátra, ami nyilván összefügg a zárkózott magyar jellemmel. A magyar ember tudását nem fitogtatja, írásra pedig nehezen szánja rá magát. Ehhez járult egyrészt e tudomány titkossága, másrészt lenézett volta. A közönség a sok csalás után bizalmatlan volt iránta. A hóbortos névre pedig senki sem vágyakozott. Amellett üldözték a magyar alkémistákat. Pápai és királyi rendeletek tiltották az aranycsinálás műveletét. Minden okuk meg volt tehát, hogy igazi arculatukat elrejtsék. Ne csodálkozzunk tehát, hogy könyv tőlük alig jelent meg. A kéziratok, amelyek egyes könyvtárakban találhatók, ide-

gen szerzőktől valók, idegen nyelven vannak írva. Egyetlen magyarnyelvű alkémista nyomtatvány BÁRÓTZI 70 oldalas védőirata, amely a „Mostani Adeptus" előszava. Ami még ezenkívül fennmaradt, pár szónál nem egyéb.

Ez a némaság — ki tudja — minő felfedezést vitt magával a sírba!

A rajongók.

Az alkémiának mindig voltak vakbuzgó művelői. Nem voltak ezek szélhámosok, nem csaltak ezek meg senkit, csak lelkesedtek, hittek a titkos

Szimbolikus kép. A fiait vérével tápláló pelikán a bölcsek kövét jelenti, amely csak fáradságos munkával érhető el. (Curieúse chemische Schriften című munkából. A M. T Akadémia könyvtárából.

mesterségben, áldoztak érte pénzt, vagyont, fáradságot. Eredménytelenség nem szegte kedvüket.

Ismeretlen alkémista.
(Az Országos Magyar Gyógyszerész Egyesület tulajdona.)

Ha kidőlt egy a sorból, jött helyébe más, mert táplálta valamennyit a remény, a „hátha".

A rajongók sorát JÁNOS bártfai gyógyszerészszel[1] kezdhetnők. Miként megállapítható, 1442-ben élt Bártfán. Szerepet vihetett a városban, mert a magisztrátus két forintot utalványoztatott ki néki egy alkalommal.[2] Hogy miben állott az ő mű-

Gyógyszertár a XVI-ik századból.
(Hydrolithus Sophicus című munkából. A szerző gyűjteményéből.)

ködése, alig állapítható meg, de állítólag a titkos mesterségnek nagy kedvelője volt.

A másik mesterről is keveset tudunk. ARANGYÁS MIHÁLY[3] volt a neve, 1534 körül élt a szászok

[1] Gyógyszerészeti Hetilap, 1905, 306. l. — DEMKÓ K.: Felső-Magyarországi városok a XV—XVII. században, 105. l.

[2] FEHÉRPATAKY L.: Magyarországi városok számadáskönyve. 571. l.

[3] GYÁRFÁS T.: Brassói ötvösség története. 1912, 88. l.

között Brassóban. A városi tanács megbizatást ad néki. Rossz pénzekből kellett kiválasztania a réz mellől az ezüstöt.[1] A városi tanács ezért a munkáért 1 forint 25 oszporát fizetett a mesternek, akit egyébként így könyvelt el számadásaiban: „MAGISTER MICHAEL ALCHIMISTA". Mint afféle bizonytalan foglalkozású férfi, nem maradt sokáig a városban. 1537-ben már nem volt Brassóban. A városnak és a vidéki nemeseknek pere támadt ANTAL ötvösmesterrel, és őt a város követ útján idézi meg. Úgy látszik, valami pénzhamisításról volt szó, mert ő a koronatanu és szakértő.

Neve szerint magyar születésű.

A magyar rajongók sora folytatódik ID. ROZSNYAY PÉTER-rel,[2] aki foglalkozására nézve cementes (aranyolvasztó, aranyfinomító). A művelt, több nyelvet beszélő férfi nagy vonzalmat érzett a „művészet" iránt, s üres óráiban alkémista munkákat tanulmányozott. Ennek a buzgalomnak az eredménye az a kézirat, amely 1599-ből maradt ránk és jelenleg a csetneki parochia könyvtárában van. A kézirat címe „PANDORA", 89 lapból áll és német nyelven van írva. Nem eredeti munka, másolás. Mint írja — 1599-ben 21 napi keserves munka árán másolta le egy vén filozófus 1543-ban megjelent könyvecskéjéből. Tartalma — mondja ORIENT — nagyjában egyezik az 1598-ban Bázelben megjelent s ugyancsak az említett könyvtárban található mun-

[1] Quellen. Gesch. d. Stadt Kronstadt. II. 332. l. (M. T. Akad. könyvt.)

[2] ORIENT GY.: Adalék az alkémia történetéhez Magyarországon. Orvostermtud. értesítő, 1902. XXIV. köt.

kával. KOPP[1] hasonló című munkáról emlékezik meg, amely 1582-ben jelent meg. E könyv teljes címe: „Pandora, das ist die Edeleste Gab Gottes oder der Werde und Heilsame Stein der Weisen. Basel".[2] ORIENT azt mondja, hogy a kézirat és e könyv között az összefüggés nagyon kevés; egyrészt ebből, másrészt abból, hogy a kézirat 1543-ban megjelent könyvből másoltatott, azt kell következtetnünk, hogy nem a KOPP-féle Pandorából származik. Pandora névvel egyébként más munka is megjelent. Így „Epimethaei Pandora oder Stein der Weisen, mit welchem die alten Philosophen, auch Theophrastus Paracelsus die unvollkommene Metalle durch Gewalt des Feuers verbessert". A munka ugyancsak Bázelben jelent meg 1598-ban.[3]

A „Pandora" szó görög és annyit jelent, mint „mindenkitől megajándékozott". A görög hitrege szerint az első földi asszony, akit HEPHAISTOS földből és vízből alkotott. PANDORA azonos a keresztények ÉVÁ-jával. Az istenek megáldották szépséggel, fiatalsággal, hanggal, alakkal, szüzességgel, de ZEUS ezek mellé még egy szelencét is ajándékozott, amelybe az emberiség szenvedése volt zárva a reménnyel együtt. Később élettársat választott magának, ekkor a bajok elszálltak belőle, s csak a remény maradt vissza. Pandora szelencéje tehát rejtelmes és kellemetlen ajándék.

[1] H. KOPP: Die Alchemie. Heidelberg, 1886, II. köt., 368. l. (Természettud. Társ. könyvt.)

[2] H. FICTULD: Chym.-phil. Probier-Steins. Dresden, 1784, 114. l. (A szerző gyűjt.)

[3] H. KOPP: Die Alchemie. Heidelberg, 1886, II. köt., 368. l.

Jobb attól félni, mint örülni neki. És ez az a pont, amelybe az alkémista belekapaszkodik.

GRÓF CSÁKY ISTVÁN-tól[1] származik az a kézirat, amely a kolozsvári egyetem kémiai tanszékéhez került. A munka a XVII. században íródott és az akkori időben elterjedt alkémiai ismereteket tartalmazza.

J. J. BECHER (1635—1682) egyik könyvében két magyar alkémista nevét örökíti meg.[2] Az egyik GRÓF ESZTERHÁZY generális, aki Kismartonban lakott az Eszterházy-család ősi birtokán. A generális keresztnevét nem említi. Valószínűleg ESZTERHÁZY JÁNOS gróf győri várparancsnokkal azonos.

ESZTERHÁZY nagy titkot ismert. Hogyan jutott hozzá, arról nincsen említés, de feljegyeztetett, hogy az aranyból és ezüstből kivonta az animát, amellyel tingált is. A festett fém kénesővel amalgámot adott. Az amalgámozást érdekesen jelképezi munkájában GIOVANNI LACINI, az olasz barát.

Az anima szó lelket, életerőt jelentett és szakkifejezése volt az aranycsinálóknak. Ezzel párhuzamosan használták a spiritus szót szellemértelemben. A földi élő és élettelen testek, a corpus-on kívül anima-t és spiritus-t is tartalmaztak. Mindezt jelképesen a német LAMBSPRINCK[3] így fe-

[1] ORIENT GY.: Adatok az alkémia történetéhez Magyarországon. Orv. Ter.-Tud. Ért. 1902, XXIV. köt., 1—3. füz.

[2] J. BECHER: Chem. Glücks-Hafen. Leipzig. 1755. 78. l. (Akad. könyvt.)

[3] LAMBSPRINCK: De Lapide Philosophico. Frankfurt, 1625. 7. l. (A szerző gyűjt.)

jezte ki: „Mare est Corpus, duo Pisces sunt Spiritus et anima".

Az alkémisták célja volt már most koncentrálni az anima-t. Kivonatot, tinkturát, esszenciát készíteni, amelyben az anima oly tömény, hogy tingál, fémeket sárgára és fehérre (aranyra és ezüstre) fest.

B

Szimbolikus kép. A lovag (kéneső) kardjával leszúrja a királyt (arany). Az arany a kénesőben feloldódik és amalgámot ad. (G. Lacini munkájából.)

Becher mély tisztelettel emlékezik meg Eszterházy-ról, aki a materia prima[1] boldog tulajdonosa. De a megtisztelés bizonyára nemcsak személyének, hanem az előkelően hangzó nevének is szólt.

A másik, akiről megemlékezik, Marsaly Dániel. Marsaly valószínűleg Pozsonyban élt és

[1] Becher a „materia prima" helyett „prima rotatio" szakkifejezést használta.

élénk összeköttetést tartott fenn BECHER-rel. Nagy dolgot tudott; az ónt ezüstté alakította. Az ő kezében is ott volt a csodás materia prima, amellyel

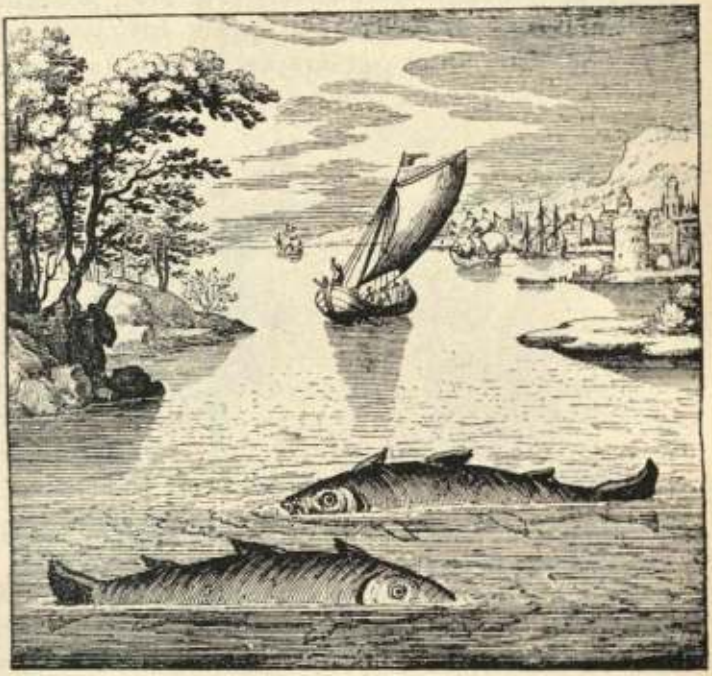

Szimbolikus kép. A tenger a testet a mercuriust, az ebben úszó két hal pedig a lelket és a szellemet jelenti. (LAMBSPRINCK munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

két ón-érmet változtatott át ezüstté, s amelyből egyet barátsága jeléül BECHER-nek ajándékozott. Az ajándékot BECHER nagyon megbecsülte, mert szobája falára akasztotta.

A rajongók sorába tartozott GRÓF BATTHYÁNY ÁDÁM, aki oly szerencsétlenül kísérletezett, hogy felrobbant kemencéje a félkarját leszakította. Ta=

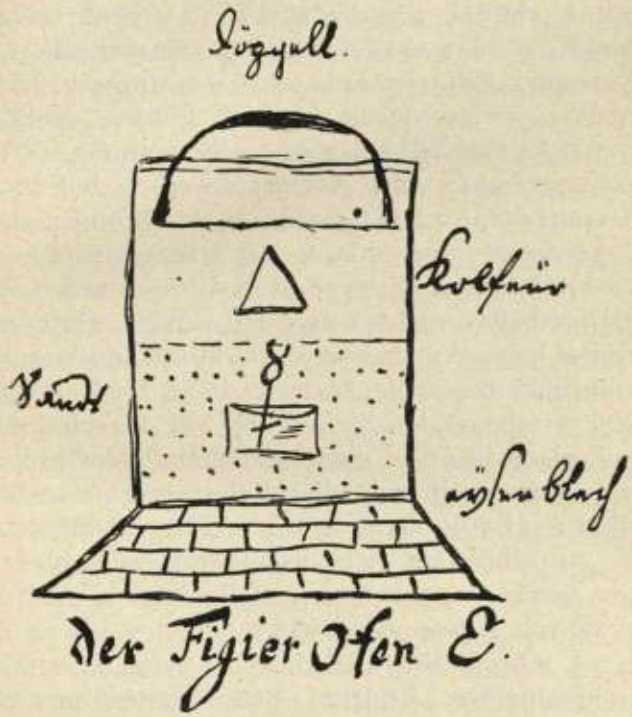

Kisebb kemence típus: „Figier-Ofen", amelyben az anyag fixáltatott. (A bécsi National-Bibliothek kézirattárából.)

lán még azt jegyezhetjük fel róla, hogy a rózsakeresztes páholynak volt a tagja.

1619. március 16—18-án, három nap egyfolytában, tárgyalta a kassai tanács azt a kérelmet,

amelyet a TOLNAY-testvérek, Ferenc és Mihály terjesztettek elő.[1] E kérelemből kiderül, hogy SZIN FERENC kassai polgár szorgalmasan tanulta a titkos mesterséget. Vagyonos polgár volt. Inast tartott, s tanítója a tudományokban a genfi származású KONTE JÁNOS „desztilláló és fémvizsgáló" volt. Az aranycsinálási munkássága — mint a vallomás mondja — így derült ki. SZIN FERENC szolgája, Vince, kincset lelt a ház pincéjében, amely a TOLNAY-testvéréké volt. A kincs ezüstpénzből állott. A tanítás után az inas beállított a tanítómesterhez és kérdezte, nem tudna-e régi ezüstpénzből ezüstöt kiválasztani. Hogyne — volt a válasz — „ha 100 fontban csupán csak 2 lat van is, kihozom". Mintát kért. Az inas erre 300 fillért adott át. Kipróbálták, de azok „füstté váltak, mert ezüstöt nem tartalmaztak". Erre újabb 200 darabbal próbálkoztak, de ez se ment. „Megfehéríteni próbáltam, ezek azonban az eljárás alatt, mert a rozsdától át és át voltak rágva, papírvékonnyá lettek".

Az alkémista SZIN FERENC-ről — sajnos — nem maradt egyéb fenn, legfeljebb még az, hogy ötvös volt Kassa városában.

A gróf ERDŐDY-családnak is megvolt a maga aranycsinálója. Emlékét BÉL MÁTYÁS[2] mentette meg. Mi volt a gróf keresztneve, nem tudjuk, de laboratóriummal rendelkezett, mert „sal universalis"-t állított elő földből, amely át és át volt itatva

[1] MIHÁLIK J.: Kassa város ötvösségének története. Budapest, 1900, 255. l.

[2] BÉL: Scrip. chem. $\frac{67}{\text{Quart. Lat.}}$ Nemz. Múz. kézirattára.

a „sal aether"-rel. Ez a só — mondja leverőleg a polihisztor — nem más, mint salétrom, „amiből más semmi sem remélhető". És BÉL MÁTYÁS-nak tökéletesen igaza volt. Szabolcs vármegyében a talajból nem egy helyen virágzik ki a salétrom (Nagy-Kálló). Mindenesetre feltűnő, hogy a talajból kivirágzott sóban felismerte a salétromot, ami analitikai érzékre mutat.[1]

Megemlítendő még, hogy a grófnak segítőtársai is voltak: egy sziléziai báró és egy generális. De ezekről BÉL nem említ egyebet.

GRÓF BERCSÉNYI MIKLÓS (1664—1726), a híres kuruc generálisról fel van jegyezve, hogy kedvelte a misztikus tudományokat. Könyvtárában előkelő helyet foglaltak el a mágikus írók, az asztrológusok és alkémisták. Ott volt HEINRICH CORNELIUS AGRIPPA VON NETTESHEIM híres munkája, amely mágiával, kabalával van tele, ott volt WOLFGANG ILDEBRANDT „Magia Naturalis" című munkája, CASPERI SCHOTT „Physica curiosa"-ja, ALEXI PEDEMONTANI „De secretis naturae", LEGRAND „Discursus de secretis naturae"-ja, JOHANN BAPT. PORTA „Magia naturalis"-a és sok egyéb orvosi, mágiai és alkémiai munka. És BERCSÉNYI nem dísznek vásárolta a könyveket. Írva van, mikor táborba szállt, ládákban cipeltette maga után kedves könyveit, s mikor pihenőre szólt az idő, elővette őket és olvasgatta. Mikor javait lefoglalták, megtalálták a könyveket.[2] De fel van jegyezve az is, hogy lakosztálya

[1] Lásd: A természet az alkémisták hitét támogatja című fejezetet.

[2] Magyar Könyvszemle. 1881, 281. l.

mellett külön gyógyszerészi laboratóriuma volt, ahol 484 üvegben és szelencében tartotta zárva a különféle titkosszereket. Ha ideje engedte, ide vonult dolgozgatni, kísérletezni, miként azt THALY

GRÓF BERCSÉNYI MIKLÓS.
(A Szépművészeti Múzeum metszettárából.)

KÁLMÁN megállapította. Érdekes esete is volt. 1705-ben Nyitrán táborozott, amikor Bécsből átszökött a kuruc táborba egy vándor alkémista. Nagy büszkén hirdette, hogy hatalmában van a bölcsek köve, amellyel nemcsak arany csinálható, hanem a had-

sereg élelmezhető is. Valóságos „aurum potabile". Ha a katonaságnak nincs mit enni, nem kell rabolnia, hanem az elixirt veszi magához. BERCSÉNYI csak hallgatta az osztrák hencegést, de azután megsokalta, s börtönbe vettette. Két napig mitsem törődtek vele. De az osztrák megúnta a koplalást. Enni kért. Ezt várta a kuruc generális. Ráizent, vegye be az orvosságát. Rosszul esett ez az osztráknak, mint feljegyezték, „morgott" is hozzá.[1]

Bercsényi jósolgatott is. A lőcsei kalendáriumban egyes napokhoz V. C., illetve S. S. betű van nyomtatva. Szerinte V. C.-vel jelölt napok jó napok a kurucokra (Vincit Curutz), S. S. napok a labancokra (Superat Soldat).

Mikor Rodostóba érkezett, anagrammát készít „Ostorod".

BÉL MÁTYÁS[2] is rajongója volt Hermes tudományának. A szegény mészáros fiú el nem lankadó kitartással felküzdi magát tanárnak. 1684. március 24-én született Ocsován, Zólyom vármegyében. Iskoláit Losoncon kezdi, 1695-ben Besztercebányán folytatja, végül Pozsonyban befejezi. Hogy a magyar nyelvet jobban elsajátítsa, Veszprémbe megy. Kiejtése ugyanis tótos. 1704-ben külföldön, Halleban találjuk. Az egyetemen héber és görög nyelvet tanul. Megbetegedik. Nem találja nyug-

[1] THALY K.: Irod. és műv.-tört. tanulmány a Rákóczi-korból. — MAGYARY-KOSSA GY.: Magyar alkémisták. Természet. 1926. — TÓTH B.: Magyar anekdotakincs. I. 326., 330., 332. l.

[2] SZINNYEI: Magy. írók élet. és munk. I. 780. l. — WAGNER L.: Bél Mátyás Pozsonyban. 1884.

BÉL MÁTYÁS. (A Szépművészeti Múzeum metszettárából.)

tát, 1707-ben hazajön. Besztercebányán előbb PILÁRIK ISTVÁN oldalán lelkészkedik, majd 1710-ben a gimnázium rektorává választják. Ekkor kegyetlenkedett a felvidéken GRÓF SIEGBERT HEISTER generális, akinél bevádolták. Kis híja, hogy bajba nem került. Besztercebányán maradt 1714-ig, azután Pozsonyba ment, ahol rábízták a gimnázium vezetését. 1742-ben azonban szélütés érte, mire 1749-ben nyugalomba vonult. Nemsokára meghalt.

BÉL tevékeny életet élt. Lapot szerkesztett, számos geográfiai és históriai munkát írt. Tanult, olvasott, mindent feljegyzett, nála lelkiismeretesebb tanár el sem képzelhető. Minden érdekelte. Így kapcsolódott bele az alkémiába is. Pozsonyban a titkos tudományoknak sok művelője volt. Ott lakott GÖMÖRY DÁVID, WALLASZKAY JÁNOS, mindegyik képzett aranycsináló. De felesége révén családjában is népszerű volt. Ennek egyik régebbi tagja, MOLLER DÁVID[1] szintén közéjük tartozott. Mindez nagy hatással volt rá. Elhatározta, hogy megtanulja. 1738 január havában nekifog a tanulásnak. Előbb olvassa a munkákat, azután jegyzetet készít. Látszik, mint gyúrja a fogalmakat, hogy azokat adandó alkalommal könyvben feldolgozza.

Különösen sokat jegyzett WALLASZKAY-tól, akinek — úgy látszik — kéziratos munkája is volt. De elolvasta J. F. BUDDEUS-t, J. PHILALETHÄ-t, J. B. GROSSCHEDEL-t, MARTIN RUHLAND-ot, CANEPARIUS-t,

[1] BALLUS: Pressburg u. seine Umgebung. 1825, 178. és 161. l. (Nemz. Múzeum könyvt.) — Régészeti és történelmi Értesítő. Temesvár, 1885, I. füz. (SZMIDA L. cikke.)

J. NUYSEMENT-et, E. G. STAHL-t. Mind jobban és jobban belemelegedett. Ez jegyzeteiből állapítható meg, amelyek a Nemzeti Múzeum kézirattárában találhatók.[1] Kezdetben alig ejti ki e szót: alkémia, de később mind mélyebbre és mélyebbre merül el benne. Pontos tanárra mutat az a körülmény, hogy minden hónapban elvégezte a maga feladatát és arról jegyzetet készített. A jegyzőkönyv 1746-ig terjed, tehát csaknem élete végéig.

De más alkémiai írása is maradt vissza.[2] Ez mutatja bámulatos akaraterejét és munkaképességét. Pénze nem lévén elegendő, WALLASZKAY-tól kapott kölcsön könyveket, amelyeket lemásolt. Így lemásolta J. TOLLIUS, P. J. FABRE, ALBERTUS MAGNUS és több névtelen munkáját. Nincs ebben sem önállóság, másolás az egész; célja a tanulás. A másolat teljesen hű, még az eredetiben lévő ábrák is megtalálhatók benne.

BÉL a hármas principium híve és ennek alapján gondolta a tinktura elkészítését. Mert az alkémia célja — mint írja — a materia primát megtalálni, azt megfeketíteni, azután fehéríteni, végül vörösíteni. Lekötik figyelmét a robbanó elegyek. Ezekkel való kísérletezésre megrajzolja a készüléket is.

A robbanó keveréket salétromból és kénből

[1] BÉL M.: Scrip. Chem. $\frac{92}{\text{Oct. lat.}}$ Nemz. Múz. kézirattár.

[2] Aphorismi chemici. $\frac{589}{\text{Quart. lat.}}$ Nemz. Múz. Ez a kézirat a kézirattárban nincs Bél M. munkája gyanánt feltüntetve, de valóban tőle származik.

készítette, amelybe még más anyagokat is tett. Itt tehát a puskaporhoz hasonló termékkel állunk szemben. Leírja a réz fehérítését.

A recept ez: Arsenici. lib. 1.
Tartari. lib. 1.
Sal. communis. lib. ½.[1]

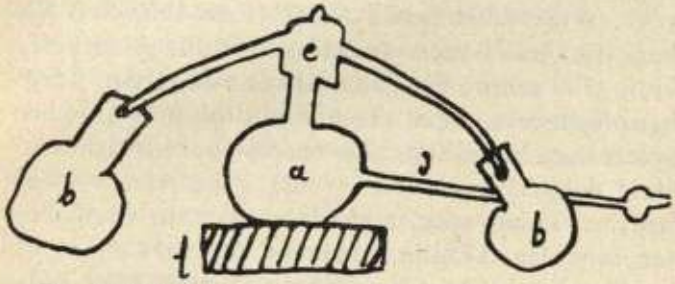

BÉL MÁTYÁS készüléke a robbanó-anyagok vizsgálatához.
(A Nemzeti Múzeum kézirattárából.)

Jól összekeverendő, hosszúnyakú fiolában megolvasztandó. Az olvadék a rezet megfehéríti. Naplószerű jegyzékéből megállapítható, hogy

[1] Az alkémista felfogás szerint az arzén kénből és sóból áll. Három fajtát különböztettek meg: fehéret (As_2O_3), sárgát (As_2S_3 auripigment) és vöröset (AsS realgár). Tartarus = borkő. Sal commune = kősó.

Régi súlyok: 1 libra, font = 420·014 g.
1 uncia, obon = 35·001 g.
1 drachma, nehezék = 4·375 g.
1 scrupulus, terecs = 1·450 g.
1 gran, szemer = 0·0729 g.

1 libra = 12 uncia, 1 uncia = 8 drachma, 1 drachma = 3 scrupulus, 1 scrupulus = 20 gram.

8 éven át foglalkozott az alkémiával. A legjobb úton haladt, hogy rabja legyen e tudománynak, de a halál félbeszakított mindent.

Ide tartozik WALLASZKAY JÁNOS,[1] Pest város főorvosa. Születési helye bizonytalan. A jénai egyetem anyakönyvében az áll, hogy Bagyán-on (Hont vm.) született; ellenben a bázeli egyetem anyakönyvében nógrádi származásúnak van felvéve. WESZPRÉMI pedig Acsát (Pest-Pilis-Solt-Kiskún vm.) jelöli meg születési helyéül. A születési ideje 1709 szept. 14. Tanulmányait Jénában, Bázelben, Halleban végzi. Az orvosi diplomát 1734-ben szerzi meg Bázelben. „De morbis peregrinantium" című dolgozatával. Az orvosi gyakorlatot előbb Bécsben kezdi meg, majd Pozsonyban, végül Pesten folytatja. 1752-ben MÁRTON testvérével együtt magyar nemességet kap MÁRIA TERÉZIÁ-tól.[2] Tagja a Németországban, Schweinfurtban 1652-ben az orvosok által alapított „Academia naturae curiosorum" nevű természettudományi társulatnak, amely társulat 1670-ben I. LIPÓT-tól szabadalmat kap és ezután Academia Caesareo Leopoldina cím alatt él tovább. Meghalt 1767 szept. 15.

WALLASZKAY JÁNOS munkásságát BÉL MÁTYÁS mentette meg. Az ügybuzgó tanár sok mindent feljegyzett róla. Jó barátság fűzte hozzá, amellett mesterét tisztelte benne, aki bevezette a rejtelmes tudományba. WALLASZKAY magyarázta meg BÉL-

[1] WESZPRÉMI J.: Succ. Med. Hung. Biog. Lipsiae. Viennae. 1777, IV. 61. l. (Természettud. Társ. könyvt.)

[2] NAGY IVÁN: Magyarország családai. — DEMKÓ K.: Magy. orvosi rend története. 336. l.

nek a szakkifejezések értelmét, adta olvasni, tanulmányozni a kiválóbb szerzők könyveit. S a pontos tanár jegyzett mindent.[1]

Így többek között megemlíti WALLASZKAY felfogását a mercurius philosophorum-ról, amelynek alapvető tételei közül néhányat magyar fordításban idejegyzek:

„Az egész filozófiai munka ebbe a szabályba foglalható össze: oldj és szilárdíts."

„A »mercurius philosophorum« minden testet felold és minden oldatot megszilárdít."

„A »mercurius philosophorum« minden anyagból kivonható, csakhogy az egyikből könnyebben, mint a másikból."

„A »mercurius philosophorum«-ban mind a három principium benne foglaltatik: a sal, a sulfur, a mercurius."

„A »mercurius philosophorum«-ban négy tulajdonság van: nedvesség, hidegség, melegség és szárazság."

„A »mercurius philosophorum« aranyat is ad, azért, mert aranytermő erő is van benne."

„A »mercurius philosophorum« sulfurt ad a melegség principiuma miatt és vizet a nedvesség principiuma miatt."

„A megolvasztott só, az, ami a tűzben megömlik, az a mercurius; ami átható szagú, az sulfur vagy tűz, vagy kénes föld, amely fest; ami pedig megmarad benne, az só vagy szilárd föld."

„A megolvadó só a fölösleges tisztátalan föld

[1] BÉL M.: Script. chem. $\frac{92}{\text{Oct. lat.}}$ Nemz. Múz. kézirattár.

kiválasztása útján készül, melynek eltávolítása után visszamarad a tiszta só, amely a tűzben olvadó és megmaradó."

„A kémiához és a kémiai kísérletezéshez szükséges: 1. A teljesen egyszerű természetnek pontos ismerete, még pedig nem képzelt, hanem tapasztalati ismerete. 2. Ismerete az egyik test behatásának a másikra, tehát az, hogy hogyan hat egyik test a másikra oldással, bontással és kapcsolódással."

„A fémek javításában és átalakításában jól meg kell figyelni, hogy melyik fémből mi hiányzik a tökéletességhez, azt az egyik fémből ki kell venni és a javítandóba belevinni."

„A vitriolból és nitrumból készített füstölgő gőz inkább rontja, mint javítja a fémet."

„A vitriolnak fém jellege van, mivel vas és réz van benne, mégsem tud a fémekbe hatolni."

És BÉL még számos WALLASZKAY-mondást jegyezett fel. Az ő idejükben ezek a megállapítások súlyos igazságok voltak, amelyek a laboratóriumi munkát irányították. Ma mosolygunk rajtuk. A földön minden a mulandóság jegyében születik, az elméletek sem örökéletűek.

WALLASZKAY laboratóriumban dolgozott. A műhely — úgy látszik — BÉL intézete volt, mert sokszor tesz róla említést. Így ezt mondja: „WALLASZKAY úr december havában az ő mágnesét kitette a levegőre egy igen kicsi, agyagcsészében az ablak fölé az én múzeumomban. Ugyanezt a kísérletet végezte teljesen sikertelenül 1749—50-ben tíz hónapon át Pozsonyban." Máskor ezt írja: „Novem-

ber hó első napján WALLASZKAY úr az én múzeumomba jött lakni."

Arról is megemlékezik, hogy WALLASZKAY-nál látott egy mágikus kalendáriumot, hét mágikus pénzdarabot, amelyet a 7 planéta konstellációja alatt öntöttek. WALLASZKAY-nak két érdekes jelképes rajza maradt fenn. Ezeket jó barátja, GÖMÖRY, kinek vendégszerető házában sok kellemes időt töltött, mentette meg az enyészettől.

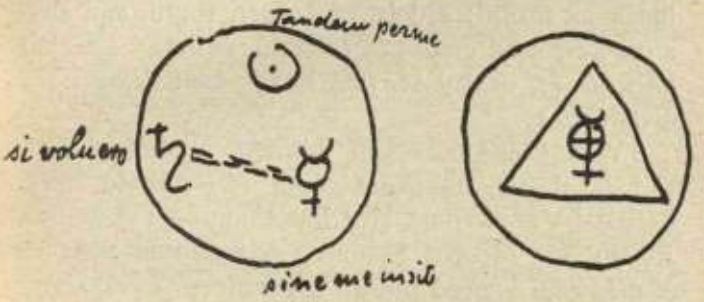

WALLASZKAY szimbolikus rajza. (Lásd a szövegben.)
(A Nemzeti Múzeum kézirattárából.)

Az első kép oldalán a Saturnus (ólom) látható, amely a mercurius-hoz (mercurius philosophorum) van láncolva. A lánc gyenge, pedig csak erős kötés mellett érik arannyá, amihez a napsugárnak kell hozzájárulni, mert nélküle be nem következik. Csak így egyesül egy anyaggá a három, amire a zárt gyűrű mutat.

A másik kép a tűzben lévő mercurius-t jelképezi, amely az érés módjára utal. A körbe helyezett háromszög „ignis rotae"-t, olvasztó tüzet, tehát magas hőmérsékletet jelent. A háromszögben

a „mercurius philosophorum" jegye áll, amely a vitriollal kapcsolatos.

BÉL közli WALLASZKAY-nak 1740 április 24-én Pozsonyban kelt levelét, amelyben kifejti GÖMÖRY-nek, ki ekkor Győrben volt, miért nehéz a „spagyriai berkekben megelégülten járni."[1]

Hogy eredményhez jusson valaki a tinktúra készítésében, ahhoz szerinte három feltétel szükséges. Értelmesség, amelyet a filozófus általános tudásnak mond; a dolgot középen fogni, ami alatt a digesztió, az emésztés értendő, és hogy a műveleteknél az arany tényleg hozzá csatlakozzék az olvadékhoz.

WALLASZKAY nagyon képzett alkémista volt, ami leveléből, munkásságából állapítható meg. BASILIUS VALENTINUS, gróf BERNHARDUS TREVISANUS, JOHANN DE MONTE SNYDERS, ALEXANDER SUCHTEN és más régi szerző műveit jól ismerte és alkalomadtán ügyesen használta.

Kiegészíti a sorozatot BÁCSMEGYEY ISTVÁN PÁL.[2] Jómódú szülők gyermeke, aki Trencsénben született. Hogy melyik esztendőben, arról emlék nem maradt. Iskoláit Pozsonyban, Rozsnyón, Eperjesen végezte. Azután külföldre ment. Előbb az erfurti, majd a leideni, wittembergi, végül a jénai egyetem hallgatója lett. Az orvosi diplomát is itt

[1] GÖMÖRY D.: $\frac{2355}{\text{Quart. Lat.}}$ Nemz. Múz. kézirattár.

[2] SZINNYEI J.: Magy. írók élete és munkái. I. 326. l. — ST. WESZPRÉMI: Succ. Med. Hung. Biog. Lipsiae, Wiennae, 1777, IV. 150. l., II. 19. l. (Nemz. Múz. könyvt.) — MOKOS GY.: Magyar tanulók a jénai egyetemen. 37. l.

szerezte meg 1710-ben. Visszatérve szülőföldjére, Gömör vármegye orvosa lett. Öt éven át szolgálta a megyét. 1720-ban tábori orvosi szolgálatot vállalt. Nyolc évvel később, miután a római kath. vallásra tért át, gróf CSÁKY IMRE bíbornok főorvosa lett. 1730-ban Nagyszombatban találjuk. A jezsuiták, bár nem volt hivatalos orvosuk, nagyobbrészt vele kezeltették magukat. Itt halt meg 1735-ben. Legalább is erre lehet következtetni KRAMMER GYÖRGY orvos 1735 június 24-én Bruxelles-ből Pozsonyba írt leveléből, amelyben azt is írja, hogy BÁCSMEGYEY nemcsak kiváló orvos, hanem elsőrendű filozófus és matematikus. „Hogy a felsőbb matézist — írja WESZPRÉMI — de különösen az igazi alkémiát nagy örömmel művelte, azt azok tudják legjobban, akik ennek a nagyműveltségű férfiúnak emlékét mai napig megőrizték." Valóban BÁCSMEGYEY sok mindennel foglalkozott. Mint orvos írt a kólikáról, köszvényről, lázról. Az oltott meszet (calx viva) ő ajánlja először mint hatásos gyógyszert ágyék- és lábfájás ellen.[2] De írt a magyar borokról, hazánk meteorológiai és klimatológiai viszonyairól is.

Mégis legkedvesebb mellékfoglalkozása az alkémia volt. Talán éppen ebben leli magyarázatát a főpapok különös ragaszkodása hozzá. A titkos művészet szeretete okozta halálát is. Valami anyagot készített kemencéjében. Felrobbant. A szétvágódott üvegcserepek arcát szétroncsolták. Vérmérgezést kapott, amelybe belehalt.

[2] DEMKÓ K.: Magyar orvosi rend története. 469., 471., 487., 437. l.

A rajongók sorában szerény nevet biztosított magának Kőmives Pál Ádám.[1] Széplakon született, de hogy melyik megyében, nem tudjuk. Magyarországon van vagy tizenkét Széplak. Az orvosi és bölcsészetdoktori címet 1752-ben Bécsben szerezte meg a következő értekezéssel: „*Dissertatio de oleo minerali, secretissimo vero auro potabili cujus conficiendi modum apposuit.*"

E munkában három kísérletet ír le latinul, amelyek elég érdekesek ahhoz, hogy nyilvánosságra kerüljenek. Fordításuk a következő:

I. kísérlet.

Amely bizonyítja, hogy a mi ércünk kétféle ☉ (olaj)-t tartalmaz. Végy a ☿-(mercurius)-nak vagy a ♂ (martis, vas)-nak ⊕ (vitriol, $CuSO_4$) ércéből 10 fontot, tisztítsd meg azon módszer szerint, amely a titkos ☉ (olaj)-ról szóló tárgyalásban alább le van írva, hogy igen szép kristályokat nyerj, amit azután üveg vagy kőmozsárban törj össze, s a port fehér és tiszta lapon tedd ki a napra, hogy száradjon, hogy fehér ⊖ (por)-rá essék szét, ezt tedd be különféle cucurbitákba (retorta) mindegyikhez tedd hozzá a maga lombikját és sárt vevén elő, ezek részeit gondosan kend be és enyhe tűzzel vonj el minden felesleges nedvet (kristályvíz), mindaddig, míg az egész egyetlen összeálló tömeggé nem lesz; az így el-

[1] Kropf: Magyar alkémisták. Budapesti Szemle. 129., 41. l. — J. Fergusson: Bib. chem. Glasgow, 1906. (Nemz. Múz. könyvt.)

vont nedvet őrizd meg, mivel egyebeken kívül jó antepileptikum.

Azután vedd ki a te masszádat az edényekből és oszd szét dióhéjnagyságú részekre, tedd bele egy jól felszerelt retortába. Eleinte enyhe, később erősebb tűzzel homokfürdőn desztilláld, így előáll

Amiként az alkémisták aranyat és más szilárd anyagokat őröltek. Mellette desztilláló kemence. (BLANCARD munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

a —⌒— (spiritus, szellem), az egész edényt elhomályosító felhőcskék alakjában (kéntrioxid). Folytasd a desztillálást, míg a felhőcskék önmaguktól ki nem párolognak és az üveg tiszta nem lesz. Nem látván tovább felhőcskéket, a desztillálást hagyd abba, a tüzet eloltván, a retortát a tűzből vedd ki, hogy lehüljön. Vigyázz azonban, hogy a hülés ne hirtelen történjék, mert eltörik.

Miután kihült, nyisd meg az edényeket és vedd ki a desztillált —⌒—-t és öntsd bele ezt egy üveg cucurbitába és rectifikáld le annak rendje és módja szerint. Elvonva minden nedvet az edény alján a legpirosabb, a legsúlyosabb és a természetnél fogva legmelegebb folyadék marad vissza. Így kapod a fentemlített arany ∘̊∘̊-t (koncentrált kénsav).

Aztán vedd elő az első és fönnebbi desztillációból maradt anyagot, erős tűzben, homokfürdőn desztilláld tovább és elő fog jönni a másik ∘̊∘̊, a réz ∘̊∘̊, az edény alján pedig fekete holt fej marad vissza (CuO). Így megkaptad a ⊕-nak (rézgálic) mindkét ∘̊∘̊-t, hogy azonban micsoda ez a réz ∘̊∘̊, azt könnyű kísérlettel tudnám bemutatni, hacsak nem félnék egy hosszadalmas kitéréstől (sic!)."

Ez volna az első kísérlet. Rézszulfát hevítésével előállít két olajos terméket, kétfajta vitriololajat, s az edényben visszamarad a fekete holt fej, a rézoxid. Ismétlődik az a kísérlet Gömöry-nél, de másoknál is szerepet vitt. De az is látható, hogy a laboratóriumi munkálatok között ez időben a desztillálás volt a legfontosabb.

II. kísérlet.

Vedd tehát az ∘̊∘̊-t és öntsd hozzá azt a legnagyobb fehérségig kalcinált ⊕ (borkő)-t (tulajdonképen K_2CO_3), fokozatosan, cseppenként, hogy a felhevülés túlnagy ne legyen, s az üveg szét ne törjön. Hagyd állni mindaddig, amíg a

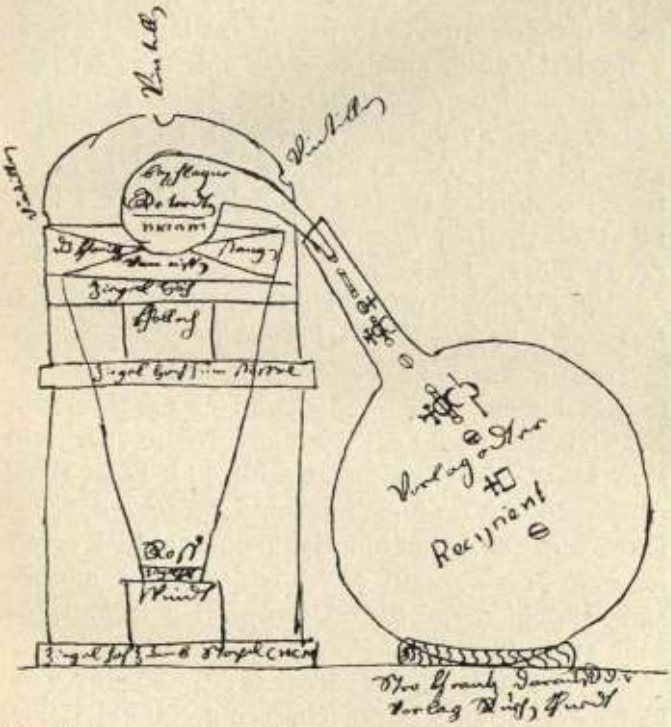

Desztilláló-kemence. A retortából a következő anyagok szállnak át a szedőbe: ○—○ auripigment, ♀ antimonit, ☿ mercurius, ⊖ só (nem konyhasó), ⊕ vitriol ($CuSO_4$), ⊕ borkő, ⊕ salétrom, —∿— spiritus (lélek, szellem). (Eredeti rajz után, a szerző gyűjteményéből).

harc le nem csillapodik és az ⁂ a vegetabilis sós oldatban láthatatlan nem lesz. Végre kezd el desztillálni előbb enyhe, később erős tűzön és felszáll majd a —◠—, lecsepeg a szedőbe, melynek tisztának és száraznak kell lenni. Ha azt veszed észre, hogy ez a —◠— lassan emelkedik fel, végy egy ⋁⋀ (alembik)-ot, helyezd azt homokba és erősebb tűznél gyorsabban fog felszállani. Folytasd a tüzelést addig, amíg az egész spiritusz fel nem száll és a piros ⁂ a fehér füst színe alatt rejtőzve, vagy gyulékony felhőcskék ízével és szagával az ő —◠—⋀-t követni nem akarja, és ha az összes cseppek a szedőbe gyűltek, vedd le a lombikot és gyüjtsd össze a nagy erősségű —◠—⋀-t (⋀ az illóság jele).

NB. Vannak még bizonyos folyadékok, amelyek ezt a kalcinált ⊽-vel egyesült ⁂-t nemcsak olvasztani, sűrű földes és fémrészeket kilökni tudják, hanem a —◠—-t kiemelni és megédesíteni is bírják; ha pedig egy ilyen keverékbe szárnyaló sast, azaz ⊖ ✕-t (só, ammonklórid) is adsz, abból egy legerősebb méreghez hasonló, megolvadt —◠—-t kapsz fehér szublimátum alakban, amelynek egyetlen gran-ja elegendő az ember rögtöni megölésére, amiből megértheted, hogy mi a leghatalmasabb arzénikum."

A második kísérlet lényege: ⊽ borkövet jelent, ha azonban a borkő fehérségig volt kalcinálva, akkor már káliumkarbonát. Ez a kénsavba öntve pezseg. Ledesztillálva a víz belőle elillan a káliumszulfát pedig megolvad. A víz az „illanó spiritusz", melyet „flegmá"-nak is neveztek.

III. kísérlet.

Ez a kísérlet hosszadalmas és a vitriol-olajról szól. A munkának ez teszi ki a főrészét, de tartalomban szegény.

Kőmives tehát szorgalmasan dolgozgatott, s az eredménnyel nagyon meg lehetett elégedve ő is és tanárai is, mert dolgozatát elfogadták és bölcsésznek és orvosnak ismerték el.

A br. Luzsinszky-családnak is meg volt a maga alkémistája. Luzsinszky Imre volt az, Luzsinszky István nagyváradi püspök testvére. Weszprémi[1] azt mondja, hogy „nem azt az átváltozható, úgynevezett aranycsináló alkémiát, hanem az igaz nevezetű metallurgiát és spagyriát ápolta serényen". Azonban jól tudjuk, hogy mit jelentett az ő korában metallurgiát, spagyriai művészetet űzni. Úgy látszik, a rosszcsengésű alkémista szótól akarta az előkelő főurakat megkímélni.

F. E. Bruckmann[2] német származású késmárki tanár úti leveleiben így emlékezik meg: „A nagytekintetű landoki Luzsinszky Imre, főnemes, landoki kastélyában és birtokán egy mérföldre lakik a várostól (Késmárk). Igen kiváló kémikus, aki nagy pénzáldozatot hozott különféle kémiai munkálatokra. Nála is érdemes megnézni a sok különböző természeti ritkaságot, amelyeket a szomszédos Kárpátokban gyűjtött össze: mint például

[1] Sr. Weszprémi: Succ. Med. Hung. Biog. (Természettud. Társ. könyvt.)

[2] F. E. Bruckmann: Epist. itiner. Cent. I. 88. l. (Nemzeti Múz. könyvt.)

márványt, amely fölér a pároszival, továbbá alabástromot, amelyet ritka bányaércccel ástak ki."

Hogy a „testvérek" nagy kémikusok, arról LEHÓCZKY[1] is megemlékezik.

A LUZSINSZKY-család régi lengyel nemes család (regléci báró); a magyar bárságot III. KÁROLY királytól kapta 1727-ben.[2]

Felemlíthetjük még PUKY FERENC-et, aki az 1780-as években foglalkozott alkémiával. A bizáki PUKY-család tagjaiban mindig meg volt a hajlam a kémiához; az egyik, PUKY ANDRÁS,[3] „az erényes világpolgár" című rózsakeresztes páholy tagja, ott fejt ki ily irányú működést, a másikról FÁY ANDRÁS így emlékezik meg:[4] „Ezen jegyzeteknek fő-része néhai Tekintetes Nemzetes és Vitézlő BIZÁKI PUKY PÁL úrnak, több T. Megyék Táblabírájának hagyománya. Ezen kedves atyámfia egy volt Hazánk első Technologussai és Chémikussai közül... Philosophusi elvonodásban élt említett kedvteléses tudományainak." A jegyzetek javarésze technológiai; így ír a szappanfőzésről, festésről, borkezelésről, cipőfénymázról stb.

PUKY FERENC PARACELSUS-tanítvány volt. Munkáját gondosan olvasta, s jegyzeteket készített róla. Különösen kedvelte „Der Hermetische Nord-Stern, oder getreuer Unterricht und Anweisung

[1] LEHÓCZKY A.: Stemmatográfia. Pozsony, 1798. Par. II. 229. l. (Akad. könyvt.)

[2] NAGY IVÁN: Magyarország családai.

[3] ABAFI L.: Geschicht. der Freimau. I—IV. köt.

[4] FÁY A.: Hasznos házi jegyzetek. Budapest, 1826, 3. l. (A szerző gyüjt.)

zu der hermetischen Meisterschaft" c. munkát, amely nemcsak az „égi tinkturá"-val, hanem a mágiával is foglalkozik. PUKY-t azonban inkább az alkémia érdekelte. A burkolt kifejezéseket jól elsajátította, maga is alkalmazta. A smaragd-táblához fűzött magyarázatokat idézi, végül mint PARACELSUS, ő is megállapítja: „Könnyebb az aranyat csinálni, mint destruálni." Az elemek: a víz, a tűz, a föld, a levegő nem az igazi elemek, mert a víznek is van tüze, levegője, földje. Az elemek tehát nem a legegyszerűbb testek. A kénesőt gondolta materia primá-nak.

Művelője volt az alkémiának DITTRICH JÁNOS, akiről egy kézirat[1] csak ennyit jegyez fel: „ezidőszerint kémikus és metallurgus". Személyére vonatkozólag egyebet nem is tudunk megállapítani, legfeljebb azt, hogy valami alkémista kézirata is volt, amelyben sok hasznos kémiai ismeretet jegyzett fel. Valószínűleg Morvaországból került hozzánk. Talán az ő fiai voltak János és Antal, akik 1784-ben a selmeci bányászati főiskolának hallgatói. Egy receptje megmaradt, LUKASOVSZKY FERENC mentette meg. A recept azt mutatja meg, hogy miként lehet vitriolból rezet készíteni. A recept szabadabb fordításban a következő:

„♁ (rézgálic) ♀ (réz) készítése".

„Rp. Vékony ♀ (réz)lemezt izzíts ki, mosd meg, és szárítsd meg, végy ♃ (kén)-t, tedd ♋♋♋ (egymásfölé rétegezve), mire a lemez kékesfekete

[1] Nemzeti Múzeum kézirattára. $\frac{239}{\text{Quart. Germ.}}$

lesz és üvegszerű, ezt tedd ♎ (kén)-nel, míg ⊕ (rézgálic)-á pörkölődik, önts ▽ (víz)-et rá, forrald fel, keverd egy fadarabbal, úgy a ▽ (víz) kék lesz, főzd be és kapsz ⊕ (rézgálic)-t, mint azt Basilius Valentinus barát kéziratában a 36-ik oldalon említi. Tingál 1 font ♂ (vas)-t ♀-(réz)-zé.

Ezen kék ▽ (víz)-zel a ♂ (vas) ♀ (réz)-zé alakítható, de jegyezd meg, hogy a ▽ (víz) egészen elhalványodik, ha te a kékséget a ♂ (vas)-ba vontad és egészen fehér ⊕ (rézgálic) kristály válik ki belőle, de azért benne van a —⌒— (spiritusz, szellem, lélek) ☿ (mercurius) és a ♀ (réz), amit a hozzáértő jól fog tudni használni. Tehát ez egy fém transzmutálás és redukálás."

A recept a mai szemüvegen át nézve kissé nyakatekert. Tudjuk, hogy kén és réz, inkább rézszulfidot, semmint rézgálicot szolgáltat. A keletkező rézgálic nagyon kevés lehetett, amit mutat az is, hogy az oldat — a recept szerint — vastól hamar elszíntelenedett. Hogy a rézgálicoldatból vassal a réz kiválasztható, közismert.

A M. N. Múzeum kézirattárában van egy német nyelvű alkémista kézirat, amelyen ez áll: „Laborir-Buch Abgeschrieben durch mich Franciscum Lukaschowszky der Zeit Mahler. In der königliche Freienstadt Sanct Geörgen, 1742." Ebből megállapítható, hogy LUKASCHOWSZKY FERENC[1] az ecsetet felcserélte a retortával, úgy vélvén, hogy aranycsinálással hamarabb zöldágra vergődik. Ez a magyar alkémista ott élt a pozsonymegyei Szent-

[1] Nemzeti Múzeum kézirattára. $\frac{239}{\text{Quart. Germ.}}$

György községben, amely ez idő tájban szabad királyi város volt, ahol a hatalmas Szentgyörgyi és Bazini grófok éltek. A XVII. században virágzott az aranycsinálás Bécsben. Bécs nem volt hatástalan a környezetére; Pozsony, Sopron,[2] Szentgyörgy mind egy-egy centrum volt a magyar aranycsinálóknál. Ezt bizonyítják a kéziratok, amelyek e vidékről a Nemzeti Múzeumba kerültek. Szentgyörgy ma kis község, de egykor nevezetes város volt, amelynek lakói főleg németek és tótok voltak.

A kézirat nem önálló kutatások eredményeit tartalmazza, hanem összegyüjtött recepteket. Így közöl benne egy receptet, miként lehet „az ezüstöt fixálni". A recept BARTHOLOMAEUS KORNDÖRFFER-től származik, aki típusa volt a vándorló alkémistáknak; városról-városra vándorolt és receptek és titkok eladásából tartotta fenn magát. De előkelőbb személyek receptjeit is közli, így: „Generosissimo D. D. ERNESTO ab Sohleunitz in Tollenstein, a Schlukenau" receptjét, amelyben az ezüst átalakításáról esik szó, továbbá LEONHART PFALTZI grófnak, gróf BARRENBERG-nek, Doktor CRISPINI-nek egy-egy receptjét, sőt egy nőnek munkásságát is felemlíti, így: „Augment ☽ cum ☿ praecipit SIBILLA DITTERHEININ gebohrene Sülberberg."

Munkájában személyére vonatkozólag nem találunk adatot, csak egy megjegyzést, amelynek fordítása ez: „Ezeket az írásokat 1730-ban egy falban Bugmantol(?)-ban találták, ahol 145 évig vol-

[2] Nemzeti Múzeum kézirattára. $\frac{202}{\text{Quart. Lat.}}$

tak elrejtve." E szerint az írás 1585-ben került a falak közé. A munkában még találni titkos receptet, amely be volt falazva, még pedig római falakban volt. Az aranycsináló bizonyára így értékesebbé akarta tenni könyvét. A munka végén hasznos receptek is vannak közölve, pl. bóraxkészítés, berlini firneisz, aranyozás, ezüstözés stb., azonban egy sem eredeti.

Vegyük be a sorozatba BOLCSICSKOVITS JÁNOS divényi plébánost is, akit jeles kémikusnak tartottak. Mivel e korban kémikusnak lenni annyi volt, mint alkémiával foglalkozni, azért ide illik, de hozzá kell fűznöm, hogy ellene aranycsinálás vádja nem emelhető, mert efféle emléket hátra nem hagyott. MOCSÁRY[1] azt mondja róla: „kinek több jeles tulajdonságai között az is egy vala, hogy nagy kémikus lévén". 1669-ben született és Divényben (Nógrád vm.) 34 évig volt plébános. 1733 augusztus 15-én halt meg 64 éves korában.

BOLCSICSKOVITS értette az analitikát. A környéken lévő bányák érceinek arany- és ezüsttartalmát vizsgálta. A lónyabányai (Nógrád vm.) érceket 1727-ben elemezte meg s bennök aranyat és ezüstöt talált. Ugyancsak meghatározta a szinóbányai ércek arany- és ezüsttartalmát, erről illetékes helyen jelentést tett, mire kiküldték GRÓF STEINVILL-t a felülvizsgálatra.

Megemlékezhetünk még TÉGLÁSY ANDRÁS-ról, aki az 1730-as években fejtett ki buzgó alkémista

[1] MOCSÁRY A.: Nógrád vármegyének históriái. Pest, 1826, I. 78. l., 113. l. 203. l. (Akad. könyvt.)

működést. Életéről nem maradt egyéb adat, mint az, hogy JOANNIS CASUS-t, az angol alkémistát tartotta mesterének. Az ő munkáit: „Lapis philosophicus" (Frankfurt, 1600) és „Ancilla philosophiae" (Frankfurt, 1600) tanulmányozta nagy szorgalom-

Szimbolikus kép. A bölcsek köve az életet örökre meghosszabbítja. (J. CASUS munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

mal. JOANNIS CASUS oxfordi orvos hazájában népszerűségnek örvendett. Miként a többieknek, TÉGLÁSY-nak is volt orvosi receptje. A recept a „görcs és nehéz nyavalya" ellen jó. A gyógyszer a „Büdös kőolaj" (petróleum); „mind öregebb, mind ifiabb használinak"; „ha bé vétetik reggel s estve éget

borba 8 vagy 12 cseppig"; „a vizelletet meg indittya, a csepegést meg állittya".

A magasállású katonák között nagy népszerűségnek örvendett a titkos művészet. GÖMÖRY[1] kéziratában felemlíti VENTZ generálist, akivel e tárgyról eszmecserét folytatott. A francia származású német generális nevét GÖMÖRY hibásan írja. A név nem VENTZ, hanem DE VINS. Ő az, aki 1778-ban Leutmeritznél az ellenséget kiveri a városból, s aki Dubicát ostromolja 1788 körül. 1790-ben már táborszernagy és Cettinje bevételének terveit készíti.[2] Úgy látszik, felfogása az volt: amennyit Marsnak, annyit Hermesnek is!

Gróf MANNSFELD FÜLÖP,[3] akit 1643-ban a győri erődítmények várparancsnokává neveztek ki, szintén híve volt a tudománynak. Volt egy tinktúrája, amelyet azonban más csinált néki, LA BUSARDIÈRE. Ezzel az úrral elutazott üzleti ügyekben Szászországba. Útközben az alkémista megbetegedett, s kénytelen volt őt is, a tinktúrát is Prágában visszahagyni. A beteg meghalt. MANNSFELD az ismertető-jelekkel ellátott és a tinktúrát tartalmazó üveg kikeresésével JOH. KON. RICHTHAUSEN-t bízta meg, aki azonban hasonlóval kicserélte. MANNSFELD azután ismételten megkísérelte az aranycsinálást, de bármily módon indult is ki, az sohasem sikerült.

[1] GÖMÖRY D.: $\frac{2355}{\text{Quart. Lat.}}$ Nemz. Múz. kézirattára.

[2] Österr. Kriegs-Almanach. 1779. — KAZINCZY lev. I. 204., 564. l.

[3] W. SCHRÖDER: Schatz- und Rentkammer. Königsberg, Lipcse, 1752, 411. l. (A szerző gyűjt.)

Nagy sikert ért el azonban RICHTHAUSEN III. FERDINÁND udvarában.

Titokzatos ember volt RHODY LEONHÁRD. Erdélyi születésű. Valahol a szászok között született, itt is nevelkedett, azután — úgy látszik — Németországba ment, s ott némi hírnévre tett szert. Ki volt, mi volt, nem tudjuk; de iratai azt mutatják, „hogy becsületes ember" volt,[1] aki nemcsak a földi, a valódi bölcsek kövéről írt, hanem a filozófiairól, „ezért a kezdőknek különösen ajánlható, hogy megismerkedjenek a bölcsesség szellemi kövével, mert ez által az eshetőség a valódi kőhöz nagyobb lesz". Maga FICTULD ennyit mond róla. Munkája 1702-ben jelent meg. Címe: Gnadesgeschenk so von Gott der Gemeine der Glaubigen versprochen, als ein Trost in Aufechtungen über Jer. 55, 11—17. A füzet terjedelme 32 oldal. Hamburgban jelent meg. Lehet, hogy más munkát is írt.

Érdekes férfi volt SAILER MÁRTON.[2] 1726-ban Dobsinán új ércet talált, amelyről azt hitte, hogy csodaanyagokat rejt magában. Az érc mérges anyagokat tartalmazott. Ő azonban nem sokat gondolkozott, fémet akart belőle előállítani. Nagyobb mennyiségű ércet gyűjtött össze, s az ott működő kohóban hevítette. Valami fehér gőz szállt el belőle, amely annyira betöltötte a levegőt, hogy „a munkások fejfájást kaptak" s közel száz méhcsalád pusztult el. Emiatt pert indítottak ellene

[1] F. E. BRUCKMANN: Unterirdische Schatzkammer. 1738, 128. l. (Nemz. Múz. könyvt.)

[2] H. FICTULD: Chym.-phil. Probier-Steins. Dresden, 1784, II. köt., 1005. l. (A szerző gyűjt.)

és kis híja, hogy fejét nem vesztette. Fémet is kapott, de az törékeny volt.

Úgy látszik, az érc arzéntartalmú volt, amelyből hevítéssel az arzéntrioxid szállt el és ez okozta a bajt.

Nem sok emlék maradt vissza ATZMANN ISTVÁN-ról, erről a felvidéki magyarról, akiről I. TOLLIUS emlékezik meg,[1] s aki szerint a „mercurius" az ércekből kivonható. Ez azonban nem sikerül azoknak, akik kísérletezéssel nem foglalkoztak. Ki volt ATZMANN, mit csinált? — csupa kérdés marad; egy bizonyos, hogy rajongója e tudománynak. TOLLIUS bebarangolta egész Magyarországot, figyelmét lekötötte minden, amit utazása alatt látott és hallott. Maga is alkémista, néhány munkát is írt. Hollandus, kinek az volt a rögeszméje, hogy az alkémiai titkok a mitológiai személyek neve alá vannak rejtve.

Kevés a mondani való BILIK SIMON-ról,[2] ki J. R. GLAUBER (Amszterdamban élő, német alkémista, 1604—1670) hívének vallotta magát. Nagyszámú munkáját — kb. 40 maradt vissza — szeretettel forgatta. E tudásának akkor vette hasznát, amikor BÁRSONY GYÖRGY váradi püspök református vallása miatt kiüldözte, amit betetézett az, hogy neje is elhagyta. Vissza akart térni Sziléziába, régi hazájába, ott akarta hagyni kedves fészkét, Hunfalvát, de eltévedt az erdőben és itt maradt öt éven keresztül mindenkitől elhagyatva. Egyebet róla se tudunk.

[1] J. TOLLIUS: Epistolae itinerariae. 1700. (Akad. könyvt.)
[2] G. BUCHHOLZ: Ziepser-Schnee-Gebürg. (Akad. könyvt.)

PETŐFI SÁNDOR egyik írótársának emlékére költeményt írt, amely így hangzik:

„Könnyez a részvét... oh még a
Gyülölség is, ha itt volna,
Ejtene egy drága-gyöngyöt,
Egy könyüt e koporsóra."

Az író CZAKÓ ZSIGMOND volt, aki 1847-ben önkezével vetett véget életének. Hogy e sorsra jutott, abban része van az apának, CZAKÓ JÁNOS-nak. Ő Erdélyben kisebb birtokos volt, de a birtok lassan összeolvadt az alkémista kemencében. Az ebből fakadó szegénység hajtotta költő fiát a veszélybe.[1] CZAKÓ JÁNOS székely eredetű nemes ember, Szolnok vármegyében kir. pénztárnok volt, de belekerült a titkos művészet hatalmába, s benne is veszett.[2] Felesége is nemes származású, lászlófalvi VELITS KATALIN.

Érdekes egyén volt WATZELHANN MIHÁLY,[3] aki az 1760-as években azt hirdette magáról, hogy ismeri a bölcsek kövének előállítását. Szerény fizetésű kishivatalnok volt Új-Pécsett (Torontál vm.), aki díjnoki fizetéséből sehogysem tudott megélni. Nagy lépésre szánta magát. Mint szabadkőmíves és rózsakeresztes, azt az alázatos kérést terjesztette elő, hogy segítse a páholy Pesten jól jövedelmező állásba, hogy nagy családját becsülettel eltarthassa. Ennek fejében a páholynak

[1] MAGYARY-KOSSA GY.: A magyar alkémisták. Természet. 1926. — NAGY L.: Magyarország családai. 191. l.

[2] SZINNYEI: Magyar írók élete és munkái.

[3] ABAFI L.: Geschicht. der Freimau. I—IV. köt.

ígérte azokat a kincseket, amelyeket előállít. A páholy azonban kérését nem teljesítette.

WATZELHANN nemcsak a bölcsek kövét állította elő, hanem birtokában volt a hatalmas destruáló erőnek, a „hermetikus mágikus tűznek" is, amellyel az arany megsemmisíthető. Ezzel az erővel égette hamuvá MÓZES az aranyborjút — mondják az alkémisták.

Íme néhány rajongó. Becsületes, dolgos emberek voltak mind, nem szélhámoskodtak, nem csaltak. Munkájuknál csak hitük volt nagyobb.

Aki a pénzt szerette.

(CSUZI-CSEH JÁNOS.)

A magyar aranycsinálók egyik nyughatatlan tagja volt CSUZI-CSEH JÁNOS[1] református lelkész és orvos. Azt tudjuk, hogy Losoncon született, de hogy melyik esztendőben, arról emlék nem maradt fenn. Mindenesetre a XVII. század végén. Iskoláit itthon végzi, aztán lelkészkedik. 1701-ben felfedezi az akkor már 10 éves szőnyi ikreket és külföldre viszi mutogatni. Bejárja velük Németországot, Belgiumot, Hollandiát, Angliát. Bár külföldi útját pénzszerzésre használja fel, mégis szakít időt arra, hogy az egyetemet elvégezze. Beirat-

[1] Pallas Lexikon. — ST. WESZPRÉMI: Succ. Med. Hung. Biog. Lipsiae, Viennae, 1777. I. 26. l. (Természettud. Társ. könyvt.) — FERENCZY-DÁNIEL: Magyar írók. I. 87. l. — SZINYEI: Magyar írók élete és munkái. II. 458. l. — VÁMOSSY: Adatok a gyógyász. tört. 1901. 44. l. — BALLUS: Pressburg und seine Umgebung. 1825. 91. l. (Nemz. Múz. könyvt.)

kozik a franekeri (Hollandia) egyetemre, ahol orvosi oklevelet szerez. Itt huzamosabb ideig tartózkodik. Meg is nősül, elveszi egy orvosnak nagyon öreg feleségét, akinek 70.000 frt-ja van. Azonban póruljár. Az asszony halála előtt olyan titkos végrendelkezést tesz, amelynek alapján ő a vagyonban nem részesedhetik. És „ez ám a rettenetes" — mondja WESZPRÉMI.

1704-ben Leidenben van. Innét ír levelet JOHANN DOLÄUS-nak,[1] aki 1682 óta a hesszeni KÁROLY őrgrófnak udvari orvosa. Ez a latin levél ránk maradt. Jelenleg a kászeli „Landesbibliothek" könyvtárában őrzik.[2] Bár SZINNYEI több levélről emlékezik meg, ott csak egy latin szövegű van, amely szószerinti fordításban így hangzik: „Igen kiváló Doktor Úr! Nagytiszteletű Uram! Mióta a DOLÄUS nevet ismerem, olyan tiszteletben tartom, amire méltán és joggal tarthatnak számot a legkiválóbb és az orvostudományban legnagyobb érdemeket szerzett nevek. Biztosítalak, hogy ez volt nekem, mint Aesculapius mesterségével foglalkozónak, vezetőm és zsinórmértékem, úgy hogy sokszor csodálkoztam és hálálkodtam magamban azon, hogy milyen szerencsésen gyógyulnak mindazok, akik a becsületemre és gondoskodásomra bízzák magukat, a tőled előírt módon; ennélfogva talán nem is fog előtted oly különösnek feltűnni, hogy midőn hallottam, hogy még életben vagy, arra a merészségre vetemedtem, hogy kötelességemmé

[1] STRIEDER: Hess. Gelehrtengeschichte. III. köt., 169. f. —
[2] Kass. Landesbibl. Ms. hist. litt. 4°. 1.

tettem: megadni a te nevednek kijáró tiszteletet és nyiltan megvallani személyed és műved iránt táplált rokonszenvemet. Ha azt kérdezed, ki vagyok, kit annyira elragad a bátorság, hogy nyugalmadat zavarni merészeli, méltóztassál megtudni: nemzetiségre magyar vagyok, azok közül tehát, akik most édes szülőföldükön lángban állanak, s ki ezen tüzeknek elkerülésére most újból vándorlok, miután ezelőtt három évvel a frizek kedves akadémiáján, amely Franeker-ben van, orvos doktorrá avattak. Atyám, ki már meghalt, az Isten igéjének volt a szolgálója és a helvét hitvallású testvéreknek superintendense a Dunán innen, aki Krisztusért ismételten számkivetést és fogságot szenvedett. Fogadd tehát legnemesebb főorvos eme életrajzot derűs homlokkal, szelid arccal és lásd benne, ha erre méltatlannak nem találsz engem, a te erényednek, ennek a nagy ajándéknak tisztelőjét és bámulóját; ha még azoknak megismertetésével is megörvendeztetsz, amiket magadnak tartogatsz, de amiknek közlése felől reményt nyujtasz azoknak, akik a mesterséget ismerik, nagyon lekötelezném engem, aki már amúgy is le vagyok kötelezve irányodban, és biztosítalak, hogy hozzád hű lelkem sohasem fog tőled elfordulni, sem elhidegülni, még akkor sem, ha megfosztasz azon reménytől, amit kívánok tőled, s ha azt akarnád is, hogy üresen térjek vissza. Amit pedig meg akarok tőled tudni, az a következő: a te Balsamus pneumonicus-od, Balsamus divinus-od, Liquor contra variolas Waldschmidii-d, Spiritus vini in pulverem conversio-d, a te eljárásod szerint készi-

tett ♁ és ⊕ kenőcsöd, Aqua ducis Candalae-d, Phosphorus Anglorum-od, amikről enciklopédiádban[1] elszórva, mint gyógyszerekről és orvosságokról emlékezel meg. Ezenkívül még sok mindent kérdeznék meg tőled, ha nem volna ez már a szemtelenebb merészségnek jele, amelyet eddig sem kerültem el, és nem parancsolná sokkal inkább a szent tisztelet, hogy véget vessek a te dolgaid felől való kérdezgetésnek. Isten veled! Élj sokáig a sebészvilág dicsőségére és ha messze vagyok is tőled, ne restelj a kegyeid sugaraival melegíteni, excellenciádnak és nemességednek legalázatosabb tisztelőjét, Csuzi János-t. Leiden, 1704 aug. 28."

Ez a levél nagyon sokat elmond. Elárulja, hogy hazáját a református vallás üldözése miatt volt kénytelen elhagyni, pedig a csodaszörnyeket cipelte mutogatni. Szavaiban bizonyára sok az igazság, de az okot érdekeinek megfelelően állítja be. Dolaus, aki kiváló hírű orvos volt hazájában, sok különleges gyógyszert ismert. Ezeket munkájában részben nyilvánosságra is hozta, de Csuzi többet akar róluk tudni, ismeretlenül kéri azokat. A levél annyira behízelgő, hogy szinte lehetetlen választ nem írni rá. A válasz — sajnos — elveszett. Csuzi a gyógyszereket bizonyára értékesítette, hiszen nagyon is reális gondolkozású volt.

Visszatérve hazájába előbb Komáromban, később Győrben telepedett le, maga után cipelve a szörnyszülötteket. Ezeket végre is az esztergomi

[1] Dolaus: Encyklopaedia medica theoretico-practica. Frankfurt, 1684.

érsek, Ágost-Keresztély szász herceg megvásárolta és a pozsonyi Orsolya-kolostorban helyezte el.

Itthon újra megnősül, pedig már éltesebb korú. Elveszi Ottius Kristóf schaffhauseni kereskedő 17 éves fiatal leányát. De ő is elhal. Ám Csuzi-Cseh harmadszor is megnősül, elveszi Csapó József orvosnak az anyját, akitől leánya születik, Debora, ki fiatal korban hal el.

Csuzi-Cseh nagy műveltségre tett szert a hosszú vándorlás alatt és ezért itthon mindenütt szivesen látott vendég volt. Így lett bejáratos a győri püspöki rezidenciába. A győri püspökkel teológiai vitákba bocsátkozott. Állítólag ilyen vitatkozásból eredt Károly királynak 1733-ban kelt rendelete, amelyben a magyarországi protestáns lelkészeket a keresztelést illetőleg a katholikus esperesek felügyelete alá helyezte.

Csuzi korán adta magát a titkos tudományra. Külföldön bolyongva sok aranycsinálóval ismerkedett meg és sok ilyen irányú művet olvasva, megkedvelte azokat. Sokszor hangoztatta, hogy a bölcsek kövének birtokában van, de erről a működéséről emlék nem maradt fenn. Weszprémi is csak annyit mond: „Az alkémiát igen-igen szerette, éjjel-nappal dolgozva kitartással űzte, mihelyt szabad ideje maradt rá, sőt baráti körben eldicsekedett, hogy ő az adeptusok közé tartozik".

1733-ban halt meg. Halála napját előre megjósolta.

Az aranycsináló, aranyfinomító.

(KOLOZSVÁRI CEMENTES JÁNOS.)[1]

A Nemzeti Múzeum kézirattárában egy bőrkötésű napló fekszik, amelynek címlapján titkos betűkkel ez áll: „Ez könyvnek neve boldogság, ki így él vele, mint én élek". A napló szerzője KOLOZSVÁRI CEMENTES JÁNOS. Hogy napvilágot látott, az HERZFELDER ÁRMÁND DEZSŐ-nek[2] érdeme, aki két izben is megjelentette.

A napló az 1530—1586. éveket öleli fel, de nem időbeli sorrendben tárja elénk az eseményeket. Valószínű, hogy az utódok keze zavarta össze a lapokat. Erre utal a napló, amelybe a későbbi tulajdonosok neve van bejegyezve. Így történt meg, hogy az 1530. év előtt az 1574. év áll és utána az 1543. évi esemény. A napló részint magyar, részint konyhalatin nyelven van írva.

Hogy ki volt KOLOZSVÁRI CEMENTES, mit csinált, naplójából állapítható meg, amelyben nemcsak alkémiai tudását és az aranyfinomítás módját írta le, hanem életének egyes részletét is. Igaz, hogy nem mindenütt megbízható, mert ugyanazt kétféle módon adja elő.

Naplójából megállapítható, hogy 1558. február 5-én a nagybányai aranyverő és finomító felülvizsgálatával bízták meg. IZABELLA királyné és

[1] Aranyolvasztók: $\frac{484}{\text{Oct. Hung.}}$ Nemz. Múz. kézirattára.

[2] HERZFELDER A. D.: A Kolozsvári Codex. Budapest, 1896. és 1897. — J. RUSKA: Studien z. Gesch. d. Chem. Berlin, 1927. 224. l. (A szerző gyüjt.)

II. JÁNOS király (1556—1571) őt szemelték ki az akkori híres aranyverő ellenőrzésével. Az előkelő megbizatás azt mutatja, hogy tekintélynek örvendett. Készültsége, az akkori idők mértékével

Fémöntöde és kohólaboratórium a XV-ik században.
(G. AGRICOLA művéből. Akadémia könyvtárából.)

mérve, erre valóban képesítette is. Az ellenőrzés kiterjedt az egész cementezésre, a nemesfémek elválasztására, valamint a nyeredékre. A vizsgálat szigorú mederben folyt le, mert terjedelmes jelen-

tés ment a királynak, „kijert sok embertől Nagÿ haragot vöttem".

1568-ban a nagyszebeni aranyfinomítónál dolgozott. A kamarát ekkor VÁCZY PÉTER[1] vezette, akihez rokoni kötelék fűzte, mert leányát, VÁCZY ZSUZSANNÁ-t vette feleségül. VÁCZY fia, IFJ. VÁCZY PÉTER, szintén ott volt cementes.

1569-ben apósa meghal. Az após állására ő is pályázik, azonban IFJ. VÁCZY-t nevezték ki 1569. október havában. Ám VÁCZY nem érdem szerint került az állásba. Leírja, hogy éppen vacsora mellett ültek, amikor beállított BEZERÉDY és mondja, hogy ő felsége hivatja eskütételre. VÁCZY késlelteti az elmenetelt, azalatt ő indul el és mindenütt rossz hírét költve, ő kerül az élre. De VÁCZY nem látja el hivatalát méltóan. Most már mint főnök megparancsolja, hogy cementezést csak engedelmével végezhet, a kész aranyötvözetről lajstromot vezetnie nem szabad, „hanem Csak nekÿ hagiom, hogy Inkab lophasson". De VÁCZY eltulajdonította a hulladékot is. „És annak felette azt Mongia és azal tugia be samat, hogÿ ő zolgaia vagiok, en penig bÿzonÿ Nem öve wagiok, hane kirajÿe Mint te". Mindehhez hozzájárult az, hogy VÁCZY visszatérve Nagyszebenbe, magával hozta BUDAY TAMÁS-t helyettesnek, „hogy ő maga beteg volna es őtet hadna kepeben". Ő azonban azt hiszi, hogy mind a ketten csak tudományát akarták ellopni. Megerősítette hitében az, hogy BUDAY folyton esküdözött, hogy nem akar a kamara élére kerülni.

[1] Archiv f. Siebenbürgischen Landeskunde. 1863. 322. l. (Akad. könyvt.)

Kolozsvári Cementes nem hagyta magát. Bízva tudásában figyelte, mit csinál Váczy és Buday. A versengés eljut a király fülébe, aki mindkettőt magához rendeli előbb Medgyesre, majd Gyulafehérvárra. Váczy elkerül Nagyszebenből. Úgy látszik, a gyanú alapos lehetett. De Kolozsvári Cementes nem érte el célját, mert a kamara vezetőjéül Kakas András-t nevezték ki 1570-ben.

De feljött a csillaga 1571-ben. Somlyai Báthori István erdélyi fejedelem előtt (1571—1586) nagy pártfogókra akadt Forgách Ferenc és dr. Blandrata személyében. A fejedelem magához rendeli, s ő előterjeszti, miként lehet a nyeredéket szaporítani. A fejedelemnek tetszik az előterjesztés és 1572-ben a nagyszebeni kamara ispánjává nevezi ki.

Úgy látszik, boldog családi életet élt. Három leánya született: Kata, Borbála és Zsófi, de születési évüket nem egészen megbízhatóan közli, a naplóban kétféle évvel találkozunk.

A napló pestises idővel kezdődik, s azzal is végződik. Családja csak lopva tért vissza Nagyszebenbe, ahol vesztegzárlatot rendeltek el. Naplójának másik része érdekes alkémista vonatkozású.

Megadja az alkémia szó eredetét és tárgykörét. „Az alkémia az a művészet, amely Alchimo görög fejedelemtől származik. Az alkémia görögül annyit jelent, mint fémek átalakítása". A meghatározás kétségkívül sántít. Alchimo görög fejedelemről Homeros emlékezik meg. Az alkémiához semmi köze, csak nevének hasonló hangzása hozta összefüggésbe vele. De a Kolozsvári-féle magyará-

zat eléggé el volt terjedve. Több munka ismeretes, ahol ez a meghatározás áll.[1] A mai kritikát nem állja ki. Ma tudjuk, hogy e szó egyiptomi eredetű és annyit jelent, mint „feketével foglalkozás". Chemea = feketével foglalkozás. A transzmutáció egyik leglényegesebb szakasza, amidőn a tégelyben izzó anyag megfeketedik. Hogy a szó eredete tisztán áll előttünk, az KOPP,[2] POTT,[3] HOFFMANN[4] és LIPPMANN[5] érdeme.

Mikor az arabok Egyiptomot meghódították, elsajátították az egyiptomiak titkos művészetét és ezzel együtt átvették a nevet, de az arab „al" névelőt ragasztották hozzá, így kapta „Hermes tudománya" az „alkémia" nevet.

KOLOZSVÁRI CEMENTES megadja, mikor várható eredményes transzmutáció: „Az alkémiának, amennyire csak lehet, utánozni kell a természetet."

Kijelentése nem újdonság. Ilyen értelmű megjegyzéseket már a legrégibb alkémisták művében találunk.

Ezen általános leírás után ismerteti a laboratóriumi műveleteket.

[1] ANONYMUS: Alchimische Fragen v. d. universali u. d. particularibus. Függeléke G. WELLING: Opus mago-cabbalisticum munkának. 532. l. (A szerző gyűjt.)

[2] H. KOPP: Beitr. Gesch. d. Chem. 65—66. l. (Természettud. Társ. könyvt.)

[3] POTT: Zeit. deut. Morgenländ. Gesell. 1876. 33., 17. l.

[4] HOFFMANN: Ladenburg: Handwörterbuch. 1882. II. köt., 516—530. l.

[5] E. LIPPMANN: Entstehung u. Ausbreitung der Alchemie. 282. l. (A szerző gyűjt.)

„A kalcináció nem egyéb, mint a fémeknek földdé való átváltoztatása." Az alkémiai laboratóriumban a kalcinálás jelentős művelet volt. Értelme: oxidálás, elmeszesítés, elhamvasztás. Tulajdonképen tisztítási folyamat, amellyel a mellék-

Szimbolikus kép. A mercurius és a sulfur a hegy belsejében az érceket termeli. Ezt kell az alkémistának utánozni. Jobbra Aquinoi Szent Tamás. (De Lapide Philosophico c. munkából. A szerző gyűjteményéből.)

alkotórészeket távolították el, hogy a fém könnyebben festődjék. A kalcinálás alkalmával a fémben lévő nedvesség, a flegma, elszáll, mert nedvesség az alkémista felfogás szerint minden fémben található.

„A sublimatio az, midőn a gőzök a testből fel-

emelkednek és az edényre tapadnak." Ez a meghatározása többé-kevésbbé ma is érvényes.

A laboratóriumi műveletek között nagy sze-

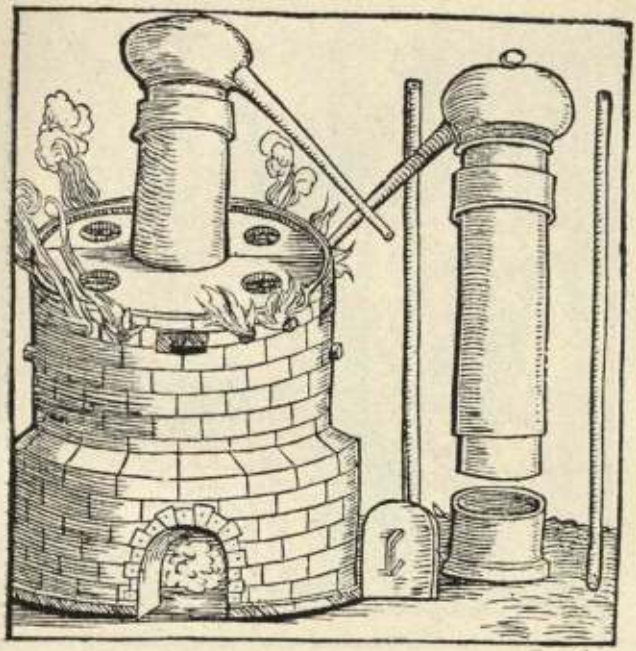

Szublimálás.
(GEBER munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

repet játszott a coagulatio, ami szó szerint megkeményedést, megszilárdulást jelent. Szerinte coagulatio az, „midőn folyékony testeket nedvesség elűzése mellett szilárd anyaggá alakítunk".

Meghatározza a solutio, az oldás, továbbá a desztillálás fogalmát.

Majd megadja a fixálás mibenlétét, amellyel „elillanó testeket tűzben megszilárdítottak". Ha

Az anyag oldása vízfürdőben.
(GEBER munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

például a kénesőt melegítették és az valamely anyag hatására mercurooxiddá alakult át, akkor a kéneső fixálva volt.

Mindezekből könnyű következtetésre jutni. KOLOZSVÁRI CEMENTES ismerte az akkori kémiai

műveleteket, ha pontosan nem is határozta meg. Mivel rossz latinsággal ír, feltehető, hogy a nyelv tökéletlen bírása miatt nem sikerült a pontosabb leírás. A lényeg azonban tisztán kivehető.

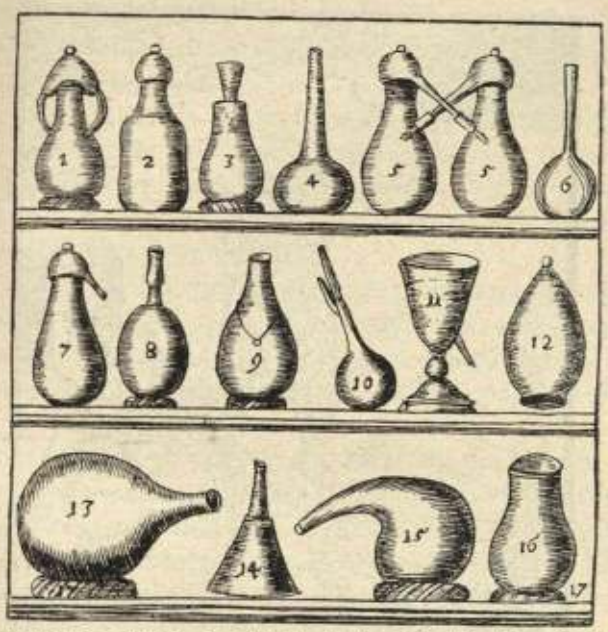

Az alkémisták edényei. 1. Pelikán. 2. Lezárható edény. 3. Pokol. 4. Fiola. 5. Ikrek. 6. Fiola. 7. Alembikus. 8. A bölcseség tojása. 9. Két egymásba állítható tojás. 10. Kis fiola. 11. Választó edény. 12. Sisak. 13. Szedő. 14. Tölcsér. 15. Retorta. 16. Lombik. (LEFEBURE munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

„Az elixir arab származású és annyi, mint fermentum." Az „elixir" valóban az arab aliksir szóból származik. Alatta a tinktúra egy fajtája értendő, amely a közönséges fémeket nemessé vál-

toztatta át. Valahogy úgy képzelték az átalakítást, mint ahogyan a kovász erjeszti a tésztát. Ha az elixir arra a testre hat, amely materia primát tar-

Szimbolikus kép. A fixálást jelképezi. A mercuriusnak meg kell halni, porrá alakulni, hogy bölcsek köve legyen belőle. (BASILIUS VALENTINUS munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

talmaz, akkor a fémek tökéletesednek, nemesednek. Ugyanilyen értelmű az alexandriai alkémisták xerion-ja is.

Járatos a jelölésben. A fémeket mindenütt alkémista jeggyel jelöli, még pedig pontosan. Sőt, hogy naplóját titokzatosabbá tegye, titkos ábc-t szerkeszt.

Mint minden aranycsináló, ő is sokszor hívja segítségül Istent. „Emlékezzél meg az Istennek csodálatos hatalmas bölcseségéről" — mondja egy helyen; „Istennek segítségével kezd el tudományodat" — írja másutt.

Ez nem különleges jelenség. E tudománynak minden igazi mestere munkáját fohásszal kezdte. Már az alexandriai Olympiodoros is így járt el, de így cselekedett valamennyi. A vallásosságnak megvan a maga magyarázata. Az aranycsinálás receptje létezik. A recept persze jó és őseredetű. Az arany e recept szerint készíthető, csak Isten segítsége szükséges még. Az aranycsináló vallásos élettel már eleve biztosította maga részére Isten jóindulatát. E felfogás kialakulásához mindenesetre a kor nagy vallásossága is hozzájárult.

Kolozsvári Cementes is hiszi, hogy a bolygók befolyást gyakorolnak az ember életére. „Csodálathos az emberek közöt kinek kinek természetében distinctiot tenni. Mivel, hogy mivel különböz az egyik természete az másiktól, azonképen az tudomány is szinte azonképen mindenkinek csak eszerint vannak tudniillik, minden ember különkülön planetak alatt fogantattak és születettek, azoknak is mind különb különb természetik va-

gyon, mint hogy az régi doktorok is szolnak felőle, hogy de superioribus gerentur et regnutur inferiora. Azonképen revellaltatik meg minden embernek az ő bölcsessége az planeták által, mely planetákat biria a mindenható Isten, minden ereieket és oda declinalia az hová akaria". Megírja azt is, melyik planeta jó, melyik rossz.

Az ezüstcsinálás receptjét a következőleg adja meg: „Ad Lunam fratris Johannis, itten desztilláld meg az ecetet, az erős borból csináltat az üvegben, háromszor ved az háromszor desztillált ecetet és tedd egy üvegbe, hat librát és egy libra mercuriust, azaz kénesőt, 1 libra rusikat fehért (As_2O_3), 1 libra fehér borkövet, 1 libra közsót ($NaCl$), 1 libra salétromot (KNO_3). Mind eztet ted porrá együtt es ez port vesd az felül mondott ecetben és az üveget kend be jol megcsinált agyaggal és ásassék be nedves helyre a földben 4 hétig miglen teljességgel vize legyen annak utánna ved ky az földből és szereztessék a felül megmondott víz mintegy aludt tej és ted egy mázos fazékban avagy medencében és szarazd meg és vagyon teneked tekeletes Materiad és ves az porban 1 libra rézhoz kit purgáltak egy unciát".

„A purgálása penig így lészen. Rp veres rezet és tedd eleven szénre és vess az rézre kénkövet és közsót keveset és mikor a kénkő és az só megemésztetett és vedd az fogot és ved ki az rezet és verd vékonyon pléhé és az rutság lehul rolla és lészen tenéked purgált rezed, annak utána tedd az rezed az tegelben és mikor megolvadt volna az réz ves 1 libra rézhez 1 uncia port, az az egy libra

tizenkét girath és egy uncia tizenkét latot és mikorra latatnék megemészteni az az az porban hogy semmi nem lattatnék. És vedd ki és öntsd egy földből csinált szomorlóba és leszen olyan ezüst a minemütt én te néked adtam."

Az ezüstcsinálás tehát abban állt, hogy a vörösréz, a kéneső és arzén hatására ezüstfehér ötvözetté alakult át.

A módszer nem új. Így dolgozott CILLEY BORBÁLA is és sokan-sokan a külföldiek közül.

A higanyklórid, amely a recept első része szerint keletkezik, más szerzőnél is mint „materia prima" „tekeletes materia" szerepel. Így S. TRISMOSIN-nál,[1] ki vele egyidőben élt. A recept nem eredeti, bizonyára úgy másolta le valahonnét.

De más receptet is feljegyzett a réz fehérítésére, vagy amint ő mondja „Venusnak feÿersege"-re. „A Vénusnak fehérsége e szerint leszen. Végy kalcinált sót, borkövet és timsot egyenlőképen kalcinálva. Ezeket olvaszd meg megannyi ecetbe keverve. Azután abba kétszer hevítve és kétszer olvasztva oltsad a veres rezet. Leszen szép fehér és lágy mint az on. Mert a só tartarum timso és ecet a réznek poklosságát mindenestül elveszi és meg fehériti. Annak felette ha ezt veres russikával vagy kénkővel égeted, mint szokás aranyszinü lesz, és filosofusoknak poranak miatt spiritust megtartja, azaz a borkő olajat szárazd meg

[1] FIGULUS: Rosarium novum Olympicum. Basel, 1608. — TRISMOSIN: Vom roten Löwen und seiner Schatzkammer. 3—15. l. (A szerző gyüjt.)

és lészen az bölcseknek pora, avagy olcs az olajban."

Hamisítatlan alkémista recept. A vörösréz itt is arzénnel ötvöződik. Érdekes, hogy a bölcsek kövét, „filosofusok porá"-nak nevezi, amely — úgy látszik — az árkánum legrégibb magyar neve.

Még érdekesebb recept a következő: „Compositio medicine ad solem et ad lunam. Ad solem et ad lunam supra Mercurium. Recipe 1 font kénkövet és őröld meg jól egy kövön és ittasd régi és tiszta 1 font közolajjal mindaddig, mig nem olyan mint egy pástum. Annak utánna tedd ezt egy vasserpenyőbe gyenge tüzre, hogy mind dissolváltassék.[1] És mikor látnád föltajtékozni, vedd le a tüzről és ismét tedd a tűzre, hogy lassan forrjon, hogy legyen sűrű, mint egy méz. Annak utánna tedd ezt a sűrűt egy hideg márványkőre és mindjárt megcongieáltatik[2] és lészen olyan mint egy lép. Vedd azt és ismét tedd egy tiszta vas serpenyőbe és tégy a serpenyőbe annyi jó tartarum olajat (alkálikarbonát-oldat) és hadd e kettőt úgy megolvadni és összekeverődni úgy mint két óráig. Annak utánna tedd egy urinálba (üvegedény), ki beutáltatott jó forma agyaggal és tedd középtüzre három természet szerint való napig. Annak utánna vedd le a tüzről és hadd meg lassan-lassan hidegülni. És mikoron hideg volna, tedd nagyobb edénybe, mely edény rakva hidegvizzel, melyben álljon, három napig hogy megnedvesüljön. Annak

[1] A régiek kémiai művelete, amikor a test nedvesség hatására szétfolyt.

[2] Megfagyasztani.

utánna tedd egy lutált töküvegbe (agyaggal leragasztott retorta) destillálásra az alombikon által gyenge tüzön. És jő ki belőle fehér víz mint egy tej. Mely víz neveztetik lac virginisnek. Annak utánna nagyobbitsd meg a tüzet, mikor látod az előbb fehér vizet (destillatumot) megveresedni és tégy más receptaculumot alája, melybe mégyen aranyszinü viz, ki hivatik aiernek, foglalván ő magában tüzet. A földet pedig, mely megmarad a töküveg fenekén, calcináld meg a calcináló kemencében miglen legyen fehér miképpen a hó. Melyet tarts meg, mert a dologhoz igen szükséges. Ennek utánna vedd a tejszinü vizet, mely hivatik lac virginisnek és desztilláld meg hatszor, miglen a vörös rézpléh ki betétetik megfehéredik mind kivül mind belül. Ennek utánna vedd a másik aranyszinü vizet ki mondatik aiernak. Ezt desztilláld háromszor és a harmad desztillátioban találsz tüzet a töküveg fenekén, mely által látod az elementumokat megváltoztatni. Ezt a tüzet tartsd meg.

No immáron vedd az istennek akaratjából azt a földet, melyet először megcalcináltál, mely oly fehér mint a hó és inbibáld (áztasd) ezt meg az első tejszinü vizzel. És a másik arany szinü vizzel desztillálván miglen a felül megmondott materia teljességgel mind a második aranyszinü vizet inbibálja. Ez a cselekedésnek végében marad te néked a töküveg fenekén kristály szinü köved, melynek 1 része változtat 100 rész kénesőt jó és tökéletes ezüstté. Ha pedig te akarsz aranyra cselekedni, vedd a tüzet, melyet felül megmondék, hogy megtarts és igy cselekedjél a tüzre, miképen cse-

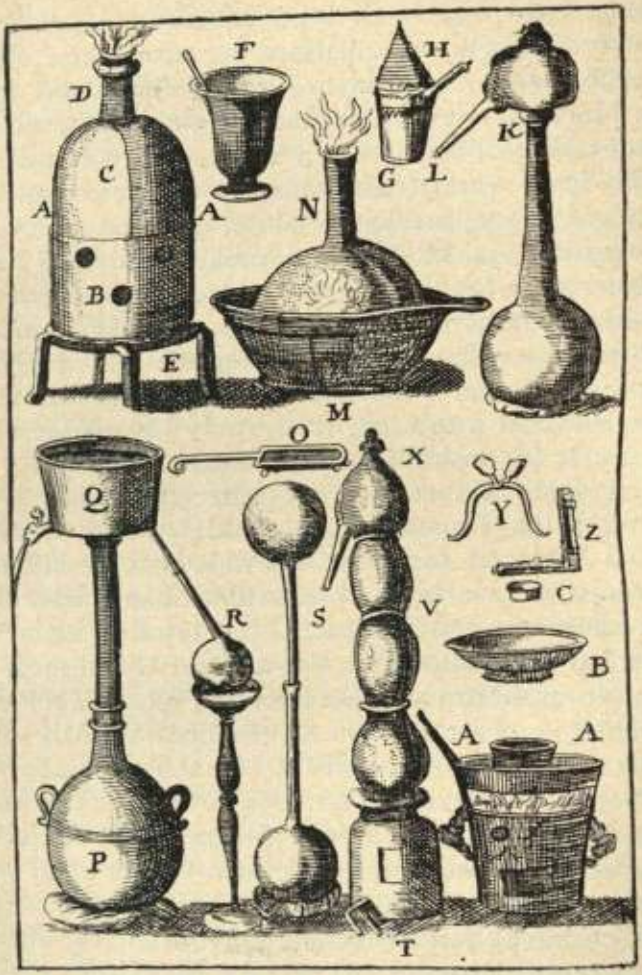

Az alkémista eszközei. (BLANCARD munkájából. A szerző gyüjteményéből.) *A, A* Hordozható olvasztó-kemence. *B* Fujtató nyílás. *C* A két részből álló fedő. *D* Kis kémény, amelyen át a láng tör elő. *E* Három láb. *F* Üvegmozsár törővel. *G, H* Anyagedény benzoevirág készítéséhez. *J, K, L* Szublimáló, sisakkal. *M, M* Kén szublimáló. *O* Közönséges öntő üst. *P* Rézlombik. *Q* Hűtő. *R* Szedő. *S* Edények, amelyek egymásba illenek és zárják egymást. *T, U* Feneketlen agyag edények szublimáláshoz. *X* Üvegsisak. *Y* Golyó forma, autimón olvasztáshoz. *Z* Lapis infernalis készítéséhez szükséges minta. *A, A* Kis kemence. *B* Kupella. *C* Kupella.

lekedtél a földdel. Hogy ha ezt a tüzet inbibálod a vizzel, mely hivatik lac virginisnek egyenlőképen desztillálván. És viszonlag e tüzet inbibáld a másik aranyszinü vizzel, ki mondatik aiernek és igy desztilláld, mint felül a földdel cselekedtél.

És ezenkippen találsz egy veres követ az edénynek fenekén, kinek egy része elváltoztat 100 rész kénesőt jó és tökéletes aranynyá. Ez a te medécinád mind a két opusra a fehérre és a veresre."

Kolozsvári szerint ez volna a bölcsek köve, amellyel kénesőből arany, ezüst csinálható, ez volna „a te medicinád". A módszer nem új, a külföldiek javarésze hasonló módon dolgozott. Nem volt nagy a tingáló ereje, de állítólag volt és ez a fő.

Ha olajat kénnel főzünk, kaucsukszerü (faktis) anyag áll elő. A kén egyrésze csatlakozik az olajhoz. Ezen anyag összetételén nem sokat változtat az alkáli oldat. Hevítve ez az elegy vízre és kozmás anyagra bomolhatott, amelyek fehér, tejes desztillátumot valóban adhattak. A lac virginis tehát nem lehetett más, mint olajos víz, kevés kénnel és kozmás anyagokkal elegyedve. Miután a víz lepárolgott, a desztillátum színe veres lett, mert most már csak a kozmás és kaucsukszerü (faktis) anyagok desztillálódtak át. A retortában visszamaradó anyag főrésze kálium-, nátriumszulfát és karbonát lehetett. Hogy ezek a kénesőt festették volna, nem egyéb mesénél.

A bölcsek kövének laboratóriumi előállításával a XIII. században kezdenek nagyobb mértékben foglalkozni. Ekkor jutnak arra a gondolatra,

hogy a bölcsek köve csak a materia primá-ból állítható elő. A materia prima, amelyet idők folyamán „szűzföldnek", „szűztejnek" vagy latinul „lac virginis"-nek neveztek, volt az az alapanyag, amely a természetben is megtalálható. A transzmutáció — úgy vélték — nem olyan nagy feladat, mint a materia prima megtalálása. Nem volt alkémista az, akinek erre receptje ne lett volna. Érdekes azonban az, hogy csaknem valamennyi közönséges anyagban, például kénben, vizeletben, vitriolban kereste.

Kolozsvári Cementes János szintén így képzelte a dolgot. Könyvekből kiírt receptet, amely szerint a „lac virginis" előállítható, talán kipróbálta, természetesen eredménytelenül. De nem lett volna jó alkémista, ha a receptjét mindenkinek nem ajánlotta volna. Ez a „te medecinád", csak dolgozz a megkezdett úton. Igaz, ezzel még nem tudsz fémet tingálni, de látod, hogy fehéredik a „lac virginis", közeledik az ezüst színéhez.

Az aier ugyanilyen természetű anyag. Színe aranysárga, mert ebben már benn van a tingáló anyag.

Kolozsvári receptjében nem nagyon bízhatott, mert közöl másikat is. Ebben a tekintetben úgy van, mint kortársai: a materia prima sokféle úton állítható elő. A munka kémiai szempontból is érdekes. Leírja a grünspan, a minium, a cinóber, a szalmiáksó, a bórax készítését, amellett megadja a kéneső és arab gumi tisztítását, sőt a kámfor készítését (sic!) is.

Végül köszvény ellen ajánl orvosságot, arc-

szépítőt ír le, no és megmondja azt is, miként kell a szüzet megvizsgálni szüzességét illetőleg.

Mint minden alkémista irataiban, úgy az övében is sok a naivitás, de naplója értékes maradványa a magyar multnak.

A magyar rózsakeresztesek.[1]

A rózsakeresztes-rend megalapítója a monda szerint CHRISTIAN ROSENKREUTZ, aki 1378-ban született.[2] Szülei előkelő nemesek, de annyira szegények, hogy ötéves korban kolostorba adják, ahol az értelmes fiú csakhamar megtanul latinul és görögül. Idő multával a kolostor egyik barátja rábeszéli, hogy kísérje el őt a szentsírhoz. Elindulnak. A barát Cipruszban elhal. Ekkor egyedül folytatja az utat Damaszkusz felé. Útközben megbetegszik, de Isten különös kegyéből meggyógyul. Az öreg damaszkuszi arabok eldicsekednek előtte titokzatos tudományukkal. Miután arabul megtanul, elsajátítja azoknak a tudományát is. Húsz éves korban elhagyja Arábiát és Egyiptomba megy. Itt nem sokáig marad. Behajózza az egész Földközi-tengert, végül Fez-ben telepedik le. Fez-ben kabalával, mágiával, fizikával, alkémiával és gyógyászattal foglalkozik. Két év mulva elhagyta az arab várost és sok „drága tudomány"-nyal megrakodva, Spanyolországba, majd hazájába, Németországba tér

[1] ECKHARDT S.: Magyar rózsakeresztesek. Minerva. I. évf. 1922, 210. l.

[2] Fama Fraternitatis. Neudruck. 1922, 43. l. (A szerző gyűjt.)

vissza. Itt a tudománynak él és főleg a fémek transzmutálásával foglalkozik. Látja az emberek vallástalanságát. Ekkor elhatározza, hogy megváltoztatja őket. Társakat keresett. Régi kolostorából három testvért vett magához, akikkel hűséget, engedelmességet és hallgatást fogadtatott. A testvérek azután papírra vetették mindazt, amit ROSENKREUTZ mondott. Ez a négy ember alkotta az első „rózsakeresztes" társaságot. Később még pár emberrel kiegészítették magukat, úgyhogy összesen nyolcan voltak.

A testvérek a következőkre kötelezték magukat:

1. Senki sem űz más mesterséget, mint betegek gyógyítását, azt is minden haszon nélkül.

2. Senki sem köteles egyenruhát viselni, mindenki országának megfelelően öltözködik.

3. Minden testvér, minden évben C napon S-ben megjelenik; távolmaradását megindokolja.

4. Minden testvér gondoskodik egy értelmes utódról, aki őt követi hivatásában.

5. Az R. C. legyen a testvérek pecsétje, jelszava.

6. A testvériség 100 évig titokban maradjon.

A testvérek megismerkedtek minden titkos tudománnyal és világgá mentek. Végezték munkájukat, úgy, ahogy kötelezték magukat.

CHRISTIAN ROSENKREUTZ — miután titkát átruházta társaira — barlangba vonult és 106 éves korában meghalt.

Ebben a sziklasírban feküdt érintetlenül 120 évig. 1604-ben felfedezték sírját. S mikor a bar-

langban széttekintettek, az oltáron réztáblát találtak, amelyen ez volt olvasható:

A. C. R. C. Hoc universi compendium
vivus mihi sepulchrum feci.[1]

A barlang fala tele volt titokzatos felírásokkal, az oltár pedig nagymennyiségű kézirattal, amely jórészt az aranycsinálásról szólt.

Ezt a mesét titkos könyvekben olvashatjuk.

A könyvek címe: „Fama fraternitatis oder Entdeckung der Brüderschaft des hochlöblichen Ordens der R. C. Cassel, 1614". „Confessio Fraternitatis, oder Bekenntniss der löblichen Brüderschaft des hochgeehrter Rosenkreutzes. Cassel, 1615." „Allgemeine und General Reformation der gantzen weiten Welt. Cassel, 1615." „Chymische Hochzeit Christiani Rosenkreutz. Strassburg, 1616." Ezekből az írásokból tudjuk meg, ki volt Christian Rosenkreutz, mit művelt; kik azok a rózsakeresztesek, mi a céljuk, s mily eszközökkel dolgoztak.

Szerzőjük Johann Valentin Andreae würtenbergi teológus. A munkákon a szerző neve nincsen feltüntetve, mindössze csak a „Vale" üdvözlő szócska van aláírva. Ezért többen kétségbevonták szerzőségét, így H. Kopp,[2] Eckhardt S.[3] és mások.

[1] L. Figuier: L'alchimie et les alchimistes. Paris, 1856. 258. l. (A szerző gyűjt.) A feliratot másként adja meg.

[2] H. Kopp: Die Alchimie. 1886. (Természettud. Társ. könyvt.)

[3] Eckhardt S.: Magyar rózsakeresztesek. Minerva, I. évf. 1922.

Azonban az egyes könyvek közötti összefüggés és az elbeszélés módja kétségkívül bizonyítja, hogy

Chymische Hoch-
zeit:
Christiani Rosencreütz.
ANNO 1459.

Arcana publicata vilescunt; & gratiam prophanata amittunt.

Ergo: ne Margaritas obijce porcis, seu Asino substerne rosas.

Straßburg/
In Verlägung / Lazari Zetzners.
Anno M. DC. XVI.

JOH. VALENTIN ANDREAE munkájának címlapja. (A szerző gyűjteményéből.)

szerzőjük azonos. Az is kétségtelen, hogy a régi írók ANDREAE-t tartották a könyvek szerzőjének.[1]

[1] BURK: Vollständ. Verzeichn. aller in Druck gekommenen latein. u. teutsch. Schriften des Joh. Val. Andreae. Tübingen, 1793.

A könyvekben váltakozik a való a valótlansággal, s a képzelt részek, különösen a „Chymische Hochzeit"-ben minden merészséget meghazudtolnak. Van ott regényes leírás, költeményekkel átszőve, szatíra, aranycsinálás, mágia, teozófia és sok más. A regény hőse CHRISTIAN ROSENKREUTZ, akit 1459-ben egy ismeretlen király csodás módon lakodalomra hív meg pompás kastélyába, ahol tanuja és segítőtársa lesz sokféle kémiai kísérletezésnek és mágikus varázslatnak.

KOPP[1] azt mondja, hogy ezek az írások érthetetlenek és az alkémiára befolyást nem gyakorolhattak, viszont mások a bölcsek kövének jelképes magyarázatát vélik felismerni benne. Így RATICHS BROTOFFER.[2] Annyi igaz, hogy ebben az időben, az aranycsináló bölcselkedők, gondolatukat jelképesen adták meg és a képzelet csapongásának semmiféle határt nem szabtak. Ha tehát ANDREAE alkémista vonatkozásokat burkolt el regényében, akkor igaz az is, hogy ebben valamennyi kortársát felülmulta.

Egyesek azt állítják, hogy a rózsakeresztesrend alapítására ezek a munkák adtak alapot. De helyesen állapítja meg ECKHARDT, hogy az efféle tudós tréfa — ha ugyan ennek nevezhető — nem elegendő ilyen nagy szellemi mozgalom keletkezéséhez.

A rózsakeresztesek társasága Németországban keletkezett. Ennek egyik lelkes tagja, MICHAEL

[1] H. KOPP: Die Alchimie. 1886. (Természettud. Társ. könyvt.)

[2] RAT. BROTOFFER: Elucidarius chymicus. Glossar. 1616.

MAIER, aki 1620 körül vitte át a tanokat Angliába, ahol ROBERT FLOOD dolgozott a társaság megszervezésén. A rózsakeresztesség azonban nagyon sokat köszönhet ANDREAE könyveinek. A figyelmet a titkos társulásra ő hívta fel, s az alkémisták kaptak a tömörülés gondolatán.

ANDREAE[1] 1586. aug. 17-én született Herrenbergben (Würtenberg) és 1654. jún. 27-én halt meg Stuttgartban. A teológiát a tübingeni egyetemen hallgatta, azután bejárta Olasz- és Franciaországot, végül Németországba tért vissza. Több helyen lelkészkedett. LUTHER követője volt.

Könyveiben a kereszténység tanai vannak összekeverve alkémiai vonatkozásokkal, ezért mondja FICTULD[2] „A chymische Hochzeit parabolistikus és titokzatos írás, amelynek szerzője maga sem tudná, ha élne, hogy mit akart, mert sem kezdő (t. i. alkémista), sem más nem használhatja. A szerző nem bírt keresztényi szeretettel, talán nem tudott, nem is akart. Kár volt az időért, amelyet ráfordított".

De a mondának más változata is van. A változat Angliában keletkezett. ROSENKREUTZ[3] megunva az utazásokat, London mellett Staffordshire-ben[4]

[1] Meyer's Konvers.-Lexikon. 1894.

[2] H. FICTULD: Chym-phil. Probier-Steins. Dresden, 1784. 132. l. (A szerző gyüjt.)

[3] Missiv an die Hocherleuchtete Brüderschaft des Ordens des Goldenen u. Rosenkreutzes. Leipzig, 1783. 38. l. (A szerző gyüjt.)

[4] H. JENNINGS: Die Rosenkreutzer. 1920, 5. l. (A szerző gyüjt.)

egy barlangba vonult, ahol elzárkózva a világtól, könyvet írt. Csak atyja testvérének fia van mellette, az ügyes rajzoló. Ezzel megfogadtatja, hogy halála után a barlangot lezárja, miután a tanítványok nevét egy kőre rávéste. Minden akarata szerint történt. A barlang előtt nagy fa állott. Igen idős fa. Egy községi parasztnak régen szemet szúrt a fa, elhatározta, hogy kivágja. Ez 120 évvel az apostol halála után történt. Alig fog hozzá, belezuhan a barlangba. A torlaszokat egymásután elszedi, mert azt hiszi, nagy kincsre talált. Amint így tovább halad, földalatti világosságot lát. A fény után indulva, egy helyiségbe jut, ahol egy aggastyán ül könyv előtt, s felette egy örökké égő lámpa. A paraszt az aggastyán felé lép. Az agg az első lépésnél felemelkedik, s pálcát vesz kezébe, a másodiknál felemeli, a harmadiknál pedig belecsap a lámpába úgy, hogy az kialszik. A paraszt ordítására társak sietnek elő, s fáklyafénynél átvizsgálják a barlangot. Ott csak sírt találnak és sok iratot. Így fedezték volna fel Ch. Rosenkreutz sírját.

Mindezzel szemben a valóság más.

A természettudományok fejlődése a XVII. és XVIII. század alkémistáiban új eszmét ébresztett. Kezdik hirdetni, hogy eddig csak azért nem sikerült az aranycsinálás, mert a módszerek tökéletlenek voltak. Jobb módszereket kell kidolgozni és az eredmény nem marad el. A transzmutáció tehát csak idő kérdése.

Az alkémisták száma a XVII. és XVIII. században nagyra emelkedett. A mozgalom legerő-

sebb Dél-Németországban, de elterjedt Hollandiában, Franciaországban, Angliában és nálunk is. Az alkémisták jórésze ismerte az említett munkákból ROSENKREUTZ-ot, kit joggal elődének tartott és önmagát utódának tekintette, felvéve a rózsakeresztes nevet. A rózsakeresztesek mind nagyobb és nagyobb számmal léptek be a szabadkőmíves páholyokba, ahol túlsúlyba kerülve, szabadkőmívesi szertartások mellett aranycsinálásra rendezkedtek be. Még a szabadkőmíveseket is meggyőzték annak lehetőségéről, úgyhogy voltak páholyok, amelyek tisztára aranycsinálással — főleg annak filozófiai részével — foglalkoztak. Ha pedig ellenzékiek akadtak, azok vagy otthagyták a társaságot, vagy kényszerülten velük tartottak.

Tény az, hogy a páholyokba a legképzettebb emberek léptek be. Az akkori tudomány ott gyült össze, s onnan áradt szét. Mi sem bizonyítja ezt jobban annál, hogy pár évszázad alatt százával jelentek meg a nyomtatványok. POLYCARPUS CHRYSOSTOMUS (álnév) pl. 200 aranycsinálással foglalkozó rózsakeresztes német munkát említ fel egyik könyvében,[1] nem emlékezvén meg egyéb, a páhollyal összefüggésben nem álló, hasonló tárgyú munkákról. A tömörülésnek tehát megvolt a maga hasznos eredménye. Még nálunk is akadt, ki rózsakeresztes munkát írt, ez volt: GERTINGER JÁNOS SÁMUEL.

[1] Missiv an die Hocherleuchtete Brüderschaft des Ordens des Goldenen u. Rosenkreutzes. Leipzig, 1783, 38. l. (A szerző gyűjt.)

A rózsakeresztes-rend vallásos alapon működött, mert a nagy titok megfejtése csak „Isten hozzájárulásával" lehetséges. Azért mondja a rózsakeresztes mester fiatalabb testvéreinek: „Mi a művészetet isteninek nevezzük, mert tökéletes,

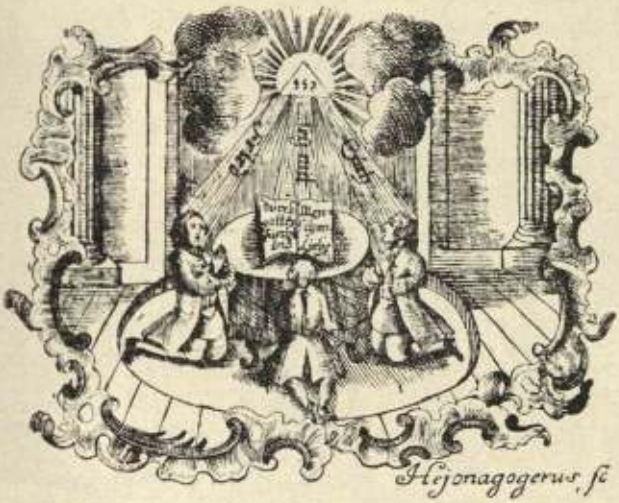

A rózsakeresztesek vallásosak voltak.
(Versammlungsrede d. Gold u. Rosenkreutzer cimű munkából.
A szerző gyűjteményéből.)

de csak azon gyermekek részére bölcseség az, akiknek Isten adományozza".[1] Isten csak vallásos embert fogad kegyébe; ezért volt vallásos Bárótzi, gróf Török és a többi magyar rózsakeresztes.

[1] Freymaurerische Versammlungsreden der Gold u. Rosenkreuzer des alten Systems. Amsterdam, 1779, 13. l. (A szerző gyűjt.)

A rózsakeresztes rendbe való felvétel szertartások mellett folyt le. A jelölttel nem ismertették meg azonnal titkukat, hanem kérdésekkel iparkodtak felfogását megállapítani. Avatáskor a főmester beszédet tartott. Előadásának tárgya a bölcsek kövé-

Felvétel a rózsakeresztes páholyba. (Versammlungsrede d. Gold u. Rosenkreutzer című munkából. A szerző gyűjteményéből.)

vel állott összefüggésben. Rámutatott annak lehetőségére, példákat hozott fel a fémátalakításra, bizonyította az aranycsinálás isteni eredetét és a jelölteket Istenfélelemre intette.

[1] Freimaurerische Versammlungsreden der Gold u. Rosenkreuzer. Amsterdam, 1779. (A szerző gyűjt.)

A rózsakeresztes-rend tagjai ügyeltek arra, hogy a titok avatatlanok kezébe ne jusson. Ez a titok nem a bölcsek kövének előállítására, hanem a belső munkálkodás nyilvánosságrahozatalára vonatkozott. A bölcsek kövét ők sem állították elő. A „kereső" a felvétel napján esküt tett. Az eskü az alkémiára vonatkozólag semmit sem tartalmazott. Mély vallásosság, önzetlen testvéri szeretet szava csendül meg benne. Az eskü az avatatlanokkal és az alacsonyabb fokozatban állókkal szemben volt kötelező. Magasabb fokozatban titoknak helye nincs. Az eskű letétele után bizonyos mértékű felvilágosítás következett. A keresőt bevezették „Salamon tudomány"-ába. Ehhez tartozott a jelvények magyarázata,[1] alkémista könyvek ajánlása. A rózsakeresztesek jelvényei szőnyegbe voltak szőve. Itt volt látható a frigyszekrény, Ennek értelme: a rózsakeresztes Istent szívében hordja. A hét pont, a hét bolygót: Nap, Hold, Merkur, Venus, Mars, Jupiter, Saturnus, illetve a hét fémet: arany, ezüst, kénső, réz, vas, ón, ólom jelenti. Ennél sokkal többet még a középkorban sem ismertek. A fémek transzmutációja már a mesterek titkos művészete volt. Ennek jelképe a következő: „Minden test három alkotórészből áll: sóból, sulfurból és mercuriusból. E principiumok közül a só a szilárdságot, a sulfur a lágyságot, a mercurius az illékonyságot képviselte. A jelvényeken a csészék ezeket

[1] B. Beyer: D. Lehrsystem d. Ord. d. Gold u. Rosenkreuzer. 1925. (A szerző gyűjt.) — Abafi L.: Geschichte der Freimaur.

tartalmazzák. A csészéket a templomos lovagok találták a templomok romjai között. A romokból két oszlop maradt. Az egyiket „F"-el jelölték, jelképezi a sót, a másikat „G"-vel, mutatja a sulfurt, a harmadiknak, a mercuriusnak nincs szüksége jelképre, mert az légnemű és mindent betölt". E principiumok szabályszerű egyesülése szolgáltatja a bölcsek kövét, amelynek készítése elsajátítható a különböző rózsakeresztesi fokozatokban. Ahogyan a természet készíti és érleli az érceket, akként kell a műhelyekben is dolgozni. Ezeknek keletkezése pedig a vízzel függ össze. Az „ércből való tenger" (ércréteg) helyét valamikor az esővíz foglalta el. Ebben a só összegyűlt, mégpedig hétszeres tisztítással, amire a templom, a „műhely" hét lépcsője mutat. Ez a só a sulfurral a „legtisztább arannyá" egyesül, ha hajóalakú edényben 150 napig melegítjük. Erre utal Noé bárkája, amely szintén hosszú ideig úszott az özönvizen. Az anyaghoz hozzá kell csatlakoznia a mercuriusnak, „az illó és szokszorosító szellem"-nek. De ennek hozzávezetése felette pontosan történjék (sic), mert különben az egész munka kárbaveszett. Ezen múlik az aranycsinálás. Utal erre a babiloni torony, ahol sok munka ment veszendőbe, mert az egész összedült. Az így elkészített arany nyers és tűzbe téve megérik. Akkor összeolvad, átérik, egyöntetű lesz, mint a kocka, melynek minden oldala egyenlő. Az anyag ezután a legmagasabb hőfokra hevíttetik, ahol háromszor 27 óráig marad. Ekkor készen van az aranytinktúra, a bölcsek köve, amelynek festőereje 1 : 1000-hez, vagyis egy rész belőle ezer

rész nemtelen fémet fest meg. Erre mutat a nap, ami a t á p i s o n (szőnyeg neve) látható."

Végül elmagyaráztatott a ledőlt oszlopok jelentősége. A teljesen felborult oszlop a „B" és a félig megdőlt oszlop, a „J" jelenti az egykori hatalmas templomos-rend összeomlását, de egyben

Szimbolikus kép. Az istennő elvezeti a rózsakeresztest, akadályokkal teli úton, az öröktüzhöz. (Versammlungsrede d. Gold u. Rosenkreutzen című munkából. A szerző gyűjteményéből.)

feltámadásának lehetőségét is. A kötél is ott van még, amellyel a gyilkosok a nagy mestert megfojtották és elhurcolták, valamint ott áll a mesternek fátyollal leborított sírja is.[1]

[1] A szabadkőmívességben három fokot különböztetnek meg, úgymint tanonc-, legény- és mesterfokot. Ez a Johannita- vagy János-rend. Mikor a páholyok alkémiával foglalkoztak,

A jelölt ezután tagja lett a rózsakeresztes-rendnek.

A rózsakeresztes-rendben általában 9 fokozatot különböztettek meg.[1] Az első volt a „juniorok", a második a „teoretikusok", a harmadik a „praktikusok", a negyedik a „filozófusok", az ötödik a „minoresek", a hatodik a „majoresek", a hetedik az „adeptusok", a nyolcadik a „magisterek", a kilencedik a „magusok" fokozata. Mindegyiknek más és más volt a kötelessége és a joga. Egyik fokozatból a másikba bizonyos idő leforgása után lehetett jutni.

Mindez persze nem zárta ki a szabadkőmíves formát, amely különösen nálunk volt határozottabb.

Álljon itt még COMMENIUS AMON[2] szava: „...a' tisztességes Tudományoknak és az egész filosofiának tökéletlenségéről és hogy az Istentől arra felindítatott némelly jeles férfiak, mindazokat a hibákat miképen keresgették ki és megjobbitották, és az emberi bölcsességet arra a graditsra vitték fel, amelyen volt a Paraditsomban, az eset előtt. Hogy ő nekiek aranyat tsinálni minden dolog között legkisebb; mivel az egész természet fel vagyon fedezve ő előttük és hogy akármelly

magasabb fokokat is létesítettek. Így keletkezett Franciaországban a skót vagy András-rend, melyet más nemzetek is átvettek.

[1] B. BEYER: D. Lehrsystem d. Ordens der Gold u. Rosenkreuzer. 1925. (A szerző gyüjt.)

[2] COMMENIUS-RIMÁNY: A világ labirintusa. Pozsony, 1805. 122. l. (Nemz. Múz. könyvt.)

teremtésnek a magok tetszések szerint formát adhatnak." „Minden nyelvet beszélnek, mindent tudnak, egymással — ha nem is látják — beszélni tudnak, minden betegséget gyógyítanak, hosszú életet adnak." „Az ő Prépostok HUGO ALVERDA már 562 esztendős." „Az egész Világnak Reformatioja közelget, már tovább nem akarják magokat titkolni, hanem magokat nyilván kijelentvén, készek mindennel, akit csak méltónak lenni itélnek, a magok drága titkait közölni."

Ezzel dicsekedtek, de semmihez sem értettek.

I. „Az erényes utazóhoz" című páholy.

A szabadkőmíves páholyokba csoportosult rózsakeresztesek mind mélyebb és mélyebb gyökeret eresztettek a társadalomban. Egyre-másra keletkeznek páholyok, azzal a határozott céllal, hogy a „Lapis philosophorum"-ot keressék. Tagokat nem kellett gyüjteni, jöttek maguktól. Sokan voltak, akik titokban űzték „Salamon tudomány"-át; még többen, akik rokonszenvvel viseltettek iránta. Ezek jelentkeztek.

A rózsakeresztes-rend Magyarországon is jó talajra talált. Míg kevesen voltak, külföldi páholyokba húzódtak; de amint szaporodtak, önálló társulásra gondoltak.

Az első rózsakeresztes páholyt Eperjesen alapították. Címe az „Erényes utazóhoz".[1] Ez a pá-

[1] ABAFI L.: Geschichte der Freimaurerei. I—VI. — U. a.: A szabadkőmívesség története Magyarországon

holy lengyel menekülteknek köszönheti keletkezését. A lengyel szabadságharc leverése után az emigránsok Magyarországnak egész Felvidékét ellepték. Csaknem minden úriházban meghúzódott egy-egy menekült, akit az erkölcsileg és anyagilag támogatott. Az emigránsok között sok volt a szabadkőmíves és rózsakeresztes. Ide tartozott BERNHARDI IZSÁK is, aki 1769-ben megalapította az eperjesi páholyt, a lengyel nagypáholy fennhatósága alatt. A páholy tagjául több külföldön tanult magyart sikerült megnyerni, így HÁNZÉLI MÁRTON-t, akit eredetileg HEINZELI-nek hívtak, de később magyarosította nevét. BERNHARDI távozása után HÁNZÉLI veszi át a tagok szellemi irányítását. Nálánál lelkesebb rózsakeresztest elképzelni sem lehet. 1735. november 11-én született Besztercebányán. Tanulmányait a grieswaldi egyetemen végezte, ahol teológiát, filozófiát, görög és héber nyelvet tanult, mert lelkészi pályára készült. De ezen tanulmányai mellett a matematikát és a gyógyászatot is elsajátította. Ezzel a széleskörű műveltséggel tért vissza hazájába. Állást keresett. POTTORNYAY ANDRÁS girálti birtokos meghívja gyermekeihez nevelőnek. HÁNZÉLI az állást elvállalja. Ott lakván a kastélyban, bőven nyilt alkalma, hogy tanítás után a könnyen befolyásolható apával beszélgetésbe elegyedjék. Virágos szavakkal festette le előtte az aranycsinálás lehetőségét és azt a boldogságot, ami a kincs nyomában fakad. POTTORNYAY nem sokáig habozott. Belépett a páholyba. Őt követte sok előkelő felvidéki úr: SZOLKOVY JÓZSEF, gróf TÖRÖK JÓZSEF és

fia, gróf TÖRÖK LAJOS, SZULYOVSZKY LÁSZLÓ, GLOSZ JÁKAB. A páholy laboratóriumának a vezetőjéül GLOSZ-t választották meg. A GLOSZ-család régi nemesi családja a Felvidéknek. Nemességüket I. FERDINÁND-tól még 1563-ban kapták. Ő is a grieswaldi egyetemen tanult. HÁNZÉLI-vel itt barátkozott

Szimbolikus kép. A páholyban fellebbentik a fátyolt a rózsakeresztes előtt, hogy lássa a bölcsek kövét. (Versammlungsrede d. Gold u. Rosenkreutzen című munkából. A szerző gyűjteményéből.)

össze. Miután a filozófia magisztere lett, hazajött. Valamelyik felvidéki kisebb gimnázium igazgatójának választották meg. Ő is egyike volt a mozgékony tagoknak, aki telve volt e rejtelmes tudománnyal. A páholy tagjai lettek továbbá HÁNZÉLI FERDINÁND, HÁNZÉLI fivére, aki előkelő mérnök volt

Eperjesen, BERZEVICZY IMRE a girálti evangélikus pap, KRASZNER IMRE evangélikus pap, JESZENOVSZKY JÓZSEF kapitány és később a POTTORNYAY-fiúk: IMRE, TAMÁS és a legfiatalabb, PÉTER. Ez utóbbi testőr volt, de kilépett és titkárul szegődött az állami számvevőséghez. Az alkémiát — úgy látszik — ott szerette meg testőrtársai körében, mivel ez közöttük abban az időben nagyon népszerű volt.

Ennek a páholynak volt tagja az eperjesi gyógyszerész, GERTINGER JÁNOS SÁMUEL is, akinek a következő cím alatt jelent meg a munkája:[1] „Brüderliches Sendschreiben an Freimauerer die die Weisheit kaufen und verkaufen. Mit der Anmahnung zu bedenken was Petrus Ap. Gesch., 8, 20 sagt: Dass du verdammt werdest mit deinem Gelde, dass du meynest Gottes Gabe werde durch Geld erlanget. Hamburg, 1780. 8." — A németek híres költőjét, LESSING-et is megtámadta. 1721-ben született. 12 évig bolyongott külföldön, főleg Hamburgban és Berlinben. Ez utóbbi helyen az „Eintracht" rózsakeresztes páholynak volt tagja. Ott mesterré is avatták. Ezenkívül még három munkát írt. A munkákban igen heves támadást intéz a szabadkőmívesek ellen és hirdeti, hogy az alkémiát, kabalát, teozófiát, mágiát csak ő érti és pénzért el is árulja.[2] 1783-ban levelet ír HANZÉLI-nek, amelyben megfenyegeti régi páholyát, hogy a császárnál feljelenti. Valószínűleg pénzt akart a páholytól.

[1] Missiv an die Hocherleucht. Brüd. d. Ord. d. Gold u. Rosen. Leipzig, 1783, 118. l. (A szerző gyűjt.)

[2] ORIENT. 1879. Nr. 5. Brabbé; Gertinger aus Eperjes.

[3] ARAFI L.: Szabadkőmívesség története. 192. l.

Tagja még a páholynak SZIRMAY LÁSZLÓ vice-ispán, aki azonban később keserves napokat szerez társainak. Asszony miatt. Elérkezett az idő, hogy megnősüljön. Eljegyzi RÉVAY SIMON főispán leányát, APOLLÓNIÁ-t. Szabadkőmíves szokás szerint kesztyűt ad át néki, amelynek felmutatóját a rend tagjai védelmükbe veszik és balsorsban támogatják. A leánykának ez sehogysem tetszett. Gyűlölte a szabadkőmíveseket, rózsakeresztesek-et. Félt tőlük. A jegygyűrűt visszaküldte. A megszeppent SZIRMAY, hogy megmutassa, mennyire ártalmatlan a páholy működése, a nála lévő iratokat átadja menyasszonyának tanulmányozás végett. De még tovább ment, az érdeklődőknek megmutatott és elmagyarázott mindent.

Ilyen előkelő társaságban a szegény származású HÁNZÉLI,[1] ki nemesi levelet felmutatni nem tudott, nem merte vállalni a páholy tényleges vezetését. Ügyeskedett. Átjátszotta POTTORNYAY ANDRÁS-nak. Mint szellemi vezető továbbra is ott maradt. Műveltsége és nagy rábeszélő képessége erre feljogosították. A páholyban rendesen az történt, amit ő akart.

1774-ben a skót fokozatra való áttérést tanácsolja, jóllehet a lengyel nagypáholytól kapott engedély a Johannita-fokozatra szólt.

Tanácsolja, hogy nőket is vegyenek a szövetségbe. Lefordíttatja részükre az alsó fokozat szabályait, a páholy célját, munkásságát, franciából

[1] ARAFI L.: Geschichte d. Freimaurerei. II. 267. l.

németre és jóváhagyás végett Bécsbe küldte. De a bécsi nagypáholy a nők felvételét eltiltotta.

Ám POTTORNYAY a bele helyezett bizalmat nem érdemelte ki. Nemsokára erkölcstelen életet kezdett élni. A hír, hogy a páholy lejtőre jutott, szállt tovább. Eljutott a lengyel nagypáholy tagjaihoz. Erre vizsgálóbiztost küldenek ki. Az eredmény az, hogy megfosztják a vezetéstől, a tagoktól pedig elszedik az írást. Csak TÖRÖK LAJOS grófnál hagyják meg, de a vallásos és nemesen gondolkozó grófot annyi támadás éri, hogy iratait elégeti.

A páholy erősen megrendült. GERTINGER JÁNOS és RÉVAY SIMON, illetve RÉVAY APOLLÓNIA fenyegetése, SZIRMAY leleplezései a lengyel nagypáholy beavatkozása a tagok között nagy nyugtalanságot okozott. Félő volt, hogy a hatóság avatkozik be. A páholy tagjai ekkor elhatározták, hogy műhelyüket leszerelik, a kemencéket, edényzetet és egyéb felszerelést befalazzák. Meg is történt. Az 1880-as években akadtak rá, de a felszerelési tárgyakat ismeretlen egyének elvitték.[1]

A páholy azután Giráltra hurcolkodott. POTTORNYAY itt laboratóriumot rendezett be. Itt gyűltek össze munkára. Eperjestől Giráltig hosszú az út, s bizony megtörtént, hogy kevesen gyültek össze. Hova-tova kis társaság alakult ki, amely kizárólag aranycsinálással foglalkozott, de ülés után nagy mulatságokat csapott. Ebben POTTORNYAY ANDRÁS járt elől.

[1] ERNYEY JÓZSEF szíves közlése.

Erre a társaságra céloz WESZPRÉMI, amikor mondja: „Ugyanerre az őrültségre adta fejét napjainkban hazánknak néhány nem éppen nívótlan tudású polgára, a nevüket jobb lesz, hogy nem említem, akik az aranyéhségtől megszállva, a rózsakeresztesek mintájára, alkémista társaságba tömörültek s akikre bizonyosan ugyanaz a sors várt volna, mint a többi adeptusra."

HÁNZÉLI a POTTORNYAY-fiúk felnevelése után is ott marad a girálti kastélyban, alkémiának szentelve idejét. Később SZIRMAY PÉTER fiainak a nevelését bízzák rá. A SZIRMAY-fiúk 1783-ban szüleikhez mennek Rákóczra (Zemplén vm.), HÁNZÉLI velük megy. A páholy szellemi vezetését GLOSZ JAKAB-ra ruházza. GLOSZ elmerül az alkémiai kutatásokban, a testvérekkel nem törődik, függetlenül mindenkitől, magának dolgozik. Később valósággal ellensége lesz a szabadkőmívességnek és mindent elkövet, hogy a páholy megszűnjék.

Maga HÁNZÉLI is végleg elkerült POTTORNYAY-éktól. 1786-ban SZIRMAY PÁL-lal és ANDRÁSsal Kassára ment, ahol a fiúk iskoláikat végezték. A következő esztendőben gróf TÖRÖK LAJOS kinevezte a kassai akadémiához tanárnak. Az „erényes utazóhoz" című páholy pedig lassan haldoklott. Egyesek kiléptek, mások tétlen álláspontra helyezkedtek, mert az aranycsinálás eredményeit nem látták. Megkísérelték e páholyba vinni KAZINCZY-t is, de az nem sikerült. Ő irtózott az aranycsinálástól.

II. „Az erényes világpolgárhoz" című páholy.

Gróf TÖRÖK LAJOS nagy alkémista. Módja és alkalma is meg volt, hogy elmerüljön a rejtelmes tudományba. Mint jól képzett és fegyelmezett ember, ismerte az egyesülésben rejlő erőt, azért mindent elkövetett, hogy olyan rózsakeresztes páholyt alakítson, amely ízlésének megfelelt. Az eperjesitől elfordult. Az ott lefolyt botrányok után hallani sem akart róla. Így jutott arra a gondolatra, hogy új páholyt alapít. Ez ügyben hűséges követőjével, HÁNZÉLI-vel ismételten tanácskozik. Gondosan mérlegelnek minden eshetőséget. Végre is abban állapodnak meg, hogy előbb néhány rokonérzésű barátot avatnak be a dologba. Tanácskozásra hívják báró VAY MIKLÓS hadnagyot, a kitűnő matematikust és várépítőt. Fiatal ember, alig 27 éves. Nem is marad sokáig Miskolcon, mert kirendelik Csehországba, Kopitzba várépítéshez. Meghívják ORCZY JÓZSEF császári és királyi kamarást, aki főleg gazdasági tanulmányokkal foglalkozott, továbbá KAIL JÁNOS 40 éves gyógyszerészt, aki kitűnő kémikus hírében állott. A tanácskozáson résztvett még RAGÁLYI ISTVÁN, gróf TÖRÖK JÓZSEF és gróf VAY JÓZSEF.

Végre 1781 május 8-án megszületik az új páholy Miskolcon. Az alapításban HÁNZÉLI-t illeti az oroszlánrész. Az ő nagyszerű szervezőereje nélkül talán meg sem alakul. Hogy TÖRÖK kedvében járjon, hangsúlyozza a páholy célját: az aranycsinálást. Minden törekvése odairányul, hogy az új pá-

[1] SZENDREY: Miskolc története. II. 657. l.

holy ne foglalkozzék szabadkőmívességgel, hanem alkémiával.

Eperjesről megszerzik a szertartásokhoz szükséges iratokat és az alapítólevelet. GLOSZ JAKAB személyesen hozza magával, hogy minél kevesebb zaklatásnak legyen kitéve. Hogy azonban kellemetlenség ne származzék, a Varsóban székelő nagypáholyt is megkérdezik, sőt később a bécsit is, hogy van-e joga az eperjesi páholynak alapítólevelet kiadni. A munka lassan indul, a testvérek nagy időközökben gyűlnek össze, s működésük jóformán újabb tagok felvételében áll. Így kerül a páholyba FÁY BARNA, OVÁRY LÁSZLÓ, gróf DEGENFELD IMRE, BECK LÁSZLÓ, PUKY ANDRÁS, POTTORNYAY IMRE, MAJOR ZSIGMOND, SZATHMÁRY JÓZSEF és mások.

Látható tehát, hogy a miskolci páholy az eperjesiből szakadt ki, az onnét kivált testvérek itt gyültek újra össze.

De nemsokára baj érte a páholyt. A bajt gróf VAY JÓZSEF felesége okozta. Az asszony egy alkalommal felbontotta férje levelét, amelyből megtudta, hogy szabadkőmíves. Erre feltörte férje íróasztalának fiókját és az ott talált iratokat magához vette. VAY-né gyűlölte a rózsakereszteseket és szabadkőmíveseket. Elhagyta férjét és megfenyegette, hogy a hatóságnál feljelenti.

Az iratokat fűnek-fának mutogatta, lebecsmérelve az egész társaságot. Végül egyik rokonának adta át lefordítás végett, mert németül nem tudott, ez a rokona azután visszaadta PUKY ANDRÁS-nak.

Az eset annyira felzaklatta a tagok lelkületét,

UNIVERSITY OF LONDON WARBURG INSTITUTE

hogy sokáig nem gyültek össze. Hiába hangoztatta HÁNZÉLI, hogy nem kell megijedni.

Végre megnyugszanak. Gróf TÖRÖK LAJOS alkémista laboratóriumát eladja 100 frt-ért a páholynak. Az alkémista munka megkezdődik, de nem abban a mederben, amelyben tervezték. Az elkedvetlenedés nagy, a páholy 1788-ban feloszlik.

III. „Az erényes emberbarát" című páholy.

Rózsakeresztes páholy alakult Selmecbányán több ízben is. Ennek a páholynak alapítója szintén HÁNZÉLI volt 1774-ben. Miként a miskolci, ez is az eperjesi páholy védelme alatt működött.

Az első tagja a páholynak CSERNÁNSZKY JÁNOS lelkész volt, aki 1741-ben született. 1779-ben superintendens lett, s mint ilyen nagy tekintélyre tett szert. 1787-ben nyugalomba vonult és élete végéig alkémiával foglalkozott. Tagjai lettek még TÖNHÁZI BALTAZÁR bányahivatalnok, KLIEBER SÁMUEL tanító, THILL ELIÁS üzemvezető, LEBERECHT-LETZY FERDINÁND gyógyszerész, SZULOVINY SÁMUEL orvos, von FREYSEISEN FREINDL LORÁNT tanácsnok és mások.

A páholy működését azzal kezdte, hogy CSERNÁNSZKY előadásokat tartott a Succonis-féle fizikából, a világról, a planétákról, asztrológiáról és alkémiáról, bőven beleszőve a bibliai vonatkozásokat. Mikor így előkészült a társaság, megjelent HÁNZÉLI és CSERNÁNSZKY-t, TONHÁZI-t, KLIEBER-t és LETZY-t rózsakeresztes mesterré avatta. HÁNZÉLI ezután azzal a kérdéssel foglalkoztatta őket, hogy

hol lenne legalkalmasabb a laboratórium felállítása, és hogy minő felszerelést szerezzenek be. Müködésük azonban rövid ideig tartott, a páholy feloszlott. Érdekes, hogy ennek a páholynak fiatal korában tagja volt a külföldi egyetemeket végzett CORNIDES DÁNIEL, a híres történetíró és egyetemi tanár. Sőt ő maga is igyekezett rózsakeresztes páholyt alapítani Késmárkon. A terv nem sikerült, mert anyagi viszonyai annyira roszszabbodtak, hogy állást kellett vállalnia. A vonzódást e munkakörhöz talán indokolja az a körülmény, hogy édesatyja gyógyszerész volt s neki magának is volt ilyen képesítése.

1784-ben új páholyalapításra kap engedélyt HUDELIST Bécsből, amire két barátjával, br. REHBACH-hal és NEUBER gyógyszerésszel beszéli meg a páholyalapítás módjait. Br. REHBACH volt az, aki gróf TÖRÖK JÓZSEF-et csúfosan becsapta. Az ideges báró azonban elveszti lelki egyensúlyát, megbolondul.

Ekkor Bécsbe szállítják, ahol kigyógyul. Selmecbányára visszatérve, előkelő ismerősei révén kierőszakolja felvételét, mert a páholy, betegsége után erről hallani sem akart. Br. REHBACH és NEUBER most nagy odaadással keresik a bölcsek kövét. A buzgó munkálkodás költségeit br. REHBACH fedezi. A patikus azonban nem mutatkozott hű munkatársnak, mert amint kiforgatta vagyonából, otthagyta. A báró vagyona roncsait látva, visszakapja elmebaját és különböző szélsőséges cselekedetekre ragadtatja magát. A patikus után inasa volt legbizalmasabb embere, akit minden tit-

kába bevezetett. A megrémült inas, látván gazdája állapotát, a bányagrófnál tesz jelentést. A rózsakeresztes bányagrófnak első gondja volt visszaszerezni REHBACH-tól a szabadkőmívesi iratokat, nehogy visszaéljen vele. Távolléte alatt feltöreti szekrényeit és az iratokat elviteti. A báró panaszra megy, a hatóság meg is indítja a vizsgálatot, de a nagy úr ellen tenni nem mer, az ügy magától elalszik. NEUBER azonban közel állt ahhoz, hogy elveszti kenyerét. A gyógyszertárból ki akarják tenni, de a rózsakeresztes gróf KOLOWRÁT közbeveti magát s megakadályozza.

1782-ben azonban egyéb kellemetlenség is támadt Selmecbányán. Ugyanis, hogy a nemesfémcsempészésnek és orgazdaságnak elejét vegyék, eltiltották magánfeleknek a nemesfémtartalmú ércek beolvasztását, nehogy az állam megkárosodjék. E rendelet 1755-ben kelt. Ám a rendelettel nem sokat törődött Fösz JÁNOS pékmester, aki tagja volt a páholynak és odahaza is foglalkozott alkémiával. A pékműhely erre különösen alkalmasnak mutatkozott. Valamelyik vetélytársa titokban feljelentette Bécsben az udvari kamaránál, amire vizsgálat indult meg. Fösz-t elfogták, lecsukták, alkémista műhelyét pedig szétrombolták. Úgy látszik, az aranycsinálás csak álarc volt. Fösz és társai a rendeletet játszották ki. Lopott ércekből otthon maguk készítették az aranyat és túróba ágyazva csempészték ki, míg rajta nem vesztettek. LIBAY körmöcbányai ötvös segített néki és mások is osztozkodtak vele.[1]

[1] ERNYEY JÓZSEF szíves közlése.

A fogság azonban nem sokáig tartott. 12 óra után magasabb befolyások érvényesültek. Fősz kiszabadult. A rózsakeresztesek nem hagyták veszni a pékmestert, bizonyára meg volt rá az okuk.

Hogy Selmecbányán rózsakeresztes páholy alapításával oly sokat kísérleteztek, annak a város kiváltságos helyzete volt az oka. Ez időben Selmecbányán világhírű bányászati és kohászati főiskola állt, ahol ásványtant, kémiát és technológiát, bányászatot és kohászatot rendszeresen tanítottak. A hallgatók az iskolával szoros kapcsolatban álló selmecbányai kohókban és bányákban mindazt, amit az előadásokon hallottak, valóságban is láthatták. E mellett a városban és környékén sok kémiában járatos tisztviselő, bányász, kohász tartózkodott, akiknek jórésze tanulmányait ott végezte a főiskolán. Ezek érdeklődtek az aranycsinálás iránt, mint ahogy az iskola tanárai, JACQUIN MIKLÓS JÓZSEF, ANTONIO SCOPOLI és mások sokat töprengtek felette. Lovag BORN IGNÁC, a magyar származású kohász is sokat tartózkodott Selmecbányán, sőt amalgámos eljárását, amellyel arany, ezüst vonható ki ércekből kénesővel, s amely később világhírre tett szert, Európában először itt emelték a legnagyobb tökélyre. Ez az eljárás sok idegent vonzott Selmecbányára, közöttük nem egy alkémistát. Azonban a misztikus tudomány nem verhetett gyökeret a tiltó rendeletek miatt. Ha folyt, csak titokban folyhatott.

IV. Egyéb páholyok.

Gróf Török Lajos a miskolci páholyon kívül még egy páholyt alapított Kassán, amelynek címe: „Az égő bokorhoz". Az alapításban Hánzéli is részt vett. A páholy irányzata rózsakeresztes, de rövidéletű.

1781-ben Hamaliár Márton selmecbányai ev. lelkész, aki az ottani páholynak is tagja volt, Kürtösre (Nógrád vm.) megy és itt alapít új rózsakeresztes páholyt „Erényes zarándokhoz" cím alatt. Ide sokan tartoztak, de a legelőkelőbb közöttük Tihanyi Tamás táblabíró, alispán és hétszemélynök volt. A tagoknak azonban csak egy része foglalkozott alkémiával, ezek Tihanyi ebecki birtokán gyültek össze. Hogy mit dolgoztak, mit végeztek, arról emlék nem maradt. De a kastély laboratóriumában nem sokáig izzítják a tégelyeket. A páholy 1786-ban feloszlik.

Temesvárott is alakult „A három fehér liliom" cím alatt páholy. E páholyban Sauvaigne és Pötting gróf rossz gazdálkodása, valamint a testvérek civakodása miatt sok baj volt. A perlekedés főleg azért folyt, mert a tagok egy része csaknem nyilvánosan üzte az alkémiát. A páholy 1784-ig maradt fenn. II. József rendelete szüntette be.

Azt, hogy Temesvár milyen erős fészke volt az alkémiának, talán legjobban bizonyítja Ducca Banajott[1] temesvári kapitány, ki 1752 január hó 30-án feljebbvalóihoz intézett jelentésében azt

[1] Baróti: Adattár Dél-Magyarország XVIII. századi tört. Pótfüzet. 56. l.

mondja, hogy megtalálta azokat a rendszabályokat, amelyekkel az aranycsinálókat és egyéb alkémista foglalkozással „gyanusitott Personákat" féken lehet tartani. Úgy látszik, a várban unatkozó elökelő katonatisztek a város polgáraival együtt iparkodtak unalmukat üzni az olvasztókemence mellett. Ez azonban símán nem mehetett, mutatja Ducca Banajott jelentése.

De rózsakeresztes páholy alakult Pozsonyban is. A pozsonyi régi eredetű lehet, címe: „A hallgatagsághoz". Hogy kik alapitották, kik voltak tagjai, nem állapítható meg, mert írás róla nem maradt. Abafi az 1740-, legkésőbb az 1770-es éveket jelöli meg az alapítás idejéül, mert 1774-ben már virágzott. Pozsony rózsakeresztes és szabadkőmíves páholy alapítására már azért is alkalmas volt, mert Bécshez közel fekszik és Bécs akkor nagy alkémista központ volt.

Ezenkívül volt még rózsakeresztes páholy Nagyszebenben, Brassóban és másutt is, de utánuk emlék alig maradt vissza.

V. Összefoglalás.

A rózsakeresztes mozgalom, mint látható, Magyarországon széles körben elterjedt, ami két ügybuzgó férfinak: gróf Török Lajos-nak és Hánzéli Márton-nak köszönhető. Ha névsorukon végigtekintünk, közöttük a műveltebb, a vagyonosabb osztályba tartozókat látjuk, akik nemcsak a szellemi irányításból vették ki a részüket, hanem anyagi áldozatokat is hoztak. Függetlenek voltak,

bizonyára a tudomány kedvéért áldoztak, de nem lehetetlen, hogy a kaján kincssóvárgás is fel-felcsillant lelkükben. A tagok között, a foglalkozást tekintve, sok volt a protestáns lelkész. Ők külföldön tanultak, ott látták a titkos tudományos kísérletezést, ez megrögződött bennök, s magukkal hozták haza. De ők voltak azok is, akik filozófálással foglalkoztak, s ettől csak egy lépés az alkémia. Ők nem annyira munkások, mint inkább szemlélők voltak idehaza, igazi „hermet"-ek.

Nem kevésbbé érdekes az, hogy csaknem valamennyi páholynak gyógyszerész tagja is volt. Ezeknek a páholyban nagy szerepet szántak. A tagok közül egyedül ők voltak azok, akik a kémiában járatosak, akik a kémiai műveleteket ismerték, s akik az anyag belső elváltozásának feltételét tisztán látták. A testvérek bizalmukat beléjük helyezték, tőlük várták nemcsak a munkálatok irányítását, hanem a bölcsek kövének előállítását is. A laboratóriumot rendesen ők vezették. Az alkémiai kutatások módját közös üléseken állapították meg, a gyakorlati kivitelt azután a laboratóriumi vezetők oldották meg.

A rózsakeresztes-mozgalom Magyarországon a németlakta vidékeken terjedt leginkább. Eperjes, Kassa, Pozsony, Selmecbánya, Temesvár, Brassó, Nagyszeben volt a melegágya. E vidék fiatalsága külföldre járt tanulni és ott szerzett orvosi, lelkészi, tanári diplomát. A visszatérők javarésze szabadkőmíves és rózsakeresztes volt. Lelkükben ott rejtőzött a kor fertőző betegsége: az aranycsinálás. Terjesztették itthon is a szabadgondol-

kodást, páholyokat alapítottak, de rózsakeresztes munkára rendezkedtek be. Volt eset, mikor a szabadkőmívesség tisztára palástja gyanánt szolgált az aranycsinálásnak. Ezért nagyon nehéz éles határt vonni a rózsakeresztesek és a szabadkőmívesek között. Így volt ez nálunk, így volt ez külföldön is.

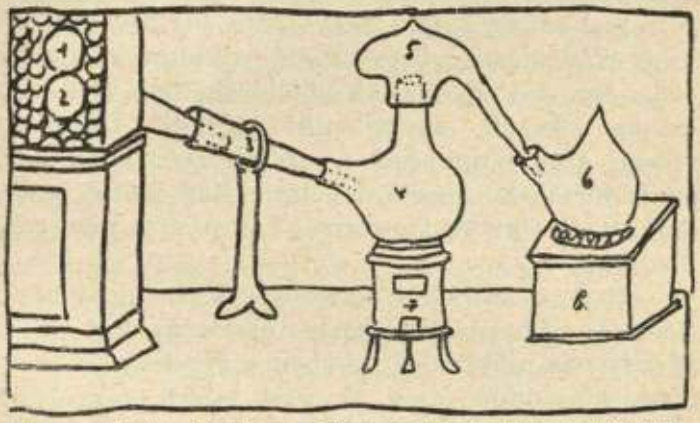

Ahogy a „Luftgeist" összegyűjtését a rózsakeresztesek képzelték.

És most egy pár szót a kutatásról. A rózsakeresztes-rendbe tömörülők a materia primát minden lehető és lehetetlen anyagban keresték. Ilyen volt a hullócsillag, de még inkább az ember minden váladéka, amelynek megszerzésében néha az embertelenségig mentek. Feltételezték, hogy az élő szervezetben valami különleges anyag van, amely teremtő, ezt akarták előállítani. 1750-es években Bécsben volt például egy alkémista-páholy, amelynek több magyar tagja is volt, s

amelynek címe: „hohen, weisen, edlen und Fürtrefflichen Ritter von Sternschnuppen" volt s amelynek tagjai az őszi és téli időkben hetenként kétszer-háromszor gyűltek össze a legnagyobb titokban egy grófi kastélyban. Ennek a rózsakeresztes társaságnak az élén VON ENGELSHOFEN generális állott. Mikor ülést tartottak, katonai őrség állt a ház előtt, s csak az jutott át, aki a napi jelszót ismerte. A rózsakeresztes-rend nagyszámú jól lovagló, kisebb állású testvért és katonát alkalmazott, akik egész éjen át szaladgáltak a hullócsillagok után. Ha azután sikerült egyet-kettőt elfogni, rohantak vissza zsákmányukkal és a laboratóriumokban addig főzték különféle oldószerekben, amíg „minden kétséget kizárólag termés arannyá át nem változott".[1]

De ez a szelidebb társaság. Volt ugyancsak Bécsben egy másik, amely csaknem két éven át folytatta működését. Ebben a rendben is több magyar húzódott meg. A rend tagjai sok olyan gyalázatos dolgot műveltek, amelyet leírni nem lehet, mert sérti a közerkölcsöt.

»Akivel csak alkémiáról lehet beszélni.«

(ROZSNYÓI GÖMÖRY DÁVID.)

GÖMÖRY DÁVID felvidéki származású. Rozsnyón született 1708 május 5-én. Atyja neve GÖMÖRY DÁVID, anyjáé WACHSMAN KATALIN. A gondos és jómódú szülők előbb Csetneken járatták isko-

[1] G. BRABBÉE: Sub rosa. Wien. 180—185. l. (A szerző gyűjt.)

lába, majd Késmárkon, ahol BUCHHOLZ GYÖRGY, a híres természettudós volt a mestere. De tanult Sopronban és Pozsonyban is. Az előbbi helyen DECCARD JÁNOS (1686—1764), az utóbbi helyen pedig BEER FRIGYES (1691—1764) tanította. Orvosi pályára lépett. FISCHER DÁNIEL oldalán töltött el két évet, aki egyik legnevesebb orvosa volt a Felvidéknek, s aki a természettudományokat, különösen a mágiát, a mineralógiát kedvelte és művelte. Ő vezette be a természettudományokba a fiatal GÖMÖRY-t. 1731-ben Jénába ment, itt szerezte meg az orvosi diplomát.

Rövid ideig a bécsi egyetemet is hallgatta. Jénában tanárai voltak JOHANN ADOLF WEDEL, FRIEDRICH TEICHMEYER, PAUL HILSCHER,[1] aki mellett nagy előmenetelt ért el. A kémiát WEDEL-től tanulta, aki ez időben az egyetem prorektora volt. Hogy a fiatal GÖMÖRY megkedvelte a titokzatos mesterséget, abban neki is nagy része volt. Visszajövet előbb Pozsonyban, majd Győrben működött. Érdemeiért 1741-ben, János testvérével együtt, nemességet kapott MÁRIA TERÉZIÁ-tól.[3]

Miként BÁRÓTZI, ő is meglett korban fogott az aranycsináláshoz. Fáradhatatlanul foglalkozott vele irodalmilag, gyakorlatilag haláláig. KISS JÁNOS[4] superintendens emlékezéseiben írja, hogy

[1] WESZPRÉMI S.: Succ. Medic. Biog. II. 67. l. IV. 443. l. (Természettud. Társ. könyvt.) — SZINNYEI J.: Magyar írók élete és munkái. III. 1350. l.

[2] MOKOS GY.: Magyar tanulók a jénai egyetemen. 47. l.

[3] NAGY I.: Magyarország családai. IV. 435. l.

[4] KISS J.: Emlékezései. I. 138., 139., 170. l.

sokszor felkereste a 80 éves öregurat, ki azonban másról, mint alkémiáról és alkémistákról nem tudott beszélni.

Munkái kéziratban maradtak. Ezek közül nevezetesebb: „*Chaos confusum occultae Naturae distinguibile problematice definitum, de Ente triuno necessario, contingentibus necessariis, Spiritualibus, et systemate astrali, et globi terraquei mundum praesentem constituente, undique triunum ex Ratione et Revelatione depromtum.* 1775.

Erre a munkájára volt legbüszkébb az öregúr. Fiókjában heverteti, időközönként javítja, kiegészíti, hogy tökéletesebb legyen. De a munka sohasem látott napvilágot. Mintha csak a maga mulattatására készítette volna.

A kézirat a kaosz-szal foglalkozik, azzal, amivel az alkémisták maguk sem voltak tisztában. Ahányan voltak, annyiféle módon magyarázták. PARACELSUS-nál mindaz, ami az ég és föld között van, tehát levegő, gáz.[1] WELLING[2] valami nyálkás, kénes, sós vizet ért alatta, amelyből Isten parancsára a föld és a mindenség keletkezett. LEFEBURE[3] szerint a mindenség szülőanyja. Ez az a kaosz, amelyet a kabalisták „Tohu-Bohu"-nak, vagy „Hyle"-nek neveztek, s amely felett a szentírás szavai szerint „Spiritus Domini incubabat aquis".

[1] E. LIPPMANN: Abhandl. u. Vorträg. z. Geschicht. II. köt., 361. l. (A szerző gyüjt.)

[2] G. WELLING: Opus mag. cabbal. Hamburg, 1735, 105. l. (A szerző gyüjt.)

[3] N. LEFEBURE: Neuvermehrte chym. Handleit. Nürenberg, 1685, 45. l. (A szerző gyüjt.)

A rózsakeresztesek pedig úgy tekintették, mint minden anyagnak a kezdetét, amely tűzből és vízből állt. Íme néhány felfogás a kaosz-ról.

GÖMÖRY — úgy látszik — ezzel a kérdéssel foglalkozik művében. Tisztázza fogalmát, meghatározza a viszonyt, ami közte és a principium között fennáll, figyelembe véve a görög elemeket.

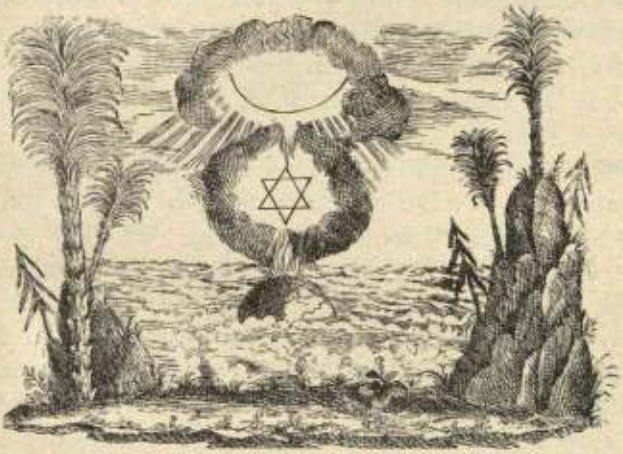

Ahogyan a rózsakeresztesek a levegő, föld, víz és tűz különválását a kaoszból képzelték. (Versammlungsrede d. Gold u. Rosenkreutzen című munkából. A szerző gyűjteményéből.)

Másik munkája: *„De Symbolica Macrocosmi et Microcosmi consideratione Tractatus problematicus, ubi ostenditur idem esse Superius secundum Hermetem, quod Inferius; et Inferius, quod Superius.“*

E munkában PARACELSUS elméletével foglalko-

zik. A tudás tárgya a nagyvilág, a makrokozmosz; az ember maga a kisvilág, a mikrokozmosz. Ezek kölcsönösen kiegészítik egymást. Minden, ami a földön van, tehát az ember is, egy földi látható és egy égi láthatatlan testből áll. Az utóbbit nevezik „spiritus"-nak.

SCHWARZ[1] azt állítja, hogy GÖMÖRY e munkájában a smaragd táblával foglalkozik. Valóban, címe után ítélve a kézirat, amelynek hollétét nem ismerem, erre enged következtetni. De mindezt cáfolják a munka alcímei, amelyek a következők:

I. De Ente necessario. II. De Mundo contingenter necessario ante mundum nostrum. III. De Judico Mundi illius, in quo mundus noster productus est. IV. De Regno Spirituali. V. De Regno astrali, eorumdemque effectibus. VI. De globo terraque. VII. De Homine, eiusdemque analogia cum Mundo. VIII. De Terrae motu naturali et praeternaturali. Adjecta sunt appendicis loco duo capita. 1. De Mundo subterraneo. 2. De spiritu mundi. Manuscriptum opus hoc, quod phyliris 40 et amplius absolvitur tempore terrae motus Comaromiensis elucubratum, latet in scriniis Autoris.

Ezen fejezetek egyike se utal a smaragd táblára. SCHWARZ állítása tehát kiegészítésre szorul. Azt is említi, hogy GÖMÖRY az alkémia spiritualistikus irányának képviselője, amelynek alapját THOMAS CAMPANELLA (1568—1639) és ROBERT FLOOD (1574—1637) vetették meg.

[1] SCHWARZ J.: Ungar. Alkem. Ungarische Revue, 1889, 528. l. és Magyar alkémisták. Természettud. Közlöny, 1891.

Én ilyen irányzatot az alkémia történetében nem állapíthatok meg. Tény az, hogy ROBERT FLOOD, akit „Fluctibus"-nak neveztek, Kentben született és Londonban élt, jóhírű orvos volt, aki tevékeny rózsakeresztes működést fejtett ki. Okkult-tudományokkal foglalkozott, s azokat irodalmilag művelte. Valósággal iskolát alapított, ahol mágiával, demonológiával, kabalisztikával éppen úgy foglalkoztak, mint alkémiával. Meg kell azonban jegyeznem, hogy mindig keresztény felfogás alapján maradtak. Ő és társai alkották az angol rózsakeresztesek rendjét.[1]

A rózsakeresztes-rendnek semmi köze a spiritismushoz. Ez a kifejezés szokatlan. Áll azonban, hogy GÖMÖRY lelkes teozófus volt.

Harmadik munkája: *„Repetitio et Supplementum operis de Chaote confuso distinguibili adnexum, sive Reformatio rerum omnium historice hactenus cognitarium catholice distincta"*.

Ez a kézirat korábbi munkájának a kiegészítése, amelyben elmondja, hogy nincs abban a helyzetben, hogy teoriáját valóban és kísérletileg közölhesse, mert súlyos büntetés vár arra, aki Hermes pecsétjét megtöri. A Mindenható vagy betegséget, vagy halált, vagy elkárhozást juttat részére. Azért rövid, de találó szavakkal leplezi csak le az ősanyag lényegét, az aranyolvasztás elméletét, a halált és az örökéletet. „Különválasztottam a világosságot — írja — a sötétségtől, a fényt

[1] H. FICTULD: Chym-phil. Probier-Steins. Dresden, 1784. 75. l. (A szerző gyüjt.)

az árnyéktól. A szellem, a lélek, a test közötti különbséget a kő isteni voltában találod meg. A kőből ismerni meg igazán Kristust, és Kristusból a kő megismerésére jutni a valódi bölcseség".

Szimbolikus kép. A kormánykereken álló nő a mercuriust jelenti, amely mindenek felett uralkodik. (J. Casus munkájából. A szerző gyüjteményéből.)

A Nemzeti Múzeum kézirattárában két hatalmas kötet Gömöry-kézirat[1] van, amely Gömöry Gusztáv őrnagy ajándéka. Ebben több munka van együtt.

[1] Gömöry D.: $\frac{2355}{\text{Quart. Lat.}}$ Nemz. Múz. kézirattára.

A munkákban nehezen érthető elmélkedések vannak. Különösen az ég, a föld és víz keletkezé=

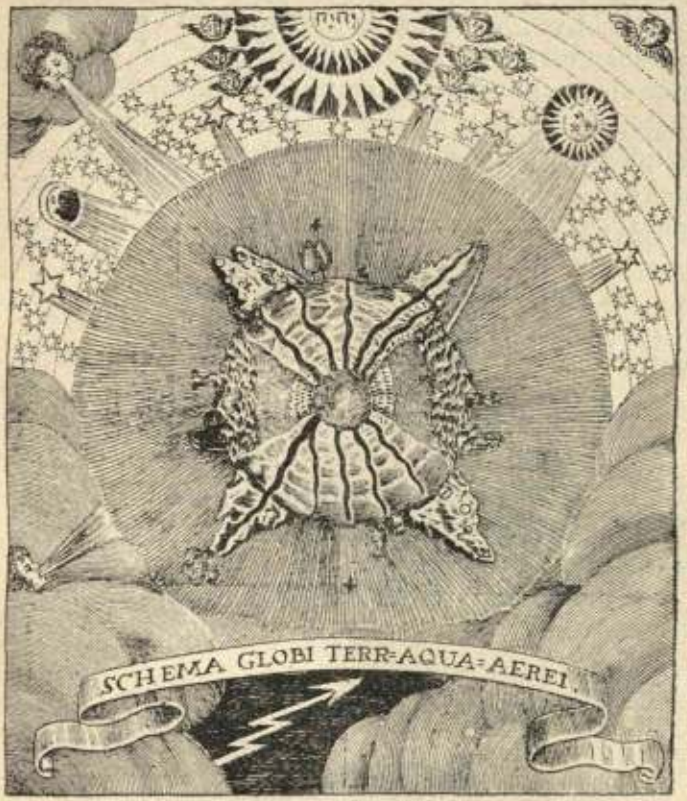

Ahogy=an az alkémisták a világ berendezését képzelték.
(J. J. BECHER munkájából. A M. T. Akadémia könyvtárából.)

séről, a „spiritus"=ról, amely a mindenséget be=tölti, a fényről és sötétségről, a napról, amely a „mercurius"=t bocsátja ki magából, azután az ele=

meknek, principiumoknak a jelentőségéről található terjengős leírás. Állításait bibliai idézetekkel támogatja.

A „*Concordantia Philosophorum*" című kéziratában újra a kaosz-szal foglalkozik. „A chaos — mondja — minden teremtményben illanó természetű, de egyesekben meghatározhatatlan, tehát mindenkor, mint a világ lelke látható „mercurius" alakban." Ugyancsak felsorolja a tűz- és vízfajtákat:[1]

△ consumens △ elementaris
△ spiritualis △ gehenna
△ abstrahens △ medias

azután

▽ viva ▽ elementi
▽ supra firmamentum ▽ paradisiaca
▽ astralis

Itt ír sokat az antimonitról, az antimón floresről, az antimón regulusról, amelyeket kiváló gyógyszernek tekint.

A munka címlapján kabalisztikus rajz látható.

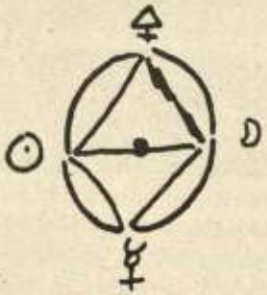

GÖMÖRY szimbolikus rajza. (L. szöveg.) (A N. Múz. kézirattárából.)

[1] △ a tűz (ignis), ▽ a víz (aqua) alkémiai jegye.

Értelme a következő. A kaoszból a tűz és a víz kiválik, elkülönül. Erre utal a két háromszög: a tűz és a víz jegye. A tűz a kénben ♢, a víz a kénesőben ☿ van. Ezt kell összegyűjteni, hogy az aranyhoz ☉ és ezüsthöz ☽ jussunk. Az összegyűjtést, az egységet a zárt gyűrű jelzi.

A kézirat legkedvesebb része egy rajz, amelyet valami készítménnyel mázolt oda egy és fél centiméter nagyságban. Az anyagnak ma csak nyomai vannak meg. A rajz az antimón jegye. Azt mondja, valamikor színes volt, de azután a hosszas hevítésnél kifehéredett, amit jelentős lépésnek tartott a bölcsek köve felé. A kéziratban két dialógus is van. Az egyiknek címe „*ABC Philosophicum*", a másiké „*Dialogus inter Raphaelem et Tobiam*". Az elsőben a téma a teremtés, a kaosz, a matéria körül forog, a másodikban az első emberpárról, a paradicsomról, az arkangyalokról esik szó, terjengősen, nehezen érthetően. Mind a két munka teozofikus irányú.

A „*Varia ex Manuscriptis*" című művében, amely alkémiával vegyes teozófia, ezt mondja: „Három csoda van a természetben és Istenségben,

A természetben:

Háromság és egység a principiumokban, ⊖ ♢ ☿
Lélek és alkotás a bölcsek kövében,
Anya és szűz a nagy világ szűzföldében. (Materia prima.)

Az istenségben:

Háromság és egység a személyben és lényben,
Isten és ember az újjászületés kinyilatkozásában,
Anya és szűz a mikrokozmosz szűzföldében."

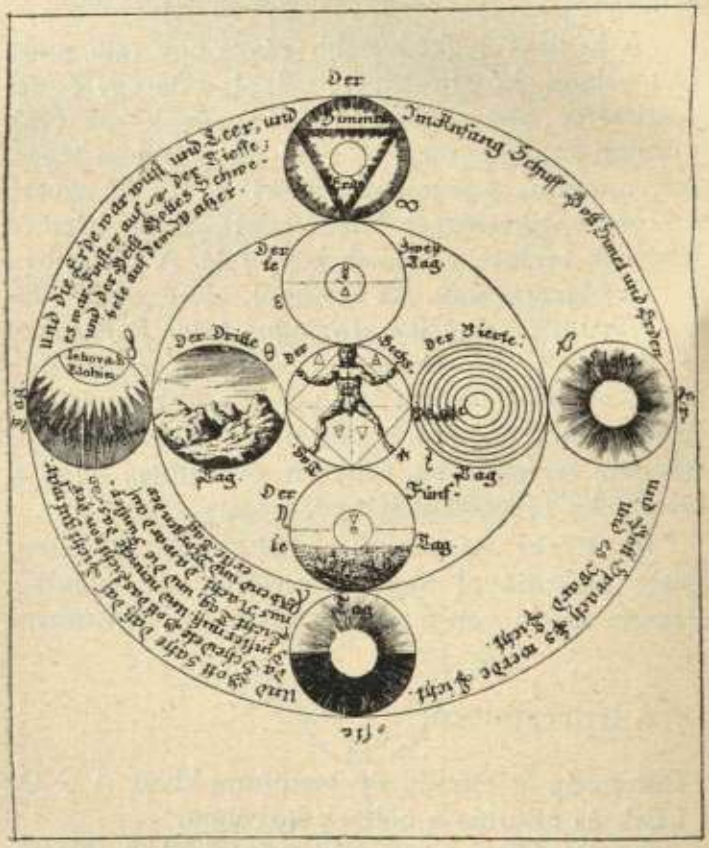

Kabalisztikus és teozofikus kép, amely a teremtést ábrázolja.
(WELLING munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

Igen érdekes az a rajz is, amellyel a tűz és víz keletkezését a kaoszból magyarázza. A kaosz jelképe:

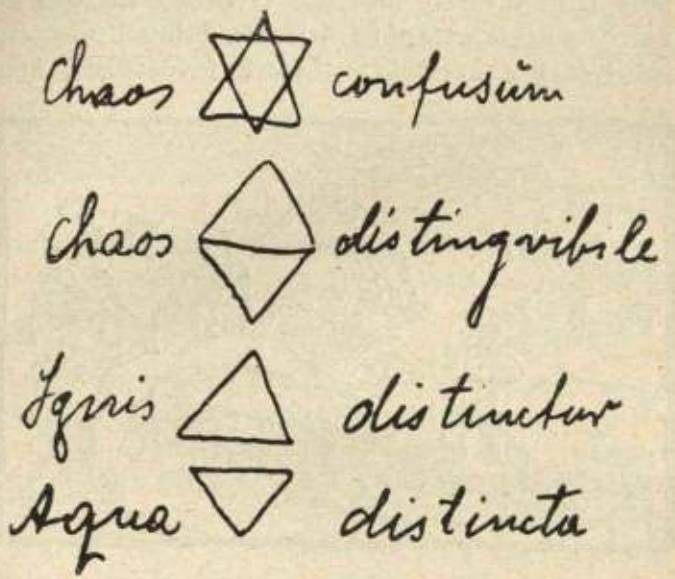

Ahogyan GÖMÖRY a kaosz felbomlását képzelte tűzre és vízre. △ a tűz jele, ▽ a víz jele. (A Nemzeti Múzeum kézirattárából.)

A csillag, összezavart, meghatározatlan anyag. Isten akaratából a kaosz rendeződött, a felső lett a tűz, az alsó a víz. Igazi rózsakeresztes felfogás.

GÖMÖRY nagytudású alkémista volt. Ismerte PARACELSUS, AVICENNA, BASILIUS VALENTINUS, MICHAEL SENDIVOGIUS, IRENÆUS PHILALETHA, gróf BERNHARDUS TREVISANUS munkáit. Sokszor hivatkozik rájuk. A munkák tanulmányozását könnye-

dén végezhette, mert a latin, görög, német nyelvet egyaránt beszélte, sőt a héberben is járatos volt.

WESZPRÉMI[1] közli GÖMÖRY-nek 1775 dec. 20-áról kelt latin levelét, amelyet Győrből küldött Pozsonyba egyik ottani barátjának. A levél magyarra fordítva így hangzik: „Látom leveledből, hogy

Szimbolikus kép, amely a putrefactio és mortificatio alkémiai műveleteket jelzi. (BASILIUS VALENTINUS munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

örömmel foglalkozol Hermes tudományával, amelynek megismerése alapján az egyszerű anyagok összeállítása, megtisztítása, a megtisztítottak összekapcsolása és fixálása csodálatos módon fokozzák az orvosságok erejét. Én belekezdtem a vitriol

[1] ST. WESZPRÉMI: Succ. Med. Hung. Biog. II. 69. l. (Természettud. Társ. könyvt.)

analizisébe, amelyből a ⌒ (spiritus, szellem)-t ∴ (olaj)-t és ⊖ (só)-t szüzérccé egyesítettem, miáltal a ☿-(mercurius) minden szennytől megtisztulva vaj formájában megolvadt és én ezt a ☿-t megtisztított és átlelkesített ☿-nak nevezem. Ez az ☉ (arany)-at olyan mohósággal nyeli el, mint a forró ▽ (víz) a havat. Ez a keverék enyhe hő mellett a ☿-t szétporlasztja, amely többé-kevésbbé amalgámozható. Ehhez ha ezerszer öntök hozzá egyszerű ▽-t — úgy veszem észre — azt is bőségesen ☉-színűre festi. Ebből következik, állományának csökkenése nélkül az, hogy ez a három egy anyag (☿ és ♁ (kén) és ⊖) mivel számtalan hatást fejt ki. A ⊖ és a ♁, a só oldása nélkül, a hatásokból mutatható ki. A ♁ nem fest és mégis a hónál ragyogóbb színt ölt a ☿. Ez a ☿, amely az ☉-al együtt két hónap alatt a △ (tűz)-zel kapcsolódik; eddig tartósan mutatta a legfeketébb alakot; ha különböző színek után megfehéredik, remélem, hogy az eredmény meg fog felelni a várakozásnak. Ezt a munkát a bölcsek „száraz útnak" nevezik. Bárcsak a tisztelendő M. P. M. (Molnár-Pápay-Tóth Mihály) látná és megtapasztalná ezt a manipulatiót, mint aki szintén éjt-napot áldoz a bölcsek kövének kutatásában. Ez a tiszteletes úr sokat olvasott és sokat is tud a természetbeli dolgok felől mondani, de aki azoknak corruptióját és regeneratióját nem érti, az Istent meg nem ismerheti a teremtett állatokból és így soha perfectióra nem mehet. Igaz, hogy a bölcsek kövének anyaga az ♁ (antimón), vagyis ama tehén, amelynek megrázott tejéből

vaj lesz (antimonsók vízzel fehér tejszerű csapadékot adnak); csakhogy az a távolibb anyag, a legközelebbi az a bizonyos ⌒ (spiritus, szellem).

Szimbolikus kép. A farkába harapó sárkány a mercuriust (kéneső) jelenti, amely él (mozog), de meg is ölhető (fixálható). Mindezt önmaga végzi. (LAMBSPRINCK munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

A ▽-hez a △, és ⊖, a ⊕-hez pedig legközelebb a ☿ áll, melyből a ▽ (föld)-ben az ércek születnek; de a bölcs nem az ércek előállítására törekszik, hanem ama határozatlan, megújhodott s minden

változékonyságtól megtisztult —⌒— (spiritus) után, amelyet a bölcsek esszenciájának neveznek (az esszenciák ugyanis örökösek és változatlanok), amely a mennybolt és föld minden részének a △ (levegő)nek-, ▽-nek létrehozója, rombolója és megújítója a teremtményeknek, ezért ez a bizonyos ősanyagú ▽, az égnek és ▽̸-nek alkotórésze, amelyből a —⌒— közvetítésével minden különválasztatott, amely a teremtés révén a teremtmények tulajdona maradt és amely mindenben mindenható lény. Ezt a bölcselők már régen ismerték, így pl. PLATON, a háromszáz évvel ezelőtt élt PETRUS LOMBARDUS Magister, *Margarita pretiosa*[1] 6-ik fejezetében leírt tanúsága szerint és SZENT ÁGOSTON a *Summa Confessionum Evangelii Joannis* című munkája kezdősoraiban nyujtott bizonysága szerint. PLATON-tól ránk maradt szavakat JÁNOS apostol és evangelista pontosan megőrizte. Honnan volt ez az ismerete? Ez az a —⌒—, amelyet megérteni törekszik PÁPAY „valami Salamon göze etc" cím alatt és ez az isteni hatalomnak és mindenhatóságnak tiszta kisugárzása. Ezért nem ok nélkül iratott fel egy pénz darabra, amelyet — mint ZWELFFER beszéli — III. FERDINÁND jelenlétében ☿-ból ☉-á változtattak, az egyik oldalon „Prágában 1648 jan. 15-én eszközölt isteni metamorfosis," a masikon pedig: „Valamint ez kevés ember előtt ismeretes, úgy ritkán kerül is nap-

[1] Margarita pretiosa című munkának szerzője ismeretlen. Kiadták kétszer, 1546-ban és 1714-ben. Sokan Petrus Bonus de Ferrara művének tulajdonítják, így kapta Gömöry-től a Petrus Lombardus nevet.

fényre. Dícsértessék mindörökké az Úr, aki végtelen tudományának egy részét leghitványabb teremtményeivel közölte." Ennek a tudománynak birtokosa Nemes RICHTHAUSEN volt, akit a császár bárósággal tüntetett ki s aki Chaos-nak nevezetett."

A leveléből sok minden olvasható, de ami legfeltűnőbb, az érthetetlenség. Nagyon nehéz megérteni és átérezni az ő gondolatmenetét. És ami áll a levelére, teljes mértékben vonatkozik műveire is. Az alkémiának rendkívül szorgalmas munkása volt ő, de egyetlen egy sem kivonatolható, annyira át és át van szőve vallási vonatkozásokkal és semmit sem jelentő szavakkal.

GÖMÖRY ellentétben MOLNÁR-PÁPAY-val, antimónban és a vitriolban ($CuSO_4$) kereste a materia primát. A vitriol hevítve nedvet (H_2O) bocsát el, ez a szellem, spiritus; később nehéz füstöt (SO_3), ez adta az olajat, ami visszamaradt, az a fekete só (CuO). Ezt az egyszerű vegyi folyamatot magyarázgatta hihetetlen buzgalommal. Ebből kell kivonni a bölcsek esszenciáját. „Aki aranyat akar előállítani — mondja egy helyen — ne keresse azt növényi vagy állati anyagokban, hanem ama testekben, amelyekből természetes utakon keletkezett az arany. A földben a tűz, a víz s a föld található, a természet ebből állítja elő a vitriolt, ha tehát okszerűen akarunk aranyat csinálni, akkor az utóbbi anyagból kell kiindulni."

Szerinte tehát a vitriolban található meg a bölcsek kövének alapanyaga. Nem kezdemé-

nyező e tekintetben. Jóval előtte sokan vallották ezt. Így BASILIUS VALENTINUS.

A munkára a magyar vitriol a legalkalmasabb.

Szimbolikus kép. Az égő szalamandra a mercuriust jelenti, amelyhez három ágú villával egy férfi közeledik. A hármas villa Hermes Trismegistust jelenti. A mercurius a tűzben él. (LAMBSPRINCK munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

BRUCKMANN[1] említi, hogy Úrvölgyön szép kékeszöld, átlátszó vitriol fordul elő, de a helyszínen

[1] F. E. BRUCKMANN: Unterirdische Schatzkammer. Braunschweig, 1727, 252. l. (A szerző gyűjt.)

nagy becsben nem áll. Csak az alkémisták keresik, mert az univerzális tinktúra eredetét vélik megtalálni benne, a „lacerta ruber"-t, a „vörös gyíkot", a „szalamandrát".

Kiolvasható leveléből az is, hogy nemcsak elméleti alapon művelte az alkémiát, hanem gyakorlatilag is. Volt tehát saját laboratóriuma, hol üres idejét töltötte. De BÉL MÁTYÁS[1] is említi, hogy értette a „cementálás"-t, a nemesfémek megtisztítását. BÉL még Pozsonyból ismerte. Ő maga is mondja, hogy laboratóriumban dolgozott.

Munkáiból, leveléből az is látható, hogy mint minden elődei, ő is az Empedokles—Aristoteles-féle elemelmélet híve, ami azonban nem zárta ki a hármas principiumot.

Az is megállapítható, hogy hitt a bolygók és a fémek közötti összefüggésben. Erről terjedelmesen, de alkémista módra homályosan írt. A bolygók alkotórészei sal, sulfur és mercurius. Ha csak sal és mercurius volna bennük, állandó fényük lenne. A Jupiter azért változtatja a színét sárga, fehér vagy vörös színre, mert a sulfur benne egyszer kén-, máskor realgár-, ismét máskor arzénalakjában van jelen.[2]

Még több munkája is van; így írt a bodajki fürdő vizéről, a pozsonyi szentgyörgyi kénes vizekről és a pestisről.

Ugyancsak érdekes levél az, amelyet 1768. feb-

[1] BÉL M.: Script. chem. $\frac{92}{\text{Oct. Lat.}}$ Nemz. Múz.

[2] Az alkémisták a ként, arzént, realgárt azonosnak tartották.

ruár 5-én írt egy jó barátjának (Cs. J.). A levél fordítása ez: „A tűz, a víz s a föld elemek, de szilárdság és illékonyság szerint különbözök. Nem kell keresni a földet, tüzet, vízet, mert mindenütt és mindenhol jelen vannak, de aki aranyat akar csinálni, ne keresse azt az élőkben, hanem azokban a testekben, amelyekből a természet készíti. A föld belsejében tűz, víz, föld van, amelyekből a természet vitriolt készít, és ebből ásványokat. Ha tehát aranyat akarunk csinálni, szükséges, hogy olyan ásványt bontsunk szét, amelyből a természet is csinálja az aranyat. A mesterséges bontással az ásványból nagy tűz mellett kicsalható a menstruum, vagyis a mercuriusi víz, a többi, sublimálható tűz mellett, fehér virágot szolgáltat és piros arzén meszet (arzénoxid), amelyek összeolvasztva kővé alakulnak, arany- és ezüstszálakkal átszőve. Ez a kő finoman összezúzva, a maga menstruumával összekeverve, az arany-, ezüstlemezkéket és szilánkokat tejalakban oldja (antimónoxiklórid), amely hogyha a földtől elválasztatik, a desztillálással illékonnyá tétetik, hidegben vajállományt vesz fel. Ezért mondja TOLLIUS: az antimónium az a tehén, amelynek összerázott teje vajat ad, azaz piros sulfurt (realgár). Idáig jutottam kísérleteimmel. Hogy ha ez az embrionált menstruum a hő által rögzíttetik, remélem az lesz az eredmény, hogy a mesterség többet fog létrehozhatni, mint tökéletes aranyat, még pedig azt, amit a bölcsek kövének neveznek. Az arany nem fest, hacsak előbb nem festetik a tökéletesnél is tökéletesebb arannyal, csak így festhető a közön-

Szimbolikus kép. A porából feltámadt fénixmadár a mercuriust jelenti, amelynek előbb porrá kell alakulnia, hogy lapis philosophorum legyen belőle.
(Joh. Augurellus munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

séges arany; tehát a fermentatióval a kevésbbé nemes fém nemesebbé tehető. Minden élőlény elégéssel és bomlással sulfurt és mercuriust szolgáltat, amelyek a koromban találhatók fel. Ebből az anyagból könnyen kapható hamu, amelyben földet és napot, azaz vizet és tüzet találsz.

A te hibádból a bölcsek titkaiba keveredvén (mert te adtál alkalmat arra, hogy a létező valók titkairól elmélkedjem), ha rendben volnának az irataim, amelyeket én mint posthumus iratokat fogok a teológusoknak és filozófusoknak hagyni, felülmulnák valamennyi magyar fizikus firkálását. Elhatároztam, hogy mindig olyat írok, ami az isteni kinyilatkoztatással összhangban van, de Isten akaratából úgy az isteni, mint a makro- és mikrokozmoszi kinyilatkoztatások, később fognak kinyilatkoztattatni. Én már gyenge vagyok e teher viselésére, korom, látásom gyengesége miatt, de bizonyos, hogy a mi teológusaink különbség nélkül, filozófusaink pedig részben, sok mindent összefecsegtek Isten, a világ és ember megismerésének címe alatt, ez az oka annak, hogy annyi felekezet keletkezett, különösen a mi keresztény időnkben, és hogy az aranycsinálás annyira nehéz lett. Fontold csak meg, mit ír egy szerző a kinyilatkoztatás principiumairól: »Az ég, a föld, még pedig a puszta üres föld, a sötétségek, az örvények, az Úr lelke, a víz a teremtés első napja előtt már léteztek, akár teremtmények voltak azok, akár Isten. Istenben semmi tökéletlenségbe menő sötétséget vagy hiányt keresni nem szabad.« Tehát a teremtés első napja előtt már léteztek teremtmények, amelyek-

nek ítéletéből (Elohim szó ugyanis ítéletet jelent) épült a mi világunk, éppúgy, mint ahogy a végítélet új eget és új földet fog létrehozni. Ebből a teológiai felfogásból nyilvánvaló, hogy valaminek bomlása másnak szülője lesz. Tehát ha valamely mikro- vagy makrokozmikus szubjektumból új teremtményt akarsz létrehozni, meg kell ismerni a világot és az embert. Az ember Isten képére van teremtve, a világ az ember képére. Ha nem ismerjük a három egy Istent, akkor sem a három egy ember, sem a három egy világ nem ismerhető meg. Az Isten-ismeretnek kiinduló pontja az egész létezésnek első okában keresendő, azaz meg kell ismerni, hogy az egyből egy születik, hogy kettőből származik a harmadik. Éppen így fel kell ismerni a makro- és mikrokozmoszban a hármas egységet, még pedig az eget, földet, és szellemet, amelyek a föld kerekségét betöltik. Az emberben pedig a szellemet, lelket és testet, az Istenben az Atyát, Fiút és Szentlelket. A föld elátkozása nem tartozik a makro- és mikrokozmosznak ama három lényeges részéhez, elkülönítve tehát az átkot, amely nem teremtett (hanem a teremtményeknek büntetésképen juttatott járulékos valami), az első teremtés alkalmával teremtett minden test megdicsőülve és mint szellemi test támad újra, milyet az Apokalipsis-író, János új ég és új föld név alatt ír le. Ha tehát ismernéd az ítélet tüzét, akármelyik testből létre tudnál hozni egy tisztult és elromolhatatlan testet, mind a makrokozmosz, mind a mikrokozmosz egyetemes orvosságát. Ezekből világos, hogy az ember három teljesen szétválasztott

tárgyból áll, amelyek egymás között aktive és passzive összhangban vannak. Ki a manó hinné el, hogy az ember testből és lélekből áll, holott mindkettő lény, ennélfogva teremtmény. Szeretném látni, hogy miként adja át az egyik teremtmény az életet a másiknak; és mégis az összes teológusok azt állítják, hogy kettőből áll az ember. Lehetetlen, hogy a teremtmény olyasvalamit adjon, ami isteni. A bölcseség könyve eléggé bizonyítja, hogy az Úr szelleme betöltötte a föld kerekségét, hogy az Úr szelleme változatlan. Hogy az ige a teremtmények élete, azt Pál bizonyítja. A zsoltáros az isteni leheletet a 104. zsoltárban a teremtmények életének mondja. Mózes az Úr szellemét a teremtett dolgok okának, maga Isten is lehelte a szellemet (mely nem az első ember számára teremtetett, hogy éljen) és nem ok nélkül ajánlotta Krisztus Urunk az ő szellemét halálakor az ő atyjának, mint az élet igazgatóját, eredetét és okát. Mégis az összes teológusok egy teremtménynek, még pedig a léleknek merik tulajdonítani az életnek erejét. Lélektani tényezőkből és a kinyilatkozásból tudjuk, hogy minden, ami teremtetett, fokozatosan teremtetett; a szellemek azonban csak pillanatnyilag teremtetnek, tehát nincsenek szellemek. Ezekből nyilvánvaló, hogy a lélek, az angyalok nem szellemek, hanem szellemi testek, következésképen vétkezhetnek. Ez a magyarázata annak, hogy a lélek és az angyalok egyesülhetnek, következésképp a szellemi testeknek is megvannak a maguk mocskai, ha ezeket le tudnád választani és tisztult, mocsok nélkül való testeket össze tudnád kötni, kétségkívül olyan

testet látnál, amely sohasem pusztul el. Sok mindent kellene írnom azokról, miket eddig nem ismertek meg, de már abbanhagyom az írást. Talán a szarmata föld igazságkutatói, a lengyel SENDIVOGIUS-sal többet fognak a művelt világ elé tárni. Mindezeket úgy vedd, hogy csak neked vannak írva. Isten veled."

Állítólag előre megérezte halálát. 1759. október 14-én halt meg. Sírjára maga készítette el a feliratot: *„Semen maturum corporis animalis matrici restitutum Davidis Gömöry Philosophiae et Medecinae Doctoris nati dei 5 Maii 1708. Deo et natura regenerandum Hic loci fatum commissum 14. oct. 1795"*.

A legbecsületesebb és legműveltebb magyar alkémista.

(HÁRI BÁRÓTZI SÁNDOR.)[1]

A magyar irodalom egyik rokonszenves alakja hári BÁRÓTZI SÁNDOR magyar kir. testőrezredes. Irodalmi működése közismert. Lefordítja a francia Calprenède „Kassandrá"-ját, Marmontel „Erkölcsi meséi"-t, Dusch: „Erkölcsi levelei"-t, s ezekkel és egyéb munkálataival olyan emléket emelt magának, amely mindennél szebben hirdeti a jövő kornak nevét és működését. Fordításaival új stílust teremtett meg, olyat, amely eddig ismeretlen volt a magyar nyelvben. Annyira választékos és élvezetes, hogy megértjük KAZINCZY sajnálkozását:

[1] KAZINCZY lev. 7. köt., 212. l.

„milyen kárára volna litteratúránknak, hogy az a nagy ember az Alchymia által lopatta el minden óráját a hazai nyelv csinosításától".[1] Mert BÁRÓTZI alkémista volt, aki azt irodalmilag és gyakorlatilag egyformán művelte. Ha megértjük és méltá-

BÁRÓTZI SÁNDOR.
(A Szépművészéti Múzeum metszettárából.)

nyoljuk is KAZINCZY neheztelését, nem tudjuk elítélni BÁRÓTZI-t, mert kétségtelen, hogy az az ábránd, amely után az emberiség évszázadokon át fáradhatatlanul rajongott, lehetőséggé nem válhat elődök nélkül.

[1] SZATHMÁRY: Bárótzi mint alkémista. Pécsi Napló, 1904, XII. 121.

Hári Bárózti Sándor Ispánlakán született, Alsó-Fehér vármegyében. Hogy melyik esztendőben, vita tárgya volt. Ő azt mondja, 1735. április hó 11-én. De Kazinczy-hoz írott levelében húsvét másodnapját jelöli meg. Húsvét másodnapja a mondott évben pedig április 2-ára esett. Emellett vannak irodalmi adatok, amelyek 1736-ra vagy 1737-re teszik születési esztendejét.[1]

Édesatyja birtokos volt Ispánlakán és Alsó-Fehér vármegyének adószedője. Anyja telegdi Patay Éva. Iskoláját a híres nagyenyedi református kollégiumban végezte. Az iskolából kikerülő ifjú hivatalnok lett. Nagyszebenben a gubernális kancelláriánál gyakornoki állást kapott. Ez a hivatal, mint Döbrentei mondja: „Erdélyben a fejedelem és a statusok között lévő hivatal, amely a fejedelmek parancsolatait hajtja végre, de a nemzet jussát védi".[2]

Ez időben történt a testőrség megalapítása, illetve felújítása. A nemes ifjak Bécsbe mentek testőrnek. Ő is jelentkezett. Ám a felvétele nagyon nehezen ment. Alacsonynövésű és csúnya volt. A testőrséget nem akarták vele elcsúfítani. A protektorok, különösen pedig gróf Mikes István, elsimították a nehézségeket. Vágya teljesült, felvették a gárdába.

A nemes ifjak ugyancsak víg életet éltek. A víg élet azonban pénzbe került. Elfogyott a pénze. Ismételten szüleihez fordult. Eleinte küldtek néki,

[1] Horányi: Memoria. — Ballagi A.: A magyar kir. testőrség története.

[2] Kazinczy lev. II. köt., 183. l.

de később megtagadták a támogatást. Erre önérzete feltámadt, nem kért több segítséget, sőt lemondott apai és anyai jussáról és megfogadta, hogy nem teszi többé be Erdélybe a lábát. Szavának is állt. Meghalt anélkül, hogy szülőföldjét viszontlátta volna.

Németországban ez időben nagy fejlődésnek indul az irodalom. Ekkor szerepelnek KLOPSTOCK, WIELAND, LESSING és mások. Ez az evolúció átterjed a bécsi írókra is. A nemes ifjak látják ezeket a törekvéseket, felbuzdulnak s kezdenek irodalommal foglalkozni. Egymásután lépnek fel BARCSAY, BESSENYEY, BÁRÓTZI és a többiek. A magyar irodalomnak nagyszerű megújhodása következik. 1774-ben megjelenik „Kassandra" fordítása, egy évre rá „Az erkölcsi mesék"-kel, majd „Az erkölcsi levelek"-kel lép a nyilvánosság elé.

Eközben a testőrségnél is előre megy. 1790 körül „főstrázsamester"-ré (őrnagy) lép elő és 1806 július végén mint ezredes megy nyugdíjba. Három évre rá 1809 december 24-én meghal Bécsben.

Az alkémia iránt korán érzett vonzalmat. Már ifjú korában szeretett volna vele foglalkozni, de a szűkös magyar viszonyok megakadályozták ebben. Bécsben azonban különös alkalom nyílt rá. Hogy ki vezette be e tudományba, nem állapítható meg bizonyosan. KAZINCZY azt mondja, hogy SZÉKELY LÁSZLÓ testőralezredes, aki gondtalanul szórta a pénzt Bécsben. A szükséges pénzt a gárda pénztárából vette. Nagy botrány támadt, amikor ez kipattant. SZÉKELY lelkes alkémista volt, akinek kísérletei sok pénzbe kerültek. A sors összehozta

BÁRÓTZI-val, s ő a kedves tiszttársát bevezette a rejtelmes tudományba. Ám mások mást mondanak. Bécsben nagyon kedvelték a szemrevaló, csinos magyar fiúkat. Ahol szépasszonyok voltak, ott a testőrtisztek sem hiányoztak. Ez volt a veszte. Bajt szerez s kénytelen gyógykezeltetni magát. Az orvos alkémista. Vágyat támaszt benne a misztikus tudomány iránt, — „amely érceket nemesít és tanítványainak azt ígéri, hogy 300 esztendőre fogja nyujtani életöknek napjait, sőt ha haláluk után testök összeapríttatik, s nem tudom, mily lében tartatik, őket újólag életbe hozza".[1]

BÁRÓTZI nagy szorgalommal tanulmányozza az alkémiát. BINZ JÁNOS bécsi antikváriusnál könyveket vásárol és ezeket bújja, olvasgatja. Ott hagyja irodalmi sikereit, hiába küldi hozzá KAZINCZY kérő, panaszos leveleit. Csak az aranycsinálás érdekli. Életének nagyobb részét ezzel tölti el. Saját bevallása szerint 30 éven át foglalkozott vele; férfikorának legértékesebb részét fordította reá. Maga KAZINCZY is megnyugszik a változhatatlanban: „maradjon a szegény BÁRÓTZI a maga Alchémiájával, amely néki soha sem csinál aranyat".[2]

Tanulmányozza a „klassikus alkémistákat", „mert ebben a tudományban is szintúgy vannak Classicusok, valamint szintén Apocryphusok is" — mondja egy helyen.[3] A klasszikusok közé sorolja ő az olasz származású gróf BERNHARDUS TREVISANUS-t, a lengyel MICHAEL SENDIVOGIUS-t, ALBERTUS

[1] KAZINCZY: Bárótzi életrajza.
[2] KAZINCZY lev. II. köt., 52. l.
[3] BÁRÓTZI: Mostani Adeptus. (A szerző gyüjt.)

MAGNUS-t, ARNOLDUS VILLANOVA-t, NICOLAUS FLAMELLUS-t stb. Könyvtárában helyet foglalt a würtembergi ANONYMUS-tól származó „*Edelgebohrene Jungfrau Alchymia*", de ott volt FRIEDRICH ROTHSCHOLZ „*Theatrum chymicum*"-ja, JOHANN KUNKEL von LÖVENSTERN „*Laboratorium chymicum*"-ja és más munkák. Nagyon sokat olvasgatta NICOLAUS LENGLET DU FRESNOY francia abbénak 1742-ben megjelent munkáját: „*Histoire de la philosophie hermétique*", amelyre sokszor hivatkozik. Könnyű volt e munkák tanulmányozása, mert a német, francia, latin nyelvet beszélte.

BÁRÓTZI Hermes tudományát irodalmilag és gyakorlatilag művelte.

KAZINCZY írja, hogy francia nyelvű alkémiai munkát is írt, amelynek megjelenését a cenzor megtiltotta. Nem látta másik munkáját sem, jóllehet kutatott utána. Ennek címe: „*Az új adeptus és Rózsikának titkai.*" E munka nem azonos a „*A mostani Adeptus*"-sal, mint ezt ECKHARDT[1] megállapítja, BEÖTHY ZSOLT-tal szemben.[2] Az utóbbi francia, alkémista tárgyú regényfordítás.

De — úgy látszik — ezeken kívül még más eredeti alkémista munkát is írt. Megállapítható ez abból a levélből, amelyet KAZINCZY-nak 1808-ban írt: „éppen valamely Chymicus irásaimnak mutatótáblájával, melyekhez már több esztendőktől fogva

[1] ECKHARDT S.: Magyar rózsakeresztesek. Minerva, 1922, 4—7. szám.

[2] BEÖTHY: Bárótzi Sándor. Budapesti Szemle, 1886, 47. köt., 161. l.

mindig szándékoztam, lévén foglalatos";[1] „1808-ban láttam, mint irkált még szünet nélkül" — írja más helyen KAZINCZY. 1809-ben pedig azt írja KAZINCZY: „Ez a jó öreg oly erőben van, hogy ámbár a 70-t meghaladta, gyalog ment be velem a Gárda Traiteurjétől, Szent-Istvánig sőt még tovább... s chymiaval, azaz chymiai könyveken dolgozik, hátra lévő kevés napjait használni akarván."[2] — E szavakból kétségtelenül megállapítható, hogy BÁRÓTZI nem is egy, hanem több alkémiai munkát írt. E munkák tárgya tiszta kémia volt, nem regénybe, vagy elbeszélésbe szőve. A KAZINCZY-tól említett francia munkáról nem lehet itt szó, mert azt korábban írta, sőt be is nyujtotta cenzúra céljából. Nagy kárára a magyar tudománynak, e kéziratok elvesztek. Halála után ugyanis a kéziratok örökségül a nagyenyedi református kollégiumnak jutottak. A nagyenyedi kollégium azonban leégett 1849-ben, az oláh hordák dúlásakor. Ekkor pusztultak el a kéziratok is.

BÁRÓTZI-nak egyetlen eredeti alkémiai munkája maradt meg és ez: „*A' mostani Adeptus vagyis a' szabad kömivesek' valóságos titka*" című munkának az előszava. 1756-ban a GLEDITS-féle[3] lipcsei könyvkereskedésben jegyzék jelent meg, amely „gondtalan esték szerzésére" az 1750—1752 évek között, Londonban napvilágot látott francia elbeszéléseket ajánlja olvasóinak. Ezek között

[1] KAZINCZY lev. V. 290. l.

[2] KAZINCZY lev. VI. 253. l.

[3] S. H. GÜLDENFALK: Samml. Transmut. Geschicht. Frankfurt-Leipzig, 1784, 345. l. (A szerző gyüjt.)

van: „L'adepte moderne, ou le vrai secret des françmaçon", amelyet 1770-ben KRISTIAN ULRICH adott ki: „Der neue Goldmacher, oder das wahre

A'

MOSTANI ADEPTUS

VAGY IS

A' SZABAD KŐMIVESEK'

VALÓSAGOS TITKA.

FRANTZIÁBÓL FORDÍTOTTA

BARÓTZI SÁNDOR

MAGYAR NEMES TESTŐRZŐ.

BÉTS;

NYOMTATTATOTT HAYKUL ANTAL BETŰIVEL

1810.

Az egyetlen magyar nyelven megjelent alkémiai munka.
(A szerző gyűjteményéből.)

Geheimnis der Freymaurer." A munka DE LA CROIX francia adeptus aranycsinálásával és ezzel kapcsolatos szerencsétlenségeivel foglalkozik. BÁRÓTZI e munkát fordította le, s a könyv elé 70 ol-

dalas előszót írt. Az előszó nagy gonddal és tudás-sal összeállított védőirat. Bírja védeni e tudo-mányt a kételkedőkkel szemben. Tartalma — az ő szavaival élve — nagyjából a következő:

A munkában a kételkedők kérdéseit állítja fel s ezekre szabatosan és pontosan válaszol, sokszor az érvek egész tömegével. A válaszok olyan ügye-sek és meggyőzők, hogy alkémistától szinte szo-katlan. A válaszok mutatják nagy készültségét és azt, hogy mennyire kikristályosodott benne ez a tudomány.

Éles különbséget tesz kémia és alkémia között. „A chymia az, amelyet az iskolákban is közönsé-gesen tanítanak és a patikáriusok is élnek vele. Ez a testeknek csak külső, amaz ellenben belső és gyökeres elválasztásokkal foglalatoskodik." Bizo-nyos, hogy ma ez a meghatározás nem áll helyt, de az ő korában e kettő között pontosabb határ-vonalat húzni alig lehetett. Tisztázza az alkémista és adeptus fogalmát is. Az adeptus birtokában van a bölcsek kövének, az alkémista csak előállítani akarja.

A kételkedők rendesen azt állítják, „hogy a dolgoknak neme nem változik". „Az igaz, hogy az emberből nem lesz ökör, fa, vagy réz, mert azoknak mind más az alkotásuk". De lehet a tes-teket tökéletesíteni. A kertész oltással nemesebb gyümölcsöt termel a körtefán. A vasból is acél állítható elő. Tehát ilyen értelemben kell felfogni a transzmutációt.

Aranyat csak a természet készíthet sok száz év alatt, holott az alkémisták napok, órák alatt,

mondja a második kérdés. A választ erre is megadja. Az alkémisták nem termelnek aranyat, hanem csak „az alább való és nemtelen Metallumokat viszik a magok mestersége által, nagyobb

A projectálás. Az oroszlán a bölcsek köve, átalakítja a kígyót, a mercuriust, arannyá. (BASILIUS VALENTINUS munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

tökéletességre". A módszer az, hogy a fémhez választóvizet adnak (aqua gradatoria), miáltal az aranyban, ezüstben gazdagabb lesz. Ez a módszer a „via particularis". A másik, mikor a fémet tűzben olvasztják, s „bizonyos port, gummi forma testet vagy pedig olajat viaszba takarva reá vet-

Szimbolikus kép, amely a multiplicatio (a sokszorosodás) laboratóriumi müveletét jelenti. (BASILIUS VALENTINUS munkájából. A szerző gyüjteményéből.)

nek és így egynehány minuta alatt arannyá, ezüstté változtattyák". Ez a „via universalis" módszer. A porok különböznek egymástól, mert az egyik csak 10, 15, 30, vagy 100-szorosan tingál, a másik ezerszeresen. A porok, a tinktúrák, vagyis a „Lapis philosophorum" tingálhatnak, — „de csak abutive, mert nem mindenik tinktura „Lapis philosopho-

A nap melegének nagy jelentőségét ábrázoló kép.
(Medicinisch-chymisch u. alchemistisches Oraculum című könyvből.
A szerző gyűjteményéből.)

rum". A tingálás azért lehetséges, mert a fémeknek azonos az alkatrészük. Ebben a tekintetben a tudósok megegyeznek. GEBER, ARISTOTELES, PLATO, AVICENNA, CALID, CONSTANTINUS, ARNOLDUS VILLANOVA, AQUINOI SZENT TAMÁS, ALBERTUS MAGNUS stb. mind azt mondják: „Argentum vivum, gradatim et successive coagulatum per sulfur, decoctione

Szimbolikus kép. Az ónom mérges, tehát emberevő. A vízben elsüllyedő ember ezt jelképezi. Ezért ábrázolták a mercuriust is farkas alakban. (GOOSEN VAN VREESWYK munkájából. A szerző gyüjteményéből.)

diuturna". Az ónból ugyanaz vonható ki, mint az aranyból, ezüstből s a többi fémekből, t. i. kénesö és kén. A fémek érettségét az alkémisták az időnek tulajdonítják és hiszik, hogy az égi mozgás, amelyet a régiek „Archaeusnak" neveztek, „megindítván a mercurius universalis által a' több testekben, következendőképpen a kénesőben is, a mozgást, természeti melegséget okoz". Ez a meleg kiszárítja a mercurius nedvességét s fekete ónná

alakítja át, vagy „alom"-má. Ha a száradás tovább tart, fehér ón áll elő, — „azután hosszas idővel ezüst, végtére arany". Az alkémisták ítéletét az a tapasztalat vezeti, hogy „minden fekete ónban, ha az ember a kápolnán megpróbálja, egy kevés aranyat és ezüstöt talál". „Ha pedig az ónnak azon részét, mely a próba alatt a kápolnába[1] beszivárgott, a hamuból kitisztittya, és a kápolnán ismét megpróbállya, még több ezüstet és aranyat ád, mint az első próbában."

A réz „bizonyos szerekkel összeolvasztva" adja a sárgarezet és pinspeket. A fém nemesebb lett. Elvesztette mérgességét, nyujthatóbb és aranyszínű. Jobb, de azért még nem arany, de nem is a „Lapis philosophorum"-mal lett összeolvasztva, „mert midőn a valóságos „Lapis philosophorum", mely egy megaludt fekete vérhez hasonló, megkészült, egy részét megtartyák orvosságnak, más részét pedig sok arannyal összeolvasztván — ezt nevezik, specificare ad metalla vagy pedig fermentare —, az arany veress üveggé válik, mellyel osztán minekutánna apró porrá törték, az alábbvaló metallumokat aranyra tingállyák."

Az igaz, hogy az aranyat a természet csinálja, de az alkémisták is a természetet utánozzák és mondják: „hogy egyedül csak az edgyügyü természetet követik".

A harmadik kérdése a kétkedőknek: „ha való lenne ez a tudomány, a királyok, akik oly sokat költöttek rá, már régen kitanálták volna". Nem

[1] Lásd: 412. oldalt.

szabad elfelejteni, hogy az alkémia alapítója király volt. „Ez volt az egyiptusoknak az a bölcs királlya SIPHOAS, a kit görögül *Hermes Trismegistusnak*, deákul pedig *Mercurus ter-maximusnak* hivnak." Innét a philosophia hermetika. Már KLEOPATRA is járatos volt az alkémiában. Őt egy KOMARIUS nevű pap vezette be. MÓZES is ismerte, mert az aranyborjút porrá égette, pedig „facilius enim est aurum conficere quam destruere". CALID, HALI, GEBER és a többi arab alkémista szintén ismerte az aranycsinálás módját. II. RUDOLF király nem írt ugyan, „minthogy a könyvírás nem is minden fejedelemnek adattatott", de az a sok kincs, amit halála után találtak, elég tanú. Itt hosszasan elbeszéli a II. RUDOLF udvarában élő és dolgozó alkémisták működését, II. és III. FERDINÁND, sőt I. LIPÓT udvarában is megfordultak alkémisták. A szász királyi család is birtokosa volt a tinktúrának.

A negyedik kérdés: az alkémia még senkit sem tett gazdaggá, de sokat koldussá. Ezzel szemben — mondja BÁRÓTZI — az egyiptomiak ismerték, meg is gazdagodtak tőle. Ezért viseltek oly sok háborút Róma ellen. XXII. JÁNOS pápa, aki Avignonban lakott, szintén sok aranyat csinált. FLAMELLUS szegény fiú volt, de oly gazdag lett, hogy tizennégy kórházat, három kápolnát és hét templomot építtetett. De gazdag lett a cseh SIGMOND WANNE, br. ALEXANDER RUSSENSTEIN, az írországi BUTTLER. Itt részletesen elbeszéli, hogy miként gazdagodtak ezek meg.

„Ha már csináltak aranyat — mondják a kétel-

kedők — miért nem adják át a titkot a fejedelmeknek, hogy háborút viselhessenek. Nem szabad elfeledni, hogy az adeptusok filosofusok is, de a filosofusok nem mindig adeptusok. A filosofus a vérontásban nem segédkezhetik. De azért sokszor segítettek a királyokon. RAYMUNDUS LULLIUS például sok aranyat csinált a vestminszteri apát kérésére, EDUARD angol királynak, hogy a törökök ellen háborút vezethessen. Ebből az aranyból verték a „rosenobel" aranyakat. GEORG RIPLAEUS is segítette a máltai vitézeket. III. FERDINÁND-nak RUSSENSTEIN nyolc év alatt 100 tonna aranyat csinált."

Azt is mondják, hogy sokan foglalkoztak vele okos emberek és semmire se vitték. Ebből — mondja BÁRÓTZI — nem következik, hogy a tudomány nem igaz. A tudományokat nyiltan tanítják, de az alkémiát titokban, példákkal, mesékkel, jelekkel homályosítják el. Hogy ez így van, felhozza példának a „smaragd táblát", amelyet Hermes sírjában találtak sok esztendővel halála után.

A kételkedők további kérdése, hogy akinek birtokában van a „Lapis philosophorum", miért nem lép fel vele nyilvánosan. Éppen azon kellene csodálkozni, „valaki olly merész, a ki bátorkodik csak egy kettő előtt is kinyilatkoztatni magát". De azért vannak, akik nem féltek a nyilvánosságtól. ARNOLDUS VILLANOVA munkáját senkitől sem féltette. AGRICOLA említi, hogy Róma piacán egy adeptus nyilvánosan tingált, Salzburgban egy angol ónt alakított át arannyá, Olaszország egy klastromában ólmot alakítottak át nyilvánosan.

Sok alkémista csalással ért el sikert, teszi fel nyolcadik kérdésnek a kétkedő. Hát ez való, de ennek az a magyarázata, hogy „Minden ember kap az aranyon, szeretne kiki egyszersmind kevés fáradsággal és szorgalmatossággal milliomos lenni." „De azért nem kell a gyerekeket a feredővel együtt kiönteni, a valóságos filosofusokat sofistákkal egysorba tenni."

Érvelnek azzal is, hogy ott fogságba vetnek, itt felakasztanak egy-egy alkémistát, azért hazugság az egész. Erre is válaszol BÁRÓTZI. Azért, hogy itt bezárnak egy papot, amott egy másikat, azért nem igaz a vallás. Az igaz, hogy DAVID BEUTHER-t, EDUARD KELLEY-t, SEHFELD-et elfogták és bezárták, fel is akasztották a francia DU BOIS-t, az olasz CAETANO-t, de nem szabad elfeledni, hogy azért ezek is tingáltak sikerrel.

Mindezeken az érveken kívül van még egy „Nem hiszem, hacsak nem látom". ARCHIMEDES Siracusa városából tükörrel felgyujtotta a római hadihajókat. Miért hiszed? — „azért, mert contemporaneus historikusok írják". Itt is így van. A hitetlenkedésnek oka a tanítás, hiszen gyermekkor óta hallja mindenki ócsárolni. „Nem próbálod meg, hanem egyszerűen nem hiszed". A helmstädti és freiburgi Universitásokban sem hittek, de mikor előttük tingáltak, hittek. „Szemed előtt tingálnak, te elhiszed, elmondod másoknak, hogy láttad, azok neked nem hisznek. Hogy akarod, hogy mások higyjenek neked, de te amazoknak nem hiszel."

Ez volna nagyjában az előszó, amelyet ipar-

kodtam BÁRÓTZI szavaival visszaadni. Ügyesebben összefoglalni az alkémia lényegét alig lehetséges. Nincs itt semmi kétértelműség, titokzatosság, itt minden szó megfontolt, úgy, hogy aki e tárgyról fogalmakat akar szerezni, csak az előszót olvassa el.

De ez az előszó alkalmat ad nekünk arra is, hogy BÁRÓTZI felfogását rekonstruáljuk.

Az alkémiában, az anyagok összetétele és szerkezete szempontjából három elméletet különböztetnek meg. Az elsőt EMPEDOKLES-ARISTOTELES-féle elemelmélet név alatt ismeri a tudomány.

A régi görögök korán foglalkoztak a mindent felépítő ősanyaggal és különböző időben más és más testet tartottak ősanyagnak. THALES (Kr. e. VI. század) a vizet, ANAXIMENES (Kr. e. VI. század) a levegőt, HERAKLEITOS (Kr. e. VI. század) a tűzet, XENOPHANES a földet. EMPEDOKLES a négyet egyesítette és mindegyikének egyenlő értéket adott. ARISTOTELES (Kr. e. 384—312) elfogadja az EMPEDOKLES-féle őselemeket, de szerinte ezek csak tulajdonságukban foghatók fel. Ilyen tulajdonság a száraz, meleg, nedves és hideg. Ez a tulajdonság kettesével az ősanyagot hozza létre. Így a száraz a meleggel adja a tüzet, nedves a meleggel a levegőt, hideg a nedvességgel a vízet, hideg a szárazzal a földet. A többi test ezekből keletkezett. A fémek például tűzből és földből létesültek. ARISTOTELES érezte, hogy a négy elemmel nem lehet az összes testek létrejöttét megmagyarázni, azért feltételezett még egy ötödiket, amely anyagtalan, s ez az äether. A transzmutáció az ARISTOTELES-elmélet

értelmében már lehetséges, mert a tulajdonságok megváltoztatásával az anyag maga is változik.

A második elméletben az anyag összetételére vonatkozó felfogás átalakul. A fémekkel történt kísérletezés a fémek alaposabb megismeréséhez vezet. A filozófiai irányzat mind jobban és jobban alkémista jelleget ölt. OLYMPIODOROS, de különösen az arab IBN SINA (Avicenna) (K. u. 980—1036) már azt állítják, hogy a fémek kettős összetételűek, „mercurius"-t és „sulfur"-t tartalmaznak. A természetes kéneső és kén azonban összetett test, tehát nem a természetben előforduló kéneső és kén a fémek alkotórésze, hanem a „mercurius philosophorum" és a „sulfur philosophorum". A kéneső sokat tartalmaz belőlük, de nem áll tisztán abból. Fémes tulajdonságát lecsökkentett mértékben mutatja. Minden fém e szerint két principiumból áll, úgymint a „mercurius"- és „sulfus"-ból, de a viszonyuk, a tisztaságuk és fixálásuk más és más.

A XV. században BASILIUS VALENTINUS vezeti be a „sal philosophorum"-ot, mint harmadik principiumot. Ez adja a fémek állandóságát. Ha valamely fémet hevítünk, elszáll belőle a „mercurius és sulfur philosophorum" és visszamarad a „sal philosophorum". Ez a harmadik felfogás.

BÁRÓTZI a második felfogáshoz csatlakozott. Megemlékezik a „mercurius philosophorum"-ról, a „sulphur philosophorum"-ról, de sehol sem említi a „sal philosophorum"-ot. Igaz, hogy ő mindenütt „mercurius universalis"-ról beszél, de ez azonos a „mercurius philosophorum"-mal. Ezzel az anyag-

gal telve van a világ. Az eső, a hó lehozza a levegőből, s a vízzel együtt a földbe kerül és megtemékenyíti azt. „De nem az egész levegő mercurius universalis, azok csak vehiculumai ennek. A levegőt beszívja az ember, az ebben lévő mercurius universalist visszatartja szervezetében, a tisztátalanságokat, a vehiculumot, a levegőbe bocsátja".

A bölcsek kövének csodás erőt tulajdonít, de azért aranycsinálásra mégsem tartja elegendőnek. E vélemény először az alexandriai OLYMPIODOROSnál domborodik ki, mikor a transzmutációval kapcsolatban így ír: „nem hiszem, hogy a kézi erő elegendő legyen, szükséges ide még a természetnek hatalmasabb ereje, mint az emberé". Tehát, aki célhoz akar jutni, annak Isten kegyéért, Isten hatalmáért kell esedezni. Mágikus formulákat, helyzeteket kell teremteni, mert a fémátalakítás csak így lesz tökéletes. BÁRÓTZI is ezen a véleményen van, írja KAZINCZY-nak, mikor almanagyságú sárgarézdarabot állított elő ólomból: „a transmutatio csak bizonyos ima elmondása után következik be".

A bölcsek köve nemcsak fémet alakít át, hanem gyógyít is. Az életet meghosszabbítja. Élete végén sok nádmézet (cukor) és meggyet fogyaszt, mert azt hiszi, ebben sok a kén (sulphur philosophorum). De nagyra becsüli az antimónt[1] is. „Antimoniummal él minden nap" — írja Kazinczy.[2]

Úgy tartja, ebben sok a „mercurius universalis". E véleményében megerősíti őt RICHTHAUSEN,

[1] Antimón alatt antimonit (Sb_2S_3) értendő.

[2] KAZINCZY lev. VI. köt., 253. l.

akit más néven „CHAOS"-nak neveztek. Ő nagy alapítványokat tett a szegények javára, amit az egész Bécsben „Chaosische Stift"-nek neveztek. II. JÓZSEF egyesítette az összes alapítványokat és kórházat építtetett belőlük. A kórházat a polgári kórház mellé építették és kapujára ez a „chymikus carakter ♁ lett kőbe faragva". Említi, hogy ezt a faragványt sokszor látta a karinthiai úton, ahol a kórház állt. Később javították a kórházat, ekkor eltűnt. Ez a jel az antimón jegye. Ebből következtette, hogy CHAOS tinkturája antimónból készült.

Bár felette tisztán és érthetően ír, a vallási miszticizmus nála is megtalálható. Élete végén teozófiával és mágiával foglalkozott. Mágikus tükrében látható volt, hogy ki mit csinál,[1] mert „bolondság édes barátom, — írja — amit az oskolában tanítanak".

BÁRÓTZI az aranycsinálást gyakorlatilag is megkísérelte. Erről maga emlékszik meg az előszóban. „És noha az alatt a 30 év alatt olykor-olykor én is gyakoroltam magamat benne, némely szép tapasztalásaim voltanak is, melyek a tudomány valóságáról tökéletesen meggyőztenek..." E szavak világosan bizonyítják, hogy laboratóriumban is dolgozott. Laboratóriuma nem a gárda épületében állott, mert arról első életírója megemlékezett volna. Hiszen olyan szokatlan alakú edények, kemencék voltak az akkori laboratórium felszerelései, amelyek okvetlen feltűntek olyan kételkedőnek, mint KAZINCZY, aki többször fennjárt BÁ-

[1] KAZINCZY lev. X. köt., 507. l.

RÓTZI lakásán. Életrajzában is megemlékezik róla, mondván „lakása a gárdaépület első emeletének Schönbrunn felé néző két végső szobája volt". Lakása már azért sem felelhetett meg laboratóriumnak, mert gárdatiszt társai szemmel tarthatták, ami nagyon feszélyezte volna. Tudjuk, hogy barátai gróf VAY MIKLÓS, PÁSZTHORY SÁNDOR, KEREKES ZSIGMOND, BARCSAY ÁBRAHÁM, BIRÓ LÁSZLÓ, CZIRJÉK MIHÁLY stb. sűrűn látogatták őt. Az előszóban erre céloz is, mikor így szól: „mint emberséges ember, tartozom az igazság mellett kikötni, tartozom a rágalmazás ellen védelmezni azt a tudományt, mellynek tapasztalásból esmerem valóságát...", „tartozom, bár jól tudgyam is, hogy a világ előtt magamat nevetségessé teszem általa". Tisztán állt előtte, hogy kinevetik. Így is céltábla volt.

A laboratóriumi munkákat valószínűleg más helyen, mások társaságában végezte. BÁRÓTZI rózsakeresztes volt. A rózsakeresztességről KAZINCZY-nak nagyon rossz a véleménye, egyik levelében így emlékezik meg róla: „Mauerey und seine Affenschwester"[1] — pedig ő nagy szabadkőmíves volt. Ez az irányzat aranycsinálással is foglalkozott. A rend tagjai vagyonos és előkelő állású egyének voltak. Ezek közül bizonyosan akadt olyan, aki rendelkezett titkos és a célnak megfelelő helyiséggel, ahol laboratóriumot állíthattak fel. Ilyen helyeken gyakorolhatták magukat.

Hogy a gyakorlatok alatt aranyat nem csinált, az kétségtelen. HORVÁTH ÁDÁM[2] írja: „hogy BÁ-

[1] KAZINCZY lev. VII. köt., 244. l.
[2] KAZINCZY lev. XII. köt., 124. l.

RÓTZI mennyit tudott valóságban? nem tudom, mert vele sohasem voltam, de egy barátném látott nála fejér, zöld és kék aranyrudacskákat, melyek próbakövön szintén azt mutatták, mint a sárga arany". KAZINCZY is látott nála almanagyságú sárgarezet, amelyről azt állította, hogy az ólom volt.

BÁRÓTZI ismerte BORN-t, a kiváló kohászt. Az ismeretség onnét származott, hogy mindketten ugyanabban a rózsakeresztes páholyban dolgoztak. BORN IGNÁC erdélyi származású, azért gondolta KAZINCZY, hogy talán együtt laboráltak. De később meggyőződött e feltevés helytelenségéről. BORN egyébként lenézte BÁRÓTZI alkémiai munkálkodását, igaz, hogy ő se tartotta nagyra a kohász működését.

BÁRÓTZI-nak szép jövedelme volt; mutatja ezt az a körülmény, hogy halála után vagyon maradt vissza. Jövedelméből bőven tellett alkémiára is. Sok szakkönyvet vásárolt, s képezte magát tovább, s néha-néha a kemencében is el-elégetett belőlük egy summát. Ám soha senkit rá nem beszélt. Az aranycsinálás mesterségétől mindenkit óvott. Az előszóban többször figyelmeztet: „nem akarom, hogy erre adja magát az olvasó". Az ő célja nem tanítani az aranycsinálást, hanem rámutatni annak lehetőségére. BÁRÓTZI-nak egy technológiai munkája is volt. Nem eredeti, fordítás. Ennek címe: „A sáros, egészségtelen s haszon vehetetlen vizek jobbításáról s iható tételéről". A mű szerzője a német BÁRÓ LINDEN MIKSA. Linden ismerte BÁRÓTZI-t, s úgy nyilatkozott róla, mint ko-

rának egyik legkitűnőbb emberéről és szerencsé-nek tartja, hogy barátai és szabadkőmíves testvé-rei közé számíthatja. Br. Linden egyébként mint gazdasági tanácsos Temesvárott is dolgozott, de megbetegedvén, visszatért Bécsbe.

Bárótzi agglegény maradt. Miután a legény-élet örömeit alaposan kiélvezte, megadással tűrte annak tüskés éveit is. Idősebb korban komor és magábazárkózott lett. Naiv munkálkodása nyo-mán járó kinevetés és csipkedés még jobban elősegítette ezt. Kisfaludy Sándor testőrtársa így ír róla: „Bárótzi egy vénsége vagy termé-szete miatt oly csodálatos, és ifjúságot kerülő és leszóló, s viszont az ifjúságtól került és minden másoktól kacagott, testre, lélekre nézve kellemet-len ember s fösvény öreg alkémista volt, hogy társaságát minden kerülte." Kazinczy ennek ellen-kezőjét igyekszik bizonyítani, de a valószínűség Kisfaludy állításához áll közelebb. Kazinczy sok esetben elfogult barátjával szemben. Azt elismeri, hogy nem szép arcú, sőt közli azt a mondást is, amelyet tiszttársai költöttek: „Rejtezzél a szom-széd szobába, s mondj onnét édességeket egy szépnek s tied az; de futni fog, mihelyt meglát"; de mint barátját megvédi.

Egészségére és a tisztaságra mindig nagy gon-dot fordított. Szerette a nádmézet (cukrot) és a meggyet. Ebben oly túlzásba ment, hogy még augusztusban is friss meggyet fogyasztott. A ha-láltól is félt. Húsz évvel halála előtt tiltott volt e

[1] Kazinczy lev. XIV. köt., 347. l.

szót kiejteni. De a halál nem törődött ezzel. Betegségbe esett és 1809. december 24-én meghalt Bécsben. Vele kihalt a hári BÁRÓTZI-család.

Az alkémia teoretikusa.

(PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM.)

1790-ben FERDINÁND toskánai herceg látogatóba megy I. FERENC császárhoz. A Burgban halad felfelé a lépcsőkön, szembe jön pálóczi HORVÁTH ÁDÁM nagy begyesen, zöld mentében, piros nadrágban. A herceg lakájnak nézi és kérdi:

— Du, ist der Franz oben?

HORVÁTH meg sem állva, csak úgy félvállról mondja:

— Ik fersté nikt, wass isz Du.

Ezt az anekdotát beszéli el KAZINCZY egyik levelében, ami jellemző erre a szertelen magyarra, kinek ifjú éveit a fékezhetetlenség, férfi korát a házasélet keserűségei rontották meg. 1760. május 11-én született Kömlődön. Atyja prédikátor volt, ő is ennek készült. 12 éves koráig ott tanult a falusi iskolákban. 1773-ban Debrecenbe vitték, ahol még ez évben tógátus lett. A vidám debreceni diákéletből ugyancsak kivette részét. Nagy korhely volt. „Közel ötszáz ember között én voltam az első korhely" — írja barátjának. Ügyesen palástolta, de egyszer mégis csak rajta vesztett. 18 pálcára ítélték és ki akarták csapni, de a jószívű HAT-

[1] KAZINCZY lev. XIII. köt., 61. l.

[2] KAZINCZY lev. I. köt., 353., 268. l.

HORVÁTH ÁDÁM. (A Szépművészeti Múzeum metszettárából.)

VANI, akinek kedves tanítványa volt, közbevetette magát, így csak két pálcát állt ki s az intézetbe is visszavették. Erre mondja: „egy hét mulva azon csapott farral a Nagytemplomban papoltam". Kiváló matematikus volt, azért kedvelte őt a tudós professzor. 1775-ben elvégezte a teológiát, de nem lett pap, hanem Miskolcra ment patvaristának. 1781-ben földmérő lett. 1781-ben nősült meg először. A házasság nem volt szerencsés, elváltak. A válásban az a legérdekesebb, hogy a törvényszék elé karonfogva vezette feleségét. A válás megtörténte után pedig kijelentette, hogy újra elveszi feleségül, ha akarja. Nemsokára ismét megnősült, de most is szerencsétlenül. Az új asszony zsarnokoskodott, ő nem tűrte, válás lett a vége. Azután még harmadszor is megnősült. Ez a házasság végre boldogságot szerzett néki. Ámde ekkor már idős, beteges, mint KAZINCZY írja: „gyengécske volt a szerelem örömeiben egész élete minden napjaiban, s most megt.....t, úgy, hogy alig ülhet, ha áll, fogni kénytelen, hangja kappanszerű". A boldogsága nem sokáig tartott, 1820 január 28-án meghalt.

E rövid életrajzát szándékosan foglaltam itt össze, hogy láthassuk azt a fékezhetetlenséget, nyugtalanságot, amely ezt a vad zsenit jellemezte.

HORVÁTH rendkívül termékeny író volt. Írt époszt, drámát, verset, dalokat; foglalkozott csil-

[1] GÁRDA S.: P. H. A. életrajza. 1890.
[2] SZINNYEI J.: Magyar írók élete és munkái. IV. 1120. l.
[3] KAZINCZY lev. XII. köt., 476. l.
[4] KAZINCZY lev. XII. köt., 124. l.

lagászattal, matematikával, filozófiával, mágiával, kabalával, s e két utóbbi révén kapcsolódott az alkémiához. Nagyműveltségű, nagytudású férfi volt. Szabadkőmíves. „Az első ártatlansághoz" című budai páholy, később a zalaegerszegi „Jó tanácshoz" c. páholy tagja.

Az alkémista irodalomban járatos volt. Olvasta HERMES, APULEJUS, ALBERTUS MAGNUS (akit következetesen NAGY ALBERT-nek nevez), AQUINOI SZENT TAMÁS, J. J. BECHER, H. BOERHAAVE, G. E. STHAL munkáit. „Csupa tudomány kedvéért szeretném, de sem időkorom, sem mesterem hozzá nincs" — írja KAZINCZY-nak. „... én aki attul a rettenetes névtől (t. i. alkémia) nem annyira irtózom mint te, sokkal több hasznát tudtam volna venni az Ipád barátságának. Bánom, hogy BÁRÓTZI-t is ifjabb ideimben úgy nem esmerhettem, mint gyerek koromban TÓT PÁPAY-t." E sorokból látható, hogy HORVÁTH gyermekkorában kapta az impulzust az alkémiához, MOLNÁR-PÁPAY-TÓTH ref. lelkész fanatikus aranycsináló működése hatott oly erősen rá.

1783-ban Pomázon meglátogatta régi barátját, MAGYAR GYÖRGY-öt, aki a VATAY-család gazdatisztje volt. Itt megismerkedett és barátságot kötött egy FEDERSPIEL nevű német főhadnaggyal. Történt, hogy FEDERSPIEL halálosan megbetegedett és magához kérte őt, akiről tudta, hogy szabadkőmíves és rózsakeresztes. Átadott néki egy lepecsételt iratcsomót, amelyről azt állította, hogy nem tudta megérteni, de talán ő jobban boldogul vele. A csomagot átvette és otthon nagy gonddal olvas-

gatta. A munka telve volt titkos betűkkel, rejtelmes fogalmakkal. „Én a rejtett betűkkel való kifejezést még az iskolából DALHAM-tul (DAHLAM FLÓRIÁN) jól megtanultam — de ezzel semmire sem mentem." De azért mégis rábukkant, megfejtette. Az irat címe: „*Hirám bölcsesség könyve 12 kis könyvből*" „AQUINOI SZENT TAMÁS fordítása latinból". A munka első 10 fejezete „napkeleti filosofiá"-val, fizikával, asztronómiával foglalkozott, amelyet „Novissima philosophia" című munkája megírásánál fel is használt. Az utolsó két fejezet alkémiáról és mágiáról szólt, de azt megfejteni nem tudta. „Ez az — írja KAZINCZY-nak — amiért POTTORNYAY-val, Ipáddal, BÁRÓTZI-val való ismerkedést szerettem volna." Ezt a titkos írást felhasználta egy munka megírásánál, amelynek címe: „A bölcseség nagy mestereinek a Szent-Rend kezdetétől fogva a XII. századig. Biografia." A munka életrajzokat tartalmaz, nem ábécé-sorrendben, hanem a teremtéstől kezdődőleg.[1]

„Hirám titkos könyvei után — úgy vélem — kell lenni egy universalis Menstruumnak is, amelylyel nemcsak ad communia chemica elementa resolvál, hanem ad ultima stamina. Ez a Menstruum az, amit a bölcsek köve neve alatt hajhásznak ma az Adeptusok." HORVÁTH tehát hisz az általános oldószer létezésében, sőt ezt tartja a bölcsek kövének is.

Bár a kéziratot, saját bevallása szerint, megfejteni nem tudta, az alkémiai jelek nem voltak

[1] Nemzeti Múzeum kézirattára. $\frac{1259}{\text{Quart. Hung.}}$

előtte ismeretlenek. KAZINCZY, apósa halála után, rendezi annak iratait. Az iratok között olyanokat is talált, amelyeknek jelentését nem értette. Hozzá fordult felvilágosításért. Kérdi, mit jelentsen a kigyógörbeségü kard és ♁ jel. Ő megírja, hogy ezek alkémiai jelek. Az első vasból készült aranyat jelent, amely azonban még tisztátalan. „A másik jelent chaost vagy mundumot; egyébaránt a műhelyekben Aurum et rodeus copiosum arsenicale."

Írt még egyéb filozófiai és kabalisztikai munkát, sajnos, ezek a kéziratok elvesztek. Az egyik: „*Novissima philosophia, magyarul vagy egy olyan hosszú életü ember elmélkedései a bölcselkedés minden részein keresztül, a ki semmit sem olvasott, hanem tapasztalás után okoskodik.*" A másik: *Eska, magyar Sibylla; vagy rövidre vont Caballa.*"

Kétséget nem szenved, hogy HORVÁTH nagytehetségü volt s bizonyára nagyobbat és szebbet alkotott volna, ha vad természetén uralkodik. De amit alkotott, így is becsületes munka; megérdemli azokat a szép szavakat, amelyeket régi nekrológírója mondott: „A haza az, a ki kárát nem felejti".[1]

A misztikus tudományt kedvelő prímás.

(ZOMBORI LIPPAY GYÖRGY.)

J. J. BECHER,[2] a kiváló alkémista említi munkájában, hogy gróf LIPPAY GYÖRGY, Magyarország

[1] Tudományos Gyüjtemény. 1820, II. 123. l. (Nemz. Múz. könyvt.)

[2] J. BECHER: Chymisch. Glüks-Hafen. Leipzig, 1758, 78. l. (Akad. könyvt.)

prímása nemcsak kedvelte Hermes tudományát, hanem boldog tulajdonosa is volt a „prima rotatio"-nak. BECHER (1635—1682) kortársa volt az akkor Pozsonyban székelő főpapnak. Hosszú ideig Bécsben tartózkodott s az udvarnak tett szolgálatokat, ahonnét Magyarországba is átjött, még pedig minden valószínűség szerint Pozsonyon át. Így fültanuja volt mindannak, ami a prímás palotájából kiszivárgott, talán személyesen is ismerte a természettudományokat nagyon szerető főpapot. Semmi okunk tehát, hogy szavaiban kételkedjünk. LIPPAY előkelő származásához kétség nem fér, de gróf mégsem volt. Egyszerű, de vagyonos nemesnek volt a gyermeke. A család a zombori előnevet használta.[1] Hogy BECHER minő jogon adományozta a grófi címet, az nehezen állapítható meg. Talán prímási állásából kifolyólag.[2] ABAFI is mint grófról és alkémistáról emlékezik meg. Látszik, hogy az adatot BECHER-től vette át kritikátlanul.

LIPPAY 1600-ban született Pozsonyban. Iskoláit részben itt, részben Bécsben és Grácban végezte. Grácban szerezte meg a bölcsészetdoktori címet „*Theatrum Philosophi*" című munkájával. Hittudományi tanulmányait részben mint egri kanonok Rómában sajátította el. A papi pályán hamar haladt előre. 1642-ben esztergomi érsek lett. 1666. január 30-án halt meg Nagyszombatban.[3]

[1] NAGY I.: Magyarország családai. VII. köt., 127. l.

[2] ABAFI L.: A szabadkőmívesség tört. Magyarországon.

[3] SZINNYEI J.: Magyar írók élete és munkái. VII. 1258. l. — Magyar Könyvszemle. 1884, 283. l.

LIPPAY GYÖRGY hercegprímás.
(A Szépművészeti Múzeum metszettárából.)

BECHER szűkszavú jelentése nem volna elegendő arra, hogy a főpapot alkémia művelésével gyanusítsuk, azonban hátrahagyott egy alkémista kéziratot, amelyet ma a bécsi National-Bibliothek őriz.[1] E kézirat címe a következő: „*Mons Magnesiae Ex Quo Obscurum sed Verum Subjectum Philosophorum effoditur et Expresse denominatur*". Szerzője LIPPAY. A munka idegen kézzel van írva és hitelességéhez kétség nem fér, bár a szerző nevét is a másoló írta be. A munka I. LIPÓT királynak van ajánlva, „a Felséges és Győzhetetlen Római Császárnak", aki igen nagy kedvelője volt az aranycsinálás mesterségének, s udvarában fizetett alkémistákat tartott. A munka remek kötésben van. Vérvörös bőrön pompás aranyozású rajzok mutatják, hogy vagyonos alattvaló ajándéka. Terjedelme nem nagy, 38 oldalból áll, oktáv formában.

A bevezetésben a jelképes „Mons Magnesia"-hoz hívja a királyt. Szószerinti fordítása a következő:

„Felséges Császárom, miután végre sikerült, annyi vesződség és a vitázó bölcsek annyi zavaros találgatása után, eloszlatni az útvesztők homályát és felhőit az igazság delelő napjához űzni, alázatosan meghívlak a Magnezia Hegyhez, amelyet bár sötétség és árnyék borít, de Istenségében és igazságában mégis csodatevő; a Magnezia Hegyre hívlak, Felséges Császárom, mint a bölcseség leg-

[1] National Bibliothek. Bécs. (Kézirat.) Bibl. Pal. Vind. Cod. 11.280.

újabb nap és hold keletjére, hol a vízszerű Föld, a kezet meg nem nedvesítő száraz víz, tapintható

LIPPAY GYÖRGY munkájának bekötési táblája.
(A National Bibliothek kézirattárából, Bécs.)

megkeményedett lég, a kezet meg nem égető tűz, a téged alkotónak, a mindenek felett álló művész-

nek segítségével, a bölcseség legtitkosabb és isteni műveletei fognak folyni; melyben a Nap és hold a hőnek uralmát mértékletesen elosztva az évnek négy szakát eredményezi és a hasonló számú elemeknek befolyásai által a természettel összekapcsolódó Mesterségnek igen bőséges eredményeivel kecsegtetnek; melyben a három principium „sal, sulfur, mercurius" a lábaidtól taposott Phoebusnak s „Hegy"-nek ajtaját megnyitják és neked ama legegyszerűbb, minden embernek közönséges alapanyaghoz, amelyet annyi bölcsnek szerencsés magyarázata jelképpel ábrázolt, világosan és valóságosan meg fogják adni a kulcsot: Téged — ismétlem — a Magnezia Hegynek, helyes ösvényére vezetlek, melyről letérve sok bölcs a matériák tüskés és járatlan útvesztőire tévedett, melyet álmukban és tudományos kutatásaikban oly szenvedéllyel kerestek és mégis csak kevesen találtak meg; amelyet gróf Treviso, vagyonát feláldozva, annyi országon keresztül bolyongva, sok bölcs ügyes kijátszásával kutatott és hosszas bolyongás után végre szerencsésen megtalált. Ennek a hegynek gerincén ugyanis a nap- és a holdsugarak ragyogásának elhomályosulásával majdnem mindennap beálló Eclypsise elől sokan visszariadva lelkükben roppant küzdelmeket állottak ki, igen sokan meg a Hegy sötétségétől elvakulva munkájukat fény híján be sem fejezhetvén, meghaltak. Miért is én nemcsak a régi bölcsek ezen édes tudományban kifejtett verejtékes fáradságai fölött fejezem ki sajnálkozásomat, hanem napjaink álbölcseinek tudatlansága és gyerekes fel-

készültsége felett is szívem mélyéből sóhajtok, mert látom, hogy a legtöbben neki fogva „sine cruce et luce“ (mint a filozófia fejedelme, PLATÓ mondja) nyúlnak ehhez az isteni tudományhoz és kényükkedvük szerint írnak elő szabályokat (holott az elemi ismeretekkel sincsenek tisztában) és a jó fejedelmeket hangzatos igéretekkel álnokul becsapván, maguknak és a titkok igazi ismerőinek gyűlöletet és rossz hírnevet szereznek, útálatos és szégyenletes bűnbe és gonoszságba süllyednek, a bizalmat és hitelt tönkreteszik és semmi komoly eredményt sem érnek el. Rossz indulatú lelkükbe nem száll le az Úr lelke, az Úr azoktól, akik hiú nyereségért, nagyszerű címekért, kitüntető előjogokért törik magukat, megvonja a világosságot és az egyszerű lelkeknek adja.

Fenséges császár, a Magnézia Hegyből, amelyre én egyrészt az isteni kegyelemből, másrészt évek hosszú kutatásaim által a legkiválóbb szerzőknek magyarázatai és útbaigazítása nyomán felhágtam, szedtem össze vasszorgalommal és jelentős pénzáldozatok árán művemet és első valóban bölcsészeti eredményeimet, amelyek úgyszólván ismeretlenek a bölcsek előtt, s melyeket világosság hiányában aligha főzött ki egy is közülük, ezeket én most álokoskodások és útvesztők nélkül, isteni kegyelemtől megvilágosítva, eléd tárom és felajánlom és a bölcsek tárgyát, amely valóban a legegyszerűbb és minden ember számára közös. Fenséges trónod elé teszem és alázatosan térdet hajtva legkegyelmesebb trónod előtt, leborulva felajánlom, hogy azzal a szent szelídséggel, mely

jellemed, ápold ezt az igénytelen munkámat, mely talán mégis az igazságnak egy fényes sugara s hogy engem, leghívebb vazallusodat, kegyes védelmedben megtartani méltóztassál. Legalázatosabb alattvalód zombori LIPPAY GYÖRGY."

Így szól a bevezetés, amelyből nem egy következtetés vonható le. Maga dicsekszik vele, hogy ismeri a híres filozófusokat, név szerint említi meg gróf BERNHARDUS TREVISANUS-t, a velencei születésű alkémistát (1406—1490), MICHAEL SENDIVOGIUS-t (1566—1646), a lengyelt, aki II. RUDOLF udvarában végzett csodálatos transzmutálást. Munkájából, a „Novum Lumen chemicum"-ból többször idéz is. Ezen munkákon kívül felemlíti még a „Theatrum Chymicum" című munkát, amelyben régi alkémisták munkái vannak összegyüjtve. Mindebből látható, hogy a főpap az alkémiával tényleg komolyan foglalkozott. Könyvtárában e munkák helyet találtak.

Ismerte az alkémista észjárást, a jelképek jelentőségét. Maga is kigondolt egyet, a „Mons Magnesia"-t. Mit jelentsen ez a szó, arra csak egy határozott válasz adható, semmiesetre sem a ma használatos mágnéziumot. A régiek sok mindent értettek rajta. Eredetileg országrészt jelölt az Aegei-tenger mellett, később várost Meander mellett, majd lid várost. A szót már a leideni papírusz említi, ahol valami fehér ötvözetet jelent.[1]

[1] E. LIPPMANN: Entstehung u. Ausbreitung d. Alchemie. 5., 32, l. (A szerző gyüjt.)

Jóval később a barnakövet nevezték mágnéziának az üveghutákban, azután a bizmut is ezt a nevet kapta, amiből nagyon sok tévedés származott. DARMSTAEDTER[1] szerint ásvány volt illó alkotóréssel.

Hogy LIPPAY mit értett rajta, nem tudjuk. Inkább jelképnek látszik, amelynek jelentőségéről meg is emlékszik, mint ami a régiek szokása. A Mons Magnézia jelképezi a helyet, ahol a filozófiai tűz, filozófiai víz, filozófiai levegő és filozófiai föld van, amelyekből az igaz tudás fakad, amelyekből minden felépíthető. Mindezt munkájában, színes képben is kifejezi. (Lásd a címlap mellett.)

A kép felül azúrkék, alul zöld. Az alsó edényből vörös aranyláng tör fel, melynek szürkéskékes füstje fölfelé a fordított edény felé vörös aranyfüstbe megy át. Az alsó edény szürke, a felső vörös arany. A füst-lángkoszorúban látható a „Mons Magnesia", ebből fakad a virág, a „Quinta Essentia". „Est Quinta Essentia Mons Magnesiae."

Az előszóból az is látszik, hogy tisztában van az EMPEDOKLES-ARISTOTELES-i elemelmélettel, amit isteni eredetűnek tart, de ismeri a principiumokat, „sal, sulfur, mercurius"-t, mint amelyekből a quinta essentia készül.

Értékeli a komoly munkát, de tisztán látja, hogy a quinta essentia keresésével hozzá nem értők is foglalkoznak, azonfelül csalók, szélhámosok is, akik lerontják az egész misztikus tudománynak a hitelét.

[1] E. DARMSTAEDTER: Die Alchimie des Geber. 1922, 153. l. (A szerző gyűjt.)

Munkájának további részében rámutat az összefüggésre, amely az évszakok és az elemek között van. Amilyen tulajdonsággal az évszakok bírnak, olyanok az elemek is. „... az elemek munkája, a teremtő Istennek minden pillanatban történő közreműködése által csodálatos és gazdag sokféleségű s az emberiség szükségleteit szolgáló eredményeket hoz elő." „A tavasz, miként a szűz, az elvetett magból foganja a materiákat, a nyár ennek magzatait megérleli, az ősz megszüli, a tél pedig nem lévén melege elrothasztja, hogy a bomlásból tavasszal a természet rendje szerint egy második nemzedék szülessen." „... ezen elemek a természetnek olyan csodáit hozhatják létre, amelyről az ember egyszerűen azt véli, hogy lehetetlenek."

Ez az EMPEDOKLES-ARISTOTELES-i elemek jelentősége. Innét kezdve a munka négy fejezetre oszlik. Az elsőnek címe: „De Terra Philosophica." Ezt így kezdi: „Hogy ennek a földnek melyek a tulajdonságai, hogy hol a lelőhelye, arra nézve a Mons Magnesia-hoz utalok, ott azután mélyebb helyeket kutatva magas elmélkedések mellett tekints körül és bővében fogod találni a mi földünket." Hamisítatlan alkémista felfogás. Az elemek és principiumok összetevődésében a Mons Magnesia jelképében, kell keresni a „Terra Philosophica"-t.

Azután így folytatja: „a bölcsek véleménye szerint a föld vizekkel és nedvességgel van keverve, azért magában nem fordul elő és ha tovább nézed, látni fogod, hogy levegővel van tele; sőt mi több: el kell hinned, hogy a légben tűz van, lát-

hatatlan tűz: Azonkívül mivel a föld a többi elemek dajkája, vagyis a többi elemek befogadója, melynek méhéből minden születik, nem ok nélkül nyugszik a mikrokosmosunkban, az elemek összességében az essentia... ha neked is úgy tetszik, a »Novum lumen chymicum«-hoz utallak." — „...helyesen mondja ugyanis SENDIVOGIUS, hogy ha azt otthon nem találod, erdőben aligha fogod fellelni, s mivel ez a mi anyagunk a földből jön, a hozzáértőnek nem akadály és el kell ismerni, hogy a mi Mons Magnesia-nkban is ott van, ezért zárom következtetésemet."

Íme LIPPAY elmélkedése a „Terra philosophica"-ról. Mint minden alkémista, ő sem mondja meg határozottan, mi az, de az akkori felfogásnak megfelelően csűri-csavarja csaknem az érthetetlenségig. Maga a kifejezés: „Terra philosophica", aránylag ritkán fordult elő az alkémista irodalomban, mindenesetre SENDIVOGIUS hatása nagyon meglátszik a kéziraton, amire egyébként sokszor utal is. A „Terra philosophica" — úgy látszik — valami láthatatlan, elrejtett föld, ami a látható földben megtalálható.

A második fejezet a „De Aqua Philosophica", ahol többek között ezt mondja: „Ezt a vizet minden bölcs a kezet meg nem nedvesítő száraz víznek nevezi, és ennek kimerítésére ismét a Mons Magnesia"-hoz vezetlek." „...elhiheted, hogy a mi vizünkben rejtőzik az az egyetemes mag, az egész világnak csodája, mely bár a sötétben zavaros színt mutat, mégis a legtisztább víz van benne; lám a földön semmi sem növekszik,

semmi sem marad meg soká nedvesség nélkül; gondold meg, az ember vizes magból lett, s ha megszületett, tejjel tápláltatik s egész életén át nedvességgel, vagyis folyadékkal él." „...a föld növényei nedvben és szárazságban indulnak csirázásra és a felülről jövő harmattól növekednek s a rájuk csepegő égi esőtől üdülnek." „...az ásványok, melyeket szemünk láttára nap nap után ásnak a föld mélyéből, nedvvel vannak lepve, s végre még az ércek is folyékony vagyis vízszerű tömeggé válnak az olvasztáskor, már pedig ha ezek nem erednének mercuriális folyadékból, akkor a cseppfolyós állapotot egyáltalán nem is türnék. Ennélfogva kétségbe vonhatatlan, hogy mindennek ezen a földön nedvesség, pára által kell növekedni, ezért vésd szilárdan elmédbe, hogy az egész világnak egyetemes ősanyja a víz."

Ez volna a második fejezet rövid összefoglalása. Az alkémista felfogás szerint a fémek vizet és földet tartalmaznak, de ez a víz a láthatatlan víz és láthatatlan föld; ez természetesen még nem elegendő, mert „mercurius, sulfur és sal is kell hozzá". Az „Aqua philosophica" mindig nagy érdeklődést keltett körükben.

A harmadik fejezet „De Aëre Philosophico". „A bölcsek a levegő-elemet úgy határozzák meg, hogy az megritkult víz." „...megritkult víz, amely a tüzet, földet, vizet beburkolja." „...a bölcsek véleménye szerint, tűz van a levegőben, mivel a levegőn át közli az Isten szeme, a nap, a melegséget, vagyis ezt az igen finom tüzet a világ számára a sugarak tüzes erője és mozgása által küldi szét.

Tehát arra a következtetésre jutok, hogy valamint a közönséges levegőben, úgy a filozófiai levegőben is benne vannak a többi elemek." „... a levegőben van az egyetemes ősmag, mely tűzszerű."

Végül a negyedik fejezet: „De Igne Philosophico". „... a bölcsek következtetése szerint a melegség és nedvesség az élet két gyökeres jellemzője, mert hát, hogy is hozhatnának létre az állatok magukhoz hasonlót, ha nem ösztökélné őket a természetes melegség az egybekelésre, hogyan alakulna ki a mag az anyaméhben, ha a hő nem kedvezne neki." „... Hogyan elevenednének újra a tél rothadásából és elpusztulásából a növények, ha nem öntene beléjük lelket a nap melege; hogyan keletkeznének az ásványok vagy fémek, ha a sugarak nem oldanák-főznék ki őket, és hogyan volnának olvaszthatók, ha a tűz melege nem kényszerítené őket." „... sőt mondhatjuk, hogy az istenség is tűzszerű: mert az Ó-Szövetségben maga Isten az égő csipkebokorban tűz alakjában jelent meg Mózesnek, s az Egyiptomból való kimenetelkor tűzoszlopban ragyogott előttük s végre az Új-Szövetségben is tüzes nyelvalakban árasztotta apostolaira a szent-lelket; miért is hihető, hogy maga az emberi lélek, mely Isten lehelete, tűzszerű; ugyanis senkisem olvasta vagy hallotta még, hogy Istent valaki emberi uton-módon látta volna." „... A teremtés Mindenható Istene a tűz kötelékével szilárdította meg az universumot. Mindent, ami a földön van, hő, tűz köt össze, minden tűz által él és nélküle semmi sem állhat fenn, ezt erősen állítom." „... ezt persze nem a heves

tűzről értem, mivel az mindent eléget, hanem a bölcsek tűzéről."

Mindezt befejezi a végső következtetés. „... a műben tárgyaltam az anyagról, amely magába foglalja a négy elemet, a földet, vizet, levegőt, tűzet; a három principiumot: sal, sulfur, mercurius-t; kettősségét a hímnek és nősténynek s végre azt az egy valamit, amely a mi csodálatos, egyszerű napanyagunk." „... Ennélfogva ne csodálkozz azon, hogy a bölcsek ezt az anyagot, ezt az ősanyagot oly bonyolult talányokba, érthetetlen jelbeszédekbe és figurákba rejtve tárgyalták és soha nyiltan meg nem nevezték; ezt azért tették, hogy elzárják ezt a mérhetetlen kincset az avatatlanok elől; bizonyos ugyanis, ha mindenki előtt nyitva volna az az anyag, a végén már alig volna található egy paraszt és felfordulna az egész világ, mert senki sem akarná elvállalni az alattvalói szolgai munkát. Ne maradjon előtted rejtve az sem, hogy ez a mi anyagunk a chaos."

Ezután istenfélelemre inti és a szegények támogatására az uralkodót. Végül így fejezi be: „... csupán még egyet, a sok filosofiai könyv közül a hatkötetes Theatrum Chymicum-ot ajánlom neked; mert nem lehet világos látásra szert tenni tapasztalat és gyakorlat nélkül, csupán az alapismeretekből. Ennek a titoknak igaz kidolgozása tárgyában legyen elég az, amit elmondtam, legyen az helyeselendő vagy sem. Az isteni kegyelem gondoskodik róla, hogy a teremtmény segítő fénysugarat kapjon."

A munka, amely csak kéziratban van, egyik legszebb alkotása a magyar alkémiának. Tartalma tökéletesen fedi az akkori általános természettudományi felfogást. Nincs benne sok újdonság, amit ott leír, az már korábbi szerzőnél is található,[1] de bizonyos, hogy kitűnően foglalta egybe az ismereteket és új szempontokból vizsgálta.

LIPPAY egyébként egyike ama kevés egyházfejedelmeknek, akik a természettudományokat nemcsak akarták, hanem tudták is művelni. Meg volt a tudása s meg volt az anyagi függetlensége. ERNYEY[2] az esztergomi főegyházmegyei levéltárban visszamaradt leveleiből megállapította, hogy élénk összeköttetést tartott fenn az olasz természettudósokkal, akikkel valószínűleg még olaszországi tartózkodása alatt ismerkedett meg. Ezek közül egyet udvarába is hívott: JOANNES PROCOPIUS POLYCARPUS BONANUS orvost. Az olasz 1648-tól 1663-ig dolgozott udvarában, s úgy látszik, benne kell keresnünk a mestert, ki a főpapot alkémiára oktatta. Mindenesetre feltűnő, hogy leveleiben nincs szó alkémiáról, vagy hermetikus filozofálásról, ott ásványokról, mikroszkópról beszél, de hogy valóban szívéhez nőtt a titkos tudomány, azt a kézirat mindennél jobban igazolja.

BONANUS életéről sokat állapított meg ERNYEY.

[1] SENDIVOGIUS: Novum Lumen Chymicum 1673. cui accessit Tractatus De sulfure. Ez utóbbi hatása erős. (Egyet. könyvt.)

[2] ERNYEY J.: Természettudományi mozgalmak a XVII—XVIII. században. Természettud. Közlöny, 1912. Pótfüzet. 122. l.

Mint fiatalember került a primási udvarba, s az itteni tartózkodása alatt szerezte meg az orvosi, teológiai és jogi doktorátust. Az érsek pénzén többször utazott, ismételten járt Páduában, Rómában. 1657-ben főbányaorvosnak választották, s mint ilyennek Selmecbányán, illetve Beszterce-bányán kellett volna laknia. De többnyire Szent-kereszten lakik, ahol zúzóművet, vízemelőkereket szerkeszt, hidat épít, erődítést tervez, fest, rajzol, igazi polihisztor. Ásványokat, kövületeket gyűjt főurak részére, bányákat tár föl, sőt maga is kibérel egy jáspisbányát, ahol dísztárgyakat akar faragtatni.

Ilyen sokoldalú tudás mellett szinte valószínűtlen, hogy a korában általánosan elterjedt arany-csinálással ne foglalkozott volna.

De bárki is volt mestere, bizonyos, hogy LIPPAY-ban a legkiválóbb magyar alkémisták egyikét kell látnunk.

A munka I. LIPÓT-nak van ajánlva. Közismert, hogy a király nagyon érdeklődött az aranycsinálás iránt. Udvarában sok alkémista megfordult, kiket szívesen pénzelt is. Ott volt VENCEL SEYLER, MANUEL CAETANO, JOHANN DE MONTE SNYDERS, mindannyi szélhámos, akik az uralkodónak sok pénzébe kerültek. LIPPAY ismerte a királyt, ismerte az udvari népet. Látta, hogy csalók környezik. Ekkor gondolt arra, hogy megírja munkáját és felvilágosítja az uralkodót arról, hogy az arany-csinálás lehetséges ugyan, de ahhoz elméleti tudás szükséges. Munkájában megtámadja az álbölcseket, akik a „jó fejedelmet álnokul becsapják". Rá-

mutat a materi primára (Mons Magnesiae), amelyet ő mint legtökéletesebbet emel ki. Ő ismeri, mert nagy áldozatok árán szerezte meg.

A munka tehát oktató irányú. Az éleszű főpap jól tudta, hogy a király e csalókkal hírnevét kockáztatja, de azt is tudta, hogy kedvében csak úgy járhat, hogy gyengéjét is kielégíti.

Becher említi, hogy a primás tulajdonosa volt a bölcsek kövének. Nem valószínű, hogy laboratóriumban dolgozott, nem valószínű, hogy gyakorlati munkálkodásának eredménye az. A jelek arra mutatnak, hogy úgy vásárolta valamelyik arra járó szélhámostól. Erre utal talán az a megjegyzése, hogy jelentős pénzáldozat révén sikerült neki feljutni a „Mons Magneziá"-ra.

Az ipám és az atyja.

(Szendrői gróf Török József és Lajos.)

Gróf Török Lajos, Kazinczy apósa volt. A nagy író szerette és nagyrabecsülte apósát. Leveleiben több helyen előfordul „az ipám"-ról szóló dícsérő és tudását elismerő nyilatkozat.

Csak egyet nem bocsátott meg apósának: alkémista működését, mert az „ipám szenvedélyes aranycsináló maradt élete végéig".[1] Pedig volt oka félni. Mint "memento" — ott állott előtte atyja esete. Úgy látszik, aki e rejtelmes mesterséget megízleli, rabja lesz annak, nem tud szabadulni tőle. Az alkémia az emberiség morfiumja volt.

[1] Kazinczy levelezései. IX. 176. l. IV. 70. l. — Szinnyei: Magyar írók élete és munkái. XIV. 501. l.

Atyja, gróf TÖRÖK JÓZSEF t. i. szintén lelkes odaadással művelte az aranycsinálást. De e szenvedélyét súlyos ezresekkel fizette meg. 1765-ben Bécsben megbetegedett. Betegsége olyan súlyos természetű volt, hogy az orvos már-már életéről is lemondott. Látván az orvos tehetetlenségét, elvesztette további bizalmát és kuruzslóval gyógyíttatta magát.

A kuruzsló, báró REHBACH régi ismerőse volt a grófnak. Még birtokán, Ónodon ismerkedett meg vele. Egyízben a Luches-i vasas regiment Mezőkövesden állomásozott. A tiszt urak, hogy idejüket kellemesen töltsék, sűrűn ellátogattak a grófi kastélyba. A vendégszerető házban kellemesen telt az idő. A tisztek közé tartozott br. REHBACH is, aki szintén aranycsináló volt. A gróf nagyon megkedvelte őt; talán azért, mert rokonlélekre talált benne; talán azért, mert síma, hízelgő modorával megszerettette magát. Meghitt barátja lett, „kit úgy szeretett, mint saját gyermekét". Mikor betegen feküdt, ő Bécsben sűrűn meglátogatta és titkos gyógyszerrel gyógyította. A gyógyszer használt. Felgyógyult. Ezt látva az orvos, nem mert pénzt elfogadni. Ám a züllött báró hamar elkészült tervével. Egy szép napon ravasz képpel beállított s előadta, hogy nagy baj van keletkezőben. „Az orvos elakadt. Felesége, két eladó leánya elzáratnak s háza banqueroutot teszen, ha 3000 aranyat le nem fizett." Az orvos ismeri az aranycsinálás mesterségét, szorult helyzetét ki kellene

[1] KAZINCZY lev. XII. 96. l. — ECKHARDT S.: Magyar rózsakeresztesek. Minerva, 1922. I. 4—7. sz.

használni, jó lenne megvásárolni a titkos receptet. A helyzet nem tűr halasztást. Gróf TÖRÖK JÓZSEF lépre ment. Ő maga beteg lévén, de meg MÁRIA TERÉZIÁ-tól is félt, aki nem tűrte az aranycsinálók mesterkedéseit, fiát küldte el a báróval, hogy az adeptus őt tanítsa meg. Éjjel jártak az aranycsinálóhoz, „s a gazember a' Chymiát nem értő fiúval olly mercuriust főzete ki, amelyben fel vala olvasztva az arany".[1] A fiú csakhamar jelentette, hogy az aranycsinálás mesterségét eltanulta, amire gróf TÖRÖK JÓZSEF a 3000 aranyat kifizette. Mikor a szélhámos megkapta a pénzt, eltűnt. „Volt cifra ruha, ló, 's Companiát vásárlott."

Az öreg gróf roppantul restelte a dolgot, de szólni nem mert, félt a botránytól.

Gróf TÖRÖK JÓZSEF előkelő állású férfi volt, előbb a magyar kir. udvari kancellária tanácsosa, később pedig a szepesi kamarai igazgatóság adminisztrátora, majd elnöke volt. A diétán tűnt fel. Egy királyhű beszéddel annyira megnyerte MÁRIA TERÉZIA kegyét, hogy látni kívánta. Ennek következtében NÁDASDY kancellár felkínálta néki az előadó tanácsosi állást, amelyet azonban csak nógatásra fogadott el. Működése annyira megtetszett a királynőnek, hogy utódaival együtt grófi rangra emelte 1774-ben.

A csalás után csakhamar leköszönt állásáról és visszavonult Nagykárolyba. Épített és „Herzeg PONYATOVSZKI-tól megvett egy mázsa ezüstöt, Grünspannt akara főzetni, hogy elfeledje az arany-

[1] KAZINCZY lev. XII. 96. l.

csinálást s egy veszélyből a más veszélybe rohant".[1] Ezt KAZINCZY mondja, de hogy miként akarta a műveletet véghezvinni, azt egyetlen kémikus sem tudná megmondani. Az ő kémiai tudása nagyon korlátolt volt: „mert ha tudta volna a kémiát, mikor Bécsben aranyat főze ki az aranynyal titkon impregnált kénesőből, nem csalatta volna meg magát ezrekben".[2] E szavak apára-fiúra egyaránt vonatkoznak.

Gróf TÖRÖK JÓZSEF rózsakeresztes volt, fiával, LAJOS-sal együtt. Felvételüket érdekesen írja le a vő. Gróf TÖRÖK JÓZSEF nem tudott jól németül, azért maga mellé vette fiát „actuariusnak" (jegyző, gyorsíró). Egy alkalommal mint előadó Bécsbe utazott a királynénak személyesen referálni. LAJOS az udvarban megismerkedett az osztrák gróf BRÜHL KÁROLY-lyal, akinek nagyon megtetszett a jómegjelenésű fiatalember s megkérdezte tőle, volna-e kedve belépni a rózsakeresztesek közé. A fiatal gróf azonban kijelentette, hogy bár rokonszenvezik velük, atyja tudta nélkül ilyen fontos lépést nem tesz. Erre beleegyezett, hogy beszéljen atyjával. A beszélgetés megtörtént előbb kettesben, később hármasban, amelynek eredménye az lett, hogy az apát és fiát 1773-ban egy napon vették fel szabadkőmívesnek és rózsakeresztesnek a „Hotel zum Hirschen" c. páholyba.

Rózsakeresztesi működést tulajdonképen gróf TÖRÖK LAJOS fejtett ki, aki 1748. október 7-én szü-

[1] KAZINCZY lev. XII. 96. l.
[2] KAZINCZY lev. XII. 57. l.

letett Ónodon. Gondosan nevelték. Kémiai ismereteit részint atyjától kapta, részint a rózsakeresztesektől. Ezért rendszertelenek. Látszik az emésztetlenség rajtuk. „Born is atyafia volt és kinevette, mert ő tudott kémiát és látta, hogy képtelenség ipám dolga."[1]

Gróf Török Lajos katonai pályára készült, de mint hadnagy kilépett. Hazajött, polgári állást foglalt el. 1786-tól 1796-ig a tudományoknak és iskoláknak kir. főigazgatója a kassai tudománybeli kerületben, amely beosztás II. József-től származik. Igazgatói állását komolyan és lelkiismeretesen töltötte be. Hivatalából kilépve teljesen az alkémiára adta magát. Amit atyjától hallott, látott, olyan mély benyomást tett rá, hogy azt elfeledni sohasem tudta. Mint gyermek kénytelen volt résztvenni titkos üzemekben, mint felnőtt nem akart szabadulni tőle. Szorgalmasan olvasott, iparkodott megszerezni az elméleti készséget, hogy a gyakorlat annál jobban menjen. Olvasta a pfalzi illetőségű Johann de Monte Snyders munkáit: „Tractatus de Medicina universalis" és „Metamorphosis planetarum sive metallorum". Az elsőben az antimonit gyógyászati jelentősége van széles mederben ismertetve, a másikban a plánéták és az istenség közötti összefüggés található, amely alatt állítólag az arkánum készítési módja rejtőzik költeményben. Ez az olvasmány nagy hatást gyakorolhatott rá, mert tinktúrája, melynek oly csodálatos gyógyítóerőt tulajdonított, antimonitból készült.

[1] Kazinczy lev. XII. 57. l.

Kedvelt írója volt még JOHANN GOTTFRIED JUGEL, akitől „De prima materia metallorum", „Dicta philosophica", „Von der Scheidung der Vier Elementen" című munkákat olvasta.

Kémiából — mint ő mondja — keveset tud. Amit tud, azt A. LAVOISIER-ből, és D. SCHRÖDER-ből merítette.

De nemcsak olvas, maga is ír. Alkémiával foglalkozó kézirata van a déghi családi levéltárban.[1] 1803-ban Kassán kis munka jelenik meg tőle ezen cím alatt: „*Neue durch Erfahrung bewährte Theorie der Heilkunde nach Kosmologisch-physiologisch-chemischen Gründsätzen.*"[2]

A bevezetésben elmondja, hogy 1790-től kezdve négy éven át beteg volt. Fiatal korában egy tudománykedvelő fiatal embertől kéziratot kapott, de ezekben nem talált olyasmit, ami az ő betegségének gyógyítására alkalmas lett volna. Ekkor fogott ő a gyógyszerkereséshez. A kiindulás anyaga THEDEN „general-chirurgus" antimonit-receptje volt. A receptet átdolgozta, ami nagyszerűen bevált (!). Az eredmény hatása alatt elhatározta, hogy megtanulja a gyógyászatot „könyvekből és a természet megfigyeléséből".

Kis munkája mindössze 52 oldalból áll, annak jó része azokat az eredményeket ismerteti, amit a tinkturájával elért, de a másik része az ő kémiai tudására enged következtetni, amely így hangzik: „A természetnek négy fő alapeleme van —, mondja

[1] SZENDREY: Miskolc története. 1904. II. 659. l.
[2] Egyetemi könyvtár.

— ú. m. az egyszerü, az összefolyó, az összesajtolt és elernyedő természeti erő. Az első a fény, a második az aether, ez a kettő együttesen adja az eget, a harmadik az elpusztult, a negyedik az elernyedt, tehát tüz, víz, levegő, föld, vagy megmerevedett kristályos föld, az éghető, a hideg tüz, vagy mercurius és a só. Ezek tehát az első produktumai a természetnek, vagy annak különböző finom atómjai, amelyek tovább tevődnek össze és keverednek, az elemi testek és kémiai elemek, a kémiai föld, a kémiai tüz, a kémiai levegő vagy pára, amit kristályos földnek, vagy mésznek, kristályos víznek, jégnek vagy őssónak, éghető, látható tüznek vagy flogisztonnak, kénnek, méginkább kénesőnek és vidám hideg tüznek, amely világít, mercuriusi szellemnek vagy kénesőnek neveznek".

Amit itt leír, az valóságos konglomerátum, amelyben az elméletek mint lombikban a vegyszerek sokasága, kavarognak, de érdemlegesen ki nem kristályosodnak. Az anyag szerkezetére vonatkozó összes elméletek megtalálhatók benne, de átgyúrva az érthetetlenségig. Felismerhető a legrégibb elmélet, amelynek EMPEDOKLES, illetve ARISTOTELES volt az alapítója; ott van a görög alexandriai, amely minden test létezését a kénesőre és kénre vezette vissza, s melynek kigondolója OLYMPIODOR és AVICENNA volt; megtalálható a BASILIUS VALENTINUS-féle felfogás, mely az előbbitől abban tér el, hogy a kéneső a kén mellett egy harmadik alapanyagot is feltételez: a sót. Ezt kiegészíti a flogiszton-elmélet. Ennek alapját GEORG ERNST STAHL vetette meg (1660—1734). Ezen elmélet szerint

minden éghető test, melyhez az elföldesedő (oxidálható) fémek is tartoznak, egy közös alkotórészt tartalmaz, a flogisztont, mely a földesedés (oxidatio), illetőleg az elégés alkalmával elillan. Minél nagyobb lánggal égnek a testek, annál több bennök a flogiszton. A kőszén majdnem tiszta flogiszton. Ezért ha kőszénnel keverjük az elföldesedett fémeket (fémoxidokat), annak flogisztonja átmegy a fémbe, s az mint fém jelenik meg. A fémek azért földesednek el (oxidálódnak), mert megkötik a flogisztont, viszont elégésnél a flogiszton elszáll, s így negativ súlyú lesz. A munkájáról bírálat is jelent meg.[1] A bíráló azt mondja, hogy „jobb lenne, ha a munka teljesen ismeretlen maradna". A bíráló ezt is írja: „Itt vannak ismét a Theofrastus—Valentinus- és Becher-féle elemek, a só, a kén, a kéneső, az aetherikus kén, hideg víz, meleg fénysó, kéneső-gőz, fényes higany, földmész és üvegmész". És ezt nevezi a nemes gróf „nagyra törő alapos kosmologiának". Ezen kosmológia alapján a következő patológiához jut. „Az egészségnek és a betegségnek oka tisztára csak az állati földből fakad, amelyben fény és aether hatására savak és lúgos sók keletkeznek; már most a szerint, hogy hol az egyik, hol a másik kerül túlsúlyba, a testet azonnal finoman széttépi és megőrli, vagy gyors oldással rothadásba hozza és elpusztítja. Aki tehát ezen természetes, egyszerű alapon egészségét megtartani kívánja és a betegen segíteni óhajt, az e két sót

[1] Annalen der Litt. u. Kunst in den Österr. Staaten 1804. 31. sz. 247. l. (Nemz. Múz. könyvt.)

tartsa a testében egyensúlyban. Ezen alapon az betegségek osztályozhatók; a rüh, görcs, aranyér

Szimbolikus kép, amely a conjunctio laboratóriumi műveletét jelképezi. (BASILIUS VALENTINUS munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

etc. oly betegségek, amelyeknek anyaga savas, a sárgaság, bárányhimlő, himlő etc. pedig alkálikus."

A beosztást ő maga sem tartja tökéletesnek, kiegészítésként még egy harmadikat is megkülönböztet, amely a kettő összetételéből áll és ide sorolja a vérbajokat.

Ezen „kozmológiai patológiához" egy különös gyógyítási mód szükséges, amelynek ő az előhirnöke. A gróf vérző hólyaghurutban szenvedett és ez ellen antimóntinkturát készített. Mivel a tinktura eddigi készítési módjai hosszadalmasak, újat készített, „mely nem más — mondja ő — mint egy nagy szorgalommal készült alkálikus orvosság, amelynek felesleges erejét tompította". Többet nem mond az ő tinkturájáról. Ezzel és egy „Russ-tinkturával" 10 év alatt a következő betegségeket gyógyította sikerrel: a rühességet, őrültséget, lázt, köszvényt, sebeket, érelmeszesedést, székrekedést, kólikát, podagrát, köhögést stb. stb. A gyógyszer tehát univerzális gyógyszer, amelynél csak a bölcsek köve jobb.

A vő olvasta a bírálatot és nagyon megharagudott. Ő általában lenézte apósának alkémiai munkásságát, de most védelmére kelt. Elküldte a bírálatot apósának, aki a lapnak írt. KAZINCZY így ír: „Ipám Horacnak szavai szerint abnormis Sapiens. Ő kémiai tapasztalatait a rózsakeresztesek útján szerezte, s ezeknek nem barátai a mediku-sok ex professo. Gyógyszereivel sokon segített. Így VAY JÓZSEF-nén, BLODIG generálison, és sok száz-száz, akin segített".[1]

Más helyen: „Az ipám sem nem charlatán, sem

[1] KAZINCZY lev. IV. 127. l.

nem imposztor". „Ipám THEOPHRASTUS BOMBASTUS PARACELSUS bombasztjait soha sem olvasta, de olvasta az új kémikusokat."[1]

A munkát Berlinbe is elküldték, s erre KAZINCZY, DR. JENNISCH porosz orvostól levelet kap, amelyben az áll, hogy apósa kis könyve, az ottani orvosi körökben figyelmet keltett. Hireszteli is ezt KAZINCZY mindenfelé.

Török gyógyszereit az ónodi kastélyban berendezett laboratóriumban állíttatta elő. A munkában megbízható szolgája segédkezett. Ezzel gyógyított, amit az orvosok kifogásoltak és tiltakoztak ellene. Különösen támadta CSORBA főorvos.

A tinkturát árúsították életében, s ebből következteti GARZÓ GYULA gyomai ref. lelkész, hogy árusítása engedélyezve volt. De halála után iratai között nem találták az engedélyt. Talán nem is volt, mint nagy úr, következmény nélkül adhatta el készítményét. 1873-ban nem kisebb betegséget gyógyítottak vele, mint kolerát. A gyógyítás sikerrel járt, mert mikor a kuruzslószert eltiltották, PÉCHY TAMÁS a parlamentben védelmére kelt. A gyógyszernek olyan sok ellensége volt, hogy GARZÓ GYULA 1873-ban Kecskeméten röpiratot ad ki érdekében.[2]

A Nemzeti Múzeumban lévő példányra a szerző még ezt is beleírta: „Oly erős volt a támadás, hogy ingyen voltam kénytelen szétosztani".

[1] KAZINCZY lev. IV. 70. l.

[2] GARZÓ GY.: Néhai gróf TÖRÖK L. cholera ellen alkalmazott Russtinktúrája. (Nemz. Múz. könyvt.)

E munkában leírja, kiket gyógyított meg a titkosszer, s hogy KAZINCZY fia, ANTAL, a gyártója, aki TÖRÖK inasától tanulta meg az eljárást.

Az ónodi alkémista műhelyben nemcsak univerzális gyógyszert kerestek, hanem a fémek át-

Laboratóriumi eszközök. *Q* Antimóngolyó öntésére való forma. *M* Víztöltő tölcsér. *N* Sisak a réz lombikokon. *O* Szedő. *P* Vízfürdő lombikkal. *L* Vízfürdő négy lombikkal. *R* Francia olvasztó tégely. *S* Német olvasztó tégely. (BLANCARD munkájából. A szerző gyűjt.)

alakításával is foglalkoztak. KAZINCZY-nak mutatott egyszer apósa egy darab rezet, amelyről azt állította, hogy ólom volt. De a vő nem akarta elhinni. Később laboratóriumát eladta 100 frt-ért „Az erényes világpolgár" című miskolci páholy-

nak, amely rózsakeresztes irányban dolgozott, s amelyet ő alapított. Ő volt alapítója a Kassán dolgozó rózsakeresztes páholynak is.

Az antimonit mint csodás gyógyszer a nap melegével oxidáltatott. (LEFEBURE munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

Mint minden rózsakeresztes és alkémista, ő is vallásos volt. Elmondja feleségével együtt a mindennapi imát, megtartotta az ünnepeket, heten-

ként kétszer a hústól is tartózkodott. Mikor e tekintetben KAZINCZY kérdőleg fordult hozzá, ezt mondta néki: „Ich weiss, es ist kein Sünde, aber lässt mich bey meiner Sitte".

Neje, GRÓF ROGGENDORF ALOIZIA, 1810. június 25-én halt meg 10 hónapi szenvedés után Nagy-Kázméron, Zemplén vármegyében.

Kétségtelen, hogy GRÓF TÖRÖK LAJOS-nál fanatikusabb mívelője nem volt a misztikus tudománynak. Életében sok keserű poharat kellett kiüríteni miatta, de hitében nem rendült meg soha.

Nem érdektelen az a nagy hasonlóság, amely BÁRÓTZI és GRÓF TÖRÖK LAJOS között fennállt. Kortársak voltak, ismerték jól egymást, talán néha rózsakeresztes munkán is találkoztak. Mindketten csodás erőt tulajdonítottak az antimónnak. Mindketten éltek is vele. Az antimónnak gyógyitóerőt tulajdonított a legtöbb alkémista (Lemery, Kunckel stb.), de hogy ilyen csodatevő lett, ahhoz a magyar alkémisták is hozzájárultak. Az ő antimónjukon a mai antimonit, antimonsulfid értendő.

De más tekintetben is nagy a hasonlóság a két férfi között. Mindkettőnek volt mágikus tükre, mindketten nagyon vallásosak voltak, mindkettő lelkes híve a titkos művészetnek, amit elméletileg és gyakorlatilag űztek. Ám egy tekintetben nagy eltérés volt közöttük. BÁRÓTZI-nak érthető felfogása volt az alkémiáról, amellett felkészültsége, tudása nagyobb.

Alkémisták a magyar királyi udvarban.

Az Árpád-házi királyok az aranycsinálás iránt keveset érdeklődtek. Idejüket az a gond foglalta el, hogy az országot a külső és belső ellenség ellen miként oltalmazhatják meg; de nem törődtek azzal, hogy mit művelnek az alkémisták. Ha udvarukban néha-néha megfordult is egyik-másik, ment tovább, mert látta, hogy e hely nem terem babért számára. Ehhez járult az, hogy az Árpádok alatt még külföldön is kicsi volt az alkémisták száma. Ha itt-ott kétes szavak fordulnak elő régi írásokban, azok alkalmatlanok komolyabb következtetésre.

Ismeretes, hogy MÁTYÁS király (1458—1490) nagyon vonzódott a titokzatos tudományokhoz, különösen az asztrológiához. Udvarában jöttek-mentek a különféle tudósok. Ott volt MARSIGLIO LORENZO, aki három esztendeig tartózkodott a királyi palotában. A kiváló asztrológus, PALAILOGOS, görög császár udvarában élt és JANUS PANNONIUS ajánlására jött Athénből MÁTYÁS udvarába. De az asztrológián kívül még mágiával, demonológiával és filozófiával is foglalkozott, amit annál könnyebben tehetett, mert az arab, perzsa és görög nyelvet beszélte. Az asztrológia az alkémia társtudománya. Aki az egyikkel foglalkozik, az a másikat sem hagyja pihenni. MARSIGLIO LORENZO-t valószínűleg ez is érdekelte, habár a másikat jobban kedvelte. Mutatja ezt talán az, hogy Felső-Magyaror-

szágon járva, aranydrótot talált, melyről azt állí-totta, hogy növényi eredetű.[1]

Élénk összeköttetésben állott MÁTYÁS király MARSILIUS FICINUS-sal[2] (1433—1499). Ő is asztroló-gus és alkémista volt. Híres munkája: „*De triplici vita*" 1489-ben jelent meg. Ennek egyik részét Pan-nonia fenséges királyának ajánlja. Ez a fejezet a „*De vita coelibus comparanda*". MÁTYÁS tud erről a munkáról, többször sürgeti, de FICINUS türelmet kér és értesíti, hogy azonnal küldi, ha kinyomták.[3]

E munkában így vezeti be a MÁTYÁS királyhoz szóló ajánlást: „Florentini Marsilius Ficinus, az égi élet megszerzéséről szóló harmadik könyvének előszava Pannonia felséges királyához".

„Florentini Marsilius Ficinus, Magyarország mindenkor győzhetetlen királyának."

„A régi bölcsek, óh mindenekfelett boldog király, az égi erőket, valamint az alacsonyabb ter-mészeti erőket igen szorgalmasan vizsgálták. Úgy vélték, hogy hasztalan bölcselkedik az ember, ha nem önmagának bölcselkedik. Teljes joggal úgy gondolták, hogy a vizsgálódásuknak első sor-ban az égi élet megszerzésére kell irányulni. Azt gondolom (úgy vélték), hogy hasztalan ismerik az elemeket, amelyekből minden összetevődik, mi-

[1] M. KLEIN: Sammlung Naturseltenheiten. 1778. 5. l. (A szerző gyűjt.)

[2] Marsilius Ficinus: De triplici vita. 1506. (A szerző gyűjt.)

[3] HUSZTI: Platonista törekvések Mátyás király udvará-ban. Minerva. 1924.

kor az égitestek mozgása és azok hatása az emberekre fölötte vakmerően volt megfigyelve".

Így folytatódik ez tovább. Tekervényes, nehéz mondatokban foglalkozik az ásványok, növények és állatok, valamint az ember és a nap, hold, planéták és csillagok közötti összefüggéssel és azoknak az emberi sorsra való hatásával. Minden élő és élettelen testnek van lelke s ha már most az emberi lélek valami rokon vonzódást érez bizonyos helyzetben velök, akkor sorsdöntő esemény következik be az életben. A drágakövek is hatnak az emberre.

Ennél azonban sokkal érdekesebb, hogy mi volt az az „aurum potabile", amelyet a nagy királynak ajánlott, hogy életét meghosszabbítsa.[1]

„Az aranyról, az aranytartalmú ételekről és az agyak felfrissítéséről. Az aranyat minden szerző javasolja, mint az összes anyagok közül legenyhébb és minden romlástól leginkább mentes szert. Fénye miatt a napnak volt szentelve, enyhesége folytán a Jupiternek, ennélfogva képes a természeti meleget a nedvességgel csodálatos módon mérsékelni, és a testi nedveket a romlástól megóvni. Képes a nap melegét, a joviális meleggel együtt a test részeibe bevinni. E célból szükséges, hogy az arany felette kemény állománya, finomabbá és felszívódásra alkalmasabbá tétessék. Ismeretes ugyanis, hogy a szívre ható szerek akkor fejtik ki hatásukat, ha bennük a hatóerő leg-

[1] F. W. Schneider: De auro potabili. Wittembergae. 1705. 8. l., 24. l. (A szerző gyűjt.)

kevésbbé szenved. Hogy a szervezet minél kevesebbet szenvedjen, lehetőleg gyengéd módon, a legenyhébb anyagok adagolandók. Legjobb volna tehát, ha az »aranyvíz« minden idegen anyagtól mentesen volna készíthető. De azt eddig legfeljebb összetörve vagy lemezzé lapítva tudják adni. Elmondom tehát, hogyan kapsz »aranyvizet«; gyüjts borago, buglosa, melissa-virágot, mely utóbbit mi citromfűnek nevezünk, akkor, amikor a nap az oroszlán jegyébe lép, vagy a kos-csillagzat vagy nyilas látja a Napot vagy Jupitert. Főzd ezeket a virágokat rózsavízben oldott fehér cukorral s a főzet minden egyes unciájára keverj három aranylapot, ezt idd éhgyomorra kevés aranyszínű borral. Végy azután desztillált vizet, melyet lencsefokuszban vagy más úton melegítettél fel, vedd magadhoz rózsavízzel, amelybe ugyancsak néhány aranylapot tettél, melyet előbb tüzben kiizzítottál, és a legtisztább forrásvízben hűtöttél. Mindezt keverd az aranyos borba és enyhítsd az italt friss tojás sárgájával. Ilyen módon egész testedben könnyen megtartod a nedveket és azokat gyökeresen konzerválod. Végy ezért tyúk-, csirke-, kappanszívet, májat, gyomrot, herét és agyat, főzd azt kevés vízzel sóval, a főtt anyagot őröld össze, adj hozzá cukrot, friss tojás sárgát s a pépből készíts aranyos lepényt, melyhez kevés fahéjat és sáfránt adj. Élj ezzel éhgyomorra naponta egyszer négy naponként, s használj italul jó bort."[1]

[1] Itt említem meg a legrégibb magyarnyelvű aranyvízreceptet, melyet gróf ILLÉSHÁZI JÓZSEF jegyzett fel 1684-ben. A kézirat a Nemzeti Múz. kézirattárában van és orvosi recept-

Hogy ilyen módon az aranyból semmi sem oldódik fel, az közismert, de a borrago officinalis-ról már DIOSCORIDES megállapította, hogy üdítő hatású. A többi anyag, ami az „aurum potabile"-hez keverendő, vitamintartalmánál fogva értékes, de erről az ő idejükben mit sem tudtak.

A munka bajt hozott szerzőjére. VIII. INCE pápánál ellenségei feljelentették. Varázslással vádolták. Csak nehézségek árán szabadult meg. A megjelenés után a királynak elküldi a könyvet, s kéri, vegye figyelembe amit írt, hogy hosszú életű legyen.

FICINUS barátságot tartott fenn JANUS PANNONIUS-sal, GARÁZDA PÉTER-rel, BÁTHORI MIKLÓS-sal, akiknek nevét egy-egy munka ajánlásával örökítette meg. MARSIGLIO és FICINUS laboratóriumban talán nem foglalkoztak az aranycsinálással, de elméletben annál inkább.

Azt, hogy MÁTYÁS királynak kedves volt az alkémia, mutatja az is, hogy könyvtárában ott volt ALBERTUS MAGNUS, THEOPHRASTUS és más alkémista írása.[1]

gyüjtemény. (280. Quart. Hung.) A recept így hangzik: „Aranyvizet így kell csinálni. Mikor a gyöngyvirág virágzik, annak az szépségét egy üvegbe kell tennÿ, szemenként szedvén ara penig jó erős bort köl töltenj, sárga violát rosmarinkot annÿ sallya virágot, spikinaros virágot, levandula virágot, eziket mind beli tevén tegyek a verő fényre és minden nap keverjék. Mikor ki igetik azelött hármat nappal tegyenek törött fahajat beli szerencsendiot is, és annak virágait szegfüvet. Miket mindössze chinálván akar vas fazékban égeti meg, akár másképen de három aranyat tegye beli, úgy által égetti."

[1] Magyar Könyvszemle. 1881. 137. l.

A vegyesházi királyok udvarában már élt alkémista.

II. ULÁSZLÓ király (1490—1516) nagy megbecsülésben tartotta a nagyszebeni születésű MELCHIOR MIKLÓS-t, aki szent mise formába foglalta össze az alkémiát. A gyámoltalan királyt, mint HELTAI krónikájában írja, útálták a magyar urak, a környezete pedig lopta, ahol csak tudta. A lopás annyira elfajult, hogy emberei SZAKMÁRY GYÖRGY pécsi püspökhöz mentek hitelbe borért. Hiába intette a főpap a személyzetet, a lopás folyt tovább. Ilyen nagyfokú pénzhiány mellett valóban nem csoda, hogy az aranycsinálásban látott menekülést. Ezért volt kedves előtte MELCHIOR, aki ígérettel ugyancsak el tudta tartani a könnyen befolyásolható királyt.

Érdekes, hogy II. ULÁSZLÓ-tól jegyzőkönyv maradt vissza, amely az 1498—1502-i éveket öleli fel. A kézirat hosszú ideig a bécsi udvari levéltárban volt, de az új viszonyok folytán Prágába került. Ebben orvosi receptek és a tintakészítés módja van leírva.[1]

Az, hogy II. ULÁSZLÓ valóban foglalkozott alkémiával, JER. GEORG WELSCH (1624—1677) augsburgi orvos munkájából is látható. Ebben említi, hogy volt tulajdonában egy misztikus tartalmú kézirat JANISCHIUS RECHEMBERG-től, amelynek címe: „*Experimenta secreta Vladislai, Hungarorum et Bohemorum Regis*".[2]

[1] Magyar Könyvszemle. 1885. 182. l.

[2] MAGYARY-KOSSA GY.: Magyar alkémisták. Természet. 1926. XXIII—XXIV.

II. Ulászló király. (A Szépművészeti Múzeum metszettárából.)

A királyi aranycsinálók sorába tartozott a feslett életű CILLEY BORBÁLA is.

A CILLEY-család stájerországi eredetű és egyike azon idegen családoknak, amelyek a magyar nemzet életében gonoszul szerepeltek. A család ősei a sonecki vár birtokosai voltak. A cillei grófságot csak a XIV. században nyerték.[1]

CILLEY BORBÁLÁ-t, CILLEY HERMANN gróf leányát 1401-ben jegyezte el ZSIGMOND király (1387—1437). 1414-ben német királynévá koronáztatta. Magával vitte a konstanzai zsinatra, de ott királynéhoz nem méltó módon viselkedett, amiért férje visszaküldte Magyarországra. 1419-ben száműzte magától és tartózkodási helyéül Nagyváradot jelölte ki. Két év mulva kibékült, sőt 1424-ben a bányavárosokat is néki ajándékozta. 1437-ben férje meghalt és ő veje ellen támadt. Az uralkodni vágyó királyné a magyar és cseh trónt ULÁSZLÓ lengyel királynak szerette volna átjátszani. De ALBERT értesült a cselszövő asszony terveiről s börtönbe veti. Mint fogoly, katonák között kísérte férje holttestét Pozsonyig. ALBERT megkoronáztatása után szabadon bocsátotta. Az asszony, mint aki meggyőződött arról, hogy vele nagy igazságtalanság történt, menekült a lengyel királyhoz. De mind a király, mind a lengyel főurak hidegen fogadták. Nem maradt sokáig közöttük. Cseh-

[1] C. G. MUHR: Geschichte d. Goldmach. 1805. 20. l. — Pallas Lex. — KROPF: Magy. Alk. Bpesti Szemle. 129. k., 38. l. — FUGGER: Ehrenspiegel. 459. l. — NAGY J.: Magyarország családai.

országba ment és előbb Melnik, később Königgrätz várában visszavonultan élt még 12 évig. 1451-ben halt meg.

Szép és büszke asszony volt, de ravasz és ledér. FUGGER úgy emlékezik meg róla, mint a német MESSALINÁ-ról.[1] Ellensége volt a szerzeteseknek, gyűlölte az apácákat, a huszitákhoz húzott, mégis — úgy mondják — halálos ágyán összetört, megtért és bűnbánatot tartott. Ez a magyarázata annak, hogy történetírói, AENEAS SYLVIUS, BONFINIUS, DUBRAY és mások a gyűlölet hangján írnak róla.

Königgrätzi visszavonultságában azon töprengett, miként lehetne régi hatalmát visszaszerezni. Az aranyban vélte megtalálni. Erre Csehországban különösen sok alkalom adódott. A várakba jöttek-mentek az adeptusok. A königgrätzi várba is bejáratosak voltak s az asszonyt kitanitották. A ravasz asszony tanulékonynak bizonyult. Elsajátította a laboratóriumi műveleteket, megismerkedett a transzmutációval. Ilyet megtanulni nőnek az ő korában sokat jelentett. Nagyon érdekesen írja le találkozóját egy cseh alkémista.[2] Ez a cseh JOHANN VON LAAZ volt, akit latinosan LASNIORO- vagy LASNIONORO-nak neveztek. A cseh Olaszországban tanult ANTONIO DE FIORENZA-tól. A hermetikus tudományban nem sokra vitte. Az olaszok gúnyt űztek

[1] C. G. MUHR: Geschichte d. Goldmach. 1805. 20. l. — FUGGER: Ehrenspiegel. 459. l.

[2] H. KOPP: Die Alchemie. 160. l., I. köt. (Természettud. Társ. könyvt.)

a tolakodó csehből. Nevéből szójátékot csináltak: „Laaz-nien-oro", „Laaz nincsen arany". Sokat

Nagy olvasztó kemence.
(G. v. VREESWYK munkájából A szerző gyűjteményéből.)

vándorolt, kereste az összeköttetést a külföldi alkémistákkal. Több munkát írt, egyiknek címe:

„Via universalis". Ebben a következőleg írta le a királyné alkémiai működését.

„Sok felől hallottam, hogy a fenkölt emlékű Zsigmond király neje a természettudományokban járatos, felkerestem őt és megnéztem kissé művészetét. A feleletekben finom asszonyi ravaszság nyilvánult meg. Szemem előtt vett kénesőt, arzént és más anyagot, melyet megnevezni nem akart és ebből port készített, amelytől a réz fehér lett. Olyan karcot hagyott hátra, mint az ezüst, de a kalapácsütést nem bírta el. Ezzel sok embert megcsalt.

Ugyancsak nála láttam, hogy izzó rézre egy port hintett, amely a rézbe behatolt és a réz ezüsthöz hasonló lett. Ha azonban újra megolvasztották, ismét réz lett belőle. És ehhez hasonló mesterkedést még többet mutatott nekem.

Egy más alkalommal Crocus Martis-t és Crocus Veneris-t vett és egyéb porokkal keverte össze; ezzel egyenlő arányban aranyat és ezüstöt cementált. A fém a megolvasztás után olyan volt, mint a legtisztább arany, de ha megolvasztották, újra elvesztette színét. Sok kereskedőt vezetett így félre.

Amidőn én a sok csalást láttam, szemrehányást tettem néki. Ő börtönbe akart vetni. Isten azonban megsegített, mert békével távozhattam."

Ez a leírás belepillantást enged az ő tudományába. Ismereteit csalásra használta fel, ami jellemének egyenes következménye. Ötvözeteket készített, amelyek hol ezüsthöz, hol aranyhoz hasonlítottak s ezeket hiszékeny emberek között he-

lyezte el. Crocus Martis-on és Crocus Veneris-en vasoxid és rézoxid értendő, mindkettő vörös por, sáfrányhoz hasonló. Egyesek kételkednek a leírás hitelességében. A leírás ugyanis BASILIUS VALENTINUS „*Chymischen Schriften*" című munkájának előszavában olvasható. Az előszót BENEDEK NIKOLAUS PETRAEUS írta. A leírás a hatodik lipcsei kiadásban található, a számozatlan 48. oldalon.[1] A kiadás éve 1769. Ezzel szemben FERGUSON[2] a leírást nem találja. Úgy látszik, kiadásbeli különbségek folytán. LAAZ teljes munkájának a címe egyébként: „*Via universalis, composita per famosum J. de Laaz, Philosophum peritum in arte Alchymiae. Ms. A. 1440.*"

A történelem kevés nő alkémistát ismer. Ezek között a leghíresebb, helyesebben a leghírhedtebb ő.

Nincs még egy olyan uralkodócsalád, amelyik nagyobb érdeklődést mutatott volna az aranycsinálás iránt, mint a HABSBURG-ház. Tagjai között voltak olyanok, akik személyesen is foglalkoztak vele, voltak olyanok, akik alkalmazottként tartottak udvarukban alkémistákat, rendes fizetés mellett. Ezeknek más dolguk nem volt, mint aranyat csinálni, illetőleg a módszert tökéletesíteni. Gondtalan életet éltek, de mikor csalásuk kiderült, menekültek a biztos halál elől.

[1] C. G. MUHR: Gesch. d. Goldmach. Leipzig. 20. l. (Nemzeti Múz. könyvt.)

[2] J. FERGUSON: Bibliotheka Chemica. Glasgow, 1906. (M. Nemzeti Múzeum könyvt.)

Így volt ez MIKSA[1] (1554—1576) királynál is. Az ő udvarában valami velencei csaló élt, aki ügyesen hitegette, de sokra nem ment, mindössze 10 márka arany volt az, amit a királynak átadott. Érezte maga is tarthatatlan helyzetét, egy szép napon, írás hátrahagyásával, kereket oldott. Az íráson ez állt:

„O Keyser Maximilian!
Wellicher diese künste kan,
Sieht Dich noch römisch Reich nit an,
Dass er Dir solt zu Gnaden gan."

Ez az eset adja a nürnbergi mesterdalnoknak, HANS SACHS-nak a tollat a kezébe és írja meg „Geschicht Keyser Maximiliani mit dem Alchimisten" című költeményét.

MIKSA király idejére esik ANDREAS ZEHENDTNER VON ZEHENTGRUB működése is. A mester, kinek egyébként társai is voltak, ezüstből csinált aranyat. Ajánlatát 1565. december 4-én nyujtja be a királynak Bécsben: „aus ain jeder markt fein Silber, wo nit mehr doch 8 Loth Gold, in allen Proben beständig Gold anzubringen und zu machen". Az ajánlat szerint a költségek 1, 2, 3, 4 lat aranyba kerültek volna, mint felesleg 5, de mindenesetre 4 lat arany lett volna. Az átalakítást nem kicsinyben, hanem gyárilag tervezte, amikor 5—10-szer 100.000, vagy még ennél is több forint értékű aranyat termeltek volna. ZEHENDTNER a király meg-

[1] C. G. MUHR: Gesch. d. Goldmach. Leipzig. 1805. 27. l. (Nemz. Múz. könyvt.) és K. SCHMIEDER: Gesch. d. Alchemie. Halle. 1832. 197., 283. l. (A szerző gyüjt.)

hatalmazottja jelenlétében egy negyedévig végezte a kísérleteket. Ha a király ezen kísérleteket elfogadja, „a consortium" nem fogja többé gyakorolni, még kevésbbé tanítani. ZEHENDTNER azonban 30.000 forintot kap „jó aranyokban". Ha a király megbízottai eltanulták a mesterséget, utoljára maguknak 10—20 súly ezüstöt alakíthatnak át, ha szükséges, megismételhetik másodszor is, sőt harmadszor is 50 súly ezüsttel. Ezen döntő kísérlet után hat hét alatt ki kell jelenteni a királynak, hogy átveszi-e művészetét vagy sem. Az első esetben a „consortium" 14 nap alatt megkapja a kikötött összeget. Ha a „művészet" oly kitűnő eredménnyel jár, hogy az ezüstből 5 latnál több aranyat kapnak, akkor a „consortium" minden egyes lat túllépés után 50.000 forintot kapna, de az első 30.000 forint levonandó ebből.

A kísérleteket — úgy látszik — Körmöcbányán végezték. A király azonban, akit az aranycsinálók nem egyszer csúnyán becsaptak, nagy bizalmatlansággal van a „consortium" iránt. Bármennyire is szerette az aranyat, nem fogadta el az ajánlatot, hanem 1566. szeptember 26-án a győri táborból parancsot küld WOLFGANG ROLL körmöcbányai kamaragrófnak és az egész ZEHENDTNER-féle aranycsinálást letiltja.

Hogy ZEHENDTNER-nek mi lett a sorsa, arról írás nem maradt, de bizonyos, hogy Magyarországon telepedett le, a Felvidéken, mert utódai ma is

[1] Numismatische Zeitschr. 1885. Wien. 177. l. — K. u. k. Hoff Kanz. Amt. fasc. 15.378 és 17.316.

élnek ott.[1] Egyik utód, ZECHENTER ANTAL író, akinek költeményeiről KAZINCZY leveleiben is megemlékezik.

Ugyanígy járt JOHN DEE, az angol aranycsináló, ki MIKSÁ-nak könyvét is felajánlotta. De MIKSA nem reflektált szolgálataira.

A magyar királyok között kétségkívül II. RUDOLF (1576—1608) volt a legnagyobb aranycsináló. Prágai palotájában maga végezte a laboratóriumi műveleteket, néhány megbízható szolga segítségével. Hatalmas országaiban nem akadt nevesebb alkémista, aki udvarában meg ne fordult volna. De idegen országok fiai is felkeresték. A hihetetlen buzgalom, mit e téren kifejtett, juttatta a „német Hermes Trismegistos" névhez.

II. RUDOLF 1552. július 18-án született. Magyar királlyá 1572-ben, német császárrá pedig 1576-ban koronázták. Meghalt 1612. január 20-án. Nagy birodalom volt kezében, de a kormányzattal nem sokat törődött, visszavonult a prágai Hrádzsinba s ott aranycsinálással és asztrológiával foglalkozott. Említik róla, hogy halála után, mint működésének eredményét, 17 tonna téglaalakba öntött aranyat találtak. Más adat szerint az aranymennyiség 84 centner, az ezüste pedig 60 centner lett volna.[2]

Udvarában nagy munka folyt. A palota szürke falai sokat beszélhetnének erről a munkáról. Nem volt alkémista, aki udvarában meg nem fordult. Volt is ott sürgés-forgás. A jelentkezés THADEUS

[1] ERNYEY JÓZSEF szíves közlése.

[2] 1 centner = 100 bécsi font. 1 bécsi font = 0·56006 kg. 1 centner = 56 kg.

Hayek-nél, orvosánál történt. A jelentkezőt először igazoltatták, azután formálisan megvizsgáztatták. Csak ha a vizsgát kiállotta, bocsátották a király színe elé. Így került oda 1585-ben az angol Edward Kelley, akinek fülét csalásért még hazá-

Rudolf király.
(A Szépművészeti Múzeum metszettárából.)

jában levágták. Az udvarban bemutatta tudományát: kénesőből aranyat tingált. Az eredménytől mindenki el volt ragadtatva. Marasztalták az udvarban, úgy bántak vele, mint a hímestojással. A király nemesi rangra emelte. Ennyi megkülönböztetés után, ilyen vendégszerető marasztalás

láttán, mit tehetett egyebet, maradt. És ez volt a veszte. Egy szép napon hivatta a király, és kérte tőle a bölcsek kövének receptjét. Nagy zavarba

EDWARD KELLEY.
(A National Portrait Gallery gyűjteményéből, London.)

jött, mert maga sem tudta. A királyi parancs azonban szigorú volt. Börtönbe került. A szabadulásnak csak egy útja volt, a szökés. De a szökés balul vég-

ződött. A kötél elszakadt, lezuhant, lábát törte, amibe belepusztult.

LUKASOWSZKY FERENC[2] magyar alkémista megmentette az utókor számára azt a receptet, amelylyel KELLEY dolgozott. A recept SZENT DUNSTAN[3]

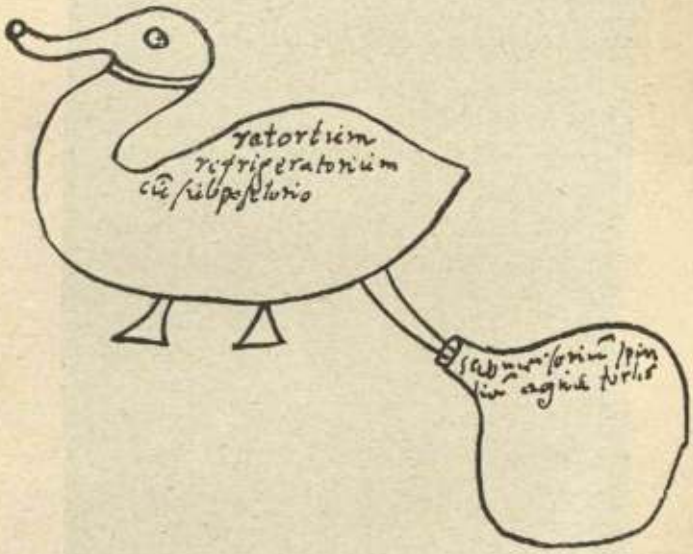

Fantasztikus desztilláló-edény, RUDOLF királynak ajánlva. (A National Bibliothek kézirattárából, Bécs.)

[1] H. KOPP: Gesch. d. Chem. 197. l., 200. — Pallas Lexikon. — BÁRÓTZI S.: Mostani adeptus. (Előszó.) 1810. 26. l. (A szerző gyüjt.)

[2] LUKASOWSZKY F.: Nemz. Múzeum kézirattár. 239. Quart. Germ.

[3] H. STANLEY REDGROVE: Alchemy Ancient and Modern. London. 1922. 67. l. (A szerző gyüjt.)

angol püspök sírjából származott és lopás folytán került egy vendéglőshöz. A vendéglősnél látta KELLEY, aki azonnal felismerte az alkémiai írások jelentőségét és pár fillérért megvásárolta azokat. A püspök sírjában azonban nemcsak írást találtak, hanem tinktúrát is. A magyar alkémista szerint a püspök írása KELLEY révén eljutott RUDOLF királyhoz, innét írta le DÁNIEL 1604. július 17-én. A recept szabadabb fordításban így hangzik:

„Titkos vegyfolyamat, amelyben az ☉ (arany) egy ▽ ☿ (mercurialis víz)-be záratik és amely egy titkos helyen kipróbáltatott és igaznak találtatott. Rp. desztilláld le a ⌒ ⊕ (salétrom lelke)-t és ebben oldj fel szublimált ✳ (szalmiák-só)-t, hagyd jól oldódni és desztilláld le és rektifikáld.

A ▽ (víz)-et tedd egy szedőbe és desztilláld. Erre tégy ♁ (antimonit)-et és ☿⌒ (szublimát)-ot egyenként egy fontot. Erről a ▽ (víz)-et rectifikáld le, úgy fehér faeces (maradék) marad vissza. Ez a ▽ (víz) oldja az ☉ (arany)-at zöldesen. Öntsd le a ▽ (víz)-et az ☉ (arany)-ról egy anyagot kapsz, amely olyan mint a vér, ezt hevítsd ♂ (három nap)-on át ☿ (kéneső)-vel és (cinober)-rel, amíg skarlátpiros nem lesz. Most a ▽ ☿ (mercurialis víz) kifizeti magát (megszaporodik).

Keverj össze vasban ♁ ♂ (antimón olaj, antimónvaj)-at és ☿⌒ (szublimát)-ot, erre önts ⁜ (négyszer desztillált ecet)-et, hagyd 14 napig állni, úgy ♂ (három nap) mulva kiválik az alján egy fehér anyag, öntsd le a folyadékot és tedd ♂ (retorta)-ba, desztilláld le úgy . . . . . rohan-

nak és sugároznak és a szedőbe lerakodnak.... ..... s így kapsz egy kellemes szagú ☍ (olaj)-at.

Ezt 4 napon ☌☽ (éjjel-nappal) putrifikáld úgy..... Végy vert ☉ (arany)-at,

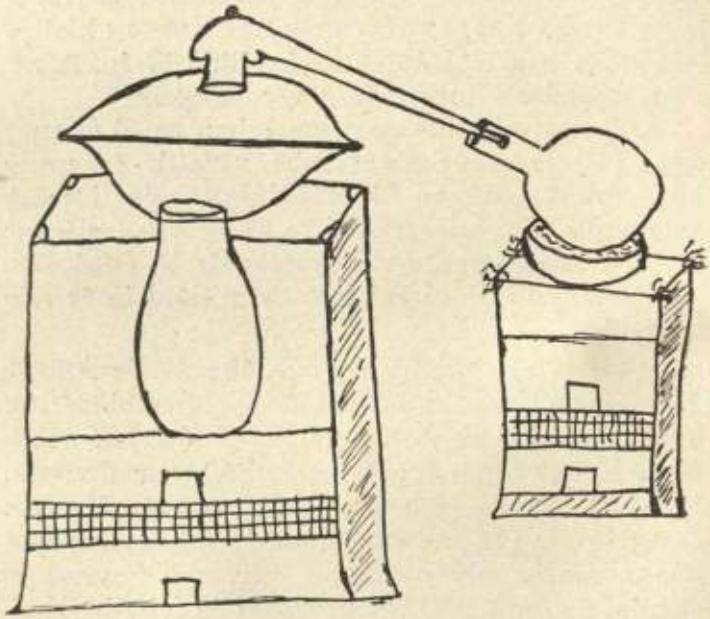

Desztilláló-készülék, RUDOLF királynak ajánlva.
(A National Bibliothek kézirattárából, Bécs.)

öntsd rá ezt az ☍ (olaj)-at, úgy látni fogod, hogy az egész rézvörös lesz .... az első nem fog mindent feloldani, hagyd jól lezárva a digesztálóban 8 ☌☽ (nyolc napon át, éjjel-nappal) akkor desztilláld

le a ▽ ☿ (mercurialis vizet) amíg ..... az ☉ (arany) háromrész ∴ ☿ (mercurialis olaj) marad vissza, amely egy valódi ..... nézz jól utánna, hogy a digesztálása az ☉ (arany)=

Szublimáló-edény, RUDOLF királynak ajánlva.
(A National Bibliothek kézirattárából, Bécs.)

nak túl ne menjen, azután zárd le ezen folyadékját a vörös réznek és fixáld addig, amíg végre vörös lesz, a bölcsek dicsőségére és megkapod a mindenek fölött becseset; a projektálás módját másik könyvben találod meg."

Ez a recept igazi alkémiai recept, érthetetlen és telítve van kihagyásokkal; a végén pedig más ismeretlen könyvre utal. És érdekes, e recepttel KELLEY aranyat csinált, amelyről NICOLAUS BAR=

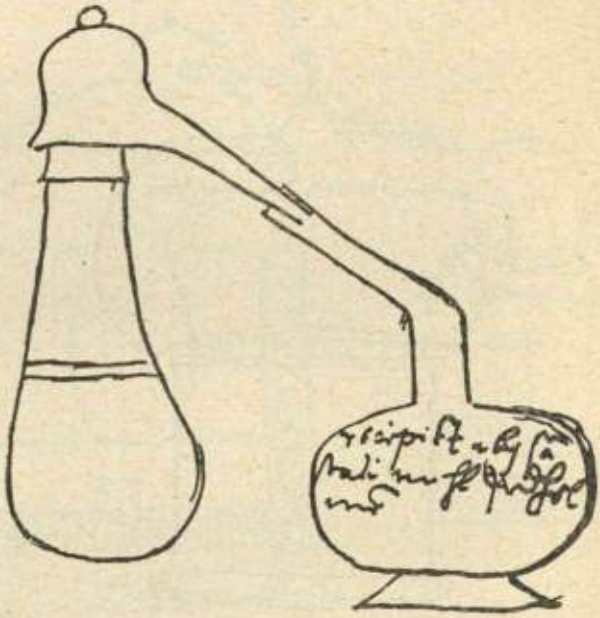

Desztilláló-készülék, RUDOLF királynak ajánlva.
(A National Bibliothek kézirattárából, Bécs.)

NAUDUS is megemlékezik, amikor THADEUS HAYEK udvari orvosnál járt. „Talán százszor is látta (sic!), hogy az angol jó aranyat csinál. Sokszor volt kezében." Egy bizonyos, KELLEY a legnagyobb szélhámosok egyike volt.

De nem mindegyik alkémista kereste fel őt jószántából. Ha valaki hirdette magáról, hogy adeptus s az fülébe jutott, érte küldött. A parancsnak engedelmeskedni kellett, mert különben börtön várt az illetőre.

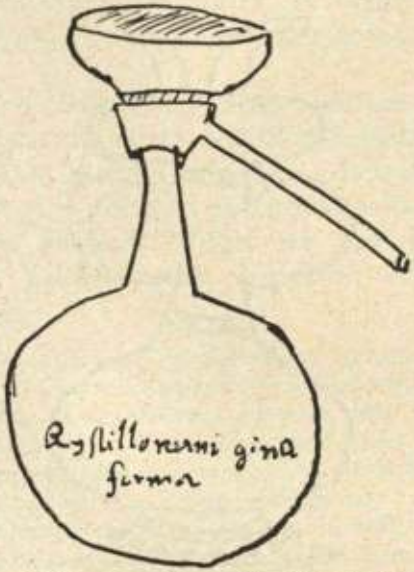

Desztilláló-edény, RUDOLF királynak ajánlva.
(A National Bibliothek kézirattárából, Bécs.)

Így járt 1603-ban a strassburgi aranyműves, PHILIPP JAKOB GÜSTENHÖVER.[1] Csendesen dolgoz-

[1] K. SCHMIEDER: Gesch. d. Alch. Halle. 1832. 331. l. (A szerző gyüjt.) — S. H. GÜLDENFALK: Samml. Transmut.-Geschicht. Frankfurt. 1786. 19. l. (A szerző gyüjt.) — G. Ph. NENTER: Alchimie. Strassburg. 1712. 44. l. (A szerző gyüjt.)

gatott műhelyében, amikor egy idegen jelent meg és kérte, engedné át műhelyét egy kis munka elvégzésére. Az idegen elvégezte a munkát és hálából kis vörös port adott néki, s annak használatára is megtanította. Mikor az idegen eltávozott, összeterelte

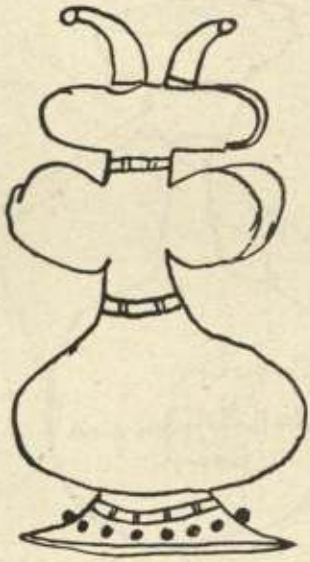

Fantasztikus laboratóriumi edény, RUDOLF királynak ajánlva. (A National Bibliothek kézirattárából, Bécs.)

a szomszédokat s azok előtt mutatta be, mint tud aranyat csinálni; ugyanis a vörös por a bölcsek köve volt. Az egész városban elterjedt a hír: „GÜSTENHÖVER aranyat csinál". Mi sem természetesebb, mint hogy a hír RUDOLF király fülébe is eljutott.

RUDOLF gyorsan intézkedett. GÜSTENHÖVER-nél csakhamar megjelenik a városi tanács három tagja és értésére adja, hogy a király hivatja. Fel is megy Prágába, ott a király szemeláttára háromszor állít elő a porral aranyat ólomból. Ezek után a király a bölcsek kövének receptjét kéri. Az aranyműves elmondja esetét. A király nem hiszi. Fogságba veti. A Hrádzsin fehér tornyából nem is került ki.

Az sem érdektelen, hogy udvari költőjének, MARDOCHÄUS DE DELLE-nek kötelessége volt minden alkemista eseményt, amely udvarában történt, megörökíteni, az udvari festőnek pedig ehhez képet kellett festeni. Álljon itt egy költeménye, amely az „Edelgebornen Jungfrau Alkymia"-ban jelent meg:

Gossenhauer,[1] von Offenburg genannt,
Dem Keyser Rudolpho wolbekannt,
Dass er in Alchymia erfahren wär,
Ganz fröhlich war der neuen Mähr.
Sprach: „Johann Franke, Du musst hin,
„Dass wir der Sachen werden inn
„Und erfahren den rechten Grund.
„Darum säume Dich nicht zur Stund.
„Ein Gnadenpfennig mit Demant schön
„Sollt Du ihm verehren thun,
„Und sagen ihm, dass Wir begehren
„Seine Kunst gänzlich zu lehren.
„Kan aber dass nit geschiehn,
„Muss er Unser Gefangener sin"
Er ist in weissen Thurn gebracht
Kam aber weg in einer Nacht.
Ward zu Strasburg wieder gefangen

[1] PHILIP JAKOB GÜSTENHÖNER.

Der Keyser trug gross Verlangen,
Bis er wieder nach Prage kam.
Muss im weissen Thurme sitzen.
Und vor grosser Angst schwitzen
Was das End wird weisen aus,
Erfahren wir aus Keysers Haus.

A lapis philosophorumot szimbolizáló kép. A körök a napot, a félkör a holdat jelenti, amelyekből kisugárzó meleg érleli a fémeket. A kígyó a mercuriust jelenti. RUDOLF királynak volt ajánlva. (A National Bibliothek kézirattárából, Bécs.)

RUDOLF királynak igen érdekes kézirata van a Nemzeti Múzeum kézirattárában.[1] A kézirat pergamenthártyára van írva gondos aranyozással. A bekötési tábla maradványai mutatják, hogy a kötés valamikor nagyon díszes lehetett. E munkában is alkémista receptek vannak leírva, sok értelmetlenséggel és kihagyásokkal. A kézirat címlapján, amely vásárlás útján került a Nemzeti Múzeum birtokába, a következő sorok állanak: „*R. K. K. Majestaete Rudolfo den Hochgelähr. Herrn*". Belső lapján pedig e kis vers:

„Main Bruder suchet Kronen
ich den Stein der Weissen
wem wird es besser lohnen
die Zeit werd es beweisen..."

A mondás — úgy látszik — tőle ered. Tudjuk, hogy testvére, MÁTYÁS, még életében sikerrel támadta a tehetetlen királyt. Ez a mondás tehát feltétlenül reá vonatkozik.

1603-ban nemesi rangra emelt egy borbélyt, aki elhagyva becsületes foglalkozását, az aranycsinálásra adta magát. RUDOLF-nak nem az aranycsinálással tűnt fel, hanem azzal, hogy a puskagolyó nem fogta. A golyót tudniillik ólomamalgámból készítette. A transzmutálásnál is sokféle csalást követett el. Később csalásai kiderültek és felakasztották. Ez a szerencsétlen borbély JOHANN HEIN-

[1] Nemzeti Múzeum kézirattára $\frac{9}{\text{Duod. Germ.}}$

RICH MÜLLER[1] volt. A borbély egyébként a király szolgájának, FRANKE-nek volt barátja, s ennek lakásán is iparkodott aranyat csinálni.

RUDOLF király alkémiai munkája.
(A Nemzeti Múzeum kézirattárából.)

Felkereste őt SEBALD SCHWERTZER. Hogy hogyan került felszínre, senki sem tudja. Német, aki

[1] K. SCHMIEDER: Gesch. d. Alch. Halle. 1830. 369. l. (A szerző gyűjt.)

bebarangolta Olaszországot, azután eljutott a szász udvarba, ahol transzmutációt végzett. Innét hamarosan kitették s ekkor került 1592-ben Prágába RUDOLF-hoz. Sikerrel transzmutált, amire RUDOLF nemesi rangra emelte és a joachimsthali bányákhoz bányakapitánynak nevezte ki, de nemsokára, 1601-ben meghalt.

Felkereste őt MICHAEL SENDIVOGIUS[1] (1566—1646) lengyel alkémista. Nemes szülők gyermeke. Örökségét arra használta, hogy kiszabadítsa müncheni fogságából SETONIUS-t. Hálából az adeptus ad néki a bölcsek kövéből. SETONIUS halála után elveszi az özvegyét, hogy az összes anyag birtokába kerüljön. 1604-ben keresi fel RUDOLF-ot és átad néki a porból. A király az útmutatás szerint sajátkezűleg transzmutál. A hatás oly csodálatba ejtette, hogy a szoba falába, amelyben az átalakítást végezte, márványtáblát tétetett ezzel a felírással:

„Faciat hoc quispiam alius,
Quod fecit Sendivogius Polonus"[2]

Dacára a csodás transzmutációnak, a király nem tartja vissza. Lengyel volt, nem volt alattvalója, mint GÜSTENHÖVER, aki akkor ott nyögött a börtönben.

SENDIVOGIUS egyébként II. FERDINÁND királynak is transzmutált: egy nagy ezüst darab egyik felét arannyá változtatta.

[1] K SCHMIEDER: Gesch. d. Alch. Halle. 1830. 367. l. (A szerző gyüjt.)

[2] „Azt tegye meg valaki, amit a lengyel Sendivogius tett."

RUDOLF-nak birtokában is volt bölcsek köve, melynek értékét akkor 40.000 dukátra becsülték. A tinktúrát bársonyba vont ezüstszelencében tartotta, és mindenhova magával cipelte. Halála után egyik szolgája, RUTZKE ellopta, de elfogták, börtönbe vetették, ahol felakasztotta magát. A házkutatáskor megkerült a szelence és jogos tulajdonosa, MÁTYÁS vette át.[1]

Egyébként a prágai udvar tele volt alkémistával. Ott lézengett egy csomó orvos, akik néha gyógyászattal is foglalkoztak, de rendesen aranycsinálással. Ezek között THADEUS HAYEK volt a fő. De itt töltötte idejét MICHAEL MAIER, ANSELM BEOTIUS DE BOROLT, MARTIN RUHLAND és mások. Orvosra egyébként szükség volt az udvarban, mert a királyon a téboly jelei ismételten jelentkeztek.

De nemcsak az udvari orvosok, hanem a lakájok is értették a titkos mesterséget. E nélkül nem alkalmazta volna őket. Ilyen tudós szolga volt HANS MARQUARD (Dürbach), MARTIN RUTZKE, JOHANN FRANKE,[2] akik úruk kísérleteiben segédkeztek.

Érdekes, hogy ha valakinek munkásságával meg volt elégedve, nemesi rangra emelte. Az aránylag fösvény király a legolcsóbb kitüntetést adta. Az indokolás elég ügyes. Más az adeptusnak

[1] S. H. GÜLDENFALK: Samml. Transmut. Gesch. Frankfurt, 1784. 4. l. (A szerző gyűjt.)

[2] C. G. MUHR: Gesch. d. Goldmach. Leipzig. 49. l. (M. Nemz. Múz. könyvt.) — H. KOPP: D. Alchemie, I. 106., 164., 184., 190., 194. l. (Természettud. Társ. könyvt.) — K. SCHMIEDER: Gesch. d. Alch. Halle, 1832. 300., 332., 367. l. (A szerző gyűjt.)

nem adható, mivel annyi aranyat csinálhat, annyi vagyont gyüjthet, amennyit akar; egészségét is addig tarthatja fenn, ameddig jól esik. A kitüntetett megelégedett ezzel, mert a nemesség akkor nagy előjogokat biztosított. Feltűnő, hogy a nemesi levélben nem szerepel az aranycsinálás, hanem valamelyik ősre történik hivatkozás. Mintha a király ily emléket nem akart volna hátrahagyni.

Bethlen Gábor (1613—1629) erdélyi fejedelem — mint ismeretes — nagy kedvelője volt a művészetnek és tudománynak. Udvarában sok tudós élt. Nem lehetetlen, hogy nála is megfordultak alkémisták. Hogy őt magát a kérdés érdekelte, az kiderül abból a kéziratból, amelyet kamarása, gróf Csáky István[1] készitett s amelyen ez áll: „Erdély fenséges és hatalmas fejedelmének Bethlen Gábor-nak eredeti kézi könyve, amely főleg a TR (tinktura) universalisról szól és a Sendivogius-féle mágnesekről, s amely eredetileg magyar nyelven íródott, németre pedig fordította a fejedelem kamarása, Csáki István." E szavakból látszik, hogy a nagy fejedelem laboratóriumban is megfordult, s ha maga nem is, de másokkal dolgoztatott.[2]

A kéziratot azért fordította le, mert az osztrák császárnak akarta ajándékozni.

III. Ferdinánd (1637—1657) magyar királynak

[1] Orient Gy.: Magy. orv. és term.-tud. 34. vándorgyülésének munkálatai. 1907. 171. l.

[2] Orient Gy.: Gyógyszerészi Hetilap. 1901. 662. l.

III. Ferdinánd király. (A Szépművészeti Múzeum metszettárából.)

is volt néhány esete. JOHANN KONRAD RICHTHAUSEN[1] 1648-ban felkereste az akkor Prágában időző uralkodót. Előadta, hogy birtokában van valami vörös por, ami a bölcsek köve. A Hrádzsin falai mind aranycsinálásról beszéltek, nem csoda, hogy feltámadt benne a kíváncsiság ördöge. A port átvette és 1648. január 15-én sajátkezűleg alakított kénesőt arannyá. A transzmutáció nagy szertartás mellett folyt le az udvar előkelőségeinek jelenlétében. A projektálás hatása alatt az uralkodó RICHTHAUSEN-t báróságra emelte „Chaos" nemesi előnévvel, sőt Magyarország kamaragrófjává is kinevezte. A por tingáló ereje igen nagy volt, mert 1 gran belőle 3½ font kénesőt festett arannyá. Az aranyból emlékérmet is veretett a következő felirattal:

„Raris haec ut hominibus est ars, ita raro in lucem prodit. Laudetur Deus in aeternum, qui partem suae infinitae potentiae nobis suis abiectissimis creaturis communicat."[2]

III. FERDINÁND nagyra becsülte a megmaradt port. Külön szekrényben őrizte, senkinek meg nem mutatta. Halála után fedezték fel. DR. ZWELFFER,

[1] BÁRÓTZI S.: A mostani adeptus. 1820. 28. l. (A szerző gyűjt.) — K. SCHMIEDER: Gesch. d. Alch. Halle. 1830. 397. l. (A szerző gyűjt.) — S. H. GÜLDENFALK: Samml. Transm. Geschicht. Frankfurt. 1784. 38., 117. l. (A szerző gyűjt.) — Neu Alchym. Biblioth. Frankfurt. 1772. II. 78. l.

[2] Amiként kevés embernek tulajdona ez a művészet, úgy ritkán kerül napfényre is. Dicsértessék az Isten örökké, aki velünk, hitvány teremtményeivel hatalmának egy kis részét közölte.

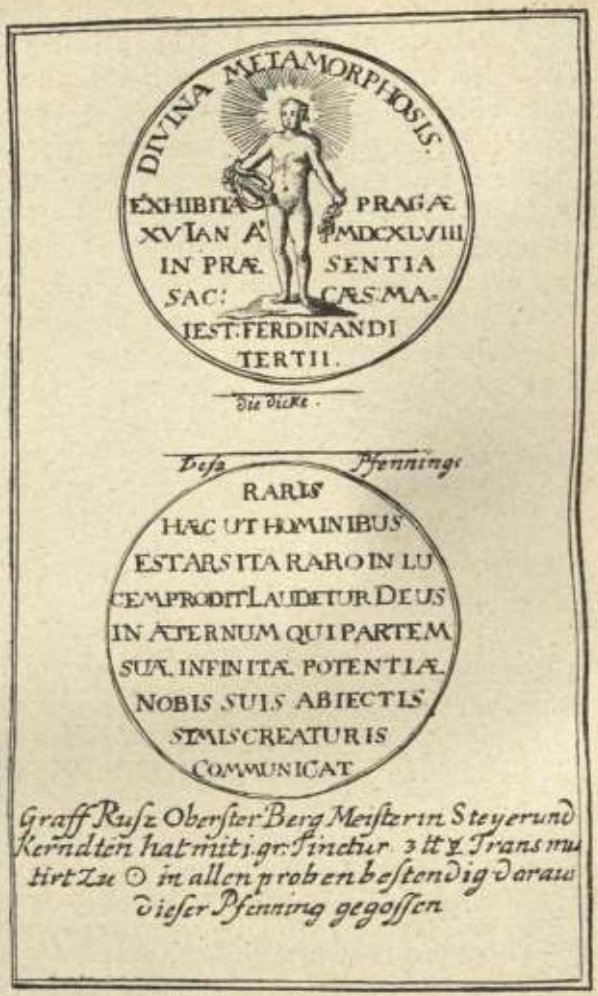

III. FERDINÁND alkémiai aranyból vert emlékérme. Az aranyat RICHTHAUSEN-féle tinkturával GRÓF RUSS a király jelenlétében készítette. (J. BECHER munkájából. M. T. Akadémia könyvtára.)

a báró barátja jelentkezett ugyanis I. LIPÓT-nál és előadta, hogy tudomása szerint a boldogult a bölcsek kövének birtokában volt. Vizsgálatot tartanak, a kis szelence elő is került.

Hosszú időt töltött III. FERDINÁND udvarában ALEXIUS RUESS VON RUESENSTEIN. Nyolc éven át dolgozott a királynak és ez idő alatt 100 tonna aranyat csinált számára. Mindezt leírja egyik munkájában, amelynek címe: „Auserlesene chymische Universal und Particular Processe." A munka 1754-ben jelent meg Frankfurtban, de ez egy későbbi kiadás.

Nem kevésbbé érdekes a másik történet, melynek szereplője báró PFENNINGER fővadászmester, aki egy adeptus hagyatékából szerzett port ajánlott fel, amely állítólag aranyból kivont „anima" volt. PFENNINGER a király jelenlétében ólmot alakított át arannyá. Az uralkodó annyira meglepődött, hogy az aranyból érmet csináltatott ezzel a felirattal:

„Aurea progenies plumbo prognata parente."[1]

A transzmutálás 1716. dec. 31-én ment végbe. Ekkor III. KÁROLY uralkodott (1711—1740). A történeti esemény nincs összhangban az éremmel. Valószínűleg a leírás megbízhatatlan.

Más hír szerint a por RICHTHAUSEN hagyatékából származott volna.

Amint látjuk, III. FERDINÁND nagy kedvelője volt Hermes tudományának. Maga nem foglalkozott vele, mint elődei, de szívesen nézte végig a

[1] „Egy arany utód, ki ólom atyától származik."

munkát. A kémiát — mint J. J. BECHER mondja — jól értette.

I. LIPÓT[1] (1657—1705) Hermes tudományától félt addig, amíg WENZEL SEYLER, egy cseh augusti-

Lásd a szövegben. Eredetije a bécsi császári éremtárban.

nus barát szemeláttára ónt és más fémet, sőt egy kerek ezüst táblát, amelyen ausztriai uralkodók domborképei voltak, arannyá nem változtatott. A

[1] BÁRÓTZI S.: Mostani Adeptus. (Előszó.) 1810. 30. l. (A szerző gyüjt.) — K. SCHMIEDER: Gesch. d. Alch. Halle. 1832. 485. l. (A szerző gyüjt.)

por színe bíborvörös volt. GRÓF BREUNER, GRÓF AUGUSZT WALLENSTEIN és még vagy 30-an ez idő-

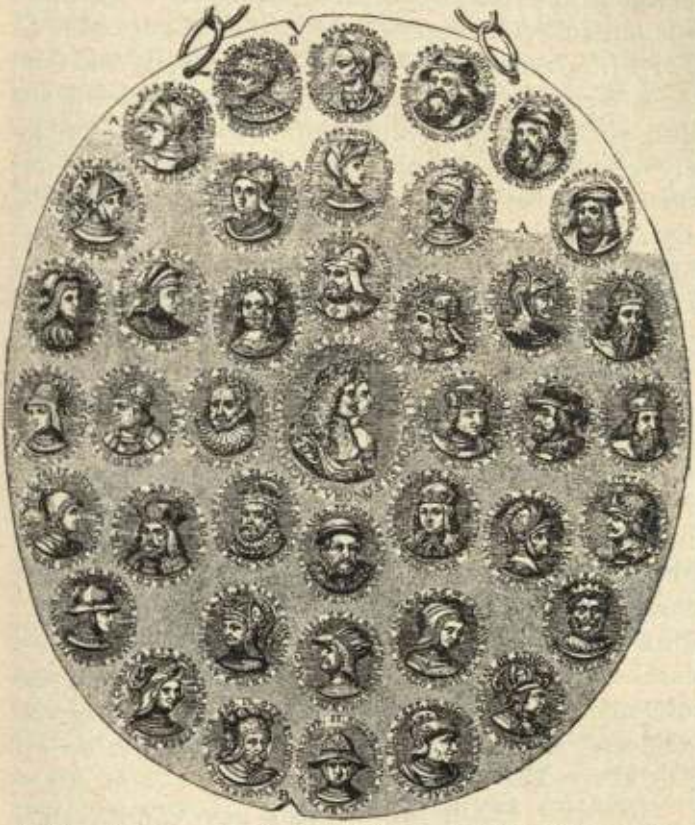

Ezüst medaillon a bécsi múzeumból, amelyet SEYLER arannyá változtatott át. (HERRGOTT munkájából.)

ben Bécsben általa készített nyakláncot viseltek. A király követte elődei szokását és a barátot ne-

mesi rangra emelte „Ritter von Reinburg" névvel és kinevezte Csehországban főpénzverő-mesternek. Próbaként a király a Seyler-féle aranyból dukátokat veretett, amelyen a mellképe volt látható, a következő felirattal „Leopoldus D. G. R. I. S. A. G. H. E. B. R.", a másik oldalon: „Aus Wenzel Seylers Pulvers Macht, bin ich von Zinn zu Gold gemacht", középen „1675". A király ezeket ajándékozta emlékül hű embereinek. Ám az adeptus nem fért a bőrében és nagy adósságot csinált. A király rájött a csalásra, de szégyelte magát, az adósságot kifizette, s a barátot a kolostorba kergette. A királyt kb. 20.000 forinttal csalta meg.

I. LIPÓT-nak egy másik csalóval is akadt dolga, GRÓF RUGGIERO-val. Grófnak nevezte magát, jóllehet egy olasz paraszt gyermeke volt, s eredeti neve MANUEL CAETANO (Cajetani, gróf Cajetani, Gaetano), aki a bajor fejedelmet megcsalta s e miatt börtönben ült. 1704-ben Bécsbe került. Hogy a börtönből miként szökött meg, arról írás nem maradt. A királynak előadta tudását és az aranycsinálásra tervezetet készített. A király magas fizetéssel udvarába fogadta. A csalónak szerencséje volt, mert Lipót 1705-ben meghalt. A csaló így elvesztette állását. Berlinben próbálkozott, de ott csak akasztófát kapott.

1660-ban beállít az udvarba egy vándor alkémista, JOHANN DE MONTE SNYDERS,[1] aki azt hirdeti, hogy ólomból aranyat tud készíteni. A kísérlet

[1] J. F. GMELIN: Gesch. d. Chem. II. köt., 18. l. (Egyet. könyvt.)

megtörténik, még pedig sikerrel, mert a tinktúrával 7680 s. r. ólmot lehetett arannyá nemesíteni. Bár az eredmény feltűnő, úgy látszik, tovább nem vitt nagy szerepet az udvarban. Hogy kit takar ez a név, pontosan nem állapítható meg. A neve után hollandusnak kellene tartani, mindazonáltal valószínűbb, hogy Pfalzban született s eredeti neve MONDSCHNEIDER volt, aki LAEVINUS LEMNIUS heidlbergi orvosnak volt rokona, s a tinktúrát is tőle örökölte.[1]

1680-ban új aranycsináló jelenik meg Prágában, BÁRÓ WAGNERECK. Ki volt, pontosan nem állapítható meg, de a valószínűség azt mondja, hogy bajor polgári család gyermeke, aki úgy ajándékozta önmagának a nemességet. Azt hirdette, hogy birtokában van a bölcsek kövének. Tingált is vele. 4 gran, 7 lat nemtelen fémet alakított át arannyá. A tingálásnak — mint krónikása írja[2] — egész Prága tanuja volt. Prágában megbetegedett, de orvosa, DR. HERDOTT kigyógyította. Ennek következtében az orvos és adeptus között mély barátság fejlődött ki. Megmutatta tinktúráját, kioktatta, miként használandó. Prágából Bécsbe ment, ahol ismét beteg lett. Orvosához Bécsben is hű maradt. Sűrűn váltott levelet vele. De véletlenül rájött, hogy az orvos álnok ember. Levelet fogott el, amelyet DR. HERDOTT I. LIPÓT királynak írt, amelyben el-

[1] K. SCHMIEDER: Gesch. d. Alch. Halle. 1830. 404. l. (A szerző gyűjt.)

[2] W. SCHRÖDER: Schatz- u. Rentkammer. Königsberg, Leipzig. 1752. 413. l. (A szerző gyűjt.) — K. SCHMIEDER: Geschicht. d. Alch. Halle. 1830. 438. l. (A szerző gyűjt.)

mondja, hogy az adeptus Bécsben tartózkodik, s jó lenne tőle elvenni a bölcsek kövét, mivel úgyis beteg, s betegségéből felgyógyulni sohasem fog. Ilyen körülmények közt WAGNERECK nem érezte magát biztonságban Bécsben, menekült, de 1683-ban Ens-ben meghalt.

I. LIPÓT, mint a fentiekből látható, nagy érdeklődést tanusított az aranycsinálás iránt. Udvarában szivesen látta azokat, akik adeptusok hírében állottak. Nem riadt vissza pénzáldozatoktól sem. Azonban távolról sem volt olyan rajongó, mint II. RUDOLF. De azért elődéhez mégis hasonlított abban, hogy azt, ki ügyesen tingált neki, nemesi rangra emelte.

Adeptusi hírét jórészt J. J. BECHER-nek köszönheti, aki „*Physica subterranae*" című munkáját neki ajánlja. A munkában a transzmutáció lehetőségét fejtegeti, s említi, hogy I. LIPÓT a titkos tudománynak mestere.

MÁRIA TERÉZIA (1740—1780) nem szerette az aranycsinálókat, bár férje, I. FERENC[1] német császár, nagyon kedvelte őket. Belépett a rózsakeresztes páholyba is. Ő volt az első uralkodó, aki erre szánta magát. A páholy neve „zu den drei Kanonen" volt, amelynek tagja volt BÁRÓTZI és SZÉKELY is. A páholy aranycsinálással foglalkozott szabadkőműves formák mellett, addig, amíg MÁRIA TERÉZIA fel nem oszlatta.

MÁRIA TERÉZIA egyébként szigorú rendeletet bocsátott ki az alkémisták ellen. A rendelet 1768.

[1] G. BRABBÉE: Sub rosa. Wien. 1879. 132. l. (A szerző gyűjt.)

április 25-én kelt és egyik része így hangzik: „Minthogy Felséges Asszonyunk kegyesen azt óhajtja, hogy a közjó szempontjából az összes alkémisták, bármiféle rangúak is, napfényre kerüljenek, mint akik a birodalom lakosait a nyereségszerzés különféle ürügyei címén becsapják és őket gyakran és ismételten egészen a tönk szélére juttatják, és hogy a laboratórium felállításától és segítőtársaknak az előbb említett műveletek céljaira való felfogadásától eltiltassanak, a családoknak ebből a forrásból eredő és más gyakran szomorú példákon tapasztalt végromlásának elhárítása céljából: érceknek, fémeknek és félfémeknek magánúton való olvasztása, kiválasztása és desztillálása ezennel megtiltatik. Hogy ha ennek a tilalomnak megszegői külföldiek, vagy nem nemes személyek lennének, vagyonuk és a műveleteknél használt anyagok elkobzásán kívül zárassanak be és a vád minősége szerint büntettesenek meg, vagy a birodalomból távolíttassanak el. Nemesek és mágnások másként büntetendők".

A rendelet az egész országban kihirdettetett.

Bármennyire hihetetlenül hangzik is, igaz, hogy I. Ferenc József[1] (1848—1916) is foglalkoztatott alkémistákat. Az erre vonatkozó akták most látnak napvilágot, amikor az udvar titkos okmányait kutatják. 1867 szept. 11-én három egyén érkezett Párizsból Bécsbe. Az egyik a sziciliai Antonio Jimenez de la Rosa, aki előbb katona volt, később mexikói rendőrfőnök, a másik Conte de

[1] Zettner: Goldmach. am Wiener Kaiserhof. Wien. 1925. Wien. Allg. Zeitung.

Fresno y Landres, nyugalmazott ezredes, a karlista seregből, a harmadik egy római főpap, Romualdo Roccatani. A királynál audenciára jelentkeznek, s előterjesztik tervüket. Hajlandók kén-

Ferenc József király aranycsinálói: Il Conte de Fresno y Landres, Antonio Jimenez de la Rosa, középen a feltaláló Romualdo Roccatani (fotog. után).

esőből aranyat készíteni; előre nem kérnek semmit, de ha eredmény mutatkozik, akkor a jövedelemből ők is kérnek. Hajlandók a kísérletet bárhol, bármilyen ellenőrzés mellett végrehajtani.

úgy, ahogy azt kijelölik. Az eljárást leírják és Őfelsége rendelkezésére bocsátják. Az uralkodónak annyira megtetszett behízelgő modoruk, hogy megbízta ANTON SCHRÖTTER-t, a műegyetem tanárát, vizsgálja felül, érdemes-e a kérdéssel foglalkozni, miután előéletüket a rendőrséggel ellenőriztette. A tervezet szerint finom ezüstöt 5 millió értékben, arannyá alakítanak 80 millió forint értékben. Az átalakításhoz egy év kell. A kísérletek megindulnak. De alig kezdik meg, DE LA ROSE már szubveneiót kér az uralkodótól, amit az 3000 frankban ki is utalványoztatott. Azután kisebb-nagyobb összegeket kapnak mind a hárman. A kísérletek abból álltak, hogy az ezüstöt kénesőben feloldották és igen hosszú ideig, 10—14 hétig szakadatlanul melegítették. Egy alkalommal 3 gramm aranyat kaptak 150 gramm ezüstből. Erre I. FERENC JÓZSEF gyárat akart alapítani, de végre is abban állapodtak meg, hogy az aranykészítést a pénzverde műhelyében fogják folytatni, amelynek az élére SCHRÖTTER-t állítják. Úgy is lett, a kísérletezés tovább folyt; aranyat a legtöbb esetben nem kaptak, de egyszer-kétszer valami kevés mutatkozott. SCHRÖTTER a gyár költségvetését is elkészítette. A három alkémistával le is szerződtek, kik újabb kisebb-nagyobb összeget kaptak. A kísérletek 1869-ben is folytatódtak. Az eredmény semmi; végre rájöttek, hogy csalókkal állnak szemben. Minden támogatást beszüntettek, maga SCHRÖTTER is nyugdíjba került. Ez volt az utolsó aranycsinálási kísérlet, amely a bécsi császári palotából indult útjára.

A „híres okkultista".

(MOLNÁR-PÁPAY-TÓTH MIHÁLY.)

Ezt a nevet MOLNÁR-PÁPAY KAZINCZY-tól kapta, aki ezt írja egyik levelében: „Ne haragudj HELMECZI-re, az ő szemei TÓTH PÁPAY híres occultista curája alatt vannak".[1] KAZINCZY tehát jól ismerte, de működését nem sokra becsülte, mert e pár sorban is maró gúnyt sűrített össze. De ismerte PÁLOCZI HORVÁTH ÁDÁM is, aki gyermekkorában találkozott vele.

MOLNÁR-PÁPAY a sárospataki főiskolába 1726. május 16-án iratkozott be. Mint HARSÁNYI[2] megállapította, ekkor 17 éves lehetett, születési éve tehát 1709-re tehető. A legjobb diákok egyike volt, aki nagy buzgalommal készítette a híres főiskola könyvtárának katalógusát. Azután állást vállalt előbb Győrben, azután Pápán. Később elhatározta, hogy külföldre megy. 1742-ben az Odera melletti Frankfurtban találjuk; az ottani egyetem hallgatója. Visszatérve hazájába, Győrben kapott kisegítő állást. Az 1764—71. években Diósgyőrött lelkészkedett.

Itt a parochia egyik könyvében ez áll róla:[3] „PÁPAI-TOT MIHÁLY ezelőtt való esztendőben Cserép-ujfalusi, Hogykai és M. Tarczali[4] eklesiaban

[1] KAZINCZY lev. 12. k. 146., 124. l., 14. k. 72. l.

[2] HARSÁNYI: Adalék a Gyöngyösi-irodalomhoz. Akad. Ért. 1921. 28. l.

[3] A diósgyőri ref. lelkészi hivatalban talált adatok.

[4] Tarcalon 1748—1755., Hogykán 1755—1758., Cserépújfalun 1758—64. években lelkészkedik.

való egyházi szolgaság után jött Diós-Győri református szt. eklesiaba ordinant Predikatornak karátson havában, 1. napján". Ez az eklézsia — úgy látszik — jobban jövedelmezett az előbbinél. Gróf ESZTERHÁZY KÁROLY egri püspök által 1769 jún. 7-én felvett jegyzőkönyvben (Canonica Visitatio 7. oldal, 8. fejezet) fel van sorolva járandósága. Kényelmes lakóhelye, egytagban 10 hold szántó, 10 szekér szénához való rétje, minden kocsi után pedig 1 kg gabona, 32 jus must és 6 szekér fa. Azt is feljegyezték, hogy panasz ellene nem volt, bár „az ujszülöttek vallási keveredését" a szülőknél pártolta és a kálvinistákhoz csalogatta.

Élete végén Ónodra ment, de nem lelkésznek, mert az ónodi lelkészi hivatal protokulumában, amely 1691-től kezdődik, nem szerepel. Úgy látszik, GRÓF TÖRÖK LAJOS, az ónodi nagybirtokos és alkémista vonzotta őt oda. A rokonlelkek egymásra találtak.

WESZPRÉMI említi, hogy alkémista munkát írt, amelynek címe: „Margarita coram porcis, h. e. Lapis Philosophorum". Betű szerint ezt írja: „...ki egy alkémista értekezést szerzett »Margarita, coram porcis« címmel és Bázelben alája nyomtatván a saját nevét és egy kis csalással egy előbbi évszámot írt az elejére és a könyvet így terjesztette negyven évvel azelőtt".

Feltűnő az is, hogy könyve megjelenését maga is feljegyezte kéziratában, amelyet a sárospataki könyvtár őriz. Kéziratában, azt írja, hogy a köny-

[1] A diósgyőri r. kath. lelkészi hivatalában talált adatok.

vecskét külföldön írta egyetemi hallgató korában, sőt később újra megjelentette, kibővítve.[1]

Ha ez való, a könyv az 1640—1650-es években jelent meg. Ámde a valósághoz nagyon sok kétség fér. WESZPRÉMI személyesen ismerte MOLNÁR-PÁPAY-t, hiszen leveleztek egymással. A személyére vonatkozó információkat tőle kapta. A könyvét azonban sohasem látta, mert miként a többi magyar származású könyvről, erről is — legalább is bibliográfikusan — megemlékezett volna. Így az ő munkájáról nem marad más jelentés, mint saját kézirata.

A könyvet ezideig sehol sem tudtam megtalálni. Hiányzik a budapesti könyvtárakból, nem található a bázeli egyetemi könyvtárban, továbbá a British Museum könyvtárában sem. Kerestettem a könyvet a német könyvbörzén, mindhiába. Nem emlékezik meg róla SZINNYEI nagy biográfiájában sem, valamint ismeretlen KOPP-nál, FICTULD-nál, FERGUSSON-nál is. Szinte hihetetlen, hogy egy könyvből, amely kétszer is megjelent, példány ne maradt volna hátra.

Az sem érthető, hogy a megjelenés évét miért jelölte meg „egy kis csalás"-sal. Miért nem jelölte meg azt az évet, amelyben a könyv valóban megjelent. Az 1700-as évek kedvezőek voltak e mesterségre. A legtöbb alkémiai munka ekkor jelent meg. Szivesen vásárolták, mert sokan voltak, akik keresték az aranycsinálás módját, s akik a könyvben munkatársat véltek találni. Az évszámcsere tehát tisztára érthetetlen.

[1] HARSÁNYI: Akad. Ért. 1921. 28. l.

Maga a könyv címe is sok gyanut ébreszt. Ismeretes, hogy több munka jelent meg „margarita" szóval a címben. Így KOPP is említ egyet: „Margarita philosophica" címmel. E munka Bázelben jelent meg 1583-ban. Ugyancsak 1546-ban jelent meg egy másik „Pretiosa Margarita" címmel. De vannak még többen. Ezek egyike sem lehet az övé, mert vagy szerzőjük ismeretes, vagy az évszám nem egyezik. Az is érdekes, hogy a „Chemische Hochzeit" címlapján, amely 1616-ban Strassburgban jelent meg, a következő jelige áll: „...ne Margaritas objice porcis", „ne dobjatok gyöngyöt a disznó elé". Éppen az ellenkezője annak, mit MOLNÁR-PÁPAY könyvcíme hirdet. MOLNÁR-PÁPAY-nak ismerni kellett ezt a könyvet, erre mutat könyvének címe.

Én úgy látom, hogy a valószínűség az, hogy a könyv sohasem iródott meg. MOLNÁR-PÁPAY afféle exaltált férfi lehetett, aki talán tetszelgett abban, hogy egy könyvet a magáénak mondhat. Hogy nem vették komolyan, azt KAZINCZY, GÖMÖRY és mások igazolják. Talán ez a nyughatatlan, ideges állapot hajtja egyik eklézsiából a másikba, sehol sem találván pihenést.

Az kétségtelen, hogy az alkémiát már gyermekkorban kedvelte. A magyar alkémistákkal állandó összeköttetésben volt. Ismerte GÖMÖRY-t, gróf TÖRÖK-öt és másokat.

Tudását élénken megvilágítja az a latin levél.[1]

[1] WESZPRÉMI I.: Succ. Med. Hung. Biog. 4. k. 236. l., 2. k. 70. l. (Természettud. Társ. könyvt.)

amelyet 1770. szept. 20-án írt, s amelynek fordítása így hangzik: „Megismertem jól tudásában a te nevezetes orvosodat, GÖMÖRY DÁVID-ot, amikor még Győrben tartózkodtam, de nagyon fellengősek az ő fogalmai, TOLLIUS-sal együtt az antimónt (Sb_2S_3) teszi a bölcsek kövének anyagául. Pedig egészen biztos, hogy téved: nem volnék rá kapható, hogy magamévá tegyem az ő véleményét. Hogy én miként vélekedem? — íme halld röviden az én rendszeremnek főbb vonásait. Valamint csak egy vallás és teológia lehet igaz az üdvösség helyes útjára tanító, úgy az alkémia is csak egy. És ez nem más, mint a felsőbb fizika. Az igazi fizika, igazi alapjára Mózesen kívül más nem tanított és akik tőle tanultak, azok igazi alkémisták. Semmiféle elv nem azonos azzal, ami rajta alapszik. Pl. az egység, a szám elve, de maga nem szám. Az emberi testnek principiuma a sperma, maga a szellem az ő sója. A testnek principiuma nem test, hanem a megtestesülés előtt még láthatatlan szellem, amely sal-sulfur-mercurius-eredetű, Asch és Majim (Gen. 1. 1.), vagyis tűz és víz, egyszerre mind a kettő és soha semmiféle mesterkedéssel egymástól teljességgel el nem választható. A Genezisben két mozzanat van: az első a teremtés, a másik a nemzés. Ezeket az abszolut semmi előzte meg, amelyből az Isten kezdetben teremtett, nem pedig Descartes elemei, vagy Aristoteles vagy Leibnitz monasai, hanem Mózes Schamajim-ja,[1] másképp a

[1] Schamajim = ég (chaos), Asch = tűz, Majim = víz. Héber szavak.

bölcsek semmije, amely ilyen formán láthatatlan, és amit platoi tojásnak (ovum Platonis) neveznek, vagy anyagnak, vagyis a bölcsek chaos-ának, Hermes magasságának és mélységének, tűznek és víznek, azaz tűzszerű víznek és vízszerű tűznek, egyetemes mercuriusnak, mivel még nem különült el,

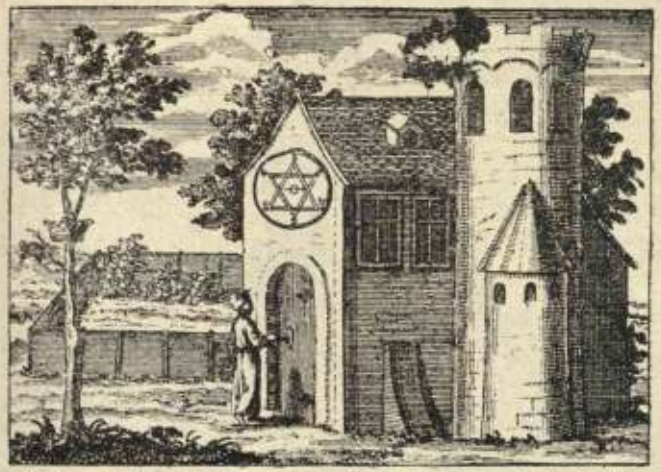

Szimbolikus kép. A vár a lezárt kerttel a bölcsek kövét jelenti, amelynek megnyitására az alkémista vállalkozik. (Curieuse chemische Schriften című munkából. Akadémia könyvtárából.)

amelyből manapság, a teremtés törvénye szerint, láthatatlanból keletkeznek, növekednek, specifikálódnak ebben a látható világban és testet öltenek, a három család, vagyis a természet hármas birodalmaként, s lesznek: állatok, növények és ásványok. Ez a szellem a világ kormányzója, Homeros aranylánca, a világ lelke. És a világ végén minden test abba a szellembe tér vissza, amelyből szárma-

zott. Ennélfogva tulajdonképen csak egy elem, vagy principium van, amelyből az összes testek keletkeztek; csakhogy ez kettős: az egyik aktiv,

Szimbolikus kép. A „ductor" (vezető, tanácsadó) a királyfit magas eziklára vezeti. A ezikla a mercurius. A „ductor" megmagyarázza a királyfinak az ég, a nap, a hold, a csillagok és a föld közötti összefüggést és bevezeti az alkémia misztériumába. (LAMBSPRINCK munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

Asch, tűz, amit a perzsák orimaziának neveznek, mintegy Urim Asch Jah, a másik, a passziv, a Ma-

jim, víz. Ez a tűz és víz nem a közönséges, konyhai, nem a látható földi tűz és víz, hanem láthatatlan, mennyei ősanyagú, elsődleges elem. Ha ez a tűz vagy hő hat a vízre vagy nedvességre, létrejön a testesülés. A víznek finomabb részeiből lesz a levegő, amely nem más, mint igen kiterjedt és megritkult víz; a levegőben megvan a tűz is; a sűrűbb részeiből lesz a föld, amely nem más, mint koncentrált víz. A levegő és föld tehát két másodrendű elem. E kettő különféle keveréséből és módosításából, nem zárva ki természetesen az elsőleges elemeket sem, keletkeznek mint valami magból a testek, ha a természetnek ama biztos birodalmába specifikálódnak és individualizálódnak; valaminek a magvából a természet rendje szerint nem lesz más valami. Most már az a kérdés, hogy mi a magja az ásványoknak és fémeknek, vagyis hogy honnan erednek a fémek és ércek? A felelet az, hogy az eredet nem más, mint az említett sal-sulfur-mercurius tűz-víz szellem, amely az égből jövén, a napnak, holdnak és csillagoknak segítségével a levegőn és vízen át kerül a földre. Most még az a kérdés: ez a fém és érc birodalomra vagy pedig termésre specifikálódott ősanyagi szellem, honnan és mely subjectumból nyerhető és veendő? Itt egyesek azt mondják, hogy a légi, mások, hogy a tenyésző, mások hogy az élők birodalmából, csakhogy hiába; mert semmi sem adhatja azt, amije nincs. Helyesen mondja Sendivogius: ha fémet akarsz csinálni, fémen kell kezdened. Csak egy subjectum van a nap alatt, amelyből ez a spermatikus fém, vagyis az ősfém, ez a seminális szel-

lem, amelyet a természet akármely fémnek létrehozásánál használ, nyerhető és veendő: és amely egyszersmind az egyetlen és igaz bölcsek köve,

Szimbolikus kép. A harcos a sárkány fejét akarja levágni. A sárkány a mercurius (kéneső), a harcos az alkémista. A mercuriust előbb meg kell ölni (fixálni, porrá alakítani), hogy az aranycsinálás megindulhasson. (LAMBSPRINCK munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

amelyből egyetlen egy lineáris úton kidolgozható. De Platon itt hallgatást parancsol. A csend ugyanis a bölcsességnek szentélye. Négyszem között töb-

bet is mondok majd, ha Isten is úgy akarja, Magyarországnak és Erdélynek természeti dolgairól. Aközben már elfogyott a papirosom, aláírás helyett egy falatka matériát küldök neked a varázslatos Lunaria herbával együtt, amely már sokakat rászedett. Isten veled."

Ez a levél tartalma, amelynek megértéséhez nagy alkémiai ismeret szükséges. MOLNÁR-PÁPAY-TÓTH MIHÁLY elfogadta az EMPEDOKLES-ARISTOTELES-féle elemeket, de közöttük különbséget tett. A tűzet és vízet elsőrendűnek, a levegőt és földet másodrendűnek tartotta. Az első kettőből fejlődhet a másik kettő azon láthatatlan erő hatására, amely a napból kisugárzik. Ezen elmélet elfogadása nem zárta ki nála a hármas principiumot, amelyek együttesen adják a látható testet. Az első csak tulajdonságok személyesítője (meleg, száraz, nedves, hideg), a másik a valóságos, a megfogható.

MOLNÁR-PÁPAY-TÓTH MIHÁLY tipikus képviselője az alkémistáknak. A fogalmakat, számos, korában általánosan használt szakkifejezéssel, újólag és újólag nevezi meg, miáltal az érthetetlenséget fokozza, az utána való elgondolást megnehezíti. Mint látszik, nemcsak a teológiában, hanem az alkémiai irodalomban is otthonos. Ismeri az örök körforgást jelentő „aurea catena Homeri"-t, a bölcselkedők „ovum Platonis"-át, amelyből minden fejlődött, járatos a héber nyelvben.

Tudása kétségtelenül jelentős volt, s GRÓF TÖRÖK LAJOS az ónodi laboratóriumban ezt akarta igénybe venni, mikor az öregedő lelkészt magához csalogatta.

GÖMÖRY szintén megemlékezik róla és olvasottságát, tudását elismeri, de rátermettségét kétségbevonja: „Ez a tiszteletes férfi sokat olvasott és sokat is tud — mondja GÖMÖRY egyik levelében — a természetbeli dolgok felől mondani, de azoknak

Szimbolikus kép. A sziklán ülő Herodes a mercuriust jelenti. A mercurius átalakítását az a rejtélyes erő végezi, amely a fejlődő gyermek vérében van. Az edény, amelybe a katonák a vért öntik, az aludelt jelképezi. (FLAMELLUS munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

corruptióját és regeneratióját aki nem érti, Istent meg nem ismerheti a természet csodáiból, s így soha tökéletesedésre nem juthat".

Mindezekből csak egy bizonyos, hogy azt, amit a többiek tudtak, ő is tudta; aranycsinálásig, mint a többiek, ő sem vitte.

A magyar szerzetesek és főpapok mint alkémisták.

A történelemből ismeretes, hogy hosszú ideig a kolostorok lakói, a szerzetesek voltak az irodalom, a tudomány és a művészet ápolói. A szerzetesek nemcsak a teológiában képezték ki magukat, hanem tudományban, művészetben és mesterségekben is. Volt idő, amikor jóformán ők voltak az egyedüli írástudók. Innen érthető, hogy a régi írásbeli emlékek, amelyek annyi pusztulás után fennmaradtak, jórészt szerzetesektől származnak. Így volt ez mindenütt, nálunk éppen úgy, mint külföldön. E tudománynak középkori művelőit tehát a szerzetesek között keresik.

Az első magyar emlék a XIII. századból ered. 1273-ban ugyanis a budavári domokosoknak szigorúan megtiltják az alkémiával való foglalkozást. „... alchimia non studeat, nec doceant, nec aliquatenus operentur, nec aliqua scripta de scientia illa teneant."[1]

A domokos kolostorokban ez időben nagyon sokan foglalkoztak alkémiával. Albertus Magnus, Aquinoi Szent Tamás, Vicentius Bellovacentis és mások mind ennek a rendnek voltak tagjai. Az alkémiai kísérletezés pénzbe került és ezt a rend pénztárával fizettették, amely végre is megsokalta azt. Valószínűleg a pesti domokosoknál is folyt ilyen irányú munkálkodás. A tiltó rendelet — úgy látszik — a központból indult ki és az összes domokos kolostoroknak szólt.

[1] Fejér Gy.: Codex diplomaticus. I., VII., V., II. p. 24.

E rendelet kiadása annál könnyebben ment, mert III. HONORIUS pápa az 1219-ben kiadott rendeletében a papoknak az alkémia művelését eltiltotta. De a rendeletnek valami nagy eredménye nem lehetett, mert XXII. JÁNOS pápa (1244—1334) 1317-ben újabb rendeletet bocsátott ki. A rendelet nagyjában a következő:[1] „A szerencsétlen alkémisták nagy gazdagságot ígérnek, de semmijük sincsen. Minden kétes bölcsességük dacára, abba a gödörbe esnek, amelyet másoknak ásnak. Nevetségesen az alkémia tanítóinak adják ki magukat, miáltal tudatlanságuk napfényre kerül, mert mindig csak régi írókra hivatkoznak. És ha semmit sem találnak (t. i. bölcsek kövét), aminthogy nem is találhatnak, lehetségesnek tartják. Értik, miként kell csalásukat tudományos mezbe öltöztetni, mint kell valódi aranyat és ezüstöt elővarázsolni, más fémek átváltoztatása alatt. Átkozott és büntetésre méltó merészségükben oly messzire mennek, hogy hamis fémből forgalomban lévő pénzt vernek és a tudatlan népet, amely hisz nekik, becsapják. Megparancsoljuk tehát erre vonatkozó törvényeink alapján, hogy azok, akik ilyesmivel foglalkoznak, minden időkre számüzessenek. Azok, akik ilyen aranyat és ezüstöt csinálnak, vagy csináltatnak, ilyesmit eladnak vagy fizetnek vele, vagy éppen olyan súlyú igazi aranyat, ezüstöt adnak érte, örök szegénységbe essenek. Ahol a rendelet megszegőit pénzbírsággal nem lehet sujtani, ott a pénzbírság mérlegelése szerint másra is

[1] Decret. Jur. Canon. Gregor. XIII. L. V. I. 4—6.

átváltoztatható. Ha pedig papok találtatnak ilyen cselekedetben, nem kímélendők, annál kevésbbé, mert papi méltóságra érdemetlenek és szerzetes-seknek alkalmatlanok."

A rendelet tehát szigorú intézkedéseket tartalmaz különösen a papokra nézve.

A rendelet azért érdekes, mert XXII. János pápa maga is alkémista volt. Mondják, hogy ő a szerzője az 1557-ben megjelent „L'art transmutatoire de Jean XXII." című munkának. Avignoni palotájában laboratóriumot tartott fenn. Halála után állítólag 200 darab mesterséges aranyból készült rudat találtak.

A pápai rendeletek után nem mertek nyiltan dolgozni, de titokban azért tovább folyt a munka. Földalatti pincék tanui ennek. Ilyent találtak a trencséni jezsuitáknál is. Valamelyik páter, hogy ki ne kerüljön a hír, befalaztatta műhelyét és felszerelését, ezek csak később, falbontás alkalmával kerültek ismét napvilágra.[1]

A magyar karthauzi rendnek szintén meg volt a maga aranycsinálója Erdélyi János személyében, akit azonban a rend könyvei csak mint Joannes de Transylvania említenek. A karthauzi barát erdélyi származása ellenére az osztrák maurbachi konventben tette le fogadalmát, innét került vissza a magyarországi menedékszirti konventhez. A Keresztelő Szt. Jánosról elnevezett menedékszirti konvent (Szepes vm.),[2] miután a Hunyadi-ak

[1] Ernyey József szíves közlése.

[2] Dedek C.: A karthauziak Magyarországon. 182. l. — St. Veszprémi: Succ. Med. Biogr. Wienna, 1774. II. 58., IV.

GRISKÁ-t a zsebrákokkal együtt kiverték, a leégés után újra lassú fejlődést mutatott. Vétel útján és más módon újabb és újabb birtokokat szerzett. Ekkor került a rendbe ERDÉLYI, akit rendtársai csakhamar perjelnek választottak meg. ERDÉLYI, aki külföldön ismerkedett meg az alkémiával, most a rend vagyonát használja fel. „Conflavit aurum et dissipavit argentum" — mondja a névtelen krónikás. A meddő kísérletezés nyomában járó sikertelenség a rend többi tagjait elégedetlenségre hangolta, ami azután annyira fokozódott, hogy az általános káptalan avatkozott be. ERDÉLYI JÁNOS-t a perjelségtől 1476 körül megfosztották és helyébe MIKLÓS-t választották. Állását tehát mindjárt betöltötték. A megfosztás annál könnyebben ment, mert úgy a pápának, mint KÁLMÁN királynak rendelete volt, amely szerint a pazarló rendfőnök hivatalától megfosztandó.

Mondják, hogy alkémista volt OLÁH MIKLÓS esztergomi érsek is. Az állítás WESZPRÉMI-től ered, ABAFI pedig átvette.[1]

Tagadhatatlan, hogy OLÁH MIKLÓS élénk összeköttetést tartott fenn a külföldi humanistákkal. Levelezésüknek egy része fennmaradt, de azokban aranycsinálásról szó nem esik.[2] Humanista ismerősei közül egyik sem foglalkozott vele. Az előfordulhatott, hogy egyik-másik filozofált róla, vagy

234. l. (Természettud. Társ. könyvt.). — HAIN GÁSPÁR lőcsei krónikája. Lőcse, 1910. I. k., 90. l. — WAGNER K.: Analect. Scepus. Pub. Part. II. 77. l.

[1] ABAFI L.: A szabadkőmívesség története.

[2] IPOLYI Á.: Oláh Miklós levelezései.

a kérdésről, amely egyébként napirenden volt, véleményt adott, de laboratóriumban nem üzte egy sem.

OLÁH sok időt töltött külföldön, s ezalatt bizonyára találkozott adeptusokkal, akik talán meghívták laboratóriumukba a természettudományok iránt érdeklődő főpapot. De ez nem bizonyíték. Könyvtárának jegyzéke megmaradt,[1] de ebben nincs egyetlen e tárgyra vonatkozó munka sem. Annyi tagadhatatlan, hogy a tudományokat kedvelte és maga is művelte. Egyik könyvébe saját-kezűleg írta, hogy 1530-ban, mialatt MÁRIA királynő Hall-ban őzre vadászott, megtekintette a sóbányákat, amelyeknek hosszát 1540 lépésnek találta. A hagyomány szerint birtokában volt egy tojásnagyságú termésarany, amelynek értéke az akkori pénzzel mérve 200 arany dukát volt.[2] Hitt az asztrológiában, a csillagok járásában, s azoknak jelentőséget tulajdonított. Ez megállapítható „Ephemerides"-éből.

Nincsen az sem kizárva, hogy valamelyik kóborló aranycsináló eladott néki holmi port bölcsek köve néven, de mindez nem jogosít fel senkit, hogy az érdemes főpapot az aranycsinálók közé sorozza.

A másik főpap gróf CSÁKY MIKLÓS prímás.

Az adat ABAFI-tól ered, de nem megbízható. Gróf CSÁKY MIKLÓS 1698-ban született. 1751-ben

[1] Magyar Könyvszemle. 1883. 62. l.

[2] M. KLEIN: Samml. Naturseltenheiten. 1778. 6. l. (A szerző gyűjt.) — I. CSIBA: Diss. hist.-physica de Montibus cent. 2. p. II. 128. l. (Természettud. Társ. könyvt.)

foglalta el a prímási széket. 1757-ben halt meg. Kiváló főpap volt. A köznép tanítása céljából iskolákat építtetett, jószágain pedig gyárakat alapított, ami kiváló gazdasági érzékre mutat.[1]

A harmadik prímás LIPPAY. De a papi rendbe tartozott a nagyszebeni MELCHIOR is.

Egészen bizonyos, hogy a sorozat hiányos, de a misztikus tudományokkal foglalkozók teljes névsorát megállapítani csaknem lehetetlen. Pedig számuk nagy lehetett, mert majdnem valamennyi főpapi könyvtárban található alkémista munka és kézirat (egri érseki, kalocsai érseki könyvtár stb.). Ámde alkémista működés csak a legnagyobb titokban folyhatott, mert pápai rendeletek tiltották. Az illetők tagadták, titkolták, s maguk után csak a legritkább esetben hagytak egy-egy sort, amiből halvány következtetés vonható. De titkolóztak azért is, mert nem akartak a csalókkal és szélhámosokkal egy kalap alá kerülni. A kolostorok, főpapi rezidenciák hermetice el voltak zárva.

A nagyszebeni pap miséje.

(MELCHIOR MIKLÓS.)

Az az alkémista, aki tudományát mise formában örökítette meg, a szebeni születésű MELCHIOR MIKLÓS volt.

Az ő személye sok vitára adott alkalmat. A vitát WESZPRÉMI indította meg, azt állítván, hogy személye alatt OLÁH MIKLÓS esztergomi prímás

[1] TÖRÖK I.: Magyarország primásai. 1859.

húzódik meg. Az ő felfogását sokan átvették kritikátlanul és így akaratlanul is terjesztették. A köztudatba be is csempészték. WESZPRÉMI adatait már KROPF valószínűtlennek tartja, de a bizonyítással röviden végez. Vizsgáljuk tehát meg kissé alaposabban e kérdést.

Nézzük, mik WESZPRÉMI érvei: „Miközben — mondja — ennek a magyar szebeni Miklósnak arcképét egész Európa adeptusainak többi képei között, melyek a Hermetikus Muzeum-ban vannak benne, gondosan szemügyre vettem, az első pillanatra észrevettem, hogy papi öltözetben van, hát — hogy őszintén feltárjam véleményemet — az a gondolat szülemlett meg titkon agyamban, hogy ez a mi spagyricus tudósunk talán azonos azzal a bizonyos OLÁH MIKLÓS esztergomi érsekkel, aki maga bevallja korának rövid krónikájában, hogy az erdélyi szászok fővárosában, Szebenben 1493-ban született és az oláhok között nevelkedett, innen kapta nevét is."

Mint érv, a papi ruha teljesen elvetendő. MELCHIOR MIKLÓS-nak arcképe több helyen megjelent. De ránk maradt OLÁH MIKLÓS-nak az arcképe is. E képekről megállapítható, hogy MELCHIOR csupaszképű, OLÁH pedig hosszú szakállú férfi volt. A két arcképen semmi hasonlóság nincs. Ez már egymagában elegendő WESZPRÉMI állításának megcáfolására.

Igaz az, hogy OLÁH 1493 január 10-én született, szülei előkelő származású oláhok voltak. Némi

[1] ST. WESZPRÉMI: Succ. Med. Hung. Biog. Wienna, 1774. cent. 2. p. II. 128 l. (Természettud. Társ. könyvt.)

tanulmány után 1510-ben II. Ulászló udvarába került apródnak. Ekkor 17 esztendős volt. Az udvarban nem sokáig maradt. 1516-ban Szakmáry György pécsi püspök titkárja lett. Ekkor 23 éves

Oláh Miklós hercegprímás.
(A Szépművészeti Múzeum metszettárából.)

volt. Bármilyen gyors felfogású volt is, fel nem tehető, hogy egy 17 éves gyermek ezt a tudományt misztikus vonásaival együtt, oly alaposan elsajátította volna, hogy könyvet írt róla, azt megjelentette és királyának ajánlotta volna.

Ezzel szemben WESZPRÉMI állítása összezsugorodik. Azután így folytatja: „... akiről királyunktól (I. FERDINÁND) olyan áradozó dícséretet olvassunk, hogy tudós férfiak elismerték és csodálták

MELCHIOR MIKLÓS.
(Gloria Mundi című munkából. A szerző gyűjteményéből.)

minden nemes tudományban való feltűnő jártasságát; azt pedig, hogy ezekkel a tudományokkal mi úton-módon barátkozott meg, azt KÁLNAI IMRÉ-hez intézett versében ezzel a disztichonnal fejezi ki:

„Vajmi szerény tudományom, ha van; ime bevallom:
Suttyomban tanulám könyveimből mind."..."

OLÁH valóban nagyműveltségű volt. Ismerte a művészetet, a történelmet, a geográfiát, az asztrológiát, de sehol semmiféle megjegyzés nincs arra nézve, hogy az alkémiát is űzte. Legkevésbbé található ilyesmi e latin eredetű disztichonban.

WESZPRÉMI azonban tovább bizonyít. „... erre a merész hozzávetőleges állításra, azt hiszem J. J. BECHER is felbátorít, aki a mi alkémistánkat az ő »Physica subterranea«-jában egyúttal archipraesulnak (főpap) is nyilvánítja."

J. J. BECHER[1] latinul leírja azt az imádságot, amelyet MELCHIOR MIKLÓS archipraesul küldött II. ULÁSZLÓ-nak. Az ima magyar fordításban így hangzik: „Minden jónak bőkezű osztogatója, Istenünk, ki idővel jóságodban és bölcsességedben, a te szolgádba, nem mintha megérdemelte volna, hanem mivel megelőzted őt kimondhatatlan jóságoddal és kegyelmeddel: belesugaltad a szent alkémia világosságát; tedd meg kérlek, hogy amit a te felséged ajándékából kapott, lelke és teste üdvösségére váljék, s hogy benne a vétkeket kiöljed, és beléöntsd az erénynek kegyelmét, hogy ama szent tudományt hűségesen csupán a te nevednek tiszteletére és dicsőségére és a keresztény hitnek terjesztésére fordítsa a mi Urunk Jézus Krusztus által. Ámen."

BECHER tehát főpapnak nevezi MELCHIOR-t. Ez azonban nem bizonyíték OLÁH mellett. Annál kevésbbé, mert BECHER a címzéseket összekeveri;

[1] J. J. BECHER: Demonst. Philos. seu Theses Chymicae. Frankfurt, 1675. A címlap belső oldala (a Physica subterranea kiegészítő kötete). (Egyet. könyvt.)

példa erre LIPPAY, akit grófnak címez. Sokkal értékesebb az ima. A régiek tudományában az „Isten" mindenkor nagy szerepet játszott. Az egyiptomi eredetű, tudományos jellegű papíruszokon, a görög és római természettudósok hátrahagyott írásaiban, a középkor tudományos munkáiban léptennyomon találkozunk az „Isten"-nel. Alig volt tudományág, amelyben közre ne működött volna valamilyen formában az Isten. A hisztorikus, a filozófus csak úgy hivatkozott rá, mint az asztrológus. De talán egyik sem olyan nagy mértékben, mint az alkémista. Egyesek csak éppen említik, de a legtöbb virágos szavakkal, pazar mondatokban mondja el az ő fenségét. Egyik legszebb ima az, amelyet „Hortulánus imá"-jának neveztek az alkémisták s amelynek szerzője HORTULANUS, akit családi néven JOHANNES DE GARLANDIA-nak hívtak, s a X. században élt. MELCHIOR imája szintén híres ima.

Az imának sincs semmi köze OLÁH-hoz.

De WESZPRÉMI még újabb érveket is sorol fel. Azt mondja: „De THEOPHRASTUS PARACELSUS is a megtisztelő »Főtisztelendő Cardinalis Ur« névvel illeti őt, amikor a »Cibini Miklósról a sárga és vörös emberről« szóló dialógus soraiban megemlékezik róla; ámbár teljesen helytelenül, mert azt olvasom, hogy ezzel a címmel OLÁH úr sohasem ajándékoztatott meg; s tán nem is akart mást ez a külföldi ember, mint csak kikürtölni OLÁH MIKLÓS kiváló odaadását az Apostoli szék irányában ezzel az igen kitüntető címmel. Erdély és Magyarország orvosai nagyon örvendeznének, ha a mondottakat

meggyőzőbb documentumokkal alátámasztva olvashatnák."

E sorokban a tévedések halmaza látható. PARACELSUS munkájában nincs említés téve „Cibiniensis"-ről, ott Brixiensis van, ami egészen más.

KROPF[1] azt hiszi, hogy WESZPRÉMI MELCHIOR-t BRIXIENSIS-sel téveszti össze. Ez valószínű. MELCHIOR DE MOKA BRIXEN-nek a következő című munkája jelent meg: *„Ein philosophisches Werck und Gespräch von dem Gelben und Rothen Mann"*. Szerzője: „Reverendissimus Dominus, Dominus Melchior Cardinalis et Episcopus Brixiensis."

Ezt a párbeszédet BECHER[2] leírja, sőt könyvének egyik fejezete ily címet visel: „Beschreibung des Lapidis Aurei nach Eigenschaft der ersten Operation, Melchioris Cardinalis, in libro von gelben und rothen Mann."

Ez a párbeszéd jelképes és a következő: Menj be a házba, két ajtót találsz azon, várj kis ideig, kinyitják s kilép a sárga ember. Kérdi, mit keresel itt? Mondd, hogy a bölcsek kövét. Lépd át a küszöböt és haladj addig, míg folyót nem találsz. A folyó mellett menj előre, amíg a forrást megtalálod. Ekkor megtaláltad a szűztejet. Végy ebből egy pohárral. Azután menj tovább, míg találkozol a vörös emberrel. Ez is kérdi, mit keresel itt? Feleled, a bölcsek kövét. Megtaláltad a szűztejet? Egy poharam tele van vele. Akkor várj, jönni fog a fekete holló. A madár karmol, harap. Állj úgy,

[1] KROPF: Budapesti Szemle, 119. k., 37. l.

[2] J. J. BECHER: Chemischer Glücks-Hafen. Leipzig, 1755. (Akad. könyvt.)

hogy ne érjen. Lehelete is büdös. A fekete hollóban fehér galamb van. Takard le a fekete hollót meleg ruhával, adj néki enni és inni és akkor etesd meg a galambot a szűztejjel. A galamb neked adja minden hónapban fiait.

Aki a bölcsek kövét akarja, az várjon, azaz képezze ki kissé magát az alkémiában, csak azután foghat a kereséshez. Meg kell keresnie a mindenség forrását, a prima materiát, ez a szűztej. A szűztej könnyen átalakul kénnel melegítve bölcsek kövévé, amellyel az arany tingálható.

Ez a MELCHIOR nem a nagyszebeni, ez a „cardinalis". FICTULD[1] két MELCHIOR bíborost ismer, akikről így ír:

„105. MELCHIOR CARDINALIS. Levél maradt tőle vissza, amelyből látható, hogy a »tudomány« birtokában volt, de ennek alig van jelentősége.

106. MELCHIOR CARDINALIS. Vajjon ez az előbbivel azonos vagy más, kétséges, de valószínűleg az első feltevés nem helytálló; hátrahagyott művében sokkal nagyobb szeretettel és nyiltsággal beszél, mint az előbbi."

Ebből megállapítható, hogy két MECLHIOR kardinális élt, mindkettő foglalkozott az alkémiával, sőt az utóbbi még könyvet is írt. Ez utóbbi a MELCHIOR BRIXIENSIS.

Mindezekből megállapítható, hogy a nagyszebeni MELCHIOR MIKLÓS nem azonos a két kardinálissal, és hogy az ő személye alatt OLÁH MIKLÓS nem húzódik meg.

[1] FICTULD: Chym.-phil. Prob. Steins. 1784. 107. l. (A szerző gyüjt.)

Hogy érvei gyengén állnak, WESZPRÉMI maga is érzi, mikor „meggyőzőbb dokumentumokat" vár. Ez a meggyőzőbb dokumentum megtalálható a bécsi levéltárban. Egy itt lévő kódexben[1] fel van jegyezve, hogy I. FERDINÁND király 1531-ben, május 2-án, Fülöp Jakab-napot követő kedden Prága piacán lefejeztette. Nagy bűne volt. A „szent pap" szövetségre lépett Prágában egy cseh nemessel, ANDREAE SCHAMPASA-val, akivel olyan tallérokat vertek, „amelyek értékre nézve még a királyéit is felül multák". Valaki észrevette és feljelentette. A király nem sokat teketóriázott, elfogatta s rövidesen kivégeztette.

A szebeni MELCHIOR tehát korántsem az a szentéletű férfi, amilyennek valamennyi alkémistákkal foglalkozó író feltünteti.

MELCHIOR — úgy látszik — több király kegyét élvezte. Az első II. ULÁSZLÓ volt, akinek udvarában káplánkodott. Nem volt néki semmiféle különleges egyházi méltósága, ott élt az udvarban, a szerencsétlen uralkodó nyakán, akit mindig aranycsinálással hitegetett. II. ULÁSZLÓ után fia, II. LAJOS (1516—1526) tartja tovább magánál. A mohácsi katasztrófa után nem érzi magát biztonságban Magyarországon. Mint annyian, ő is menekült. Könnyen tehette, hiszen a budai udvartartás szétzüllött. Prágába ment. I. FERDINÁND (1526—1564) udvarába ugyan be nem került, de Prágában hamarosan talált barátra. Elesvén a könnyű udvari élettől, csakhamar pénzhamisításra adta magát, amit életével fizetett meg. A lefejezés előtt el-

[1] National Bibliothek. 11.133. (Med. 16.) Ch. XVII. Bécs.

kobozták holmiját, írásait, s ekkor került napfényre a mise formára írt műve, amellyel a könynyen befolyásolható II. ULÁSZLÓ-ban a hitet tartotta. Életének ez a része idővel feledésbe ment, csak a mise formába öntött műve maradt fenn, amelynek alapján később „becsületes emberré" lett. A szerencsétlenség — úgy látszik — nagyon idős korban érte, mert adatok vannak, hogy már a gyermek V. LÁSZLÓ-val (1445—1457) is volt valamelyes összeköttetése.

MELCHIOR személyére vonatkozólag WESZPRÉMI másodszor is téved.[1] Azt állítja, hogy a „*Gloria Mundi Alias Paradisi Tabula*" című könyvnek ő a szerzője, pedig azt ROBERTUS VALLENSIS RUGLANDIUS írta. Megállapítható ez a munka előszavából is, ahol aláírása szerepel.[2] WESZPRÉMI ezen adatát helytelen forrásból merítette és nem ellenőrizte. Különben ezt a személyt is homály fedi. Valószínűleg német származású és igazi neve ROBERT THALER. A munka, amely a Muzaeum Hermetikum-ban jelent meg, valamikor kedvelt volt az alkémisták között.

MELCHIOR MIKLÓS munkájának címét WESZPRÉMI így adja meg: „*Processus universalis Via Tinkturae Rubedinis et Albedinis Alchymicae Artis Magistri, Nicolai Melchioris Cibiniensis Transsylvani sub forma Missae feliciter incipit est.*"[3]

[1] ST. WESZPRÉMI: Succ. Med. Hung. Biogr. II. k., 128 l. (Term.-Tud. Társ.)

[2] Muzaeum Hermetikum. Frankfurt, 1625. 279. l. (A szerző gyűjt.)

[3] Magyar Könyvszemle. 1884. 284. l.

WESZPRÉMI hozzáteszi, hogy nyomtatásban ez a munka a „Muzaeum Hermetikum" című gyűjteményben található. Ez azonban a harmadik tévedés. A munkában semmiféle vonatkozás MELCHIOR munkájára nincs, ott nyomtatásban nem jelent meg. WESZPRÉMI valószínűleg az arcképével téveszti össze, amely tényleg ott van.[1] Ez tökéletesen mása a MICHAEL MAIER-féle arcképnek.

A munka előszavából kitűnik, hogy MELCHIOR-nak nagyszabású tervei voltak. Aranyat fog csinálni és így II. ULÁSZLÓ-nak megadja a módokat és eszközöket arra, hogy a törököt, az antikrisztusokat és az egyház minden ellenségét kiirtsa. A mű szokatlan formában jelent meg. Misealakban és annak hangján. Alkémista társai éppen ezért nagy becsben tartották és rá minden kínálkozó alkalommal hivatkoztak.

Így hivatkozott rá LUDVIG COMBACH, aki GEORGIUS RIPLAEUS munkáit adta ki 1646-ban Cassel-ben. Ennek előszavában említi MELCHIOR-t, anélkül, hogy életével vagy műveivel tüzetesebben foglalkoznék. COMBACH Marburgban teológiai tanár, de egyben orvos is volt (1590—1657).[2]

Megemlékezik róla II. RUDOLF király híres alkémistája, MICHAEL MAIER[3] (1568—1622). Nemesember, jóhírű orvos, fejedelmi udvarok kedvelt embere, nagy rózsakeresztes. Kitér arra, hogy az

[1] Muzaeum Hermetikum. Frankfurt, 1625. 271. l.

[2] TRAUSCH: Schrift.-Lex. 418. l. — FUCHS: Repet. d. Chem. Litter. 1806—08. 146. l.

[3] M. MAIERUS: Symbola aurae mensae duodecim nationum. Francofurt. 1617. 509. l., 15. l. (Nemz. Múz. könyvt.)

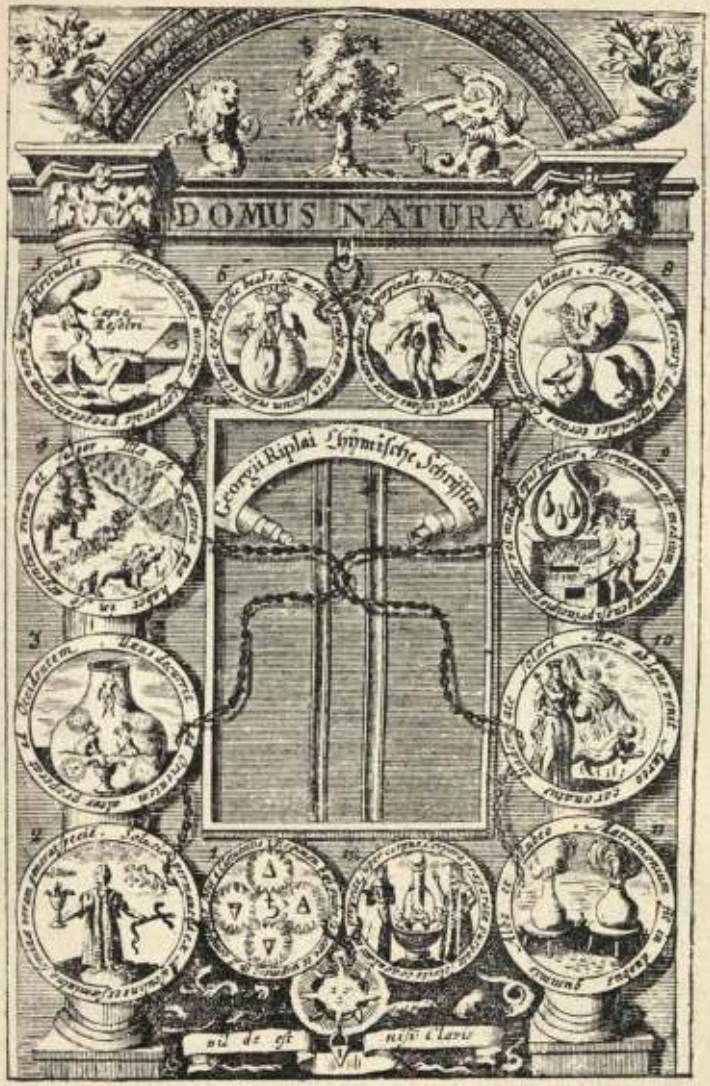

Szimbolikus kép. A bölcsek kövének titkát, az ajtót lakat zárja le. Hozzájutni csak a tizenkét alkémiai művelet végrehajtása után lehet. (RIPLEAUS munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

ő idejében kevés a magyar aranycsináló. Véleménye szerint hajdan sok élt itt. A cseh bárókat a magyar alkémisták utódainak tartja, akiket a szent művészet juttatott vagyonhoz és akik a háború veszélyeitől cseh földön kerestek menedéket.

Hogy Magyarországon sokan voltak, azt érdekesen bizonyítja. „Valamikor — úgymond — sok aranyat készítettek Magyarországon, sőt az ország pénze is ebből készült." Ezt a kijelentését arra a talált aranypénzre építi, amelynek egyik oldalán a poraiból feltámadt főnix-madár volt bevésve, a másikon pedig a szó: „Theodoron" (Isten ajándéka). Ez a pénz csak alkémista eredetű lehet — mondja — mert a királyok saját nevüket és képüket veretik a pénzre, már pedig ilyen magyar király nincsen.

Maier munkája még sok más szempontból is érdekes. Közli két helyen Melchior arcképét. Elől a címlapon, s egyszer a műben. A címlapon 12 nemzet legkiválóbb alkémistájának a képe látható, a magyarságot itt Melchior Cibiniensis képviseli. Az arckép ovális keretén „Melchior Cibiniensis Ungarus" olvasható. A második képen Melchior misézik, papi díszöltözetben oltár előtt áll, két kezét kitárva. Szimbólikus értelme, hogy ő volt az, aki az alkémiát ilyen szent alakban összefoglalta. Oldalt félholdon ülve egy anya csecsemőt szoptat. Az anya fejét körülövező láng a napot jelenti: „Sol", ez pedig az alkémisták aranya, alatta van az ívalakú hold, „Luna", amely alatt ezüst értendő. Az egésznek értelme: az arany- és ezüstcsinálás a „szűztejjel" (materia prima) oldható meg.

A „mercurius philosophorum", a „spiritus universalis" és annyi más néven nevezett láthatatlan anyag mindenütt megtalálható, ahol új élet fakad. Ennek nyomában jártak az alkémisták. Látták, mint fejlődik a csecsemő az anyatejen, a tejben

MELCHIOR MIKLÓS elmondja az alkémiai misét.

tehát fellelhető ez az anyag. Megfigyelték, hogy a növények mint indulnak fejlődésnek, ha a földet megtrágyázzák. A trágya szintén tartalmazza. Az erjedésnél a kovász új testet, a „spiritus vini"-t hoz létre, abban is van. A termésarany mellett ott van a meddő kőzet, ez is tartalmazza. Így azután érthető MELCHIOR megjegyzése.

Ugyanazok a képek, amelyeket MAIER közöl, megjelentek DANIEL STOLZ VON STOLZENBERG[1] cseh-országi német írónak 1627-ben Frankfurtban megjelent kis munkájában, amelynek címe: „Hortulus Hermeticus". Egy kis latin vers is van hozzáfűzve, amelynek fordítása ez:

„Ez a kő (nagy gondja a bölcseknek)
Mint kicsi csecsemő szűzi tejjel táplálandó.
Ettől meg fog erősödni, s ha korát eléri,
Nagy kilátások mellett fogja viselni a királyi jogart."

Megemlékezik róla ATHANASIUS KIRCHER (1602—1680) jezsuita páter is. De ebben nincs köszönet. Igen kemény szavakkal támadja meg, mert nem a bölcsek és okosak módjára beszéli el mondanivalóját, hanem parabolákban és allegóriákban, amelyeket határtalanul fokoz. Az énekek énekét, a szentek szentjének imáját, a mise misztériumát használja fel és nem resteli azt tiszteletlenül és istentelenül befeketíteni. Mindenki elolvashatja a Theatrum Chymikum-ban és méltatlankodni fog. Nem misztérium ez, hanem gazság; nem tudomány ez, hanem rosszindulatú világcsalás.[2]

Ismeri tevékenységét GÖMÖRY DÁVID is, aki egy barátjához intézett bizalmas levélben 1768 február 5-én így ír: „Hogy a szebeni MELCHIOR magyar, s az adeptusok számához tartozik, azt a „Gloria Mundi"-ban helyesen felismerted, mégis fogadd óvatossággal az ő elveit".

[1] J. J. MANGET: Bibliotheca Chemica. II. k., X. f., 895. l., 902. l.

[2] A. KIRCHER: Mundus subterraneus. Amsterdam, 1664. 266. l. (Nemz. Múz. könyvt.)

MELCHIOR tehát adott alkalmat a beszédre és csodálatos, hogy életéről mégis kevés adat maradt vissza.

Említi őt NICOLAS BARNAUDUS,[1] aki több alkémiai tanulmányt írt. Francia származású, de végül Prágában telepedett le, hol orvosi praxisa mellett szenvedélyes művelője volt az aranycsinálásnak is.

LIBAVIUS[2] (1546—1616) rottenburgi orvos és később hallei tanár egyik munkájában idézi MELCHIOR-t. Ebből és a bécsi kéziratból[3] összeállítható a mise, amelynek egyik része latinból fordítva a következő:

A misének introitusa; a „Gaudeamus" dallama szerint énekelendő.

„A művészet alapja a testek oldása, nem tiszta felhő vizében (eső), hanem mercurialis vízben, melyből a valódi bölcsek köve fejlődik."

Az introitus verse: „A vitriolnak és a salétromnak egyenlő részei adják az oldásnak bizonyságát."

Az atyának és fiúnak és Szentléleknek.

Kyrie: „Jóságnak forrása, a szent művészetnek sugallója, melyből minden jó jön elő a te híveid számára; könyörülj! Krisztus! Az áldott művészetnek szent köve, ki a világ üdvéért a tudománynak fényét lehelted szét a törökök kipusztítására. Könyörülj! Urunk (Szent Lélek) isteni tűz,

[1] N. BERNAUDUS: Thaet. chym. III. k.

[2] A. LIBAVIUS: Synt. Arc. chymicorium. 1613. II. k., 350. l. (Természettud. Társ. könyvt.)

[3] National Bibliothek. Bécs. 11.347. Rec. 1387. XVI. 171. 4°.

segítsd a mi kebleinket, hogy a te dicsőségedért hasonlóképen legyünk képesek a művészet szentségeit szétterjeszteni".

A „dicsőség a magasságban" a „Deo forti" kétszeres dallamában énekeltetik. Collecta.

„O mélysége az isteni bölcsesség és tudomány gazdagságainak."

Lépcsőima: „Kelj fel északi szél és jöjj déli szél fujdogáld végig az én kertemet és áradozni fognak az ő illatai".

Versus: „Leszállt, miként az eső a gyapjúra és miként az esőcsepp a földre, Alleluja! földjére. O földnek boldog teremtője, hófehér, édesen kellemes, illatos, miként a balzsam az edény fenekén gyűl össze. Kiváló gyógyszer, mely rövid idő alatt kigyógyít minden testi gyengeséget, hosszú életet ad, az ember szervezetét felfrissíti, a szegénységet eltörli, a könyeket eloszlatja, a bánatot enyhíti, s az élet sérthetetlenségét biztosítja."

Ez a mise első részlete, az „Alleluja". Az „Ave Praeclara" így hangzik: „Üdvöz légy ragyogó égi sugár, a világnak áradó fénye, amely egybekel a holddal és meg lesz a házassági frigy, hasonlókép a mercuriussal. E háromból leginkább a folyó medre táján, születik meg ama hatalmas gigász, akit ezernyi ezren keresnek a tudomány útmutatása szerint. Ha ezek így a felhő vízében szét nem válnak, nem javíthatni meg már a mi pépünket, hanem a mercuriusi vízbe oldódik a mi pépünk, vagyis az oldódó test. Ez a mi áldott pépünk, azaz anyagunk, amely magától vált ki, miként mondatott, már a „filozófusok spermája" nevet viseli,

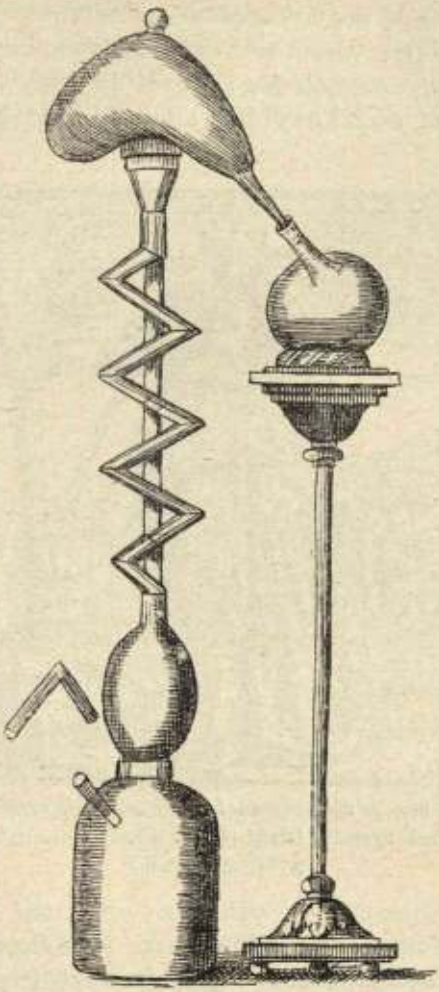

Alkohol desztilláló-készülék.
(LEFEBURE munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

vagyis a sók a gyökerei a mi művünknek. Most már csak arra vár, hogy összeadassék egy szűzzel, hogy eljegyeztessék jegyesével és hogy azt a fürdőben megtermékenyítse az ötödik esszentia hő-

Szimbolikus kép. A nő melléből fakadó tej az életerőt, a mercuriust jelenti, melynek nyomába bőség jár. (J. Casus munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

mérsékletén. De a szűz nem termékenyül meg rögtön, hacsak sűrű ölelések között meg nem csókoltatik. Akkor aztán fogan méhében s így megy végbe a természet rendje szerint a szerencsés szülés: akkor az edény mélyén megjelenik

a bátor erős aethiops összeégetve, elmeszesítve, színétől megfosztva egészen holtan, élettelenül: már óhajtja, hogy eltemettessék és saját nedvességében megáztassék, vagyis saját folyadékában magát kinyujtsa, hogy tűzzel enyhén kalcináltas-

Szimbolikus kép. Az oroszlán a mercuriust ábrázolja, amelyből az arany csinálható. (A Turba Philosophorum című munkából. A szerző gyüjteményéből.)

sék, míg a tűz ereje által ragyogó fehéren meg nem jelenik: de előbb magától italt vészen magához, hogy magától mosassék meg a tűz állhatatosságában. Most azután megszépül, megfiatalodik saját izzadságában és az imént még sötét test megfehé-

rül. Íme ez az aethiops csodás megújulása. Ezért az ujjászületés vize által új nevet követel magának, s a bölcsek „sulfur naturae"-nek hívják és az ő fiúknak, azaz a bölcsek kövének. Azután megerősödni vágyik a mi kövünk s a saját élesztőjétől áthatódni, és saját nedvességétől átitatódni, így mérsékelten megpermeteztetni, míg eleget nem ivott. Akkor elkezd uralkodni és a tűz ereje ellen keményen harcolni, felszállván az égbe sétálni, míg a királyok királyaként meg nem koronáztatik a diadémmal. Azután saját erejéből leteríti valamennyi lázongó ellenségét és mindörökre engedelmessé teszi őket birodalmában. Ez a kincsek kincse, a bölcsek legfőbb orvossága, a régiek menynyei titka. Boldog, aki azt megtalálta. Ki ilyeneket valóságban lát, leír és elmond, és tudom, hogy igaz az ő bizonysága. Áldott legyen az Úr örökkön örökké Jézus Krisztus Urunkkal. Amen".

Offertorium: „A követ, melyet elvetettek az építők, az lett a szeglet köve, az Úrtól készíttetett és csodálatos a mi szemeink előtt".

Csendes ima: „Üdvözítő műved áldozatát ajánljuk fel vidáman a te felségednek, O istenünk, és könyörögve kérjük kegyességedet, hogy ezt a mi művészetünknek, a te nevednek és az áldott Alchimia művészetének tiszteletére legyen mindig a te dicső nevednek ajánlva és az üdvözítő Egyháznak ujjáalakítására hatékony. Urunk Jézus Krisztus által. Amen".

Complenda: „Magunkhoz vettük azt a mi üdvösségünk és egészségünk segítségére és hálát adva a te felségednek, kérünk, hogy váljék tes-

tünknek és lelkünknek üdvére és legyen a törökök kiirtására".

És így folytatódik tovább.

Desztillálás. (BRUNSCHWYGK munkájából.)

A leírás az aranycsinálás módja, jelképekkel telítve, amelyek felette nehezen érthetők. Kíséreljük meg feltárni a rejtélyes szavak értelmét. Az alkémisták mindig azt hitték, hogy az aranycsiná-

láshoz legfontosabb az általános oldószer, amelyet sokféle néven neveztek (alkahest, menstruum); erre vonatkozik ez a kitétel: „a művészet alapja a testek oldása". Aqua mercurialis, mercuriális víz egyenlő értelmű a lac virginissel, a materia primával.

A materia prima a jelen esetben rézszulfát és káliumnitrát. Az anyagot hevíteni kell, akkor „felrepül a sas", a fejlődő kéntrioxid. E gőz a desztillálásnál lefolyik, „mint eső a gyapjun". A „sperma philosophorum" a fémek alkotórésze. Minden fém kétféle spermát tartalmaz: férfit és nőit. Az első a sulfur, a másik a mercurius principium. Minél jobban hevítem, annál feketébb lesz, „bátor, erős aethiops", mert cuprioxid keletkezik. „Magától italt vesz magához", magára hagyva elfolyósodik, mert a káliumoxid higroszkópikus és lassan káliumkarbonáttá alakul. Káliumkarbonát és cuprioxid némi fehéredést eredményezhet, „az aethiops csodás módon megfiatalodik, ami az aranycsinálás második fázisa, az első a feketedés."

Íme ez a magyarázata az allegórikus képnek. Naiv kísérletezés, kritikátlan következtetés az egész, amely azonban kora természettudományi ismeretén nyugszik.

Erre a leírásra jegyzi meg WESZPRÉMI:[1] „Hát itt van ez a siralmas aranycsináló! a hermetikus bölcseség hólyag szofisztája, aki még Nesztornak is megtoldja életét és Krőzusnak mérhetetlen va-

[1] ST. WESZPRÉMI: Succ. Med. Hung. et Tran. Biog. Wiennae, 1778. 133. l. (Természettud. Társ. könyvt.)

gyonokat osztogat, maga pedig szegénységgel küzködik, hányódik, mint egy úszó fazék; a hamarosan elpusztuló ember".

Pozsony a magyar alkémista város.

Pozsony város a magyar történelemben mindig előkelő szerepet vitt. Ódon falai láttak királyi koronázást, láttak eljegyzési ünnepet és királytemetést; a városban megfordult az ország legtekintélyesebb társadalmi rétege, sőt külföldi hírességek is meglátogatták. Pozsony ezt a nagyméretű fejlődését Bécs közelségének köszönhette. A magyar királyok, főleg a Habsburgok Bécsben tartották székhelyüket, s ha Magyarországra jöttek, akkor inkább Pozsonyt keresték fel, mert onnét Bécs jobban megközelíthető. Ez a közelség hozta magával, hogy minden szellemi törekvés Bécsben, visszhangzott Pozsonyban.

Volt idő, amikor Bécs az aranycsinálók Mekkája gyanánt szerepelt. Minden valamirevaló alkémista idejött, mert ha volt hely, ahol megbecsülték, az a császári udvar volt. Maguk a császárok is foglalkoztak vele, a vagyonos főurak pedig biztos siker hitében szintén áldoztak rá. Bécsben sok laboratórium működött.

Ennek a társaságnak egy része került át Pozsonyba. Aki elvégezte munkáját Bécsben, az megpróbálkozott Pozsonyban, mert itt sok főpap, sok főúr élt és üzletre is kilátás nyilt.

De a magyarok jó tanítványnak is bizonyultak. A tanulás könnyen ment. A szomszéd állam

fővárosából sok mester jött át, akik pénzért mindenre megtanították őket.

Nem szabad azt sem elfeledni, hogy Pozsonyban sok vagyonos polgár élt, aki gyermekét külföldön taníttatta. Így Németországban, Olaszországban, Hollandiában, hol az ifjak teológusnak, filozófusnak vagy orvosnak készültek.

Ezek más tárgyakkal együtt kémiát is tanultak. A XVI. században, amikor a iatrokémia kialakult, a gyógyászattal kapcsolatban kémiát is előadtak az egyetemeken. A kémiát az alkémiától ez időben szétválasztani nem lehetett. Megtörtént, hogy a főiskolán olyan tanár tanított, aki az alkémiát jobban értette, mint a gyógyászatot. Ez a magyarázata annak, hogy az orvosok jórésze ez időben alkémista is volt.

Erősen alkémista csengésű név volt Pozsonyban a RUHLAND név. Egész generáció nevelkedett fel e családból az alkémista retorta mellett; nagyapa, apa, fiú.

Maga a család bajor eredetű. Az idősebb RUHLAND MÁRTON[1] Bajorországban született Freisingben 1532-ben. Orvosnak képezte ki magát, s mint ilyen került FÜLÖP LAJOS pfalzi fejedelem udvarába. Innét Pozsonyba ment, majd mint alkémista, RUDOLF udvarába. A király nagyon megbecsülte, udvari orvosának nevezte ki. Mint ilyen halt meg Prágában 1602-ben, 70 éves korában.

[1] HIRSCH: Biogr. Lex. 1887. 120. l. — J. FR. GMELIN: Geschicht d. Chem. 1797. 322., 323. l. (Egyet. könyvt.) — J. FERGUSON: Bibl. Chem. 1906. II. 303. l. (Nemz. Múz: könyvt.) — JÖCHER: Gelehrt. Lex. 2306. l. (Nemz. Múz. könyvt.)

Mivel RUDOLF csak azokat kedvelte, akik az alkémiát akár irodalmilag, akár gyakorlatilag művelték, érthető, hogy az idősebb RUHLAND sem maradhatot el. Néki is vannak alkémista munkái.

Az egyiknek a címe: „*Lexikon Alchemiae sive Dictionarium Alkemisticum cum obscuriorum Verborum et Rerum Hermeticarum, tum Theophrast Paracelsicarum Phrasium Planam Explicationem continens. Autore Martino Ruhlando Philosophie et Med. D. et Caes. Maiest. Personal S. S. Medico est. Cum Privilegio Caes. Maiest. ad decennium. Cura ac sumtibus Zachariae Palthenii Libarii ac D. in libera Francofurtensium Repub. MDCXII*".

A másik munkája: „*Progymnasmata Alchimiae sive Problemata Chymica nonaginta et una Quaestionibus dilucidata: cum Lapidis Philosophici vera conficiendi Ratione. Auctore: Martino Ruhlando Phil. et Med. D. MDCVII. Francofurti*".

IFJ. RUHLAND MÁRTON[1] szintén orvos volt. Ő sem született Magyarországon, hanem Németországban, Lauingenben 1569. nov. 11. Miként atyja, ő is kedvelt és keresett orvos volt. Alkémiai munkái: „*Propugnaculum Chymiatriae: Das ist Beantwortung um Beschützung der Alchymistischen Artzneyen, etlicher Spuriogalenisten verleumdungen und der vertrefflichen hochnutzbarlichen Chymiatriae unchristlichen und unbillichen verdammen entgegen gesatzt, durch Mart. Ruhlandum Phil. et Medicinal Doktoren et Caes. Majest à consiliis Medicios. 1608. Leipzig.*"

[1] J. FR. GMELIN. Gesch. d. Chem. 1799. 570—71. l. (Egyet. könyvt.) — SPRENGEL: Geschicht. d. Arzneykunde. 1827. 406. l.

A másik munkája vitaírás J. OBERNDORFFER-rel, a pfalzi fejedelem és a regensburgi hercegprimás háziorvosával, aki a hagymázról írt, mint „magyar betegség"-ről. Ennek a munkának címe: „*Alexicacus Chymiatricus: puris Putis Mendaciis, atque Calumniis atrocissimis Joannis Oberndorferi, quibus lauratus ille medicus, Apologiam suam, Chymico medicam practicam nequissimo ausu iniuriosissime consarcinavit; Oppositus asserendae veritatis et famae integritatis suae iure a Martino Ruhlando Phil. et Med. D. Francofurt MDCXI.*"[1]

A harmadik RUHLAND JÁNOS DÁVID[2] volt. Ő is az orvosi pályára lépett. A bölcsészeti és orvosi diplomát a wittembergi egyetemen nyerte el. Városi főorvos volt Pozsonyban. Érdemeiért II. FERDINÁND-tól 1622-ben magyar nemességet kapott. 1648-ban halt meg. PARACELSUS-nak volt híve.

Mint tudjuk, megfordult Pozsonyban PARACELSUS is. A város nagy ünnepséggel fogadta és megvendégelte.

Mikor MIKSA királyt Pozsonyban 1564-ben megkoronázták, megjelent JOHN DEE híres angol alkémista, felajánlotta könyvét, amelyet ugyancsak 1564-ben Antverpenben jelentetett meg tiszteletére.

Sokáig tartózkodott Pozsonyban LIPPAY GYÖRGY, akiről kétségkívül megállapítható e titkos tudomány szeretete, továbbá gróf CSÁKY MIKLÓS.

[1] KROPF: Magyar Alkém. Budapesti Szemle. 129. köt.

[2] BALLUS: Pressburg und seine Umgebung. 1825. 185. l. (Nemzeti Múzeum könyvt.)

Foglalkozott vele MOLLER DÁVID, aki pozsonyi születésű és huzamosabb ideig Pozsonyban tartózkodott, de vallási üldözések miatt menekülni volt kénytelen.

Sokat foglalkozott a fémek transzmutációjával GEYER DÁNIEL.[1] Az ő figyelmét főleg a szomolnoki cementvíz kötötte le, amely vassal rezet választ ki. Bajorországban született, Rosenheimban, 1595. október 8-án, ahol atyja sebész volt. Münchenben tanult, majd Augsburgban, Jénában, Tübingában, ahol 1614-ben laureatust nyer. 1615-ben bölcsészetdoktor lett. 1618-ban Páduában orvos, azután Münchenben, majd Augsburgban. Itt nősült meg. Ekkor Magyarországra jött s Pozsonyban telepedett le. Itt 28 éven át működik, előkelő betegekre téve szert. Főurakat és főpapokat gyógykezelt (a nádort, PÁZMÁNY PÉTER-t stb.). 1657-ben vallási üldözések miatt Regensburgba költözött vissza. Alkémistai munkásságáról alig maradt valami fenn. Úgy látszik Jénában tanulta GEORG WEDEL-től, aki az egyetemen gyógyászatot adott elő.

Itt lakott 1555-ben WERNHER GYÖRGY udvari tanácsos, aki itt írja meg híres munkáját: *„De admirandis Hungariae aquis"*. Ebben a magyarországi cementvizekről ír.[2]

Itt tartózkodott hosszabb ideig WALLASZKAY JÁNOS, GÖMÖRY DÁVID, MARSALY DÁVID, BÉL MÁTYÁS és még mások.

[1] ST. WESZPRÉMI: Succ. Med. Hung. Biog. III. köt., 112. l. (Természettud. Társ. könyvt.)

[2] BALLUS: Pressburg und seine Umgebung. 1825. 184. l. (Nemzeti Múzeum könyvt.)

Több alkémista tárgyú könyv is megjelent Pozsonyban. Egyik: *„Epitimia Fr. R. C. d. i. Endliche Offenbarung, oder entdeckung und verthäydigung des hochlöblichen Ordens des Rosenkreutzes auch derselben runden warhafften Bekandtniss und Confession an alle Gelehrte Ständ und Häupter in gantz Europa Durch Irenaeus Agnostus. 1619.“*[1] IRENAEUS AGNOSTUS álnév és nem magyar ember, valószínűleg GOTTHARD ARTHUSIUS, a Majna melletti frankfurti gimnázium helyettes rektora húzódik meg alatta.[2] Másiknak címe a következő: *„Clavicula Salomonis“*, szerzője HEINIKE SÁMUEL.[3] 1789-ben nyomatott a MAHLER-könyvnyomdában.

Ezek az adatok mind igazolják, hogy valamikor Pozsony az alkémisták találkozóhelye volt.

Magyar alkémisták külföldön.

Ebben a fejezetben nem azokról a magyar alkémistákról szólok, akik rövid ideig tartózkodtak külföldön, hanem azokról, akik életük javarészét töltötték ott, de akiknek — sietek hozzátenni — az életéről, működéséről keveset tudunk. Mi vitte külföldre őket, ki tudná megállapítani; de érdekes, hogy ezek közül egyik-másik többre vitte, mint az itthon maradottak. Míg az itthon maradottak közül egyről sem terjedt el oly hír, hogy elő tudja

[1] ABAFI L.: Szabad. Magy.

[2] H. KOPP: Die Alchemie. Heidlberg, 1886. 7. l. (Ter. Tud. Társ.)

[3] J. FERGUSSON: Bibliot. Chem. Glasgow, 1906. (Nemzeti Múzeum könyvt.)

állítani a bölcsek kövét, addig a külföldön élők között ilyen is akadt. Az itthoniak megmaradtak csak alkémistáknak és legjobb esetben, véleményük szerint, „kitűnő panaceát" készítettek, míg a külföldön élők adeptusok lettek.

Külföldön élt jórészben MOLLER DÁNIEL, aki Pozsonyban született 1642 május 26-án. Atyja, a német származású MOLLER OTTÓ, Pozsonyban élő-kelő aranyműves volt. Anyja, BERGHAMMER REBEKA, osztrák származású volt. Iskoláit Trencsénben végezte, mert Pozsonyban pestisjárvány ütött ki, de meg szülei úgy akarták, hogy a tót nyelvet is elsajátítsa. A filozófiát Pozsonyban tanulta. 1660-ban Lipcsébe ment, majd Wittenbergbe, de sehol sem volt maradása. A szász követséggel elment Koppenhágába, ahol BROCHMANN-t hallgatta. Majd visszatért Wittenbergbe, ahol hat előadást tartott a filozófia köréből. Eközben megtanult görögül, héberül és olaszul. Azután teológiát tanult, majd jogot, végül gyógyászatot. Nyugalmat sehol sem talált. Újra vándorbotot vett kezébe s bejárta Németországot, Hollandiát, Angliát, Franciaországot, Lengyelországot, Olaszországot. Kolmárban kis időre megpihent. Elvállalta a városbíró fiának tanítását, de eközben naponként — mint életrajzírója említi — egy-egy órát az alkémiának szentelt. 1667-ben Rómába ment megnézni az új pápa

[1] KÖLESY-MELZER: Nemzeti Plutarchos. I. 218. l. (Akad. könyvt.) — JÖCHER: Gelehr.-Lex. III. 570. l. — ST. WESZPRÉMI: Succ. Med. Hung. Biog. I. 218. IV. 189: l: (Természettúd. Társ. könyvt.) — WILL: Geschichte d. Univ. Altdorf. 1795. 335. l.

MOLLER DÁNIEL. (A Szépművészeti Múzeum metszettárából.)

(IX. KELEMEN) koronázását. Itt megismerkedett ATHANASIUS KIRCHER jezsuita páterrel (1602—1680), aki az alkémisták nagy ellensége volt. Az adeptus szerinte csaló. Ha mégis történt transzmutáció, az az ördögnek köszönhető, aki ilyen módon akarja megszerezni a lelkeket. 1670-ben érkezett vissza Pozsonyba, tízesztendei távollét után.

A pozsonyi evangélikus gimnáziumban ekkor üresedett meg a helyettes igazgatói állás. A pozsonyiak őt választották meg, de az állást csak egy évig viselte, mert a harc a katholikusok és evangélikusok között nagyon kiéleződött. A pozsonyi polgárok őt küldték I. LIPÓT királyhoz ez ügyben. Négyszer volt audiencián. De az üldözés csak fokozódott, úgyhogy menekülni volt kénytelen. Németországba ment. Itt 1674-ben az altdorfi egyetemen kapott végül állást. A históriát és a metafizikát adta elő. Itt maradt élete végéig, itt nősült meg két ízben is.

Az ő idejében az altdorfi egyetem elhatározó lépést tett, miáltal irányt mutatott a többi egyetemeknek. Ugyanis 1683-ban ott rendezték be az első kémiai laboratóriumot, mint az egyetemi tanítás segítő eszközét. E laboratóriumban sok alkémista gyűlt össze, MOLLER is bizonyára sokat dolgozgatott itt, amit annál könnyebben megtehetett, mert nem egyszer volt az intézet vezetője.

MOLLER termékeny író volt. Körülbelül harminc munkát írt részben saját, részben álnév alatt. Álnevei voltak: GUILI DU VAL, DES OLIMERUS, REIMUNDUS. Az első álnév alatt írta: „*Synopsis analitika metaphysicorum Aristoteles*".

MOLLER név alatt jelentette meg 1667-ben Kölnben „*De Bohemico nihilo alchymistico*" című *munkáját.*

BÉL MÁTYÁS[1] említ néhány szót munkásságáról, aki családjával rokonságot is tartott. Ő jegyezte fel, hogy MOLLER-nek sikerült a „Sal Satur-

Szimbolikus kép. A hajó az ólom, amelyből arany, ezüst lesz. A hajó kéntengerben úszik, a mercurius világít neki. Az ólom csak kén és mercuriussal egyesül arannyá, ezüstté. (GOSSEN VON VREESWYK munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

nus"-ból kiválasztani és fixálni a „mercurius"-t. A „Sal Saturnus" ólomsót jelent; úgy látszik, ezt sikerült fémmé redukálnia. De mást is tudott. „A Vénust (Cu) kipárologtatta aranyszerűvé és ugyanolyan módszerrel ezüstszerűvé." A fehéri-

[1] BÉL M.: Scrip. chem. $\frac{92}{\text{Oct. Lat.}}$ Nemzeti Múzeum kézirattára.

tést arzénnel végezte, de a megfehérített rézedényekben főzni nem lehetett.

MOLLER tehát tudott arany- és ezüstszínű ötvözeteket előállítani, amiből az is következik, hogy az aranycsinálást laboratóriumban üzte.

A külföldön élő alkémisták között még szerepet játszott MELCHIOR MIKLÓS, BÁNFY-HUNYADI JÁNOS, RHODY LEONÁRD és mások.

Érdekes az az eset is, amelyet GÜLDENFALK[1] mentett meg az enyészettől. A greifswaldi egyetemnek volt hallgatója a magyar fiú. A greifswaldi egyetem Pomeránia legrégibb főiskolája, mely ebben az időben Svédországhoz tartozott. Az egyetemre sok magyar fiú járt. Ez időben az iskola hallgatói közé tartozott LANDSDORF, aki később kamaratanácsos lett a hessen-darmstadti fejedelemség sóbányáinál. A magyar diák egy nehéz, vízszerű folyadékkal telt üveget mutatott neki, amelyről azt állította, hogy az 80 dukát aranyat tartalmaz. Ez alkalommal is egy dukátot vett, összehajlította s a palackba dugta. A nehéz víz „minden szag nélkül" feloldotta. LANDSDORF jelentette ezt szobatársainak, akik megrőkönyödve hallgatták a csodás esetet. De eljutott az az ő révükön a tanárukhoz is. A professzor a magyar után küld, aki megjelenik. A tanár kérdezi az esetet. A magyar tagadja. LANDSDORF-ot hívatják, aki az esetet megerősíti. Újra küldenek a magyarért, de többé senki sem találja. A várost titokban nagy

[1] S. H. GÜLDENFALK: Sammlung Transmutations-geschichten. 1784. 20. l. (A szerző gyűjt.)

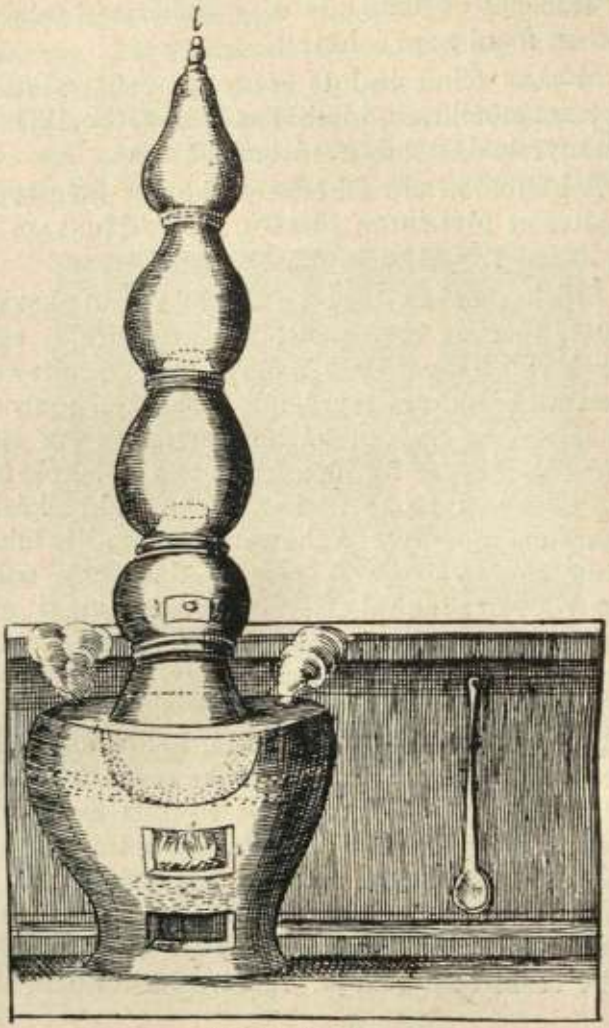

Szublimáló edény.
(LEFEBURE munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

sietséggel elhagyta. Visszamaradt bőröndjében néhány darab aranyrudat találtak.

Tipikus alkémista történet, amelynek szereplőjét nehéz, vagy talán ki sem lehet nyomozni.

A külföldön élő magyar alkémisták valami különösebb dicsőséget a magyar névnek nem szereztek, de tisztességes és erkölcsös életet élvén, nem is ártottak neki.

A londoni magyar aranycsináló.

(BÁNFY-HUNYADY JÁNOS.)

A külföldön élő magyar aranycsinálók között előkelő helyet szerzett magának BÁNFY-HUNYADY JÁNOS, aki szatmárvármegyei nemesi család tagja lehetett, mert ott van e család a nemesi jegyzékben felvéve.[1] Hol végezte tanulmányait, hogyan került külföldre, nem tudjuk; de abból a körülményből, hogy kijuthatott, következik, hogy nem tartozott a teljesen vagyontalanok közé. Műveltségére mutat az, hogy a természettudományokhoz, különösen a matematikához értett és az angol és latin nyelvet beszélte. Nagybányán született, valószínűleg 1576-ban.

Londoni tartózkodásáról KROPF[2] és MAGYARY-KOSSA[3] állapítottak meg egyet-mást. E vizsgálatok alapján kétségtelen, hogy BÁNFY-HUNYADY előbb KENELM DIGBY-nek, az angol alkémistának volt

[1] NAGY I.: Magyarország nemes családai.

[2] KROPF: Magyar alkémisták. Bpesti Szemle. 129—32. l.

[3] MAGYARY-KOSSA GY.: Magyar alkémisták. Természet, 1926.

a segédje. Később 1633-ban mindketten a Gresham Collegium-ban főzték tovább a panaceákat és keresték a bölcsek kövét. Sem DIGBY, sem BÁNFY-HUNYADY nem volt a kollégium tanára. A tanári névjegyzéken, amely fennmaradt, az ő nevük sehol sem szerepel. BÁNFY-HUNYADY tehát nem használhatta a tanári címet. Ha mégis előfordul ilyen kifejezés, annak értelme más. Fennmaradt egy levele, amelyet MEDGYESI PÁL-hoz,[1] II. RÁKÓCZI GYÖRGY udvari praedikátorához írt 1642-ben. E levélben először Anglia politikai helyzetét ismerteti, majd megírja, hogy most már a Gresham Collegium-ban lakik és „az chymiaban professor". Ez a kifejezés azt jelenti, hogy a „kémiában mester vagyok". Amíg DIGBY segédje volt, addig Whitechapel-ben lakott, amely a régi időben éppen úgy, mint ma, a csőcselék találkozóhelye volt. Hogy itt lakott, hivatalos névlajstrom bizonyítja, amelyben az összes külföldiek fel vannak sorolva. Ő így szerepel: „John Huniades born at Hungar an alcamist". E pár sor is igazolja, hogy nem tanár, hanem aranycsináló. Nem volt neki köze a hallgatósághoz, ő csak kémiai tudását használta fel kenyérkeresésre, mert valamiből élnie kellett. A segédeskedés ez időben általános volt. Vagyonos alkémisták 4—5 segéddel is dolgoztak. Fennmaradt például egy 1660. július 13-án kelt levél, amely GLAUBER-ről,[2] a híres német alkémistáról így ír: „Mi GLAUBER-t éppen laboratóriumában találtuk, mert

[1] Erdélyi Protestáns Közlöny. 1874. évf., 34. sz., 269. l.

[2] P. J. BLOEK: Bijdragen en mededeelingen van het Historich Genwotschap te Utrecht.

nem kevesebb mint 4 laboratóriuma van egy nagy ház hátsó részén, amiért 4—500 tallér lakbért fizet. 5—6 emberrel dolgoztat." E laboratóriumokban nemcsak aranycsinálás folyt, hanem készítettek gyógyszert, ecetet, háztartási cikkeket, vegyszereket és egyebet. BÁNFY-HUNYADY értékesítette

Kémiai laboratórium a XVII-ik századból.

tehetségét, mint annyi más. Dolgozott annak, aki fizette. DIGBY vagyonos nemes volt, megengedhette azt a fényűzést, hogy dolgoztasson segéddel. De, úgy látszik, neki is fogyott a pénze; ezért léphettek mindketten a Gresham Collegium szolgálatába. Ekkor már jobb helyre is költözött. MEDGYESI-hez intézett levelében írja: „Én most itt Londinumban az Gresham Collegiumban lakom."

Ez már előkelő hely, mert a kollégium London szívében, a City-ben áll. DIGBY — úgy látszik — hamar elkerült innét, politikai ambíciói másfelé terelték és segédje egyedül maradt.

Elfogta a honvágy. „Ha az Úr Isten akarja, ez jövendő őszre hazamegyek" — írja MEDGYESI-nek. Úgy látszik, ez időben lett kénytelen a kollégiumot is otthagyni. „Szinte most akarok búcsút venni itt az collegiumban." Valószínű tehát, hogy feleségével és négy gyermekével régi tanyájára ment vissza Whitechapel-be.

Angliában sok barátra és tisztelőre tett szert. Egyik kedves embere, ELIAS ASHMOLE, lichfieldi angol nemesember volt, aki vagyona jórészét tudományos kutatásokra fordította. Sokra becsülte az aranycsinálókat és ezért „Mercuriophilus Anglicus"-nak nevezték. Maga csak érdeklődött iránta, gyüjtötte azok munkáit és 1652-ben ki is adta.

Barátságot tartott fenn WILLIAM LILLY-vel, a híres angol asztrológussal.

Több arcképe is fennmaradt. Az egyiket WENCEL HOLLAR[1] Angliában élő cseh rézmetsző készitette. Ezen a következő felírás áll:

„Johannes Banfi: Huniades Rivulensis Ungarus olim apud Anglos in illu: Coll. „Londino Greshamensi Hermetica Discipli Sectator et Philo Mathematicus".[2] „Est in Mercurio quicquid quae-

[1] A képet az angol „National Portrait Gallery" bocsátotta a rendelkezésemre.

[2] WESZPRÉMI a felírást helytelenül adja meg. A rajzoló nem GOUZI, hanem GOWY.

runt sapientes." „Inventionum Regula proportio." „Coeli enarrant Gloriam Dei fortis (Psalm. 10)."

A kép maga érthetően mondja, hogy nem volt

BÁNFY-HUNYADY JÁNOS.
(A National Portrait Gallery gyűjteményéből, London.)

tanár, hanem csak „sectator". Kutató, segéd. A kép 1644-ben, tehát még angliai tartózkodása alatt készült, amikor 68 éves volt.

A másik arcképe, amely WILLIAM MARSHALL angol rézmetszőtől ered, a következő feliratot tartalmazza.

„Johannis Banfi Hunyadis, Rivuliensis Ungari, Hermeticae Philosophiae Scrutatoris et Artis spagyrical Anglo-Londinis Professoris; qui Aurum et Argentum destruxit in Mercurium. Porro mercurium hunc praecipitavit sine ulla additione in pulverem rubrum in tali vitri forma quale apparet in manu ejus. Multiplicavit autem in ejusmodi vitris, quarum figurae a tergo ejus sculptae. Fixum sine mercurio: fecit volatile: Corpora fecit in corporea: occulia reddidit manifesta. Soli Deo... sit honor et gloria."

E felírásokból megállapítható, hogy ő a titkos tudományok művelője és a spagyriai művészet mestere volt. Az ő tudománya abból állt, hogy aranyat és ezüstöt kénesővé változtatott és kénesőt minden idegen anyag hozzáadása nélkül vörös porrá alakított át. Ezt megismételte. „Szilárd anyagot kéneső nélkül illanóvá tett, testeket testnélkülivé, rejtett dolgokat kézzelfoghatókká."

Ő tehát a spagyriai művészetnek azt a részét is művelte, amelyet csak nagyon kevés adeptus vallhatott magáénak. Aranyat, ezüstöt kénesővé alakított. Ezt mindig nehezebb feladatnak tartották, mint felépíteni az aranyat.

Hogy miként alakította át az aranyat és ezüstöt kénesővé, arról emlék nem maradt; azonban a kénesőből készült vörös porban ráismerünk a cinóberre. Az ugyan nem valószínű, hogy semmit sem adott hozzá, de a vörös por más nem lehetett.

A vörös cinóbert, a merkuriszulfidot úgy állítják elő, hogy a kénesőt kénporral addig dörzsölik, amíg a kéneső eltűnik, ha a keletkezett fekete mer-

Szimbolikus kép. A király trónusán ül, lábát sárkányon pihentetve. A király a mercuriust jelképezi, a sárkány a kénesőt, amely porrá lett legyőzetett. (LAMBSPRINCK munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

kuroszulfidot híg kálilúggal főzik, élénkvörös cinóbert kapnak. A vörös port tehát így állíthatta elő, vagy tudtán kívül, vagy tudtával, de alkémista szokás szerint sok lényegest elhallgatva.

A harmadik képe egy emlékérmen maradt fenn, amely éremnek egy példánya a Nemzeti Múzeum éremtárában van.[1]

Az érem jobb oldalán a desztilláló készülék látható, a lombikkal és szedővel, bal oldalán körző, amely matematikus voltára céloz, felül egy labo-

BÁNFY-HUNYADY JÁNOS emlékérme.
(A Nemzeti Múzeum éremtárából.)

ratóriumi edény, alul pedig a mercurius jegye, mint életműködésének legjelentősebb eredménye. Az érem 69 éves korban mutatja be BÁNFY-HUNYADY-t.

JAMES GRANGER neves angol író és anglikán lelkész egy helyen így emlékezik meg róla: „Ez a

[1] WESZERLE: Tabulae nummorum hungaricum. Abt. G. Taf. IV. No. 11.

férfi, aki filozófiai fanatizmusában mélyen megrögződött, jól ismert alkémista és Mr. Ashmol kebelbarátja volt. Miután feltalálta, miként lehet az aranyat és ezüstöt kénesővé alakítani, tévesen azt képzelte, hogy minden fémet arannyá tud változtatni. Minden vágya, munkakedve laboratóriumában összpontosult, mivel meggyőződése, hogy az összes tudomány benne foglaltatik a kémiában." „Ámbár a világ kacag e füstön száradt mercurialistán és társain, sokkal többel adós nekik, mint hinné, mert amíg a bölcsek kövét keresték, amelyet sohase találtak meg, gyakran oly dolgokra bukkantak, amelyért érdemes volt fáradozni."

Megemlékezik róla még John Webster,[1] aki „Metallographia" című munkájában, amely Londonban 1671-ben jelent meg, azt írja, hogy a kémiát tőle tanulta meg. Neve tehát jócsengésű, amiért a titkos tudományokat elsajátítani óhajtók kurzusokat vettek nála.

Az oxfordi Bodleian-könyvtár Ashmole-féle kéziratai között szerepel Bánfy-Hunyady egyik receptje, amely angol nyelven van írva, s amely fordításban így hangzik: „Egyszerű antimón regulus. Vegyünk 20 uncia darabos antimónt (Sb_2S_3), 20 uncia tartari crudi Gallici-port (borkő), 5 uncia salpetert (KNO_3) és keverjük jól össze a tartarit a salpeterrel: azután tegyünk 6 rész (?) tartari- és salpeter-elegyet tégelybe s helyezzük fölé az antimónt (Sb_2S_3). Azután tegyünk még fölé a tartari és salpeter-keverékből, hogy befödje. Az egésznek

[1] Webster: Metallographia. London, 1671. 161. l.

össze kell ömleni. Ekkor a tégelyt lefedjük s előbb gyönge tűzön, azután 2 órán át erősebb tűzön hevítjük, amíg megjelenik az antimónvirág és az egész, vízszerűen, buborékolni kezd. Ezután hideg nedves alapra teendő a keverék, míg le nem hűl. Majd az olvasztótégelyt széttörjük s az alján meg-

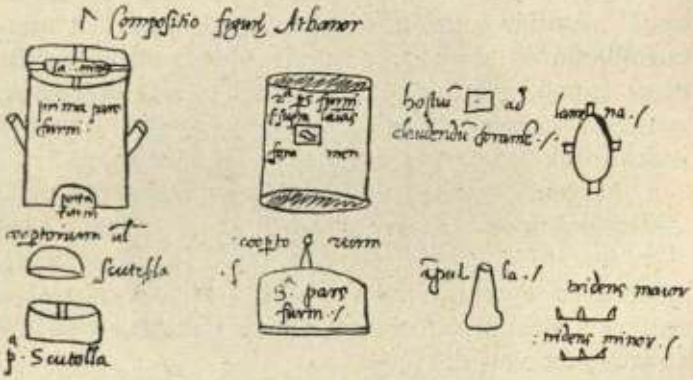

Az „athanor", az állandóan működő kemence szerkezete, egy a XVI-ik századból eredő kéziratból. (A szerző gyűjteményéből.)

találjuk a „Regulus Antimon"-t. Készült 1623 március 3-án: „hora meridiana: sub. △ ☿ ☽; sol Ascend: per Jo.: Huniades".[1]

Mindenekelőtt megállapítandó, hogy a recept újdonságot nem tartalmaz. Az antimónon antimonit (Sb_2S_3), az antimón vegyülete kénnel értendő, amelyet borkővel és salétrommal redukált. A re-

[1] M. S. (Bodl) Ashmole 204. f. 143. R. H. Hill, a Bodleian-könyvtár asszisztensének szíves közlése.

dukálás nem lehetett tökéletes, amin a plánéták állása sem segített, amit a recept végére illesztett. A regulus szó annyit jelent, mint kiskirály. A nevet akkor használták, ha ásványokból fémet készítettek.[1] Az antimonit redukálásá-

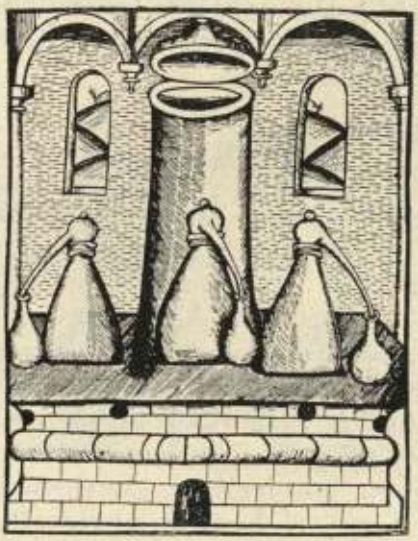

Athanor vagy „faule Heintz" képe. (BRUNSCHWYGK munkájából.)

nak ezt a módját már BASILIUS VALENTINUS ismerteti. BÁNFY-HUNYADY csak kipróbálta. A recept inkább azért érdekes, mert magyar ember hátrahagyott emléke.

Halálának ideje bizonytalan. SIR THOMAS BROWN, E. ASHMOLE-nak írt levelében azt írja, hogy

[1] N. LEMERY: Cursus Chymicus. 1754. 331. l. (A szerző gyűjt.)

1651 szeptember havában Amszterdamban halt meg. Ezzel szemben RICHARD SMYTH, aki összes ismerőseinek halálát feljegyezte, azt állítja, hogy halála napja 1646. aug. 28. Úgy látszik, ez a valószínű. Legalább is ezt támogatja az a körülmény, hogy az amszterdami „Gemeente-Archief"-ben nincs nyoma halála napjának, valamint visszamaradt családjáról sincs feljegyzés. Az itt végzett kutatásaim meddők voltak.

Dittrich mester.

A bécsi National-Bibliothek egyik 1753-ból származó német kéziratában[1] egy magyar ember szerepel, aki, hol „Alberto Ungaro", hol „Alberto Ditterich", hol csupán Albert néven fordul elő. Ebben a hiányos névben a magyar DITTRICH ALBERT-re ismerünk. Sajnos, a kézirat az ő személyéről több felvilágosítást nem ad. Abból a körülményből azonban, hogy egyszer Rizengrünben, máskor pedig Innsdorfban szerepelteti, következik, hogy a mester hazáját ugyancsak korán elhagyta és valahol Ausztriában (talán Morvaországban) talált menedékre. Ennyit mentett meg a kézirat DITTRICH mesterről.

Hogy jeles ember lehetett, arról a kézirat tanuskodik, mert több receptjét mentette meg az utókor számára. A receptek a maguk módja szerint az akkori időknek megfelelően vannak felje-

[1] National-Bibliothek. Bécs. „Varia exper. Chem. Cod. Mr. Med. Lat. XXIV. 11428."

gyezve és bizony nem szabad a mai kor szemüvegén át bírálni őket. Nézzünk néhányat belőlük. Az egyiken az áll, miként lehet borostyánkövet készíteni: „Végy terpentint, amennyit akarsz, keverd kevés faolajjal és főzd zománcozott edényben addig, amíg sűrű péppé nem alakul, akkor önstd oda, a hová akarod és 8 napon át tartsd a nap melegén, akkor megtisztul és megkeményedik,

A többszörös desztilláló-készülék a hétfejű hidrától vette alakját. (Porta munkájából.)

ekkor már faragható belőle „pater noster", vagy ami jól esik, ha a terpentin 2—3 font volt, úgy tégy bele, miután legfinomabb porrá alakítottad, 15 tojássárgát, keverd kanállal, tégy hozzá 4 lat gumi arabicumot, 2 lat gumi ceresarit, cseresznyefagyantát, jól törd össze, keverd a tojássárgába, hagyd a gumit jól eloszolni, citromnedvben vagy más lében, hogy az előbbi a tojássárgával összeálljon, ha már most megtisztult és

világos lett, hagyd a napon száradni 6 napig, akkor keménység és szín tekintetében olyan lesz, mint a természetes".

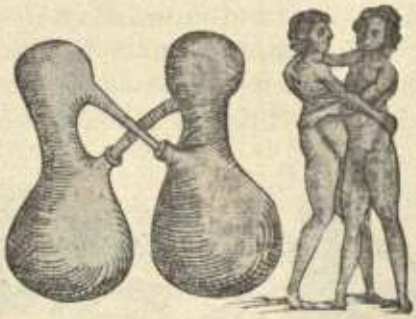

A „Zvilling" desztilláló-edény az ikrektől vette alakját. (PORTA munkájából.)

A desztilláló-retorta a gólyáról vette alakját. (PORTA munkájából.)

A mester tehát gyantában dús terpentinből és tojássárgájából borostyánkövet készített. De mást is tudott. A vasat olyan puhára tudta változtatni, mint az ólom.

Ez a recept így szól: „Végy ○ aluni plumosumot (timsó), ⚹ (szalmiák)-ot, ⊖ (salétrom)-ot,

egy latot mindegyikből és főzd egy font grünspannal, egy marék sóval és ¼ font alkálival (borkőből készített K_2CO_3). Ebből három részt tégy olyan edénybe, amely alatt lámpa ég s hagyd magára, úgy kapsz egy alkális oldatot; ha most acélt vagy vasat olyan puhára akarsz csinálni, mint ólom, úgy izzítsd ki, üsd kalapáccsal,

A fiola alakját a structól vette. (PORTA munkájából.)

hogy pikkelyek pattanjanak le és mártsd ebbe a vízbe melegen."

Le van írva egy „lutum", egy ragasztóanyag, amellyel az alembik ragasztandó össze. A desztillálásnál ugyanis az alembikot mindig rá kell ragasztani az alsó edényre. Sokszor az egész edényt is bevonták vele, hogy tűzállóbbá tegyék. Ezt DITTRICH mester egy Olmützben élő alkémistától kapta.

„Tégy egy lombikba nyers viaszt, tedd le a pincébe, s hagyd ott addig, amíg rothadni kezd, akkor tégy hozzá félannyi enyvet, s dörgöld el kalapáccsal; egy igen jó lutum."

Megjegyzendő, hogy az alkémisták lutumul rendesen az agyagot használták, amelyhez lótrágyát vagy finom polyvát kevertek.[1]

Megadja azt is, miként kell az aranylemezt bársonyra nyomni:

„Végy 3 r. szandarak gyantát, 1 r. mastix-ot, s keverd el gyenge enyvoldattal és dörzsöld finoman össze egy kövön, azután hagyd a kövön (hogy száradjon), azután ismét dörzsöld össze és tedd a porhintőbe, s hintsd ☾ (a port)-t a bársonyra, azután helyezd rá ☾, az aranyat a ☾-ra, melegítsd fel a formát, mialatt bevontad egy tiszta kendővel, a formát tedd az ☉ (arany)-ra és sajtold tiszta könyvkötő sajtóban keményen, hagyd így lehetőleg megszáradni, így kész a bársony a mintával."

DITTRICH mester megtanít arra is, miként lehet biztosan céltáblába lőni, mert ennek megvan a maga ravasz receptje, ahogyan a kézirat mondja: „Egy bizonyos művészet, mindig találni, ha valaki céltáblára lő". A recept ez: „Engedd, hogy egy tiszta kis szüzecske egy fonalat fonjon, aki életében még sohasem font fonalat, aki az első fonalat fonja, szúrd be a fonalat egy új meg nem hajlított tűbe és húzd keresztül a béka fején, a szemeken keresztül, amelyet vízből fogtál és engedd ismét

[1] O. LAGERCRANTZ: Alchim. Rezepte d. spät. Mittelalt. 1925. 6. l. (A szerző gyűjt.)

élve a vízbe ugrani, azután a fonalat helyezd el templomban az oltáron az asztalterítő alatt, hagyj misét mondani felette, és ha a pap misét tart, úgy mondd, hogy az hamis, akkor a fonalat feszítsd ki a cső előtt, ahol golyóval töltik és lőjj vele. Probat".

Végül iktassuk ide a tingáló erővel felruházott oldat receptjét, amellyel ezüst festhető: „Végy oleum ⊟-t (nedvességtől szétfolyt alkalikarbonát, oleum tartarus), s old fel és főzd fel 2 rész tiszta ✕ (ammoniumklorid)-dal, hagyd kihűlni, úgy megkeményedik, ezt solváld (oldani) pincében olajjá (hogy a nedves levegőn szétfolyjon), és coaguláld (szilárdítani) újra, így kapsz egy fix sal-t (állandó, nem illékony só), ezt coaguláld (szilárdítani), solváld (oldani) és imbibáld (áztatni) ☿ (kénes ő)-vel ⌒ (szublimálni) ○-○ (árzéntrioxid)-vel és calcem ☽ (égetett ezüst), mindegyik külön megnedvesített vászonba teendő és oleum (olaj)-má solválandó (oldani), azután a solutio (oldat) vagy olitetem (olaj) összeöntve coaguláld (szilárdítani) és ismét solváld (oldani) és akkor coaguláld (szilárdítani) és akkor ♀ (réz)-re téve purgáld (tisztítani) és akkor tingál (festeni)".

E tekervényes recepttel tehát a réz ezüstté alakítható árzén segítségével. A receptben sok az eredetiség, már t. i. érthetetlenséget véve figyelembe. A réz-arzén-ötvözet készítése igen régi.

Dittrich mesternek vannak még receptjei, de azok nem sokban térnek el az előbbiektől. A mester valóban mesteri recepteket hagyott a késő utódokra.

Desztillálás. (BLANCARD munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

Az aranycsináló generális.

(GRÓF FORGÁCS ÁDÁM.)

Az aranycsináló generális név alatt GRÓF FORGÁCS ÁDÁM húzódik meg, akiről WESZPRÉMI[1] így ír: „Alkémiát nem művelte, transzmutálással, helyesebben chrysopeával idejét nem töltötte, hanem az igazi metallurgiával és spagyriai művészettel nem egyszer megpróbálkozott, ahol eredményt is ért el, mert sikerült a mercuriust megszilárdítania". E pár sorban WESZPRÉMI egyik szavát a másikkal üti agyon. Az alkémiát nem művelte, de a kénesőt megszilárdította. Hogy WESZPRÉMI ezt a botlást megengedte magának, annak magyarázata van. A hatalmas főurat, bár nem kortársa, nem meri megvádolni aranycsinálással. MOLNÁR-PÁPAY-TÓTH MIHÁLY-lyal, GÖDÖRY DÁVID-dal nem akarja egy kalap alá venni. Pedig nincs miért restelkednie. FORGÁCS csak azt szeretett volna csinálni, amit kortársai: aranyat, amire COMMENIUS[2] gúnyosan azt mondja: „... elvezetlek arra a helyre, a' hol az emberi ész legmagasabb poltzra hágott, és a' hol oly gyönyörűséges munka vagyon, hogy aki egyszer arra adja magát, soha míg él, azt el nem hagyhatja azért a' szép mulatságért, mellyel gyönyörködteti az elmét".

FORGÁCS tehát a kénesőt fixálta. Ez a kísérlet olyan nagy feltűnést keltett, hogy sok alkémista-könyvbe bekerült.

[1] ST. WESZPRÉMI: Succ. Med. Hung. Biog. III. köt., 99. l. (Természettud. Társ. könyvt.)

[2] COMMENIUS-RIMÁNY: Világ labirintusa. 1805. Pozsony. 117. l. (Nemzeti Múzeum könyvt.)

GRÓF FORGÁCS ÁDÁM.
(A Szépművészeti Múzeum metszettárából.)

Így megemlékezik róla J. JUNCKER,[1] frankfurti orvos. Leírja, hogy a fixálást úgy végezte, hogy a kénesőt vitriolban ($CuSO_4$) áztatta, melegítette, majd kalcinálta. A leírás nem elég világos.

Sokkal érthetőbben írja le J. J BECHER[2] a FORGÁCS-féle kísérletet: „Ha valaki ezt a kísérletet alapjában vagy csak inkább nagyjában óhajtja megismerni, az csinálja végig azt a kísérletet, amelyet egy filo-chemikus magyar gróftól, FORGÁCS ÁDÁM-tól kaptam az egész Magyarország nevében, melyet ellenőriztem és igaznak találtam, vagy legalább is azon a címen találtam ajánlhatónak, hogy ebben a vegyfolyamatban bár semmi ezüst el nem vész, és mégis nyerünk valami kevés aranyat. Hogy akármilyen vitriollal sikerül-e, azt nem állítom, s azért nem is folytattam ezeket a kísérleteket: ugyanis a vitrioloknak olyan nagy változatosságát figyeltem meg, hogy a folyamat alapján, amelynek bázisa a vitriol, sohasem várható állandó és biztos eredmény, mert vannak vitriolok, amelyeknek olaja már aranyat tartalmaz, miként ez be is bizonyítható, különösen a magyar vitriolnál. A FORGÁCS-féle folyamatban tehát magyar vitriollal dolgozunk, ezt hevítjük, míg vörös lesz, azután ecetet öntünk hozzá háromszor, négyszer, ezt lepárologtatva, kivonjuk belőle a vitriol essentiát, a kivonatot megszűrjük, lepároljuk, míg vöröses sziruppá

[1] J. GOTT. JUNCKER: Conspectus Chem. Theor. Prak. Halle. 1730. 993. l.

[2] J. J. BECHER: Physica subterranae. Lipcse, 1739. 434 l. A fejezet címe: Experimentum novum ac curiosum de Minera arenaria perpetua. (Egyet. könyvt.)

nem lesz. Ebből veszünk három unciát, cinabriumból öt unciát, ezeket jól összekeverve, armoniac sóval (NH_4Cl) megnedvesítjük, enyhén megszárítjuk, és ezt jó néhányszor megismételve ugyanolyan súlyú luna-mésszel (földes, oxidált ezüstérc) összekeverjük, retortában desztilláljuk, s ami meg-

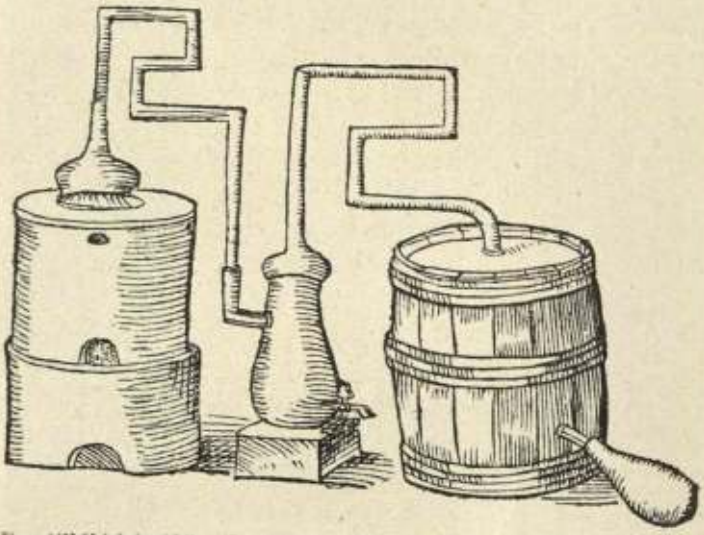

Desztilláló-készülék. (LIBAVIUS művéből. A szerző gyűjteményéből.)

maradt Saturnus által (ólom), a cupellában (tégely) összeolvasztjuk és választóvízzel elkülönítjük. A vitriol és cinabarit massát bedobjuk a folyékony ezüstbe, csakhogy a kéneső elvész, pedig megtartani nem megvetendő".

Vizsgáljuk meg a mai tudás szemüvegén FORGÁCS kísérletét. FORGÁCS sok vasszulfátot tartalmazó rézgálicból indulhatott ki, mert csak ez ad

hevítve vöröses terméket. A maradékot erős ecettel főzte, amikor vörös-sárga folyadékot kaphatott (vasacetát). Ezt keverte cinoberrel, és oxidált ezüstérccel. Az anyag ólommal összeolvasztva és választóvízzel kifőzve aranyat adhatott, mert vagy az ezüstérc vagy a cinober volt aranytartalmú. A

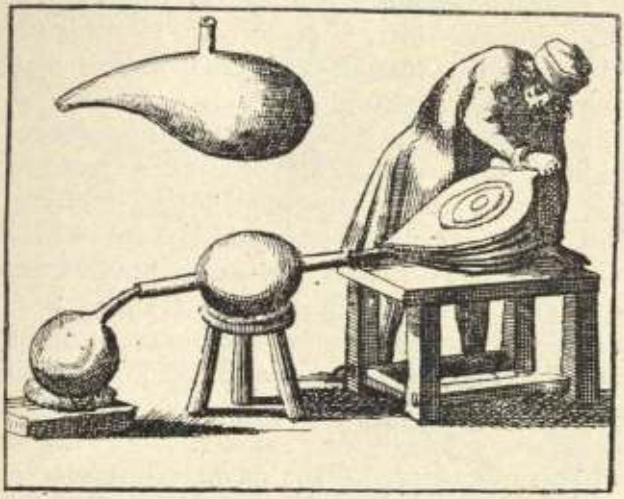

Miként csináltak az ólomoxidból finom port. Felül különös alakú retorta. (BLANCARD munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

művelet mai szempontból kotyvasztásnál nem egyéb.

E kísérlet felett sokan gondolkoztak, meg is kérdezték ez ügyben a szaktekintély szerepét játszó GÖMÖRY DÁVID-ot, aki zavaros véleményét Győrből 1779. júl. 18-án kelt latin levélben így írja meg: „Ami gróf FORGÁCS ÁDÁM kísérletét illeti, azt mondhatom, hogy az a folyamat részleges ezüst

termelés. Igaz az, hogy a fémek eredete közös, a különbség az éretlenség fokától és a sulfur mennyiségétől függ. Az arany érettségéhez legközelebb áll az ezüst, ha abból elvesszük a vízet és feltámasztva még tovább érleljük, kétségkívül arannyá merevül. Csakhogy a halál előtt nincsen feltámadás, az élet szellem, s ha azt hevítjük, levegőbe oszlik, ahonnan jött, hacsak nem fixáljuk (ilyen módon minden tűznek ellentáll), ekkor meghal ugyan, de nem támad fel Luna (ezüst) teste, ugyanaz történik a FORGÁCS-féle folyamatban. A vitriolban rejlő arany legyőzhetetlen test, megtartja lelkét a tűznek minden hőfoka mellett, de halott testet nem lehet silányabb ásványokkal feltámasztani, hogy eleven, tevékeny minerát alkosson, hacsak a vitriolban rejtőző aranyat, a FORGÁCS-féle folyamat útján nem reprodukáljuk, ezért nem vész el semmi a Lunából. Ilyen kísérletekben nem találom örömöm. A természet egyszerű, nélküle semmi sem jön létre, ami létrejön, egyszerű mechanizmus. A természet és a mesterkedés által a négy elem egyetemes anyagából egy az aranynál szilárdabb anyag áll elő, amelyet ☿-i (mercurius philosophorum) testnek hívnak, amelynek oldódnia kell abban, amiből lett, ugyanakkor sűrűsödik meg a lelke, mikor a test oldódik. Így változnak át az elemek nagy és ..... munka árán, de ebben a munkában megy végbe: a halál, az újjászületés, és a feltámadás, mivel a megtisztult szellemi testben a szellem már halhatatlan, azért lesz a reprodukálás eredménye az elemek esszentiája, amely nem más, mint az örök perzselő, öldöklő és feltámasztó

Szimbolikus kép, amely mutatja, hogy a föld belsejében az ércek a hármas principiumból keletkeznek. (J. J. Becher munkájából. M. T. Akadémia könyvtárából.)

tűz, amely a tökéletlen fémeket is megérleli a Sol (arany) vagy Luna (ezüst) magja szerint. HEINRICH KUNRATH (1560—1605) azt írja „Amphiteatrum" című munkájában, hogy a bölcsek köve a Ruach-Elohim (Isten lelke); csoda-e, ha az Ur —⌒— (szellem, spiritus)-e, amely betölti az egész földet, és az összes teremtménynek élete lesz: ezért a művészetet szentnek nevezi. Ami csak teremtetett a világosságon kívül, mind a sötétségből teremtetett és alkotá az eget és földet, vagyis a négy elemet, ezek pedig változékonyak, tehát változókból nem jön létre az a szellem, bár tevékenységük révén bennök van, a változatlan szellem ugyanis mindenekben megtalálható, benne élünk, halunk, vagyunk, tehát az, aki a csillagok, növények, állatok, ásványok birodalmában látható elemi anyagokból törekszik a követ létrehozni; az mind álbölcs. A roppant tenger fenekén él a Pisciculus Echineus halacska, ezt mágnes segítségével kell megfogni; ez a bölcsek anyaga, amelyet az isteni kegyelem segítségével úgy kell kikészíteni, hogy földszerű szűzi testet alkosson, amely a ☿-nak enged, amelyben minden létezik, amelyet a bölcsek keresnek, semmi sem férhet hozzá, hacsak a fölösleget el nem tüntetjük, bölcsek tűzével nem főzzük és nem érleljük ugyanabban az edényben".

Íme GÖMÖRY véleménye, amely nem felvilágosító, hanem bonyolult filozófiai okoskodás miatt elhomályosító.

Gróf FORGÁCS ÁDÁM,[1] Zsigmond nádor fia, 1601-

[1] SZINNYEI J. Magyar írók élete és munkái. III. 624. l.

ben született. Gondos nevelésben részesült és sok időt töltött külföldön. Egy ideig az udvarban élt, de azután hazament gazdálkodni. 1637-ben megnősült, de felesége korán meghalt. 1638-ban újra nősült. Ekkor elhatározta, hogy katona lesz. Elvállalta az érsekújvári főkapitányságot, majd a kassait. Több izben nádorjelölt volt, de nem lett ná-

Szimbolikus kép. Az alkémisták lámpával keresik az útat, amely az aranycsináláshoz vezet. (A Muzaeum Hermetikum című munkából. A szerző gyűjteményéből.)

dor, mert az udvar sem támogatta. Hogy kedvét el ne veszítse, az udvar jónak látta lovassági tábornokká előléptetni.[2]

A katonai pályán nem ért el sikert. Érsekújvárt a török ellen nem tudta megvédeni, ezért vád alatt is állott.

[2] Bártfai-Szabó L.: Hunt-Pázmán nemzetségbeli Forgács-család. 501. l.

Kortársai ellenszenvvel viseltettek irányában, amire rá is szolgált. Egyrészt pénz utáni sóvárgása, másrészt a királyhűség szertelen mutatása sok ellenséget szerzett neki. Bár több uradalma volt, vagyoni viszonyai rendezetlenek maradtak.

Vissza is vonul. Szabadidejét keresztény és pogány írók, tudósok műveinek olvasásával tölti. A közben talált és jónak tartott mondásokat összegyüjtve 1657-ben kiadja „*Fasciculus Sententiarium*" cím alatt. A felhasznált szerzőket a könyv végén együttesen sorolja fel, azzal a megjegyzéssel, hogy aki tudni akarja melyik honnét való, nézzen utána, a restnek ő nem nyujt segítséget.

Életrajza[1] mindent megmagyaráz. Most már érthető, miért adta magát aranycsinálásra.

Külföldi alkémisták Magyarországon.

Magyarország sokszor volt a külföldi alkémisták érdeklődésének központjában. Ennek magyarázata az, hogy az ország bővelkedett olyan természeti ritkaságokban, amelyek az arannyal, vagy az aranycsinálással látszottak összefüggeni. Közismertek gazdag aranybányái, amelyekről már a rómaiak is megemlékeztek. Híres volt cementvízéről. Rézbányáiban ugyanis olyan víz gyűl össze, amely rézszulfátot tartalmaz. Ez a cementvíz, amelyből a réz vassal kiválasztható. A cementvíz az aranycsinálóknak sok fejtörést okozott. Ők

[1] Mocsáry L.: Nógrád vm. históriái. IV. köt., 213. l. — Magyar Könyvszemle, 1879.

a természet által végrehajtott transzmutációt láttak benne. Nagy vonzóerő volt az aranytermő szőlők meséje is. Konokul tartotta magát az a hit, hogy az ország egyes vidékein a szőlőtőkék valóságos aranyat teremnek, sőt néha aranygyűrű keletkezik a száron és hajtásokon.

Erdélyi aranybánya képe.
(KÖLESÉRI S. munkájából. Nemzeti Múzeum könyvtárából.)

Azt, hogy mennyire megrögződött az a nézet, hogy Magyarország a természeti ritkaságok igazi hazája, talán semmi sem mutatja jobban, mint BASILIUS VALENTINUS[1] következő megjegyzése: „Ma-

[1] BASILIUS VALENTINUS: Von dem grossen Stein der uhralten. 1602. 24. l. (Thölden-kiadás.) (A szerző gyűjt.)

gyarország szült engem elsőben, az ég és a csillagok ügyeltek rám és a föld szoptatott, s bár meg kellett halnom és eltemettek, megszült másodszor is Vulcanus isten, ezért Magyarország az én szülőföldem és az anyám ellepi az egész világot". Ezek az allegórikus szavak a bölcsek kövére vonatkoznak. BASILIUS tehát még ezt is itt kereste nyilván a híres cementvízben.

A magyar földön járt alkémisták sorát PARACELSUS-sal[1] kezdhetjük meg. Az ő teljes neve PHILIPUS AUREOLUS PARACELSUS THEOPHRASTUS BOMBASTUS VON HOCHENHEIM. Svájci származású, Maria-Einsiedelnben[2] született 1493 dec. 17-én. Tehetséggel megáldott férfi volt, de telve emberi gyarlóságokkal, amelyek életét sokszor megkeserítették. Mint diák 1509-ben a bázeli egyetemen tanult. Azután kalandos utazásokba fogott és elkerült Magyarországba. Csatangolt a felvidéki bányavárosokban, azután Erdélyben. 1526-ban a bázeli egyetem tanára lett. Összeférhetetlen természete azonban itt is sok bajt okozott. A szegényeket ingyen gyógyította, de a gazdagokat alaposan megsarcolta. E miatt a hatósággal került összeütközésbe. A helyzet annyira kínos lett, hogy jobbnak látta elhagyni Bázelt és megkezdte második vándorútját. Most már nagy híre volt. Meghívták a morvaországi Krumauba, ahol Csehország örökös udvarnagyát gyógyította. Munkája végeztével tovább

[1] H. KOPP: Die Alchemie. Heidlberg, 1886. I. köt., 33. l. (Természettud. Társ. könyvt.)

[2] B. ASCHER: Paracelsus sämtl. Werke. 1926. I. k. XVII. l. (A szerző gyüjt.)

ment Pozsonyba, ahol ünnepélyes fogadtatásban részesült.

A város bankettet rendezett tiszteletére.[1] Ezt a bankettet 1537-ben Szt. Mihály-napja előtti pén-

PARACELSUS képe. A Nemzeti Múzeum kézirattárában levő rajz után.

teken tartották. A pozsonyi orvosok a város bírójánál, BEHAIN BALÁZS-nál gyültek össze és két asz-

[1] VÁMOSY: Adatok a gyógyászat történetéhez. Pozsony, 1901, 21. l.

talnál foglaltak helyet. Az ebéden halat, sülteket, gyümölcsöket, tésztát és borokat szolgáltak fel. Hogy mi minden és mennyi került az asztalra, azt a városi levéltárban őrzött költségjegyzék mutatja.

Ilyen előkelő fogadtatás után is csak rövid ideig maradt Pozsonyban, ment tovább Bécsbe. De a bécsi orvosok rosszul fogadták, azért tovább sietett Villachba. Az 1537. év végén már itt van. Az 1539—1541. évek közé esik harmadik vándorútja. 1541. szept. 24-én Salzburgban meghalt.

PARACELSUS[1] első magyarországi útján — mint jó ivó — nem mulasztotta el meglátogatni Magyarország legkiválóbb bortermő vidékét, Tokajt. Erről a vidékről így ír: „... a vegetáliák, a meneráliákkal társulnak, amit én saját szememmel láttam, amikor Felső-Magyarországon vándoroltam és útba ejtettem Tokajt az ő vidékével [Mada (Mád), Tarcal, Talia (Tálya)], ahol a házigazda ketté vágott szőlővesszőt mutatott, amelynek hosszában olyan könnyű aranyszálak voltak, mint a minővel fonnak...".

PARACELSUS feltette, hogy a testek nemcsak négy elemből állanak, hanem van bennök lélek, fényesség, amelyet a nap sugaraitól (archeus) nyernek. Ez a testekben összegyűl. A napfény a szőlőtőről a gyökérbe vándorol, ahol a melegtől megtisztítva kiválik. „... innét származik a tokaji-bornak jósága és ha a növénybirodalomban a borok

[1] PARACELSUS: Herm. Nord. Stern. 1771. Frankfurt. 63. l. (Természettud. Társ. könyvt.)

királyáról beszélhetünk, akkor ő e címet kétszeresen érdemli meg."

A tokaji bort — mint látható — PARACELSUS nem vetette meg.

Innét ment azután délnek, Erdélybe.

Magyarországon gyógyászattal foglalkozott, de a természeti kincseket is megtekintette. A magyar vitriolt ($CuSO_4$) a legjobb minőségűnek tartotta, akárcsak BASILIUS VALENTINUS. Ugyanezt tartotta az antimónról (antimonit, Sb_2S_3). Ennek magyarázatát így adja: „Azt mondják, hogy nem minden vitriol felel meg céljának, hanem csak a magyar, ezt állítják az antimónról is. A különbség nemcsak földrajzi értelemben veendő, mintha más országban nem találnánk jó vitriolt, hanem filozófiai értelemben is, mert a nap ott kel fel, jelezve, hogy a vitriol és e sóföld a «corpusculis solis»-szal, vagyis aranyvízzel át van itatva".[1]

Ezen útja alkalmával „titokzatos jelet" látott az égen. A jel a nyelvhez hasonlított. Ujjnyi vastag volt, fekete pettyekkel, amelyek gyöngyökhöz hasonlítottak. Nemsokára erre 1536-ban kitört Magyarországon a pestis.[2]

Tehát a titokzatos égi jelet a legveszedelmesebb betegség előhírnökének tartotta.

Vándorlásakor sokan csatlakoztak hozzá. Ki hosszabb, ki rövidebb időre. Így POLDÖRFFER, aki a lereckavi egyetemen lett később tanár. Az ismer-

[1] PARACELSUS: Der Hermetische Nord-Stern. 1771. Frankfurt. 76. l. (Természettud. Társ. könyvt.)

[2] B. ASCHER: Paracelsus sämt. Werke. 1926. I. köt., 665. l. (A szerző gyűjt.)

kedésből a hosszú vándorlás alatt mély barátság fejlődött. Céljukat elérve elváltak, de sűrűn leveleztek egymással. Mikor Pozsonyba érkezett, POLDÖRFFER levele várta, amelyben a transzmutáció felől érdeklődött. PARACELSUS válaszolt a levélre még Pozsonyból[1] és megírta róla felfogását.

Nem érdektelen a következő leírás sem, amely egyik munkájának előszava:[2] „Itáliából Magyarországra mentem, de egy portyázó tatárcsapat elfogott és levetköztetett, ami nagyon elszomorított. Bizonyára darabokra szabdaltak volna, ha rendkívüli dolog figyelmüket le nem köti. A levetköztetés alatt látják, hogy férfi-nememtől meg vagyok fosztva, amin annyira elcsodálkoztak, hogy ruhámat visszaadták és megkötözve vittek a nagy kánhoz, aki előtt újra levetköztettek. Ő is elcsodálkozott ezen, mert „die Verschnittenen nicht also bei ihnen verschnitten werden".

Nagyképüsködő természete itt látszik legjobban, bár lehet, hogy e munkája apokrif.

Bizonyos, hogy a magyarországi természeti ritkaságok élénken izgatták fantáziáját. Az aranybányák, az ércbányák, a cementvíz nem volt előtte ismeretlen.[3] Ő maga is tanulta Willach-ban a „Scheidekunst"-ot a GRÓF FUGGER-féle bányaiskolában. A kémiához tehát értett. De volt más is, ami

[1] FIGULUS: Rosarium novum Olympicum. Basel, 1608. I. köt., 23. l. (A szerző gyűjt.)

[2] Hermetische Museum. Reval, 1782. I. köt. Vollständiges Wünsch-Hütlein. 122. l. (A szerző gyűjt.)

[3] A. BAUER: Chemie und Alchemie in Öster. 1885. 12. l. (A szerző gyűjt.)

vonzotta. Maga hangoztatja, hogy a gyógyítóanyagokat nem könyvből ismeri. Azokat a nép köréből szerezte, a paraszttól, a cigánytól. E népséget mindig nagyra becsülte, velük szoros barátságot tartott fenn. Maga is rongyosan, piszkosan járt-kelt, amiért 1534-ben Innsbruckból kiutasították. A népies gyógyszereket, a cigányok titokzatos varázsolás módszereit ilyen módon akarta elsajátítani. Magyarország e tekintetben szűz talaj volt.

Azt is megemlíthetjük, hogy a PARACELSUS-család egyik ága véglegesen Magyarországra költözött, még pedig Eperjesre. Itt előkelő szerepet játszott. PARACELSUS JÓZSEF a XVII. században városi főjegyző lett. Nem lehetetlen, hogy ez az ág második útjával jött hozzánk.

A másik, hazánkban bolyongó alkémista LEONÁRD THURNEYSSER[1] volt (1530—1596). Iskolába keveset járt, mégis önműveléssel, erős akarattal orvossá képezte magát. Híre oly nagy lett, hogy JÁNOS GYÖRGY, brandenburgi választófejedelem udvari orvosának hívta meg. Bár semmit sem tanult, vállalt mindent. Volt bátorsága vállalni a tiroli bányák vezetését, bár bányászattal sohasem foglalkozott. Nálunk 1566-ban járt, amikor a tiroli FERDINÁND főherceg pénzt bocsátott a rendelkezésére, hogy megtekintse a magyar bányaműveket. Mindazt, amit itt látott, a tiroli bányákban kellett értékesítenie. De az utazásnak titkos háttere is volt, elhozni a magyar adeptusok titkát. Ezt ugyan

[1] H. KOPP: Die Alchemie. I. köt., 109. l. (Természettud. Társ. könyvt.)

nem szerezte meg, de azért kedvét nem veszítette el. Barangolt tovább. Elment Spanyolországba,

LEONHARD THURNEYSSER arcképe.
(THURNEYSSER munkájából. A Természettud. Társ. könyvtárából.)

Portugáliába, Olaszországba, Egyiptomba, Szíriába. Mindenütt titkot keresett, de sehol sem talált. Mindössze néhány kétes értékű gyógyszer-

rel tért vissza, amelyeket egyiptomi orvosoktól kapott.

ALMEGHALNII.

Almeghalnij: Jſt Vngerisch geredt. *Paracel. in Carbonar. lib. 9. cap. 33.* ſagt von den vermeinten *Orunoſi* oder Artzten/ die im Land mit allerley Quackſalben/ Marrentracken/ vnd Holderlatwergen/ die ſie für Tyriac verhandlen/ vmbher zuhen/ Wann ſie nun die Menſchen lang geplaget hand/ vnd nicht weitere iſt können/ ſchicken ſie die gen *Almeghalny, adhalal*, vnd laſſen ſie *in temetes* baden/ bis ſie *rothat* werden/ Jſt ſo viel geredt/ Als ſie ſchicken ſie gehn Sterben/ zum Todt/ vnd laſſen ſie im Grab baden/ biß ſie faul werden/ Dann

Meghalny	heißt	*Mori*	das iſt	Sterben.
Halal		*Mors*		Todt.
Temetes		*Sepulchrum*		Grab.
Rothat		*Putridum.*		Faul.

Dieſe vier Vngeriſchen wort haben eine feine Cabaliſtiſche auslegung/ in rechter Vhralter Chaldeiſcher oder Thebaiſcher ſprach/ dann ſo ſie hinder ſich werden geleſen/ ſtehen ſie alſo:

מרלאתנאם Das iſt alle Artzney oder alle *medicament.*

שאטאמאא Ohn der Götter hülff.

לאלאת Jſt ohn freucht.

מאתמאר Vnd tödtet/ oder bringt vmb

Welcher nu die vier erſten Buchſtaben zu einem wort machet/ als nemlich/ משלם/ vnd das mit den vier letzten Buchſtaben/ an dieſem fordern vergleicht/ als das er recht *Jelaſchet* gegen סתר *Satharhor* ſetzt/ der wird richtigliche die Regel verſtehen/ woraus alle Artzney jhren vrſprung nimbt Er wird auch verſtehen den ſehr herlichen vnd weit reichenden inhalt der drey Cabaliſtiſchen wörter/ Als

Pſalm. 11. חבלים	Welche Auſſlegung/ weil die hieher zu langa/ber doch eim jeden *Medico* hochnötig/ an einem andern ort ſol erkleret werden.
Genes. 2. מוחתמות	
Pſalm. 11. אעיל	

Eredeti szöveg THURNEYSSEA munkájából.
(A Természettud. Társ. könyvtárából.)

THURNEYSSER[1] svájci származású. Bázelben született 1530-ban. Már fiatal korában csalt. Erő-

[1] THURNEYSSER: Onomasticum. 1583. 45. l. (Természettud. Társ. könyvt.)

sen bearanyozott ólompénzeket adott el a zsidóknak. Ezért hazájából menekülni volt kénytelen. Ekkor tanulta meg az alkémista mesterséget.

A szerencse, amely magasra emelte, nem tartott ki mellette. Mindenét elvesztette. Nyomorban halt meg egy kölni kolostorban.

Magyarországi tartózkodásának mégis volt valami csekély eredménye. Megtanult néhány magyar szót, s belőle „finom kabalát" csinált.

Bár a főherceg ellátta pénzzel, magyarországi tartózkodása alatt gyógyítással is foglalkozott. Maga mondja,[1] hogy nemest és parasztot egyaránt gyógyított, még pedig a maga gyártotta orvossággal, amelyet hippomarathri olajból (köménymagolaj) és vitriololajból készített rózsaecettel.

Magyar földön járt RUDOLF király alkémistája, MÜLLER[2] is. Az ő működéséről és dicstelen halálról jegyzőkönyv maradt vissza. Ebben olvashatjuk, hogy neve HANS HEINRICH MÜLLER volt addig, amíg régi mesterségét, a borbélymesterséget folytatta, amit Esslingenben rokonánál tanult meg. Amikor azonban a polgári foglalkozását aranycsinálással cserélte fel és RUDOLF király kegyébe férkőzve, nemesi rangot kapott, a neve HANS HEINRICH MÜLLENFELS lett. A jegyzőkönyvben meg van említve, hogy miután mesterségét kitanulta, Magyarországba ment, majd Boroszlóba és Olasz-

[1] THURNEYSSER: Hist. u. Beschreibung heimischen Erdgewechsen. 1583. (Természettud. Társ. könyvt.)

[2] GOT. MUHR: Geschicht. d. Goldmach. Leipzig. 54. l. (Nemzeti Múzeum könyvt.)

országba, Velencébe. Itt félévet töltött, aztán Flórencbe ment, ahol DANIEL RAPOLT orvos a titkos mesterségre tanította meg.

Csalása később kiderült, amire előbb jobb kezét vágták le, azután fejét.

Furcsa eset történt Selmecbányán.[1] 1585 nov. 2-án két idegen érkezett a városba és a bíró után kérdezősködött. A bíró véletlenül nem volt oda-

Desztilláló-készülék, amellyel THURNEYSSER a corpust, a spiritust és a phlegmát elkülöníteni akarta. (THURNEYSSER munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

haza, erre beszálltak egy előkelő polgár házába. A házigazda nem volt elragadtatva az idegenektől, mert úgy látta, hogy sokat ittak. Ekkor nagy hangon elmondották, hogy őket GYÖRGY brandenburgi fejedelem küldte Selmecbányára. De e mellett a fejedelemasszonytól is van ajánlólevelük, meg a sziléziai hercegtől is. Erre a házigazda meghu-

[1] Hont vármegye és Selmecbánya sz. k. város. (Monográfia.) RICHTER E. cikke. 110. l. — Történelmi Tár. 1905. 418. l. és 553. l. (Richter.)

nyászkodott és ebédre marasztalta őket. Mind több és több bort ittak, mire összevesztek és egymást durva szavakkal szidták. Már-már egymásnak estek, amikor sikerült lecsillapítani őket. A csend nem sokáig tartott. Mikor aludni tértek, újból kitört a veszekedés, minek az lett a vége, hogy az egyik leszúrta a másikat.

A hivatalos vizsgálat megindult. A gyilkost vasra verték, írását, holmiját elszedték és börtönbe zárták. A vizsgálat csakhamar világosságot derített. Kiderült, hogy alkémisták. Az egyik VINZENS REUSS, a másik ALEXANDER BLINKLING. Strassburgi származásúak. Már az úton összevesztek, mert az öregebb, REUSS, a fiatalabbnak parancsolgatott. BLINKLING volt a gyilkos. A városi tanács hosszú töprengés után halálra ítélte őt. Az ítélet végrehajtását azonban felfüggesztette addig, amíg GYÖRGY fejedelem beleegyezése megérkezik A szorult alkémista most mindenfelé írt és mindent megígért: boldoggá teszi a fejedelmet, Selmecbányát, ha kegyelmet kap! De a fejedelem nem adott kegyelmet, mire 1586. márc. 7-én „kegyelemből" lefejezték.

Magyar földön járt JOHN DEE[1] (1526—1608) és EDVARD KELLEY (1555—1597). Mindkettő angol származású. JOHN DEE szerette magát „Londonensis"-nek nevezni. Matematikus, asztrológus, má-

[1] K. CH. SCHNIEDER: Gesch. der Alkemie. Halle, 1832. 303., 306., 308. l. (A szerző gyüjt.) — J. FERGUSON: Bibl. Chem. 202. l. (Nemz. Múz. könyvt.) — H. STANLEY REDGROVE: Alchemy Ancient and Modern. London, 1922. 67. l. (A szerző gyüjt.)

gus és alkémista volt egy személyben. KELLEY, akit családi néven TALBOT-nak hívtak, véletlenül jutott a bölcsek kövéhez. Megszállt a vendéglőben és látta, hogy a koresmáros öreg kéziratot betűz, de azt megérteni nem tudja. A kérdezősködésre kiderült, hogy az írás egy régen elhúnyt püspök, SZENT DUNSTEN sírjából származik. Mikor a sírt feltörték, előkerült egy doboz is, amelyben súlyos vörös színű por volt. KELLEY mindent megvásárolt a vendéglőstől, ki boldog volt, hogy az értéktelen holmit eladhatta. Erre KELLEY felkereste régi barátját, JOHN DEE-t, aki megállapította mi a kézirat és mi a por. A kézirat az aranycsinálás módját írta le, a por pedig a bölcsek köve volt. Erre elhagyták Angliát és Németországon át eljutottak Magyarországba, Pozsonyba. JOHN DEE könyvet írt és felajánlotta MIKSA királynak (1564—1576), aki ezidőben Pozsonyban tartózkodott. A munka címe: „*Monas hierogliphice, mathematice, magice, cabbalistice, anagogice explicata*". A munka 1564. január 29-én hagyta el a sajtót Antwerpenben. A munka fogalmazása ugyan már készen volt Londonban, de kinyomása Antwerpenben történt. A munka főleg az alkémiai jegyek keletkezésével, értelmével, alatta elrejtett aranycsinálással foglalkozik.[1] Útjuk — úgy látszik — nem járt a kívánt eredménnyel, mert hazájukba visszatértek.

Később, 1583-ban LASZKY-val újra visszajönnek és LASZKY magyarországi birtokán kísérletez-

[1] Theatrum Chemikum. 1602. 203. l. (Nemz. Múzeum könyvt.)

nek, majd Krakkón keresztül Prágába, RUDOLF királyhoz mentek.

Magyarországon járt JACOBAEUS OLIGERSUS,[1] másként HOLGER JAKOBSEN. Tanulmányait Koppenhágában végezte, majd a filozófia és gyógyászat tanára lett a koppenhágai egyetemen. Megfordult Magyarországon, de hogy mi célból, arról nincs tudomásunk.

Itt járt J. J. BECHER (1635—1682). Kiváló kémikus volt, akinek sok technológiai alkotása maradt hátra. Őt az aranytermő szőlők érdekelték és a természeti ritkaságok. Itt tartózkodását arra is felhasználta, hogy magyar alkémistákkal ismeretséget kössön. Több magyar alkémista emlékét ő mentette meg.

A XVII. század alkémistái közül megemlíthető még a nassaui születésű J. BISTERFELD.[2] Tanulmányait Heidlbergben végezte. 1609-ben a gyulafehérvári főiskolán tanár, itt is halt meg 1655-ben, a monda szerint az ördögök szaggatták szét. Alkémiával is foglalkozott, ami miatt az erdélyiek ördöggel való cimborasággal vádolták. Misztikus könyvei és eszközei a szabadságharc előtt még megvoltak a nagyenyedi kollégiumban, de az oláh hordák elpusztították.

BISTERFELD-ről egyébként LIBAVIUS[3] is megemlékezik, aki egyike a legszorgalmasabb német al-

[1] J. FERGUSON: Bibl. Chem. Glasgow, 1906. I. köt., 431. l. (Nemz. Múz. könyvt.)

[2] Gyógyszerészeti Hetilap. 1880. 793. l.

[3] A. LIBAVIUS: Syntagmatis Arcanorum chymicorum. 1613. I. köt. (Természettud. Társ. könyvt.)

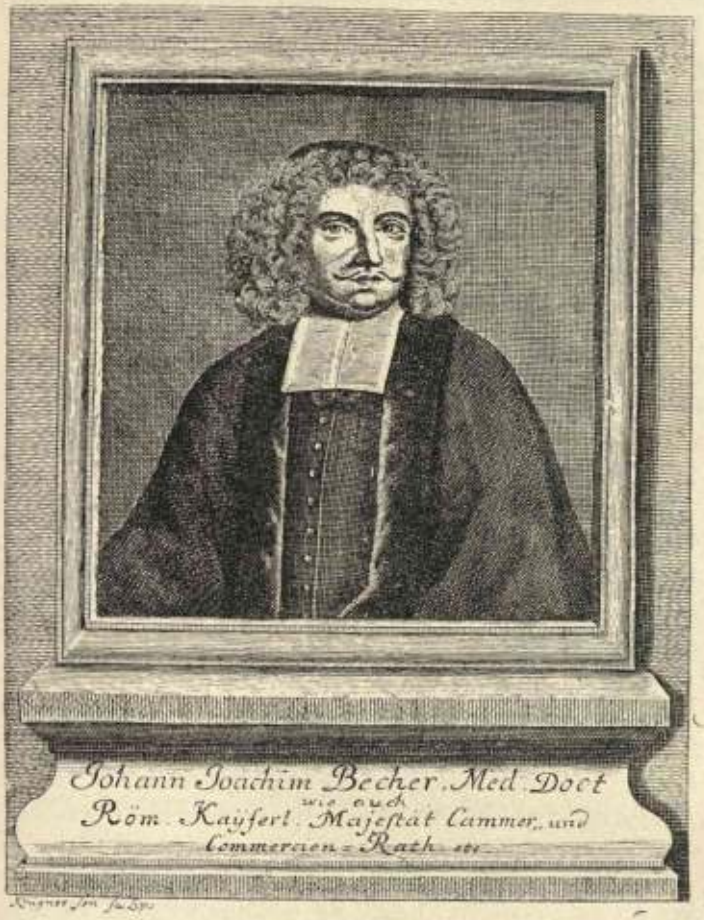

JOHANN JOACHIM BECHER német alkémista arcképe.
(J. BECHER munkájából. Akadémia könyvtárából.)

kémistának. BISTERFELD-et úgy látszik személyesen ismerte.

I. FERENC német császár alkémistája, SEHFELD[1] is itt járt Magyarországon. Igaz, nem jószántából. Itt csukták be a temesvári várban, ahol akkori időben a foglyokat tartották. Hogyan került felszínre, nem tudni, csak az bizonyos, hogy Felső-Ausztriából való. 8—10 évet töltött külföldön, azután hazajött. Rodaunban telepedett le. Egy fürdőmester házában laboratóriumot rendezett be. Az egész környék nagyon kedvelte, mert adakozó volt és szelid természetű. Hogy rózsakeresztes volt-e, nem lehet megállapítani, de annyi tény, hogy I. FERENC császárral benső viszonyban állott és közösen dolgozgattak is. A fürdőmesternek is készített aranyat. Ez okozta vesztét. MÁRIA TERÉZIA azért, mert hamis aranyat hozott forgalomba, elfogatta. SEHFELD előre érezte ezt, mert I. FERENC-től menlevelet kért, amit meg is kapott. De a királynő nem sokat törődött a menlevéllel. Kérte tőle az arany-receptet. Nem tudta beszolgáltatni. Így került Temesvárra.

A vár parancsnoka, báró ENGELSHOFEN tábornok közelebbről megismerkedett vele, s akkor látta, hogy ezzel az emberrel igazságtalanság történt. Egy év mulva jelentést tett a királynőnek, de az előbb a titkot akarta. I. FERENC császár minden erejét latbavetette, hogy az önállóan cselekvő császárnőt engedékenységre hangolja, s a foglyot

[1] K. CH. SCHMIEDER: Gesch. d. Alchemie. Halle, 1832. 527., 601. l. (A szerző gyüjt.) — S. H. GÜLDENFALK: Samml. Trans. Geschichte. Frankfurt, 1784. 298. l. (A szerző gyüjt.)

neki kiadja. Végre sikerült. Szabadlábra helyezték, de tudtára adták, hogy tinktúrát kell csinálnia. Mehetett oda, ahová akart, de két lotharingiai katona minden lépését ellenőrizte. SEHFELD csak ezt várta, a két katonát rábeszélte, milyen boldogok lennének, ha ő aranyat csinálna nekik. A csábítás eredménnyel járt. Egy szép napon mind a hárman eltűntek. Senki sem tudta, hová. Keresték Hollandiában, Svájcban, Angliában, hasztalan.[1]

Nem érdektelen, hogy a rodauniak mint a tudomány mártirját gyászolták. Az egész környék odajárt a házba, nézni a rendőrség pusztítását, s mindenki emléket is vitt magával. A búcsújárás ez események után még húsz év mulva is tartott.[2]

Itt járt JAKOB TOLL, a goudai iskola rektora, aki később tanárnak ment Duisbergbe. Nagy aranycsináló volt. Rögeszméje, hogy az alkémiai titkok a mitológiai személyekben hieroglifikusan vannak elrejtve. A sok gúny folytán otthagyta állását, s európai körútra indult. Így vetődött el Magyarországra. Az egész országot bebarangolta, s vizsgálta az itteni természeti kincseket és ritkaságokat, amelyeket művében pontosan le is írt.[3] Az ásványok, bányák, gyógyforrások különösen érdekelték. Munkája halála után jelent meg, HENNINI

[1] E. BISCHOFF: Der Sieg der Alkimie, 1925, 91. l. (A szerző gyüjt.)

[2] GRAFFER: Wiener Dosenstücke. II., I. köt., 94. l. — WEKHRLIN: Denkwürdigkeiten von Wien. 1773, 120. l

[3] J. TOLLIUS: Epist. itiner. Amsterdam, 1700. (Akad. könyvt.)

bőséges jegyzeteivel kísérve. Nagy szegénységben halt meg.[1]

Magyarországon járt J. C. RICHTHAUSEN[2] is, aki III. FERDINÁND udvarában oly nagy sikerrel tingált, hogy a király „Chaos" előnévvel bárói méltóságra emelte. E mellett a felsőmagyarországi bányakamara-grófságot is neki adta, pedig érdemtelenül, mert a bölcsek kövét gróf MANNSFELD FÜLÖP győri várparancsnoktól lopta el, nem kis bosszúságára az előkelő katonának. Miután elnyerte a jól jövedelmező állást, sietett Selmecbányára, ahol éppen úgy, mint Bécsben Chaos grófnak nevezték. Székhelyét azután nem is hagyta el. 1663 július 26-án hatalmas vihar vonult el a város felett, s egy villámcsapás agyonsujtotta. „Wie wunderbahr ist Gottes gericht. Er hat als ein Mammeluck viell gestiefftett undter andern die Stadt auch und das Thurzonianische Legat gebracht. So lohnt endlich der liebe Gott",[3] mondja a lőcsei napok krónikása, HAIN GÁSPÁR.

Gróf KOLLONICH LIPÓT[4] esztergomi érsek is pártfogolt egy alkémistát, a hollandiai származású SOMMER-t. Mivel az érsek a bányakamaraságok elnöke volt, nem okozott nehézséget SOMMER el-

[1] K. CH. SCHMIEDER: Gesch. der Alchemie. Halle, 1832. 461. l. (A szerző gyüjt.)

[2] W. SCHRÖDER: Schatz- und Rentkammer. Königsberg, Lipcse, 1752. 411. l. (A szerző gyüjt.)

[3] HAIN GÁSPÁR: Lőcsei krónikája. 299. l. — DEMKÓ K.: Lőcse története. 255. l.

[4] W. SCHRÖDER: Schatz- und Rentkammer. Königsberg, Lipcse, 1752. 421. l. (A szerző gyüjt.)

helyezése. Kinevezte a pozsonyi pénzverdébe. Egy alkalommal SOMMER nem kapott elegendő nemes fémet, amire maga csinált ezüstöt és ebből vert pénzt. Ezért bevádolták. Bár az ezüst jobb minőségünek bizonyult (!), mint a hivatalos, a büntetés nem maradt el. Lecsukták, de a börtönben kényelmet biztosítottak számára. Megszökött. Ekkor a királyhoz folyamodott menlevélért, akinek feltárta különös esetét. Megkapta. Erre Bécsbe ment. Minden jól indult, de később oly makacs és tiszteletlen volt, hogy menlevele dacára lecsukták Bécsben.

SOMMER a következő recept szerint dolgozott. Egy font kénesőt desztillált, tehát erős ecettel öntött le és coagulált sóval (NaCl) és grünspannal és még egyébbel (sic). Ezt vasedényben kavarta. A coagulátumot azután bőrön átsajtolta. Az anyag egy része átment, a másik nem. A bőrön maradt anyaghoz még adott grünspant, spikölt és valami titkos anyagot (talán arzénsót), összekeverte és tégelyben ½ órán át hevítette. Ehhez öntött rézszemeket és újabb ½ órai izzás után megtörtént a transzmutáció és ezüst keletkezett. A kísérletet szabadban kellett végezni, nehogy a gőzök megmérgezzenek valakit. E titkos anyagból kapott gróf KOLLONICH, de kapott a király megbizottja is. Innét a nagy érdeklődés és jutalmazás.

Az 1650-es években Erdélyben járt ISRAEL HIEBNER DE SCHNEEBERG szászországi születésü asztrológus és alkémista. Valószínüleg látogatóba jött, megnézni, hogyan megy sorsuk az ide vándorolt szászoknak, de talán még inkább kis üzlet

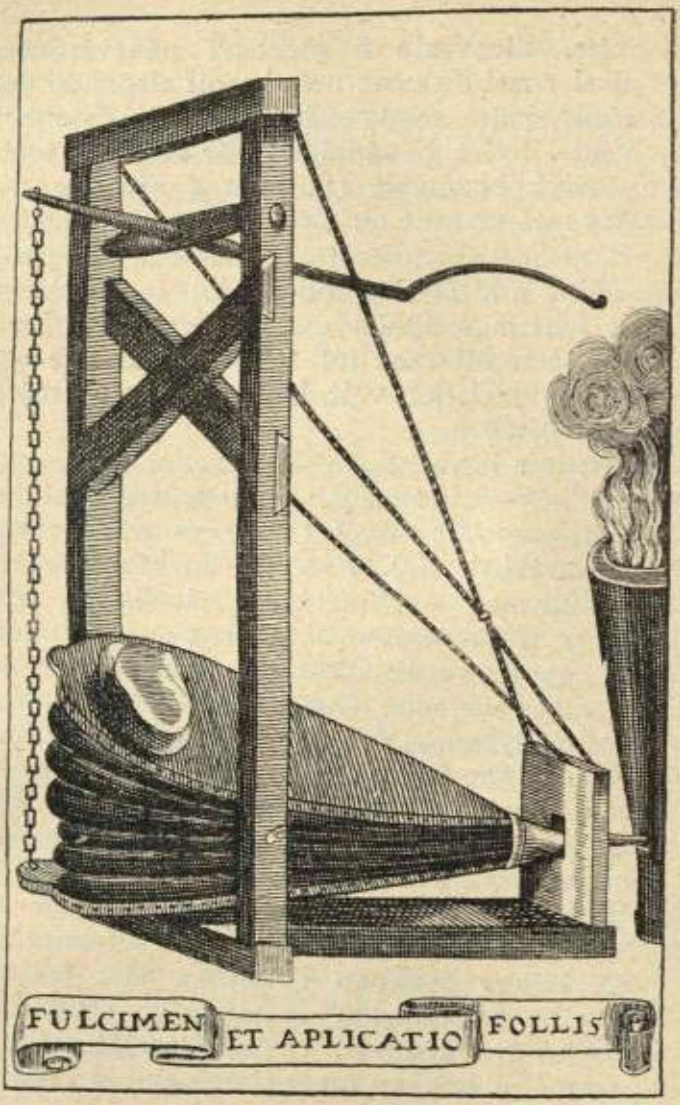

Ahogyan a levegőt a kemencébe fujtatták.
(Becher munkájából. A M. T. Akadémia könyvtárából.)

után érdeklődött. Alig hogy megérkezett, nagyképűen megjósolta a világ végét az 1666. esztendőre egy napfogyatkozás alapján, ami azután élénk vitára adott alkalmat. Honfitársai közül HUTTER GYÖRGY szebeni tanár és HERMANN DÁVID egerbegyi evangélikus lelkész igyekeztek állítását megcáfolni. Az első „Bedenken" cím alatt brosúrát is adott ki ellene. HIEBNER alkémista munkát is írt: *Mysterium Metallorum, Herbarum et Lapidum i. e. Volkommene Kuhr u. Heilung aller Leibes und Gemüts Krankheiten ohne Einnehmung der Arzney. Erfurt und Jena.* 1651. Mint látható, a gyógyászathoz is értett.

Erdélyben járt JOHANN LINDEMANN neves alkémista is, akit a holsteini fejedelem küldött ide és aki az arany alapanyagát, a „materia primá"-t az erdélyi kéntartalmú cinóberben kereste. Az ásványt a zernesti hegyekben vélte megtalálni. Kutatott a „mercurium virgineum", a „Jungfern Qecksilber" után, amely alatt a termés kénesőt értették, amely magától, tűz nélkül vált ki, amelyet az alkémisták jól fizettek, mert bővelkedett a „mercurius philosophorum"-ban.

Erről az alkémistáról írja MEDNYÁNSZKY JÓNÁS[1] 1651-ben II. RÁKÓCZI GYÖRGY-nek: „Egy német ember Bécsbe nagy derék mesterséghez fogott, nagy dolgot is hozhatna ki, ha végbe vihetné; egy dolog heával volna, kirül írtam volt Nagyságodnak, ha feljebb nem lehetne, ottan csak egy fontig az Nagyságod erdélyi bányáiban, ha olyan mate-

[1] BALLAGI A.: Kecskeméti ötvös naplója. 59. l.

ria megszerezhetnék néki", „... azt tartják, hogy az aranynak és az ezüstnek gyükere az és ebből nevekedik az arany és az aranyat kivévén, az csak leesik, s csak így marad"; „... némelyek nevezik cinobriumnak is, de nem cinobrium, mivel cinobrium más".

A külföldi alkémisták közé sorolandó még Dr. Scheidenberger, aki mint orvos előbb Nagy-Szombatban működött, de azután elhagyta Magyarországot és Villachban telepedett le. Becher szerint a „prima rotatio" boldog tulajdonosa volt.

Igen érdekes ember volt Kristof Gottfried Friedrich Freiherr von Engelhardt zu Schnellenstein,[1] aki előbb a porosz, később az osztrák hadseregben szolgált és itt tábornoki rangra emelkedett. A török háború alatt 1736—39-ig Orsova parancsnoka volt, később Kassa parancsnoka, ott is halt meg 1767-ben. Ő is alkémista volt, de azt mágia és kabala alapján művelte, irodalmilag és gyakorlatilag egyaránt. Valószínűleg rózsakeresztes volt.

1785-ben Bécsben megjelent egy bajor adeptus, aki magát báró Liebenstein-nek nevezte.[2] Érkezésének híre elterjedt. A hír Matolay Bernát udvari tanácsos fülébe is eljutott, aki egy bécsi rózsakeresztes páholy főmestere volt. A titkot meg akarta vásárolni, de az adeptus erről hallani sem akart. Liebenstein ezután Magyarországba ment,

[1] H. Kopp: D. Alkemie. II. köt., 227., 234., 236., 238. l. (Természettud. Társ. könyvt.)

[2] G. Brabbée: L. Székely, Baron Liebenstein u. d. phil. Goldsatz. Der Zirkel. 1874, 47. l.

hogy a magyar aranybányákat megismerje. Inasa visszamaradt. MATOLAY most ettől akarta megvenni a titkot, de ez csak 15.000 frtért volt hajlandó elárulni. Erre MATOLAY megbeszélést tartott SZÉKELY LÁSZLÓ testőr-alezredessel, aki a gárda pénztárosa volt; SZÉKELY hozzányult az idegen pénzhez, amiből csúnya botrány támadt.

Sokat csatangolt Magyarországon báró REHBACH osztrák alkémista. Ő volt az, aki meghitt barátját, gróf TÖRÖK LAJOS-t rútul megcsalta. Azonban nem ez az egyedüli bűne. Selmecbányán be akart lépni az alakuló rózsakeresztes páholyba. Azonban nem tartották erre méltónak, mert félszeg dolgokat művelt. Ekkor Bécsbe ment, ahol ideggyógyintézetben gyógyíttatta magát. Ott előkelő rózsakeresztesekkel ismerkedett meg, akiknek a nyomására felvették a páholyba.

Ezzel a Magyarországon tartózkodó külföldi alkémisták sorozata még nem teljes. Sokan bolyonghattak itt, de emléküket úgy kell kiásni a levelesládákból.

A természet az alkémistákat támogatja.

Magyarország természeti ritkaságait messze-földön ismerték. Hogy híre mindenhova eljutott, azt egyrészt az itt bolyongott idegeneknek, másrészt a külföldön járt magyaroknak köszönheti. Az előbbi csoport csodálkozva, az utóbbi pedig dicsekedve beszélt róla. A ritkaságok között, alkémista szempontból a cementvíz volt a legnevezetesebb. Íme egy folyadék, amely a vasat rézzé

változtatja. A természet rejtélyes transzmutációt végez. Az alkémista sem akar egyebet; amit a természet elvégez, azt Isten segítségével a földi halandó is megcsinálhatja. Ezért jártak csodájára; saját szemükkel akarták látni, hogy alkémista felfogásuk helyességében megerősödjenek, hitet nyerjenek.

A cementvizet tartalmazó bányáink Észak-Magyarországon vannak. Szomolnok, Libetbánya, Besztercebánya, Úrvölgy ezek a helyek. E bányákban összegyűlő víz rézszulfátot tartalmaz, amelynek keletkezése az ottani kalkopirit bomlásával függ össze. Ha a bányavízbe vasdarabokat dobtak, a vas feloldódott, a réz kivált. Ilyen víznek külföldön sem akadt párja. Ez vonzotta az alkémistákat Magyarországra.

A cementvízről KLEIN MIHÁLY[1] pozsonyi prédikátor 1778-ban a következőleg ír:

„A magyar királyság ritkaságai között előkelő helyet foglal el a cementvíz, amely részint Úrvölgyön és Besztercebányán, részint Szomolnokon, e kis szepességi bányavárosban fakad. A cementvízből a rezet úgy választják ki, hogy miután a bányából a vizet felhozták, vagy a tárnából kivezették, faválykba öntik, amelyeken a víz átfolyhat. A válykba vashulladékot dobnak, még pedig Úrvölgyön olyanokat, amelyek egyébként hasznavehetetlenek, Szomolnokon pedig frisset. Szomolnokon t. i. 3—4 naponként a cementiszap a válykban

[1] M. KLEIN: Samml. Naturseltenheiten d. k. Ung. Pressburg, 1778, 32. l. (A szerző gyűjt.)

ból seprővel kiüríttetik. Az iszap elkülönítendő azért, mert ha a vas egészen bevonódnék rézzel, további oldása megszűnnék. 1 centner tiszta cementréz előállításához 2 centner és 8—9 font vas szükséges. Az úrvölgyi cementvízbe állított akár

Transzmutációs edények. (A Nemzeti Múzeum régiségtárából.)

friss, akár régi vasról a réz nem pattan le. Ezért baráti ajándékul vastárgyakat készítenek, minő a kereszt, a patkó, a kanál stb., amelyek épek maradnak, s alakjukat nem változtatják. Az összegyüjtött rézből dohányszelencét, csészéket és más kis tárgyakat készítenek, még pedig megaranyozva, gazdagon ezüstözve és bányászmotivu-

mokkal díszítve. A feliratok egyike-másika a következő:

„Ganz schwarz meine Mutter mich gebahr
Durch Baden ich schön röthlich war,
Drauf zog mir an die Sonn ihr Kleid,
Izt mein ersieh ein jeder Freud."

Egy másik:

„Eisen war ich, Kupfer bin ich,
Silber halt ich, Gold bedeckt mich."

Vagy:

„Was ich allhie thu weisen
Ein Rarität fürwahr,
Bin Kupfer, und war Eisen,
Dreiszig Tage im Wasser war.
In Herrngrund ist zu finden (Urvölgy)
Diess Wasser hell und klar.
Kein Mensch kann es ergründen,
Die Sach ist demnoch wahr."

GÉRESI[1] külföldön, Kissingenben látott három ilyen edényt, de a verseknek értelmét nem tudta megállapítani. Ezek a következők:

„Eisen wahr ich zu lübetten (Libetbánya)
Wurd von einem pferd getretten (patkóból)
Jetzt bin ich Kupfer rein,
und mit goldt bekleidet fein."

Egy másikon:

„Sich an o Mensch ein Wunder ding
Vor eissen wahr ich, Kupfer bin;
Ihm Herrengrundt dis Wasser ist (Urvölgy)
es eissen zu ein Kupfer frist."

[1] Századok, 1874, 220. l.

A harmadikon:

„Hart eisen ich vor war,
ein Wasser hell und klar
Macht mich in wenig stundt
Zu Kupfer in herrengrundt (Urvölgy).

SZERÉMI[1] szintén közöl ilyen verseket, de céljukat ő sem ismerte. Ő egy hordóalakú edényen ezt a feliratot látta:

Mit Gold bin ich gezieret
Zu Kupfer zementieret;
Ein Wasser hell und klar
Da ich vor eisen war.

Gestald bin ich ein Fass
Ich diene vor ein glass
Da ich jetzt Kupfer bin
So eisen gewest vorhin.

Egy másikon ezt találta:

Mein Mutter war das Eisen hart
Gebahr ein Kind von Kupfer Art.

A harmadikon ezt találta:

„Trägt Silber iert ein Männlein klein
Und ist mit Gold bekleidet fein".

Ezek a leírások több érdekes megjegyzésre adnak alkalmat. Mindenekelőtt helytelen az a megfigyelés, hogy 1 centner réz leválasztásához 2 centner 8—9 font vas szükséges, mert a kiválás csak az atomsúlyoknak megfelelően történhetett. A ver-

[1] Századok. 1874. 359. l. Szerémi, HERCEG ODESCALCHI ARTHUR írói álneve.

sek alkémista jellegűek. Vas voltam, réz lettem. Tehát az egyszerű bányásznép sem tudott megszabadulni attól a gondolattól, hogy a fémek átalakíthatók. Valóban ez a hit volt mindenütt elterjedve. A versek hasonló csengésűek és mutatják, hogy egy embertől származnak.

Külföldi, ha a felvidéki bányákat meglátogatta, e tárgyakból magával vitt néhányat emlékül. Ezért találni több helyen idegenben innét származó feliratos tárgyat, amelyet hajdan kegyeletes áhitattal bámult meg mindenki.

A szomolnoki cementvízről már BASILIUS VALENTINUS megemlékezik.[1]

Fel van az is jegyezve, hogy I. FERDINÁND király (1526—1564) SCHULZ ANDRÁS-nak 100 frt-ot adott át 1594-ben, hogy vasból rezet készítsen. Ő értette ennek módját. Az összegért 20—30 centner rezet tartozott előállítani.

1664-ben egy előkelő személy érdeklődött a cementvíz után: ERNŐ szászországi főherceg.[2] Levélben fordult THÖKÖLY ISTVÁN-hoz és szives felvilágosítást kért. THÖKÖLY 1665. jan. 30-án válaszolt. Megírta, hogy mindazon hír, amely e vízről elterjedt, valóban igaz. A transzmutáció Szomolnokon, a gróf Csáky-birtokon figyelhető meg. Ott mindenki sajátkezűleg transzmutálhat, erről írást is kaphat. Az írás így hangzik:

„Meg van írva, a vas anyaga
Átváltozik rézzé Szomolnokon".

[1] BASILIUS VALENTINUS: Testament. ulti. I. köt., 22. l.

[2] J. TOLLIUS: Epist. itiner. 214. l., 191. l. (A M. T. Akad. könyvt.)

THÖKÖLY azt is megírta, hogy „akármilyen vas, legyen az, új vagy régi, kikészített vagy nyers vas" e vízből iszapalakban választja ki a rezet, amely tűzben összeolvasztva finom rezet szolgáltat. A vas 24 óra alatt eltűnik, de durva vas csak hónapok alatt. Az átalakulásnál súlycsökkenés áll elő, „mert 100 s. r. vas csak 90 s. r., néha csak 84—87 s. r. rezet ad". Ez a levél a szász-gothai ritkaságok múzeumában található, a mintával együtt, amelyet THÖKÖLY küldött a főhercegnek ajándékba.

1664-ben G. WOLFGANG WEDEL[1] (1645—1721) jénai tanár érdeklődött a cementvíz után. WEDEL jó barátságban volt GEYER DÁVID-dal, akit korábbi nevén WALDMANN ÉZSAIÁS-nak hívtak. Bajor származású volt, de 28 évig lakott Magyarországon. 1657-ben kénytelen volt vallási üldözések miatt elhagyni az országot és Regensburgban telepedett le. WEDEL sokáig nem hitt a transzmutálásban, de jelen volt egy nyilvános „tingálás"-on, amely oly meggyőzőleg hatott rá, hogy „hívő" lett, sőt több könyvet írt róla. Fejedelmével, ki maga szintén foglalkozott alkémiával, így került szorosabb összeköttetésbe. E közös megbeszélés eredménye az a levél, amelyet GEYER-hez küldött. GEYER nem tért ki a válasz elől, megírta, hogy mindaz, amit a magyar cementvízről beszélnek, igaz.

J. J. BECHER[2] figyelmét sem kerülte el. Ő „fémtermelő folyadéknak" nevezte, amelyet úgy tekin-

[1] G. W. WEDEL: Eph. N. C. Dec. T. Ann. VI. et VII. 1675., 1676. drs. 120.

[2] J. J. BECHER: Metallurgia. Frankfurt, 1660.

tett, mint az „állat vérét". Ez a folyadék a „föld vére".

Foglalkozott a kérdéssel STESSEL, a kémia tanára, 1690-es években Helmstedtben, aki kijelentette, hogy a cementvizet úgy tekinti, mint a fémtranszmutáció legfőbb bizonyítékát.

Megemlíti a csodavizet WERNHER GYÖRGY[1] 1555-ben kis munkájában: „*De admirandis Hungariae aquis*". WERNHER pozsonyi orvos volt.

Írt róla OLAUS WORMICUS,[2] aki azt mondja, a réz átalakítását a „spiritus vitrioli" idézi elő.

JOSEF LEOPOLD FOURNIER[3] is megemlékezik az úrvölgyi, selmecbányai és beszterbányai vitriolos vízről, amely darabos rezet választ le.

A sorozatot még számos más adattal lehetne kiegészíteni, mert sokan jegyeztek fel róla egyetmást. Így CRUSIUS,[4] MAYER,[5] JOHANN MATHESIUS,[6] BACCIUS,[7] továbbá ATHANAS KIRCHER[8] (1602—1680), a tudós jezsuita páter, KASPER NEUMANN berlini tanár és az összes porosz gyógyszertárak felügyelője, KRISTÓF ZIMMERMANN, HENRIK KESSEL és mások. Ez a társaság nem alkémista társaság, hanem

[1] G. WERNHER: De adm. Hung. aquis. 8. l. (Akad. könyvt.)

[2] O. WORMICUS: Musei cap. 10., 25. l.

[3] J. L. FOURNIER: Diss. chem. med. de Metallis. Bécs. 1777. 60. l. (A szerző gyűjt.)

[4] CRUSIUS: Phys. Herm. 110. l.

[5] MAYER: De VII Mont Planet. 122. l.

[6] J. MATHESIUS: Bergpostilla oder Sarepta. VIII. 360. l.

[7] BACCIUS: De Thermis. V. 12., 311. l.

[8] A. KIRCHER: Mund. subter. 1678. Tim. II. Lib. X. sect: III. 181. l.

utazók, tanárok, akik a természettudományokért lelkesedtek. Egyben azonban megegyeztek. Mindegyik a természetes transzmutáció bizonyítékát látta benne.

BÉL MÁTYÁS[1] beszéli el, hogy miként jöttek rá a besztercebányaiak cementvizük tulajdonságára. 1605-ben BOCSKAY ISTVÁN csapatai szállták meg a várost, felgyujtották és kirabolták. A lakosság azonban, hogy a bánya műveléséhez szükséges kalapácsokat, szerszámokat és gépalkatrészeket megmentse, a bányában dugta el. A csapatok elvonulása után elő akarták venni azokat, azonban helyettük csak rézhulladékot találtak. Így jöttek rá a bányavíz „kupfermachende Kraft"-jára. Az ő idejében már fejlett volt a rézgyártás cementvízből. Akkor Besztercebányán 24 kamarában dolgoztak. A vízbe nyers vasdarabokat dobtak, 3—4 hónapig hagyták benn, mire a réz kiválott.

BÉL MÁTYÁS megvizsgálta a cementvizet. E vizsgálati módszer annyira jellemző, hogy nem lehet közlés nélkül hagyni: „A víz befőzve zöldessárgás port szolgáltat. 1 font víz 3½ scrupulus szilárd maradékot ad.[2] A szilárd maradék vízben részben oldódik és megszűrve, befőzve 2 scrupulus kristályos vitriolt szolgáltat, a visszamaradó sárga por (vashidroxid) 2 granum". Ez az elemzés első része. A második, hogy a vízhez oleum tartari-t öntött (nedvességtől szétfolyt K_2CO_3). Ak-

[1] BÉL M.: Hamburgisches Magazin. 1749. IV. köt., 60. l. (Egyet. könyvt.)

[2] Lásd: 31. l.

kor zavaros tengerzöld színű csapadék válott le. Ennek mennyisége 2·5 scrupulus." A harmadik része a vizsgálatnak ez: Egy font cementvízbe 1 darab vasat tett. A palackot, miután jól lezárta, félreállította. Csakhamar azt látta, hogy a vas rézzel vonódik be, sőt itt-ott gázbuborék száll fel. Egy nap alatt a vas körül réz gyűlt össze.

Ezek a kísérletek. Ebből a következő eredményt szűrte le: A cementvíz rézvitriolt tartalmaz, amely a kalkopirit bomlásából származik: „A ki a kémia alapelveit" ismeri, — mondja — az tudja, hogy egyik fém a másikat oldatából kiválasztja. Ha salétromsavban rezet oldunk, a réz vassal abból is kiválasztható. A salétromsavas ezüstből a kéneső választ le ezüstöt. A cementvízben a vas tehát nem alakul át, mint ahogy az alkémisták mondták.

Ezeket a kísérleteket 1728 augusztus havában végezte, s a kísérletezésnél JOHANN SLOANE báró kamaragróf volt nagy segítségére.

Mindebből látható, hogy BÉL MÁTYÁS ügyesen tudott vizsgálatokat végezni, s azokból, bár primitivek voltak, helyes következtetésre jutott el.

Végül említsük meg KÖLESÉRI SÁMUEL-t,[1] aki cikket írt róla ezzel a címmel: *„De transmutatione ferri in cuprum"*.

Az aranycsinálókat hitükben nagy mértékben megerősítette a magyarországi „nőtt arany". Az ország híres volt aranyleleteiről. A talajból gyak-

[1] S. KÖLESÉRI: Obser. Ephem. Acad. Imp. Nat. Cur. Cent. X. obs. 91.

ran került elő aranydrót, amelynek jelentőségét nem tudták megállapítani. Azt mondták, a talajból nőtt. Ezt annál inkább mondhatták, mert nem egyszer szőlőtőkén, gabonaszáron találták. Pedig, mint utólag megállapítható, ezek afféle régi, még az őslakóktól, az itt tanyázó rómaiaktól, avaroktól és másoktól származó karkötődrótok, hajtűk lehettek.

A „nőtt arany"-ban csodálatosan mindenki hitt. Ennek legszebb bizonyítékát F. E. BRUCKMANN[1] adta, aki felsorolta a magyar földön előforduló aranyfajtákat. A sorozatban ott áll az „aurum vegetabile".

Érdekes történetet beszél el KLEIN MIHÁLY[2] pozsonyi lelkész: „A legfrissebb hír a földből nőtt aranyról 1760-ból származik. Szebenben, szabad királyi város a sárosi ispánságban, történt, hogy CORREY nevű pásztor Ostra-Horka nevű hegy valamelyik esőgödrében sárga drótot talált, amelyet eladott JESZENSZKY IMRE ottani polgárnak három hatosért. Ő átadta a drótot VOZÁR VENCEL aranyművesnek megvizsgálás végett. A próba igazolta, hogy valódi arany. Meg is vette négy dukátért és művészileg átdolgozza".

Nőtt aranyról tesz említést 1727-ben E. BRUCKMANN.[3] Az eset Andrásfalván, Liptó vármegyében történt. A drót aratáskor került elő. A sze-

[1] E. BRUCKMANN: Unterirdische Schatz-Kammer. 1738. 245. l. (A szerző gyűjt.)

[2] M. KLEIN: Samml. Naturseltenheiten d. kön. Ungarn. 1778. 7. l. (A szerző gyűjt.)

[3] E. BRUCKMANN: U. o. 1738. II. r. 1006. l.

rencsés lelő PONGRÁCZ ANDRÁS földbirtokosnak ajándékozta. A drótot 68 forintra becsülték. A régi szerzők még számos „nőtt arany"-ról tesznek említést.

De nemcsak a talajból, hanem a növényekből is nőhet aranyszál vagy aranyszem. Különösen a tokaji szőlőkön, továbbá rozson, búzán.

Az aranytermő szőlők meséje nagyon régi eredetű. Úgy látszik MÁTYÁS király humanistái emlékeznek meg róla első ízben, nevezetesen: GALEOTUS MARTIUS és PETRUS RANZANUS. GALEOTUS[1] így ír:„... csak egy hallatlan és csodálatos dologról teszek említést, amely állítólag sehol másutt nem található. Itt ugyanis az arany cserje módjára terem és a kerti spárgához hasonlít; néha pedig, mint a szőlőkacs, a tőke köré csavarodik és rendesen két könyöknyire is megnő, amit gyakran láttam saját szememmel. Hanem ez a spárgaformájú, vagy a szőlőtőkén termő kacs-alakú arany nem teljesen tiszta, hanem olyan, mint a rhénesi (rajnai) arany. Azt beszélik, hogy az ilyen természetes aranyból készült gyűrű meggyógyítja a szemölcsöt, az ilyen gyűrű pedig nagyon könnyen készül, mert ugyan micsoda fáradságba kerül az embernek, ha az aranyszálat az ujjára csavarja? Különben nekem is van egy ilyen aranycserjéből készült gyűrűm".

RANZANUS[2] ezt írja: „... és csodálatos az aranytermő szőlőkben sokszor ujjnyi, majd fél láb

[1] CSÁSZÁR E.: Galeotto Marzio könyve. 59. l.
[2] P. RANZANUS: Epitome Rerum Ungar. Wiennae, 1558.

hosszú aranyfonalakat találnak, amilyeneket magunk is többet láttunk".

Tehát mind a ketten elég részletesen leírják, miként nézett ki a „nőtt arany".

De mások is megemlékeznek róla. Így JOH. BAPT. PORTA,[1] a mágiával foglalkozó író, BONANUS PROCOPIUS,[2] LIPPAY primás bizalmas embere, ALEXANDER AB ALEXANDRO, FORTUNIUS LICETUS, J. J. BECHER. Ezek közül BECHER[3] megjegyzése a legérdekesebb. Ő elbeszéli, hogy Magyarországon járva, olyan szőlőtőkét látott, amelyen aranyfonalak voltak. De látott olyat is, hogy a szőlőszemeken ültek az aranyszemecskék.

Foglalkozott a kérdéssel P. J. SACHS,[4] aki FRANKENSTEIN MÁRTON eperjesi orvos barátjától kért felvilágosítást e tekintetben, aki meg is írta, hogy Tokaj körül ez nem ritka, ő is sokszor látott.

PATERSON HAIN JÁNOS[5] eperjesi orvos cikket is ír róla egy külföldi lapban.

CSIBA JÁNOS jezsuita páter és egyetemi tanár szintén megemlíti.

HUBER KRISTÓF pozsonyi orvos 1733-ban a bázeli egyetemen nyeri el diplomáját a következő című értekezéssel: *„De auro vegetabili Hungariae"*.

[1] J. PORTA: Magia naturalis. Nürnberg, 1713.

[2] BONANUS PROCOPIUS: Lib. de Admir. Hunga. Regis.

[3] J. J. BECHER: Metallurgia. Frankfurt, 1660. Part. I. cap. 1. p. 2. és Chem. Lab. Frankfurt, 1680, 324. l.

[4] P. J. SACHS: Ampelograf. 41. l.

[5] PATERSON: Eph. Nat. Cur. Dec. I. an II. obs. 113.

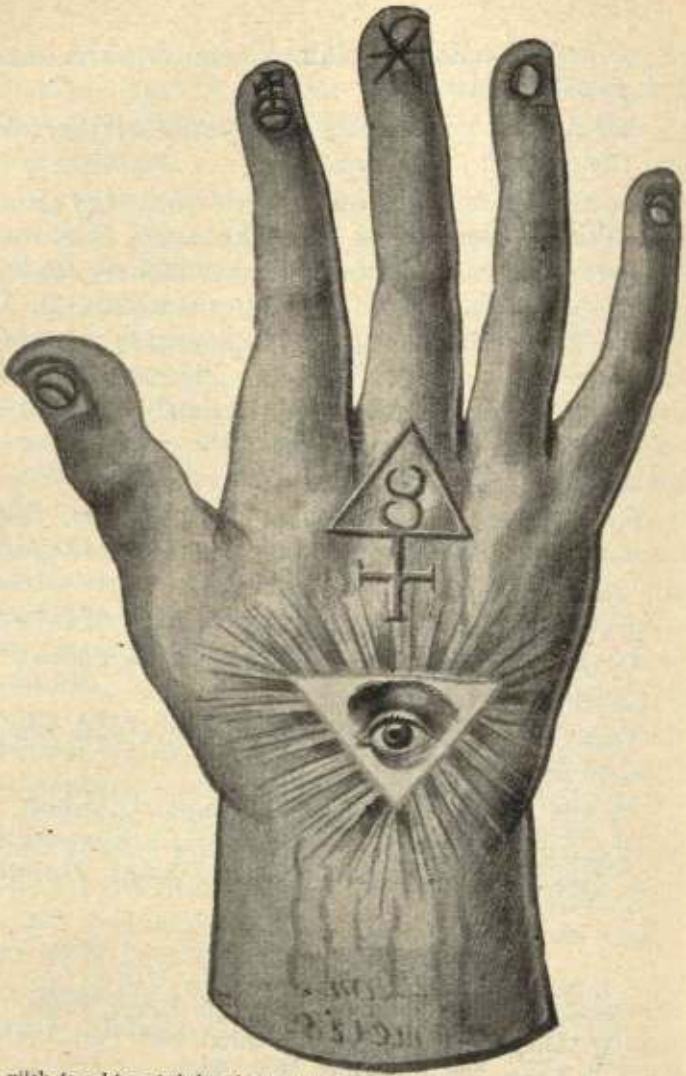

Az ujjak és a kéz szimbolumok. A hüvelykujj salétromot, a mutatóujj vitriolt, a középsőujj ammoniumsót, a gyűrűsujj timsót, a kisujj sót jelent. A kézfőn van a mercurius és a sulfur, mindkettő principium. (A Nemzeti Múzeum kézirattárából.)

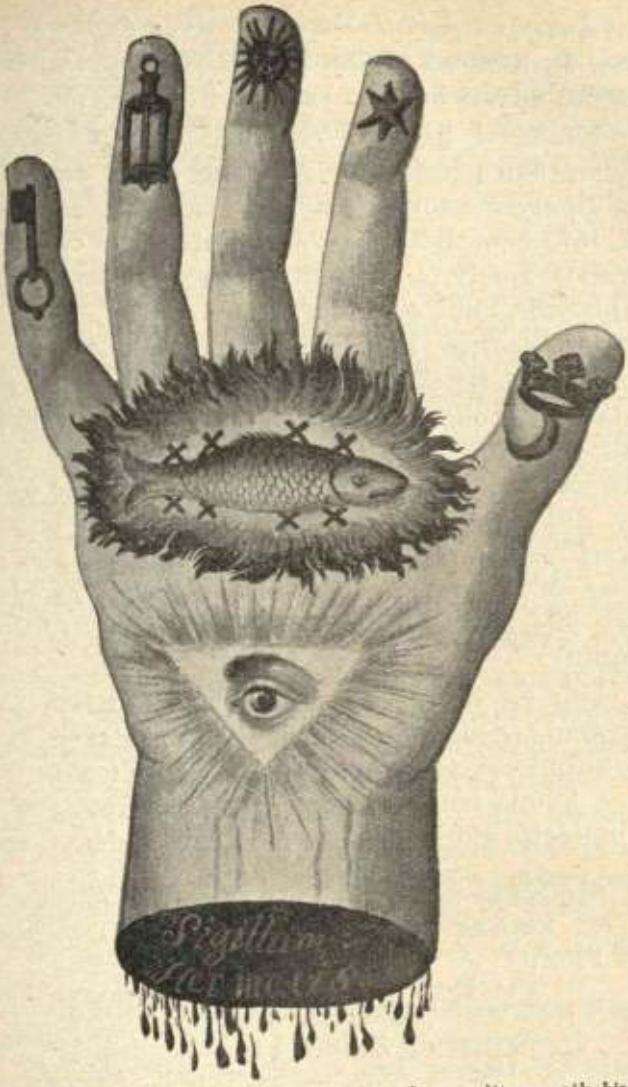

Az előbbi folytatása. A megkoronázott hold jelenti, hogy a salétrom a sók királya; a csillag, hogy vitriol nélkül a nagy mű el nem készülhet; az ammoniumsó illanó mint a napsugár; a lámpa jelenti, hogy a mű csak úgy tökéletes, ha timsó is van benne; az egésznek pedig kulcsa a só. A mercurius mozog mint a hal, a sulfur pedig a tűz képviselője. A titkot Hermes pecsétje őrzi, arra mutat a kézből lecsepegő vér.
(A Nemzeti Múzeum kézirattárából.)

RAYMANN ÁDÁM[1] eperjesi orvos és HELD MÁTYÁS, II. RÁKÓCZI GYÖRGY erdélyi fejedelem (1648—1658) udvari orvosa, szintén írnak róla.

KÖLESÉRI SÁMUEL[2] elbeszéli, hogy a császári kincstárban Bécsben őriznek egy darab aranydrótot, amelyet a tokaji szőlőben egy venyigén találtak 1673-ban. BÉL MÁTYÁS[3] szintén leír egy drótdarabot, amelyről azt állítja, hogy két fokkal finomabb volt, mint a rendes arany.

De egyszer csak a mese kezdi hitelét veszteni. Kísérletet végeznek vele, s látják, hogy nem bírja ki a próbát. Már BORN IGNÁC, ez a kiváló kohász említi, hogy az nem arany, hanem egy rovar aranysárga színű petéje. A párizsi akadémia e kérdést dülőre akarván vinni, 1778-ban egy centner tokaji szőlőtörköly hamuját vizsgálja meg és abban 300 gran aranyat talál. Érdekes azonban, hogy megismételve az elemzést, nem találnak semmit.

Leír egy történetecskét WESZPRÉMI ISTVÁN[4] is 1773-ban, egyik bécsi hetilapban. Elbeszéli, hogy a londoni egyetemen tanult, mikor MIHAEL MORRIS, a kémia tanára kitért az aranytermő szőlőre és hallgatói előtt vizsgált meg egy példányt, ame-

[1] HORVÁTH: Természettudományi Közlöny. 1895, 505. l.

[2] S. KÖLESÉRI: Aur. Rom. Dacica. Cibinii. 1717. (Nemz. Múz. könyvt.)

[3] M. BÉL: Hung. antiquae et novae prodromus Norimbergae. 1723, 153. l. (Nemz. Múz. könyvt.)

[4] ST. WESZPRÉMI: Zweifel wider die Existenz d. veg. Goldes in Ungern. Allergnädigste privili. Anzeigen aus sämmtl. kais. kön. Erbländern. III. köt., 78. l.

lyet valamelyik Magyarországon járt lord drága pénzért vásárolt, egy hagyatéki árverésen. A vizsgálat arra irányult, vajjon képez-e amalgámot, állja-e a tüzet, milyen a fajsúlya, s ekkor látták, hogy a próbákat nem állja ki. WESZPRÉMI védelmére kel a magyar ritkaságnak, de a tanár kísérletei döntőek voltak.

De nemcsak szőlőn, hanem búzán, rozson is találtak aranyat. MARSIGLIO LORENZO,[1] MÁTYÁS király asztrológusa említi, hogy Zólyomban a Borova-Hora hegység lankáin rozsra csavarodva találtak aranydrótot, ami annyira lekötötte figyelmét, hogy értekezést írt róla. Ugyancsak megemlékezik TOLLIUS[2] egyik levelében, hogy Zólyomban búza között fordult elő aranydrót.

A tokaji szőlő aranytartalmáról KEREKES FERENC,[3] a debreceni ref. főiskola kémia tanára ezt mondja: „Emlékezem, több esztendővel azelőtt, amikor még a kémia kevéssé érdekelt, hogy a mi szőlővesszőnkben kémiai vizsgálattal aranyat mutattak ki. Ennek valódiságáról nem kezeskedem, de nem lehetetlen, hiszen újabb időben más fémeket is találtak a növényekben, amelyek azelőtt ismeretlenek voltak a növényekben. Én hiszem, hogy erről később bővebben is tudok írni, most csak azt jegyzem meg, hogy ha a tokaji szőlővessző

[1] M. KLEIN: Samml. Naturseltenheiten. 1778. 5. lap. (A szerző gyüjt.)

[2] J. TOLLIUS: Epistolae itinerariae. Amsterdam. 214. l. (Akad. könyvt.)

[3] F. KEREKES: Betrachtung u. d. Chemischen Elemente. Pesth, 1819. 162. l. (A szerző gyüjt.)

valóban aranyat tartalmaz, akkor az valószínűleg nem a tokaji porfirból került a szárba. Arra sincs semmi okunk, hogy a vegetatio produktumának tekintsük, bár már patriotismusból is szerettem volna e véleményhez hozzájárulni, amellyel az én áldott szülőföldem valóban Hesperidák kertje lett volna, mégis azt kell mondanom, hogy nekem az arany keletkezése a szőlővessző kémiai bomlásával sokkal valószínűbbnek látszik, mint annak növényi eredete".

E szavakból tehát kiderül, hogy nemcsak szőlőn termő, növényen termő aranyról beszéltek nálunk, hanem szőlőben lévő, csak elemzés által észrevehető aranyról is. E felfogás tartotta magát még 100 évvel azelőtt. A tokaji bor pompás íze, aranysárga színe és különleges jellege e hitben csak megerősítette a kutatókat.

A szélhámosok.

Az alkémisták nem voltak közlékeny emberek. Titkukat féltékenyen őrizték. Tingálást csak akkor mutattak, ha megfizették. Elvégre ebből éltek. A királyok, a főurak udvarában egymásnak adták a kilincset. Víg élet folyt itt. Mindent megkaptak, amit kívántak. Pénzt, címet, rangot. A jó mód azonban csak addig tartott, amíg elhitették vendéglátó gazdájukkal, hogy aranyat tudnak készíteni. Ha csalásukat leleplezték, vagy az aranycsinálással késlelkedtek, börtönbe kerültek. Ott kegyetlen kínzás várt reájuk, nem egyszer nagy szertartás mellett látványos akasztás.

A krónika több magyar szélhámost jegyzett fel. Ezek közül a híresebbek: ERDÉLYI DÁNIEL[1] és PÁPAFFY MIKLÓS.

1717-ben Frankfurtban kis füzet hagyta el a sajtót a következő címmel: „*Usufur womit ein vornehmer italienischer Fürst von einem vermeinten Chymico listiger Weise betrogen worden*".[2]

Ez a szélhámos — mint a kis füzet írja — DANIEL DE TRANSSYLVANIA volt, vagy amint a németek írták, DANIEL VON SIEBENBÜRGEN, akiben mi a magyar ERDÉLYI DÁNIEL-re ismerünk. Emlékét e kis könyvecske tartotta fenn, amely eljutott VOLTAIRE kezébe is, aki nagyszerűen mulatott a magyar szélhámoson. De nézzük, mit művelt. Toszkána nagyhercegségen a Medici-család uralkodott, amikor megjelent Florencben. Orvosnak adta ki magát. Az ügyes reklámra sok beteg kereste fel, s minden betegének egy csodaszert ajánlott, az „usifur"-t (usufur). Ám praktikus ember is volt, a csodaszer összeállítását nem közölte a florenci gyógyszerésszel, hanem maga szállította. Az „usifur" minden betegség ellen jó volt, a lábfájást éppen úgy gyógyította, mint a fejfájást, amellett még aranytingálásra is alkalmasnak bizonyult.

Az „usifur" szó először GEBER-nél fordul elő. Ki volt „GEBER", olyan kérdés, amelyre ma sem tudunk felelni. Régente azt hitték, hogy arab alkémista és azonos „DSCHÁBIR IBN HAJJÁN"-nal. De

[1] H. KOPP: Die Alkemie. Heidlberg. I. köt., 163. l. (Természettud. Társ. könyvt.)

[2] J. FERGUSON: Bibl. Chem. Glasgow. 1906. (Nemz. Múz. könyvt.)

amikor DSCHÂBIR IBN HAJJÂN[1] arab kéziratait vizsgálták, rájöttek, hogy annak stílusa, szókincse más, mint GEBER-é. Ma „Pseudo-Geber"-nek tartják, „ál-Dschâbir"-nak. Az „usifur" szó nála cinóbert jelentett.[2]

ERDÉLYI élelmes ember volt. A betegekkel mindig friss „usifur"-t hozatott. A fel nem használt gyógyszert elvette tőlük, s a gyógyszerésznek újra eladta, ami jövedelmező üzletnek bizonyult.

Egyszer csak hírek keringenek a városban. Aranycsináló. A XVI. és XVII. században Florenc volt az alkémisták gyűlőhelye. A sok szélhámos a hiszékeny nagyherceg vagyonából akart egy-egy darabot letörni, bár ők azt állították, hogy a Mediciek vagyonukat az aranycsinálás révén szerezték, mert csak így lehetséges, hogy I. COSIMO 37 évi uralkodása alatt 40 millió aranyat tudott építésre felhasználni és 10 milliót jótékonyságra fordítani.[3]

A hír terjedt és eljutott I. COSIMO (1537—1574) fülébe.[4] A nagyherceg magához hivatta, s érdeklődött az aranycsinálás felől. ERDÉLYI megerősítette a hírt, sőt felajánlotta a receptet a fejedelemnek is illő jutalom fejében. Az alkudozások

[1] BERTHELOT: La chimie au moyen âge. Paris, 1893. III. köt., 2., 9. l. (Természettud. Társ. könyvt.)

[2] E. DARMSTAEDTER: D. Alchim. d. Geber. 1922, 36. l. (A szerző gyűjt.)

[3] Beytrag z. Gesch. d. höche. Chem. oder Goldmach. Kunde. 1785, 185. l. (Természettud. Társ. könyvt.)

[4] H. KOPP: Geschich. d. Chem. II. köt., 252. l. (Természettud. Társ. könyvt.)

megindultak. Nem kisebb összeget kért, mint 20.000 aranydukátot. A nagyherceg végül megadta, s csak azt kötötte ki, hogy az „usifur"-t tetszés szerinti mennyiségben szállítja a gyógyszerész és méltányos áron.

E pillanattól kezdve az „usifur" összetétele megváltozott. Most már aranyat is tartalmazott. Az aranycsinálás módját be kellett mutani a nagyhercegnek. Azonban a nagyherceg óvatos volt. A kísérlethez szükséges anyagokat maga vásárolta meg, még az „usifur"-t is. A kísérlet fényesen sikerült, a nagyherceg meg volt elégedve és kifizette az aranyakat.

Csak ezt várta. Hirtelen utaznia kellett Franciaországba. Elment azzal az üzenettel, hogy nemsokára visszajön.

A nagyherceg ezalatt tovább dolgozott és csinálta az aranyat. Egy darabig rendben ment a dolog, de később az eredmény nem volt kielégítő, sőt a hatás teljesen kimaradt. Az utolsó „usifur"-ral már nem sikerült aranyat tingálni, mert az már aranyoldatot nem tartalmazott. A nagyherceg várta vissza. Hiába. Nyomtalanul eltűnt Franciaországban. A nagyherceg csak most eszmélt rá, hogy megcsalták.

A másik szélhámos Pápaffy Mihály.[1] Hogy ki volt, mi volt, nem tudjuk, de 1860-ban mint magyar emigráns bukkant fel Londonban. Sokan voltak ott akkor magyar menekültek, akiket az ango-

[1] Willstein's: Vierteljahresschrift für praktische Pharmacie. XI. B. 1862. — H. Kopp: Die Alkemie. Heidlberg. 1886. II. köt., 198. l. (Természettud. Társ. könyvt.)

lok szívesen fogadtak. Érthető, hogy ő is jó barátokra talált. Az összeköttetést csakhamar megtalálta a tőkésekkel. Ekkor azzal állt elő, hogy aranyat és ezüstöt tud csinálni, sőt hajlandó a kísérletét bemutatni. Társaság gyűlt egybe előkelő urakból, papokból, kereskedőkből és előttük alakított át bizmutot ezüstté, nem kevesebbet, mint

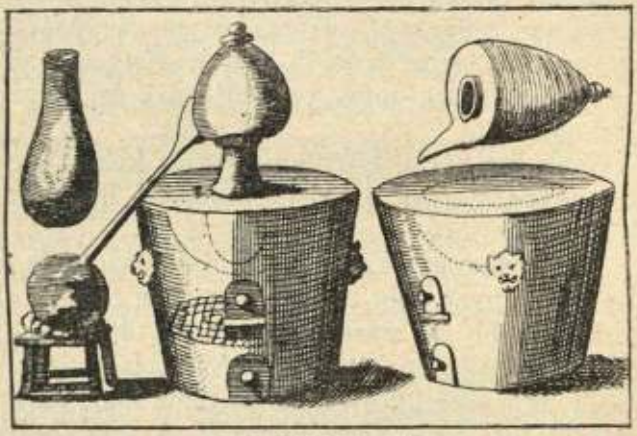

Desztilláló-készülék.
(BLANCARD munkájából. A szerző gyűjteményéből.)

10 fontot. A kísérlet az egész társaságot megdöbbentette. Néhányan közülök összeálltak és részvénytársaságot alapítottak. A részvénytársaságot PÁPAFFY, BARNETT ET CO. név alatt jegyeztették be. A társaság igazgatója természetesen ő lett. Kezdetben elég szerénynek mutatkozott. Találmányáért egyszer és mindenkorra kapott 600 fontot és havi fizetését 12 fontban állapították meg, de ha-

szonrészesedést helyeztek kilátásba. A társaság bankjánál ekkor felvett 10.000 fontot berendezésre és ezzel az összeggel nyom nélkül eltűnt. A társaság csak akkor ocsudott fel, amikor rájött, hogy az igazgató úrral a részvénytőke is füstbe ment.

Hogy mi lett a további sorsa, nem tudjuk, de valószínű, hogy azonos azzal a szélhámossal, aki 1877-ben PARÁF néven hasonló csalást követett el Dél-Amerikában, Chilében. Itt börtönbe került, de hívei hosszas pörösködés után kiszabadították. A szélhámos azonban nem nyugodott, 1882-ben már Peruban volt, ahol egy rézbányatársulatot csapott be. Azt állította, hogy a rézércekből bizonyos eljárással ezüstöt tud készíteni. Készített is, de a módszerhez használt folyadékról kiderült, hogy ezüsttartalmú. Rajtavesztett. Azután eltűnt, nem lehetett hallani róla semmit.

Jóizű humorral dolgozott ROBERTH[1] selmeci aranyműves. RÁKÓCZI egyik alezredese aranyozás végett tollat küldött neki. Az aranyműves élt a gyanuperrel, hogy pénzt ezért aligha fog kapni. A tollat „sáfránnyal" aranyozta be. Nem a növényi festékkel, hanem a sárga auripigmenttel. Az alezredes észrevette a csalást, éktelen haragra gyúlt. Levelet írt BÁRÓ HELLENBACH JÁNOS-nak s elégtételt követelt. Büntetés két aranytoll készítése, mert „ha az aranymíves ezt meg nem teszi, akkor megkötözteti és elhozatja (t. i. magához Szé-

[1] RICHTER E.: Selmecbánya történetéből. Selmecbánya, 1903. 54. l.

csénybe) és megtanítja, hogy kell az embereket csalni". BÁRÓ HELLENBACH, 1705-ben, nem tehetett egyebet, ráírt a város bírájára, hogy csináljon rendet: „Hogy milyen lármával rohant hozzá a fejedelem ezredese, hogy az ő tollát ROBERTH sáfrányval aranyozta be, azt nem lehet leírni. Szégyen is, ha az aranymívesek még a fejedelemmel is tréfát űznek és hamis munkát végeznek".

Sietett is ROBERTH a tollakat tiszta aranyból elkészíteni.

Megjárta KELEMEN ötvös is.[1] 1602 táján „vött volt egi Zatmári-némettől valami ál Araniakat, melyeket akkoron eszében nem vött, hogy igaz arany legyen, sőt másnak is, itt való ötveseknek, el adta.. Hanem azután, hogy az tűzben meg próbálták, úgy vették eszekbe, hogy nem igaz arany, hanem alchimista arany".

Ebből a vásárból nagy baj támadt. 1611 szept. 16-án megindult ellene a per. KASSAI ISTVÁN ötvösmester a céhnél vádat emelt ellene. Tanukat hallgattak ki. A vád igaznak bizonyult. Az ítélet kemény volt. A mesterségétől eltiltották. De néhány év után, sok kérésre-könyörgésre megbocsájtottak neki.

Nagyon kedves emléket hozott napfényre JAKUBOVICS EMIL a GRÓF ZICHY-család zélyi levéltárából.[2] Egy magyarnyelvű fogalmazvány ez, amelynek szövege némi átírással a következő: „Tisztelendő uram emlékezhet vala nekem egy do-

[1] MIHÁLIK I.: Kassa város ötvösségének története. 1900. Budapest. 48. l.

[2] JAKUBOVICS E.: Magyar Nyelv. 1926. 146. l.

log felől, az hogy rejtett kincs volna egy helyen. Mondtam vala, hogy volt nálam olyan könyv egy ládában, akit elszöktettek vala. Hála Istennek nagy nehezen haza kerítettem mind a ládákat az könyvet is megleltem, CZYKO JÁNOS-é volt a könyv, akkora szabású, mint Kigyelmed Jezus sirákja, mely könyvbe Bányász-saydereknek is nagy hasznos dolgok vagyon. És egyéb konszt (Kunst, művészet) dolgok vannak benne. Mert mint kell aranyat és ezüstöt kiválasztani vízzel vagy milynemű vízzel kell aranyat vízből vagy ezüstöt csinálni, sok konszt dolog vagyon benne. Azt vegyebe ha pedig mint kelljen rejtett kincset meglelni az vagyon. Bizony hogy én nem kerestettem de nyilván akinek mutattam azt mongya hogy bizony dolog. És ő látott benne és hogy meglelik vala. Ezt a könyvet kigyelmed bizonyal nálam találja sokadalomkoron (vásár) egy bizoth emberrel elvitetheti, tíz frt zálogba kiadom három hónapig. Ez szerint, hogy az 10 frt az fejében legyen, hogy irassák ki belőle, de úgy hogy aki elviszi hitére fogadjon, hogy meghozza nekem a könyvet három hónap mulva. És annak fölötte hitére fogadjon, hogy az megtalált kincsbe huszonöt frt küld el nekem".

Mint JAKUBOVICS megállapította, a kézirat a XVI. századból való. Aláírás, keltezés hiányzik róla. Úgy látszik, levélfogalmazvány, amelyet valamelyik pap küldött valószínűleg VÁRDAY FERENC erdélyi püspöknek. A könyv eredetileg CZIKÓ JÁNOS-é volt. Nem ő volt a szerző, hanem csak a korábbi tulajdonos. Ennek az alkémistának neve — mint látjuk — csak véletlenül maradt fenn.

A munka nemcsak azt mutatta meg, miként kell aranyat csinálni, hanem bányászattal is foglalkozott. Az arany és ezüst elválasztásához a könyv vizet, „választó vizet" ír elő. A könyvben ezenkívül még az is le van írva, hogy egy helyen kincs található. A pap hajlandó a könyvet átengedni 10 frt-ért, s ha a kincset is megtalálják, újabb 25 frt-ra tart igényt.

Mikor ezeket a történeteket olvassuk honfitársainkról, nem dagasztja büszkeség keblünket. Vigasztaljon azonban az a tudat, hogy más nemzeteknél is így volt.

A kalandorok és a pénzhamisítók.

Az alkémisták között mindenféle rendű és rangú férfi akadt. Volt közöttük müvelt, tudományosan képzett, de volt szerencselovag, kalandor, szélhámos és pénzhamisító. Sajnos, nagyobb részük a második csoportba tartozott. A magyar aranycsinálók között szintén volt kalandor, de akadt pénzhamisító is.

A magyar főurak kedvenc foglalkozása volt a titkos mesterség. Egyik-másik csinos laboratóriumot rendezett be várában, kastélyában. Az Eszterházy-ak, Erdődy-ek, Csáky-ak, Andrássy-ak nagy kedvteléssel dolgozgattak, amiről nem egy emlék maradt fenn. A milléniumi kiállítás alkalmával például egy alkémista laboratóriumot mutattak be, amelyet a krasznahorkai várból állítottak össze.

Kalandor természetű magyar alkémista LASZKY ALBERT,[1] a dúsgazdag LASZKY JEROMOS fia volt. A LASZKY-család lengyel eredetű. Hazájában LASZKY JEROMOS történelmi szerepet vitt, sirádi palatinus volt; 1531-ben azonban erdélyi vajda és ZÁPOLYA követe lett, aki néki adományozta Késmárk várát; ezt I. FERDINÁND is az ő birtokában hagyta, amikor hozzápártolt. LASZKY ALBERT 1536-ban született. Szülei korán elhaltak, s a fiú gyámság alá került. Apja után nagy vagyont örökölt. Késmárkon kívül övé lett Savnik és Dunajec. Kalandor természete korán kitört. 24 éves korában, 1560-ban szövetkezett a hozzá hasonló görög kalandorral, HERACLIDES JAKAB-bal, aki a moldvai vajdaságot akarta megszerezni. Érte nemcsak pénzt áldozott, hanem az udvarnál is közbenjárt. De a görög nagyobb kalandornak bizonyult. Összeveszett vele. Azonban két év alatt a görög is eljátszotta a moldvai vajdaságát.

Vagyona nagymértékben megszaporodott, amikor másodszor is megházasodott. Elvette a gyermektelen SERÉDY GYÖRGY özvegyét, aki 100.000 frt hozományt, s egy újabb várat hozott magával.

Szerepet vitt a lengyel trón betöltésénél. ZSIGMOND ÁGOST lengyel király halála után MIKSA királyt akarta trónra ültetni. A választó gyűlésen

[1] KRAUSHAR: Alb. Laski. Varsó, 1882. M. T. Akad. könyvt.) — Pallas-Lexikon. — ST. WESZPRÉMI: Succ. Med. Hung. Biog. 1787. Wiennae. I. 92. l., IV. k., 234. l: (Természettud. Társ. könyvt.) — MELZER: Biog. berühm. Zipser. Kassa, 131. l. (A szerző gyüjt.)

a szenátorok egy része Miksára szavazott, a nemesség azonban BÁTHORI ISTVÁN-t (1533—1586) választotta meg 1567-ben. Ekkor ellenállást szervezett BÁTHORI-val szemben; BÁTHORI azonban csapatával feltartózhatatlanul haladt előre, megelőzte MIKSÁ-t és megkoronáztatta magát. Ekkor Krakkó melletti várába vonult. Azonban BÁTHORI csapatot küldött ellene. A csapat öt nap alatt bevette várát és ő kénytelen volt menekülni. Lengyel birtokait elvesztette.

Pazarló életmódja sok pénzt felemésztett, vagyona folytonosan apadt. Adósságai arra kényszerítették, hogy megmaradt várát elzálogosítsa. Késmárk így kerül zálogba 10.000 frt-ért THÖKÖLY SEBESTYÉN-hez. Fiai tiltakoztak a zálogosítás ellen a szepesi káptalan előtt, de hiába.

Miután látta, hogy nem boldogul, a kincskeresők egyetlen menedékvárához, az alkémiához fordult. Angliába ment, ahol atyai nagybátyja révén szívesen fogadták. Nagybátyja, LASZKY JÁNOS kujavi érsek szintén kint járt előtte.[1] A jó megjelenésű és vagyonos hírben álló főurat ERZSÉBET királyné udvarában előzékenyen fogadták. Itt képzettségével is feltűnt. Az oxfordi egyetemen vitába bocsátkozott az olasz bölcselővel. GIORDANO BRUNO-val. GIORDANO BRUNO kora egyik legkiválóbb bölcsésze, igazi szabadgondolkodó, aki az Istent és istenség fogalmát hitte, terjesztette, de a hozzá-

[1] LASZKY JÁNOS született Warsóban 1499-ben. Sokat fáradozott a protestantizmus terjesztésén. Sikertelenül. Kénytelen volt Angliába vándorolni. 1556-ban jött vissza Lengyelországba. Mint protestáns lelkész fejezte be életét.

fűzött elmélkedéseket, magyarázatokat maró gúnnyal támadta. Nem is volt nyugalma Olaszországban. Elkerült Genfbe, majd Lyonba, Toulouseba, Párizsba, 1583-ban pedig Londonba. Mindenütt előadásokat tartott, Oxfordban is. A francia követekkel fenntartott jó viszonya segítette őt ERZSÉBET királyné udvarába. LASZKY itt ismerkedett meg vele, Oxfordban pedig vitába bocsátkozott. Bár LASZKY művelt volt, tudása mégsem ért fel az övével. Így a vitában valószínűleg alul maradt.

E közben két angol aranycsinálóval ismerkedett meg, E. KELLEY-vel és J. DEE-vel, 1583-ban. Ezek a szélhámosok azt ígérték néki, hogy megszerzik részére Lengyel-, Morva- és Oláhországot és „Krőzusnál gazdagabbá" teszik. Erre behozta őket Magyarországba. Szívesen beleegyeztek, különösen DEE, aki már 1563. előtt is itt járt és sokak csodálatára aranyat is készített. 1584-ben LASZKY birtokán találjuk őket, ahol gazdájukat előbb oktatták, végül becsapták. A kísérletek Szepeshelyen folytak, ott keresték a csodálatos folyadékot, amellyel a bölcsek köve előállítható. Mindennek a vége az lett, hogy teljesen tönkre menve és züllötten halt meg 1605-ben.

GRÓF CZOBOR JÓZSEF[1] is foglalkozott alkémiával. Valamikor óriási vagyonnal rendelkezett és I. FERENC német császárnak (1708—1765) bizalmas embere volt. De a nagy vagyon elolvadt a

[1] OPPELN-BRONIKOWSZKY: Der Graf von Saint-Germain. 32. l., 63. l. (A szerző gyűjt.)

könnyelmü főúr kezén, annyira, hogy a császár halála után MÁRIA TERÉZIA nyugdíján tengette életét. Míg pénze tartott, Bécsben, Velencében,

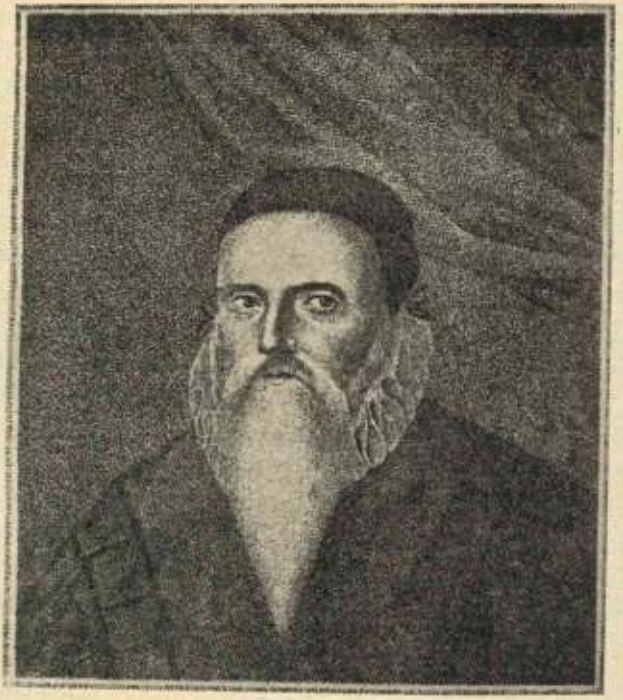

JOHN DEE, Magyarországon járt angol alkémista.
(A National Portrait Gallery gyüjteményéből, London.)

Párizsban házat tartott nagy személyzettel. Sok adoma maradt vissza pazarlásáról. Drágaköveket állított elő SAINT GERMAIN-nel, a leghíresebb alkémista kalandorral. SAINT GERMAIN, GRÓF M. J.

LAMBERG-hez intézett levelében ezt írja: „GRÓF CZOBOR-ral, az elhalt császár udvari emberével, aki a művészet titkát őrizni tudja, gyémántot készítettem". Hogy mi volt tulajdonképen ez a gyénánt, ma nem állapítható meg, mert a titkot sem ő, sem a kalandor hátra nem hagyta. Hogy SAINT GERMAIN milyen nagystílű kalandor volt, bizonyítja az, hogy magát Rákóczi fejedelem fiának adta ki, pedig a valószínűség az, hogy portugál zsidó volt. Erről „Prinz Karl von Hessen" emlékezik meg, aki feljegyezte a kalandor azon állítását, hogy ő a RÁKÓCZI-családból származik. A kalandor ezen a réven a legjobb udvari körökben megfordult.[1]

A pénzhamisítók nevét a két LISZTI érdemelte ki, NAGYKÖPCSÉNYI BÁRÓ LISZTI ISTVÁN és GRÓF LISZTI LÁSZLÓ. Egy familiából származnak, s rájuk is illik a magyar közmondás: az egyik 19, a másik egy híján 20.

A Liszti-család előkelő család volt, amely rokonságot tartott a Wesselényi, Zichy, Thurzó és más főúri családdal.

István a köpcsényi várban született, ott nevelkedett fel és tékozló életet élt. Mikor vagyona fogyott, alkémiára adta magát. Közben az arany-csinálás pénzhamisítássá fajult. Hamis aranypénzt készített. Rajtavesztett. Elfogják, Pozsonyban börtönbe vetik és a köpcsényi uradalomból részjószágát elkobozzák. Mindössze ez az, ami alkémista működéséről megállapítható.

[1] FALK: Rákóczi fia. Magyarország. VII. 1900. 277. sz. (Helytelen adatok vannak benne.)

László 1620-ban született.[1] Atyja LISZTI FERENC szamosújvári főkapitány volt, anyja WESSELÉNYI PÁL özvegye, GYULAFFY ZSUZSANNA. Anyja művelt és buzgó katholikus, aki gyermekét gondosan neveltette, valószínűleg a jezsuitákkal. A gyermekévek után Erdélyből felkerült Köpcsénybe és átvette megmaradt birtokát. 1646-ban megnősült, feleségül vette a finomlelkű és művelt BÁNFFY HEDVIG-et. A házasság boldogtalan volt. Az asszony rövidesen meghalt. Nemsokára új asszony került a házba, KECSKÉS ÉVA. Ezzel egyben gyanus hírek keringtek. A nép suttog, éjjel sírást, jajgatást hall; hír támad, hogy a vár ura a sátánnal cimborál. De a hírek nem értek fel Bécsig, mert 1655-ben grófi címet kapott. Az bizonyos, hogy furcsa állapotok következtek be. LISZTI szodomiára adta magát. Utálatos szenvedélyéből nem csinált titkot. Első felesége is e feletti bánatában halt meg. Nemsokára második feleségétől gyermek született. A gyanu az volt, hogy a gyereket becsempészték. A rokonok a nádornál feljelentették, erre ő Bécsben a királynál igazolta magát. A gyerek meghalt, de rövidesen másik született helyette, miközben áldott állapotban lévő leányok tűntek el. Első neje halála után vagyona is leapadt. Azonban a köpcsényi várban ott volt István öröksége, az alkémista laboratórium. Ő maga is tanult férfi volt, de tudását ritkán használta jóra. Foglalkozott az alkémiával, de e

[1] KOMÁROMY: Liszti László élete. Budapest, 1887.

[2] SIKLÓSSY L.: Liszti L. gróf a pénzhamisító. Magyarság. 1926 jan. 17.

mellett ördöngős könyveket másoltatott. Méreggel is dolgozott. A mérget előbb Krakkóból hozatta, de később egy lelkiismeretlen bécsi orvos, MUNTZ ÁDÁM receptjei szerint vegyésze, az olasz BELLIN LEONÁRD készítette. A vegyész oly ügyes volt, hogy a mérget por, folyadék és füstalakban tudta hatásossá tenni.

Végre a pohár megtelt. Gazságai miatt eljárást indítottak ellene. 1661-ben törvény elé állították. A vádak igaznak bizonyultak, de WESSELÉNYI FERENC nádor befolyására az ítéletet felfüggesztették.[1] Nyugtalan vére tovább hajtotta. Ausztriába ment. Itt folytatta a pénzhamisítást, de rajtacsipték és 1662. dec. 22-én lefejezték.

És ez az ember a magyar irodalomba is beírta nevét. Ő a szerzője „*A magyar Mars avagy Mohácsnál történt veszedelemnek emlékezete*" című verses elbeszélésnek.[2]

A tanuvallomások azt mondják, hogy kedvenc olvasmányai voltak HEINRICH CORNELIUS AGRIPPA VON NETTESHEIM (1486—1535) művei. CORNELIUS AGRIPPA jogász, orvos, teológus, filozófus, katona, mágus, asztrológus és alkémista volt egy személyben. Nyugtalan vére hajtotta, üzte egyik városból a másikba. Időközönként szorgalmasan dolgozott laboratóriumában, addig, amíg türelmét vesztette vagy kereset után kellett szaladnia. Élete végén felhagyott a fémátalakítással és megírta: „*De vanitate Scientiarum*" c. alkémia-

[1] KOMÁROMY: Liszti László élete. Budapest, 1887.
[2] Liszti L. munkái. Olcsó Könyvtár. 145. l.

ellenes művét. Aranycsináló működése „*De occulta Philosophia*" című munkájából állapítható meg. Ő BASILIUS VALENTINUS szavait betűszerint vette és a materia primát a vitriolban ($CuSO_4$) kereste. Részletesen leírja, miként dolgozandó az fel, hogy tingáló ereje legyen.

Ez volt az a szerző, akinek munkáiból LISZTI tudását merítette. Ugyanez a munka gróf BERCSÉNYI MIKLÓS[1] kuruc generálisnak is sok fejtörést okozott mágikus tartalma miatt. Egyébként a könyvei Magyarországon népszerűek voltak, mert minden nagyobb könyvtárban megtalálhatók.

A kalandorok munkásságáról — amint látható — kevés emlék maradt fenn. Ezek nem is becsületes művelői voltak az aranycsinálásnak, hanem kétségbeesett emberek, akik eltékozolt vagyonukat akarták visszaszerezni. És ilyen volt még egynéhány, ha nevük nem is maradt fenn.

A sikkasztó magyar testőralezredes.

(SZÉKELY LÁSZLÓ.)

1785-ben egy bajor alkémista érkezett Bécsbe; előkelően, inassal. Ez volt BÁRÓ LIEBENSTEIN.[2] Mint rózsakeresztes, a bécsi testvérekkel keresett érintkezést. A társaságban nem feledkezett meg arról, hogy személyét előre ne tolja és mindenhol hangoztatta, hogy ismeri az aranycsinálás titkát. Összekerül MATOLAY BERNÁT SÁMUEL-lel, aki akkor

[1] Magyar Könyszemle. 1881. 281. l., 1894. 119. l.

[2] G. BRABBÉE: L. Székely, Baron Liebenstein u. d. phil. Goldsalz. Der. Zirkel. 1874. 47. l.

a „Zu den drei Kanonen" bécsi páholynak volt a tagja. Ez volt az első ausztriai páholy, amelyet 1742-ben nyitottak meg. A páholynak igen előkelő tagjai voltak. Közéjük tartozott I. FERENC német császár, MÁRIA TERÉZIA férje, BÁRÓTZI, SZÉKELY és sok más Bécsben élő magyar úr. A királynő később nem jó szemmel nézte a páholy működését és fel is oszlatta.

MATOLAY jó anyagi viszonyok között élő udvari tanácsos volt, aki nemcsak a természettudományokat kedvelte, hanem az alkémiát is. A zemplénvármegyei zolnai Matolay-család sarja volt, 1744-ben született és 1795-ben halt meg. Korán került Bécsbe is. A rózsakeresztes és szabadkőmíves páholyokban oly nagy szerepet vitt, hogy a testvérek főmesternek választották és több alkalommal díszoklevéllel tüntették ki. Mikor LIEBENSTEIN Bécsbe érkezett, már a rózsakeresztes páholy főmestere volt. Ugyanez a társaság később a „koronázott reményhez" című páholyban tömörült. SZÉKELY LÁSZLÓ[1] testőralezredes szintén itt volt, s a közös munka kebelbaráttá tette őket. A hír hallatára, hogy adeptus érkezett a császárvárosba, összesúgott a két férfi: meg kell vásárolni a titkot.

SZÉKELY LÁSZLÓ[2] ez időben a bécsi testőrség pénztárosa volt. A tisztséget nem szívesen vállalta, idejét, mozgását korlátozta, pedig minden erejét

[1] ABAFI L.: Egy bűnpör II. József korában. Tört. Tár. 1882. — Freymüthige Bemerkung ü. d. Verbrechen u. d. Strafe d. Garde-Obrista Lieutinant Székely. 1786. (A szerző gyűjt.)

[2] BALLAGI A.: M. kir. testőrség története. 1878. 300. l.

az alkémiának akarta szentelni, no meg a kártyának, amely szintén szenvedélye volt.

Hogy megszabaduljon a felelősségtől, MÁRIA TERÉZIÁ-tól felmentését kérte. A királynő hallani sem akart róla. Biztosította bizalmáról és kérte, viselje az állását továbbra is. SZÉKELY, hogy gondja ne legyen, egy LACHNER nevű egyént bízott meg a könyveléssel. Ám a választás nagyon szerencsétlen volt, mert LACHNER apránként 80.000 frt-ot sikkasztott el a gárda pénztárából.

Míg a könyvelő élt, a sikkasztás nem derült napfényre, de a halála után tartott rovancsolásnál csodálkozva látta a hiányt. Nem mert szólni senkinek.

Az adeptus megjelenése nagyon kapóra jött. MATOLAY tárgyalásba bocsátkozott vele, de az adeptus kijelentette, hogy titka nem eladó és rövid időre látogatóba ment Magyarországba. Inasa Bécsben maradt. MATOLAY ekkor az inassal vette fel a tárgyalást, aki elleste a titkot gazdájától. Az inas hajlandónak mutatkozott a titkot elárulni, ha 15.000 frt-ot kap. SZÉKELY-nek ez volt az utolsó szalmaszálja, amelybe görcsösen kapaszkodott. Úgy vélte, hogy a hiány csak ez úton pótolható. Hosszú töprengés után a gárda pénztárából elemelt 15.000 frt-ot azzal a reménnyel, hogy a titok segítségével majd az összes hiányt pótolni fogja. A pénzt MATOLAY jelenlétében átadta az inasnak, aki rövidesen eltűnt Bécsből a pénzzel együtt.

SZÉKELY ekkor már idősebb férfi volt. Kínos lelkiismereti furdalások után elhatározó lépést

tett. Jelentkezett II. József királynál (1780—1790) és a kihallgatáson feltárta a sikkasztást. Naivul azt ajánlotta a királynak, venné meg ő a báró titkát, hogy megtérüljön a hiány. A király rendkívül felbőszült e merészségen és e szavakat intézte hozzá: „Úgy beszél-e velem, mint baráttal, vagy mint császárral? Hűtlen tisztviselőbarátja nem lehetek, mint császár pedig azt parancsolom, hogy vallomását a törvényszéken tegye meg".

Az ellentmondást nem tűrő parancsra Székely jelentkezett a hadbíróságnál, megtette vallomását, amire a bíróság hat évi várfogságra ítélte. A főhaditanács azonban keveselte a büntetést, annál is inkább, mert a gárdánál nem is olyan régen egy másik sikkasztás fordult elő. A büntetést 8 évre emelte fel. Az ítélet a királyhoz került. II. József még mindig nem találta elég súlyosnak, azért módosította: „Székely azonnal cassálandó, katonai tisztségre képtelennek nyilvánítandó, s a polgári hatóságnak átadandó, hogy azután loco delicti, azaz Bécsben három egymást követő napon, naponként 2 óráig a Hohen Markton lévő pellengéren álljon elrettentő például". Fogságát, tekintettel magas korára, négy évre szállította le. Fogságul Szegedet jelölte ki. Az ítélet ellen illetékes hatóság tiltakozott ugyan, de a király nem ismert kegyelmet. Az ítéletet végrehajtották.

Vagyonát lefoglalták, de ez nem volt elég a hiány pótlására. Valami keveset családja is megtérített, a legnagyobb részt gróf Eszterházy, a gárda kapitánya fedezte.

Székely 1771-től kezdődőleg 15 éven át fog-

lalkozott alkémiával. Három, négy lakást is tartott, ahol e munkálatokat végezte, rendesen MATOLAY-val. Ezek a helységek tömve voltak kemencékkel, eszközökkel, könyvekkel. Hogy mit végzett a laboratóriumokban, arról semmi sem maradt vissza.

Annyi bizonyos, hogy a testőralezredes nagy lábon élt Bécsben. Kocsit tartott, egyik lányának pedig 30.000 frt-ot adott hozományul. Szenvedélyes kártyás volt. Nejének vagyona is a kártyán úszott el, amiért az asszony elvált tőle, de azért a királynál személyesen kegyelmet kért számára.

SZÉKELY nem sok időt töltött a szegedi börtönben. 1786 június havában II. JÓZSEF elrendelte szabadonbocsátását. Megszánta őt, de a kegyelmezéshez bizonyára hozzájárultak azok a röpiratok, amelyek Bécsben az érdekében megjelentek, s amelyeknek egyike-másika erősen megtámadta a szigorú ítélet miatt. Ezeket a röpiratokat szabadkőmívesek írták.

Amint elhagyta a börtönt, a király rendeletéből 50 aranydukátot kapott, azzal a kikötéssel, hogy Bécset, Pozsonyt, Budát és Pestet többé nem láthatja.[1]

Most Dél-Magyarországra ment, s előbb Péterváradon, majd Temesvárott telepedett le, ahol akkor nagy vérhasjárvány dühöngött. E betegség ellen 1787-ben állítólag kitűnő hatású gyógyszert készített és ennek árusításával foglalkozott. Az orvosság valami por volt, de összetételét nem

[1] ABAFI L.: Geschichte d. Freim. Öst.-Ung. IV. 227. l.

hozta nyilvánosságra. Sok támadásban részesült e miatt az orvosok részéről.

A támadások ideje alatt engedélyt szerzett, hogy Konstantinápolyba mehessen, ahol pestis pusztított. Ott is orvosságát akarta árulni, amely a pestis ellen is jónak bizonyult. Konstantinápolyban eltűnt.

»A piszkoskezű aranyat és orvosságot főző Adept.«

(pottornyai és csáthi POTTORNYAY ANDRÁS GYÖRGY.)

KAZINCZY FERENC nem volt barátja az alkémistáknak. Lenézte őket és munkájukat haszontalan időlopásnak tekintette. Amíg becsületes és erkölcsös életet éltek, tűrte őket maga mellett, de ha becstelenséget és erkölcstelenséget tapasztalt, kész volt a támadásra. Nem tűrt feslett életet. Az elnevezés „piszkos kezű aranyat és orvosságot főző Adept" tőle ered és POTTORNYAY ANDRÁS-ra és barátaira vonatkozott.[1] KAZINCZY le is írja e társaság züllött erkölcsi felfogását.

A pottornyai és csáthi POTTORNYAY-család liptóvármegyei régi nemesi familia.[2] Ebből a családból származott POTTORNYAY ANDRÁS. 1725-ben született. Iskoláinak elvégzése után Sáros megyében megyei ülnök lett. „Szép volt, nagy növésű", de „felette szegény". Sorsán lendíteni akart, megnősült, elvette özv. RADVÁNSZKYNÉ-t, akinek leánykori neve SZIRMAY ANNA. Az asszony tekintélyes

[1] KAZINGZY lev. XII. köt., 35., 90., 121. l.

[2] NAGY IVÁN: Magyarország nemes családai. IX. k. 468. l.

vagyont hozott magával, ami egyszerre jómódba emelte a kurtanemest. Az aszonnyal a girálti kastélyába vonult, ahol nem valami nyugodtan éltek, mert nagy volt köztük a korkülönbség és a férj-uram is sok panaszra adott okot. Találóan mondja a „széplaki levélíró": „maga — POTTORNYAY — buzgó és bibliás ember volt, de amellett rettenetesen megbotránkoztató".

Az alkémia művelésére HÁNZÉLI MÁRTON beszélte rá. Ez a mozgékony ember visszajövet külföldi tanulmányútjáról, elszerződött a Pottornyay-gyermekek mellé nevelőnek. Itt titokban tovább tanulmányozta a magával hozott alkémista munkákat és élénken levelezett külföldi, hasonló ügyben sántikáló barátaival. Érezte, hogy anyagilag nem elég független, s nem tud laboratóriumot berendezni, pedig ez volt vágyainak netovábbja. Tervet kovácsolt. Kereste az alkalmat négyszem közötti beszélgetésre. Volt is bőven. A gyermekek nevelése elég okot adott rá. Ekkor megpendítette az alkémiát. A „bibliás ember" figyelt, mind nagyobb és nagyobb érdeklődést tanusított. Végül léprement. HÁNZÉLI oly nagy hatással volt reá, hogy 1773-ban, amikor a Pottornyay-fiúk iskolába kerültek, ott maradt a kastélyban, minden foglalkozás nélkül. HÁNZÉLI rózsakeresztes volt, POTTORNYAY is az lett és a girálti kastélyban megkezdődött az aranycsinálás. A „kardos menyecské"-nek azonban sok panasza volt. Hogy lecsitítsák, HÁNZÉLI-nak hivatalos teendőt adtak.[1] Az unokák-

[1] ABAFI L.: Gesch. d. Freimaurei in Ost.-Ung. 23. l., II. köt. 267. l., V. köt., 212—223. l.

nak, SZIRMAY PÉTER fiainak a nevelését kellett vállalnia.

Most már hozzáfoghattak a munkához.

Alkémista laboratóriumot rendeztek be a kastély félreeső részén. POTTORNYAY szívesen áldozott rá, HÁNZÉLI pedig pompásan értette a berendezést. A rózsakeresztesek itt gyűltek össze munkára. Akik Girálton laktak, egész nap aranycsinálással és orvosságfőzéssel foglalkoztak, de ha az éj elérkezett, inkább a jótermetű parasztmenyecskék érdekelték őket.

POTTORNYAYNÉ egy darabig tűrte az aranycsinálásnak ezt a szokatlan módját, de aztán megsokalta és az egész társaságot kikergette. A társaság azonban nem jött zavarba, átvonult a szomszéd faluba, Kerekrétre, az asszony másik birtokára. Itt folytatták azt, amit Girálton félbehagytak.

KAZINCZY[1] POTTORNYAY tudását nem sokra becsülte. „POTTORNYAY tudomány nélkül való, asszonyokat, pompát, kártyát, vendégségeket és minden haszontalanságokat szerető ember volt". „A tudatlan Apostolkák kinevették a vallást és a teológiát is, a morált is." Ennek ellenére alkémista szempontból több érdekes emlék maradt utánuk. Kézen forgott közöttük HERMES TRISMEGISTOS smaragd-táblájának fordítása Ez volt a smaragdtábla első magyar fordítása. Sajnos, nyoma veszett ennek az érdekes írásnak.

Hermes Trismegistos alakját köd takarja. A régi egyiptomiak egyik jóindulatú istene Thot,

[1] KAZINCZY lev. XII. köt., 90. l.

másként Theut volt. Ő a világrendnek, a tudománynak istene. Az egyiptomi papok tudományukat, így az alkémiát is, amely náluk nagyban virágzott, Thot istennek ajánlották. Idővel mind több és több görög telepedett le Egyiptomban, főleg Alexandriában. A görögök magukkal hozták isteneiket. Így került át Hermes, a ravaszság, az ügyesség megszemélyesítője, aki a földalatti istenekkel is barátságot tartott. A rejtelmes istenben a bennszülöttek Thot istent vélték felismerni és átvették nevét. Hermes utóbb melléknevet kapott: Trismegistos-t, ami háromszor nagyot jelent. Az értelme az volna, hogy mint isten mindenek fölött áll. Ez az átalakulás — úgy látszik — a Ptolomeusok uralkodása alatt történhetett.

Így lett Hermes Trismegistos az asztrológia, az alkémia és minden titkos tudomány istene. Idők folyamán több titkos munkát is neki tulajdonítottak. Ezek közé tartozott a „Poemander". Ez a munka ott szerepelt a girálti alkémisták között. Tartalma vázlatosan a következő: Hermes és Poemander párbeszédben fejtegetik a világ teremtését és azt az összefüggést, ami az ég és föld között fennáll. Azután áttérnek az ember csodás születésére, amelynek testi része elpusztul, szellemi része pedig Istenhez tér vissza. Ezenkívül Hermes természetismereteit mondja el Poemander-nek.[1] POTTORNYAY-ék az itt lefektetett bölcsészeti tanokat akarták az életre átvinni.

[1] ALETHOPHILO: Hermetis Trismegisti. Stuttgart, 1855. 59. l. (A szerző gyűjt.)

A smaragd-táblán, a „Poemander"-en kívül még egy könyvet forgattak gyakran. Ennek címe:

A „tabula smaragdina" kezdő sorait szimbolizáló kép. A föld felett ugyanolyan elemek uralkodnak, mint a föld alatt. (A „Muzaeum Hermeticum" című munkából. A szerző gyűjteményéből.)

„Opus mago-cabbalisticum et theosophicum. Darinnen der Ursprung (Natur) Eigenschaften und

Gebrauch des Saltzes Schwefels und Mercurii. Homburg, 1735". Szerzője GEORGIUS VON WELLING. A munka széles alapon foglalkozik a sal, a sulfur és a mercurius principiumok jelentőségével, természetével, tulajdonságával és azzal a viszonnyal, amely a principiumok és a túlvilág, a pokol, az örökkévalóság és Lucifer között fennállanak. A munka végén függelék van. Itt DR. HENSING véleménye van közölve a bölcsek kövéről és egy névtelen szerzőnek alkémiai bevezetője. Mindezt befejezi RIPLAEUS ódája.

Ez a munka bizonyos tekintetben egyedül áll az alkémiai irodalomban. WELLING[1] (1652—1727) igazgatója volt a baden-durlachi bányaműveknek. 1723-ban kilépett a szolgálatból és Bockenheimban telepedett le. Itt írta, élete végén, nagy munkáját, amely telve van ó- és új-testamentumi idézetekkel, misztikus rajzokkal. Szinte művészet, ahogyan a principiumokat az érthetetlenséggel átszőtte. A könyv eljutott GOETHE kezébe, aki szorgalmasan olvasgatta, de a végén mégis azt mondta: „Nekem e könyv homályos és érthetetlen".

Bizonyos, hogy az alkémisták munkálkodásait semmivel sem segítette elő, de elmélkedésre a munka kiválóan alkalmas. POTTORNYAY és társai eleget rágódhattak rajta anélkül, hogy megértették volna. Bár a sarlatán alkémistákat „Kohlen-Mörder"-eknek csúfolja, a transzmutációról és a bölcsek kövéről mégis sokat ír, létezésében és előállításában, valamint csodás hatásában hisz.

[1] H. KOPP: Alchimie. Heidlberg, 1886. II. köt., 240. l. (Természettud. Társ. könyvt.)

A munka népszerű volt, amennyiben három kiadást megért. A rózsakeresztesek valósággal bibliájuknak tekintették.

Ha igaz, hogy az olvasmányokból következtethetünk az ember szellemi életére, felfogására, jellemére, akkor rekonstruálhatjuk a giráltiak alkémiai tudását. POTTORNYAY-ék, misztikus alapon, a mágia és a kabala segítségével művelték e tudományt. Hittek az aranycsinálás lehetőségében, azon az alapon, amelyen az elődök az utat kijelölték, de szükségesnek tartották néha-néha a túlvilágot, a szellemeket is igénybe venni. Úgy vélték, hogy a szellem sokszor segít ily munkában. Szellemet idézni tehát okos dolog.

Ez a vonás nem eredeti és nem kezdeményező, ilyen felfogásmóddal a külföldi alkémisták körében is találkozunk.

Hogy ezen az alapon mire vitték a bölcsek kövének előállítását, a transzmutációt, az univerzális gyógyszerkészítést, nem tudjuk, de hogy az erkölcsi züllöttségük magasfokú volt, azt KAZINCZY leveleiből megállapíthatjuk.

A debreceni református főiskola tanárának véleménye.

(KEREKES FERENC.)

A debreceni református iskolának sok kiváló tanára volt. Ott tanított az ördöngős HATVANI ISTVÁN, aki pompás kísérleteivel, fizikai készülékeivel érdemelte ki a nép előtt az ördöggel való cimbo-

rálás vádját. Ott tartott előadást KEREKES FERENC, a kémia tanára.

KEREKES FERENC 1784. június 22-én született Erdőhegyen (Arad vármegye). 1795-ben már a debreceni református iskola padjaiban szorong,

KEREKES FERENC. (A szerző gyűjteményéből.)

hogy jóhírű tanáraitól a tudományokat elsajátítsa. Akkor még nem gondolta, hogy az iskolapadot rövidesen a katedrával cseréli fel. Maga mondja, hogy a természettudományokkal csak férfikorában foglalkozott és akkor is főleg mezőgazda-

[1] SZINNYEI J.: Magyar írók élete és munkái. VI. köt., 43. l.
[2] SZŰCS: Debrecen város története. 1871. 967. l.

sági vonatkozásaik érdekelték. Ezért hallgatta Bécsben a kémiát. Neves tanárok tanítottak akkor ott; így J. JACQUIN, TRAUTMANN, az ő érdemük, hogy KEREKES a kémiát megkedvelte.

Ekkor halt meg Budapesten DR. SZOMBATHY JÓZSEF orvos, aki belátta, hogy mit jelentene, ha az iskolában is tanítanák a kémiát és a természetrajzot. Debrecenre gondolt, ahol egykoron tanult. Alapítványt tett egy tanszék szervezésére, melyre KEREKES FERENC-et hívták meg 1815-ben. A tanszéket azonban csak 1816-ban foglalta el, mert tapasztalatait akarta szaporítani külföldön. Abban az időben Magyarországon máshol is adtak elő kémiát; így Budapesten, az egyetemen, de ezek az előadások nagyobbrészt idegen nyelven folytak, a debreceni tanszéken azonban magyar lett az előadás nyelve.

Külföldi tartózkodása alatt a hiányokat iparkodott pótolni. Úgy látta, hogy elméleti képzettsége hézagos, pedig e nélkül nem látta biztosítva feladatának megoldását. Nagy buzgalommal olvasgatta az akkori kémikusok, nevezetesen H. BOERHAVE, A. L. LAVOISIER, T. BERGMAN, J. PRIESTLEY, N. LEMERY és mások munkáit. Ennek az elmélyedésnek az eredménye az a munka lett, amely 1819-ben jelent meg a következő cím alatt: „Betrachtung über die chemischen Elemente". Kezdetben arra gondolt, hogy magyar nyelven jelenteti meg, de később mégis csak németül adta ki, hogy a külföld tudomást szerezzen róla és gondolatait tovább fejlessze.

A kémiát 1839-ig ő tanította. Akkor hűtlen

lett régi ideáljához és átvette ugyanott a mértani és természettani tanszéket.

1850 jún. 29-én halt meg.

Említett kémiai munkája érdekes, mert annak utolsó fejezeteit az alkémiának szenteli.[1]

Véleménye szerint az aranycsinálástól óvakodni nemcsak helyes, hanem szükséges is, mert könnyen fajul bolondsággá és csalássá. Bírálja az alkémisták törekvését: „A fémek, amelyeket az ércekből nyerünk és amelyek a természetben nem szinállapotban találhatók, — úgy mondja — kémiai folyamatnak eredményei. Ilyen értelemben aranycsinálás folyik nap-nap után a kohókban, amelyekben különféle ércekből az aranyat szinítik, s amelyekben az arany nincs termésállapotban".

„Az alkémisták t. i. azt mondják, hogy aki aranyat akar csinálni, annak ismerni kell alkotórészeit; de az aranyat még senki sem bontotta fel. Ez az okoskodás véleménye szerint nem egészen helytálló. Épen a kémia történetéből ismerjük, hogy a készítmények gyártását az ember hamarabb ismerte meg, mint azoknak alkotórészeit. Az alkotórészek ismerete nem sokat jelent. Maguk a kémikusok sincsenek egyöntetű véleményen, valamely anyag alkotórészének majd az egyik, majd a másik testet tartják. Ebből látható, menynyire alaptalan feltevés, hogy előbb az arany alkotórészeit kell ismerni, s csak azután összetenni. Az aranycsinálás tehát nem nagy munka; egy-

[1] KEREKES F.: Betr. ü. d. chem. Elem. Pesth, 1819, 161. l. (A szerző gyüjt.)

szerű kémiai folyamat, amelyet Erdélyben és Magyarországon sok helyen sikerrel űznek."

KEREKES-nek tehát az aranycsinálók működéséről eredeti felfogása volt. Megkülönböztet azonban más aranycsinálást is, a régiekét, amikor ólom, kéneső vagy vas transzmutálásáról van szó. Erre vonatkozólag a következőket írja: „A fémeket egyszerű és önálló testeknek kell tekinteni, ennélfogva az alkémisták törekvése álomnál nem egyéb. De azért nem lehetetlen. Ha találtunk eljárást, amellyel a keményítő cukorrá alakítható, miért ne lehetne olyan módszer, amely az ólmot transzmutálja arannyá. Ólom és arany között nem lehet nagyobb különbség, mint keményítő és cukor között. Azt sem tudom belátni, — mondja — hogy miért kell e tekintetben elbeszéléseket, dokumentumokat felsorolni, — quae eius videntur indolis, ut in dubium vocari nequeant, nisi omnis historica fides corruat, — különösen olyan ügyben, amelyet lehetségesnek és okosnak tartok. Én azt hiszem, az alkémisták a projektálásnál nem vették figyelembe a levegő hatását: és azt, hogy amikor a «ködarabocskát» a megolvasztott ólomra dobták, nem az ólmot alakították arannyá, hanem az csak arra szolgált, hogy a levegő elemei és az ólom között kémiai vegyfolyamatot indítson meg, miáltal az részben arannyá, részben illanó anyaggá alakul. A «híres kő» légüres térben vagy valamely indifferens gázban ezt a csodálatos átalakulást nem is hozta volna létre. Már az a körülmény, hogy az átalakulás az alkémisták leírása alapján zajjal és füsttel megy végbe, valószínűvé teszi

a levegő különös hatását. Még valószínűbbé teszi e véleményemet az a körülmény, hogy az arany, amelyet a projektálásnál nyerünk, súlyban nagyobb, mint az alkalmazott ólom. «Áldott művészet, ahol még a levegő is arannyá lesz», mert másként mindez nem érthető meg. Így az átalakulás megfoghatóbb, mintha azt mondanók, hogy a «darabka kő» tingált, amint ezt az alkémisták állítják."

Ez munkájának egyik fejezete. Megállapítható ebből, hogy KEREKES kétféle aranycsinálást különböztetett meg. Az egyik ma is szemünk előtt folyik le az aranykohóban, a másik a régiek fématalakítása. Ez utóbbit lehetségesnek tartja, s megindokolja miért. A projektálás megmagyarázása egészen különleges.

A munka másik része nagyjában a következő:

Az aranycsinálást nem tartja lehetetlennek, de a vele való foglalkozást mégis bolondságnak minősíti, különösen, ha a kémikus vakon és szenvedéllyel űzi, mert ezáltal egy szép napon nem gazdagabb, hanem szegényebb lesz. Mindig bolond dolog az, ha az ember a vagyonosodáshoz a legnehezebb utat választja. Van más ezer becsületes út, haladjunk azon. A nehéz úton vezető nélkül eltévedünk.

Mert bár az alkémisták sok aranycsinálásról emlékeznek meg, néha elég világosan, mégis fennmarad a kérdés, vajjon elég gazdaságos-e; és az már kétséges, hogy gazdaságos módszert nyilvánosságra hoztak volna. Az érthetetlen, allegórikus leírásokból, amelyek az alkémiai munkákra jel-

lemzők, nem vehető ki a lényeg. Ezekből aranycsinálást tanulni lehetetlen. Ennélfogva híres anyagukat, amelyet bölcsek kövének neveztek, bolondok kövének kell nevezni. Nem akad ma a kémikusok között senki, aki a kőkereséssel töltené idejét, ha pedig mégis volna, az az aranycsinálás bolondja marad, mert akin a tanács nem fog, azon segíteni lehetetlen. Az aranyvadászat kiküszöbölendő a kémiából.

A következő fejezetben a csalásokkal foglalkozik: „A kémia ma már nem a titkolódzók monopóliuma, nyilt tudomány, amelybe mindenki belenézhet. Épen azért, ha valakinél aranycsináló jelentkezik, módjában van ellenőriztetni nemcsak tudását, de a projektálást is. Így e művészet sarlatánjai nem tudják oly könnyen gyakorolni mesterségüket. Nagy ügyetlenség volna, ha a csalóktól becsapatnók magunkat. Példát említ. Egyszer nála is megjelent egy aranycsináló, ki pénzért hajlandó lett volna titkát eladni. A válasz az volt: Tudsz aranyat csinálni, úgy Krőzus lehetsz, amikor kívánod, csekély pénzre tehát nincsen szükséged. Ha valakinél alkémista jelentkezik és azt mondja, hogy a bolondok kövét tudja készíteni és előállításához segélyt kér, azzal legyünk óvatosak, mert az a támogató költségére akar jól élni és a pénzével, amelyet felszerelésre kér, elillanni. Bizonyos, hogy az ilyennek fogalma sincs az aranycsinálásról. A bölcsek köve az alkémisták szerint nagyon hatásos. 1 g több ezer gramm fémet fest arannyá. Tehát az alkémistának csak 1 g-ra van szüksége. Ehhez való pénzt, ha vagyona sincs,

becsületes munkával is megkereshet, s így segítségre nem szorult".

Végül az utolsó fejezetben az alkémistákról emlékezik meg: „Mikor a bölcsek köve helyett a bolondok kövét említem, akkor azokra gondolok, akik a jövőben akarnának aranycsinálással foglalkozni". Nem mondja azt, hogy minden alkémista bolond, „mert el sem képzelhető, hogy hosszú évszázadok alatt minden kémiai kísérletező szélhámos lett volna".

Iparkodtam a szöveget lehetőleg KEREKES szavaival visszaadni. Hosszasan, 16 oldalon tárgyalja a kérdést, s így csak kivonatát adhattam meg, de így is alkalmas egy-két következtetésre.

Hiába állapította meg A. L. LAVOISIER az elem fogalmát, hiába merevítették meg azt a német kémikusok, a fémátalakítás lehetősége még az 1819-es években is fennállt. Ez annál feltűnőbb, mert KEREKES ez időben kintjárt külföldön és ismerte az új természettudományi felfogást, amelyre könyvében nem egyszer hivatkozik is. Olvasta az alkémista írókat, BASILIUS VALENTINUS-t, J. AUGURELLUS-t és azokra mint faktorokra támaszkodik. Ezen tanulmányai alapján jutott el ahhoz, hogy az aranycsinálás nem lehetetlen, de az nem úgy megy végbe, mint ahogyan a régi alkémisták gondolták. A bölcsek kövének létezését tagadja; a projektálásnak igen eredeti magyarázatát adja. Nem vádolható aranycsinálással, azt elítéli, de nem azért, mert lehetetlen, hanem, mert nehéznek és gazdaságtalannak tartja. Ebben is eredeti. KEREKES átmenetet képez az alkémisták és ellenfeleik között.

Akik elítélték az aranycsinálást.

Valamely törekvésnek nemcsak támogatói, hanem ellenségei is vannak. Ez az emberi ész különböző ítélőképességének egyenes következménye. Vannak, akik egy gondolat gyakorlati megoldását könnyűnek, mások nehézséggel teltnek látják. Így volt ez az aranycsinálással is. A „szent művészetnek" voltak fanatikus hívei, de voltak megrögzött ellenségei is. Az előbbiek száma nagyobb volt, mint az utóbbiaké. Eltekintve az írók, történikusok véleményétől, mi csak JOEL FERENC, lovag BORN IGNÁC és KOVÁCS MIHÁLY felfogását vesszük figyelembe, mert ők kémiai tudásuk alapján jogosultak ítéletmondásra.

JOEL FERENC 1508. szept. 1-én született Magyarországon. A közelebbi születési hely bizonytalan. FERGUSON[1] azt állítja, hogy a Sopron alatti Szőlős község a szülőföldje, de más adat szerint a falu Szombathelyhez esnék közelebb. Mivel Szőlős község sem Vas vármegyében, sem Sopron vármegyében nincs, fel kell tételeznünk, hogy a helység neve tévesen van írva. Talán Nagy-Szőlős lesz. Atyja egyszerű falusi kovács volt, akinek azonban elég vagyona volt ahhoz, hogy fiát külföldi iskolában taníttassa. Előbb Olmützben, majd Bécsben tanult. Az egyetemi éveit Lipcsében, Wittenbergben, Berlinben töltötte. Megszerezvén az orvosi diplomát, gyógyszerész lett ALBERT fejedelem udvarában. 1543-ban Stralsund-ban volt a tengeré-

[1] J. FERGUSON: Bibl. Chem. Glasgow, 1906. (Nemz. Múz. könyvt.)

szeknél, de vallási türelmetlenség miatt 1559-ben Greifswaldba ment. Itt előbb orvosi működést fejtett ki, oly sikerrel, hogy a greifswaldi egyetemre meghívták tanárnak.[1] 1568. és 1577. között az egye-

JOEL FERENC arcképe.

tem rektori méltóságát viselte. 1579. október 20-án halt meg.[2]

JOEL nagy tevékenységet fejtett ki. Munkái

[1] KOSEGARTEN: Geschichte der Univer. Greifswald. 1857. 203. l. — HAESER: Geschichte der Medicin. 1811. 111. l. — HIRSCH: Biog. Lexik. der hervor. Aerzten. 1886. 339. l.

[2] Allg. Deutsch. Biogr. 1881. 112. l.

közül kiemelendő „*De morbis hyperphysicis et magicis*", amely 1579-ben Rostockban jelent meg. Másik munkája „*De Paracelsicis quaestionibus*", amely 1571-ben látott napvilágot. Mind a kettő azért nevezetes, mert benne van véleménye az alkémiáról és az alkémistákról. Különösen támadta L. THURNEYSSER-t, aki azt állította, hogy az ördögöt kristályüvegben hordja magánál, akinek segítségével a latin, kald, héber és indus nyelvet beszéli. De leckében részesül PARACELSUS is, akinek orvosi nézeteit nem tette magáévá. Még más orvosi munkái is vannak, amelyekben gyógyszerekkel foglalkozik.

Haszontalan tudománynak tartotta az alkémiát lovag BORN IGNÁC, a kiváló fémkohász, aki Selmecbányán elsőnek vezette be, illetőleg tökéletesítette az arany- és ezüstérceknek kénesővel való feldolgozását, megelőzve egész Európát. A világ csodájára járt a műnek és ennek köszönhető, hogy az első nemzetközi vegyészkongresszust 1786-ban Selmecbányán tartották meg.

BORN magyar ember volt, bár életét Prágában és Bécsben töltötte. Ott nősült, s az udvar kedvenc embere volt. Magyarságát sohasem tagadta meg. Ezt KAZINCZY írásaiból láthatjuk.[1] KAZINCZY többször járt Bécsben. Egyik alkalommal felkereste BORN-t. Az ismerkedést az író egyik barátja közvetítette. BORN ülve fogadta őket, mert a „vékony testű, sárga színű", lábfájós kémikus állni alig tudott. Fesztelen beszélgetés indult meg közöttük.

[1] KAZINCZY: Pályám emlékezete. 78. l.

Lovag Born Ignác. (A Szépművészeti Múzeum metszettárából.)

Egyszer csak azt mondta: „Tudod-e, hogy én is magyar vagyok. Én károlyfehérvári (Gyulafehérvár) erdélyi vagyok".

Born 1742. december 26-án született Gyulafehérváron.

Első tanulmányait Nagy-Szebenben végezte. 1755-ben Bécsbe jutott. A 11 éves ifjú itt folytatta tanulmányait. Négy év mulva belépett a jezsuiták közé, de nem tudta elviselni a jezsuiták szigorú nevelési módszerét, kötöttnek érezte magát és 1760-ban kilépett körükből. 16 hónapi jezsuitáskodás után jogot végzett Prágában. Bécsből Prágába került. A jogi tudományok elsajátítása után Németországot, Hollandiát, Belgiumot, Franciaországot és Spanyolországot utazta be. Már prágai tartózkodása alatt nagy érdeklődést mutatott a természettudományok, főleg a bányászat iránt. Külföldön sem foglalkozott mással. Annyira nekifeküdt e tanulmányoknak, hogy rövidesen elsőrendű mineralógusnak, kémikusnak és kohásznak képezte ki magát. 1770-ben az udvarban is elismerték kiváló képességeit, s a prágai bányaügyi hivatal ülnökévé nevezték ki. 1776-ban Mária Terézia Bécsbe hivatta és a természetrajzi múzeum berendezésével bízta meg. Itt azután teljesen a kedvenc tudományának szentelhette életét. 1779-ben valóságos udvari tanácsos lett. Most már a hatalmas úr kezében nagy hatalom összpontosult. Az udvarban nagyon kedvelték, legjobban bizonyítja ezt az, hogy Mária Terézia, Mária Anna főhercegnő tanításával bízta meg. A főhercegnőt mineralógiára és kémiára tanította. Ekkor rendezte be az

első foncsorozókohót 1785—86-ban. A kohó híre elterjedt. Hogy oly hamar elterjedt — mint BORN mondja — az részben a hirlapíróknak köszönhető. Egymás után jelentek meg róla közlések s a hirlapírók, hogy az olvasók táborát ébrentartsák, ismételten jelentették, hogy „arkanumot, művészetet" fognak közölni. „Nagy öröm támadt e hírre — mondja — az adeptusok és alkémisták között, mert biztosra vették, hogy azt a módszert kapják, amellyel a kéneső fixálható, vagy ahogy ők mondják, amellyel a mercurius szárnya megnyirbálható." Pedig felette fognak csodálkozni, mert „mindaz, ami könyvemben van (BORN t. i. a foncsorozási módszerét könyvben adta ki), sem több, sem kevesebb, mint egészséges kémiai alapra fektetett tudomány, amellyel az arany és ezüst részecskék az ércekből kivonhatók és kénesővel egyesíthetők".

A hirlapírók tehát alkémistává tették, pedig ő ezzel nem foglalkozott, de az alkémisták munkáját éber szemmel figyelte és nem egyszer rámutatott azok tévedéseire.

Igaz, hogy KAZINCZY egyik levelében ezt írja: „BORN IGNÁC udvari Consilárius, egész Európában elhíresedett az amalgamálás és egyéb chémiai manipulatiókról, most is probálgatja tsinálni az aranyat",[1] azonban a nagy író kijelentése nem szószerinti aranycsinálásra vonatkozik, hanem arra, hogy miként lehet az arany- és ezüstércekből a nemesfémet előállítani. Hogy így értette, kiderül

[1] MAGYARY-KOSSA GY.: Magyar alkimisták. Természet. 1926.

egy másik leveléből, amelyben apósáról, a nagy alkémistáról így ír: „BORN is atyafi volt és kinevette, mert ő tudott chémiát, s látta, hogy képtelenség ipám dolga".[1] Ezekből tisztán látható szavainak értelme.

Ő maga az alkémisták munkáját nem egyszer kísérletileg ellenőrizte. Így történt például az, hogy egy kopenhágai gyógyszerész, CAPPEL azzal a hírrel jött, hogy aranyat tud előállítani ezüstből arzén segítségével. A hír nagy feltűnést keltett. KRATZENSTEIN kopenhágai tanár ellenőrizte a kísérleteket és helyesnek találta.[2] A kísérletet ellenőrizte Dijon-ban a francia kémikus, GUYTON DE MORVEAU is, aki szintén helyesnek találta. Ő 1 uncia ezüstben öt gran aranyat talált.[3]

BORN figyelme is ráterelődött. Több helyről beszerzett arzént és a kísérleteket megismételte. Rájött, hogy a csehországi termésarzén az ezüstöt nem alakítja át arannyá, de a salzburgival sikerül némi aranyat kapni, azért, mert a salzburgi termésarzén tartalmazott kevés aranyat. CAPPEL, KRATZENSTEIN és MORVEAU salzburgi arzénnel dolgoztak.[4] Így mutatott rá BORN a tévedésekre.

Az is igaz, hogy BORN szabadkőmíves volt, sőt rózsakeresztes is BÁRÓTZI-val, VAY MIKLÓS-sal együtt; azonban nem szabad elfeledni, hogy nem

[1] KAZINCZY lev. XII. köt., 57. l.

[2] CRELL: Neueste Entdeck. i. d. Chem. 1783. X. köt., 136. l. (Egyet. könyvt.)

[3] CRELL: Auswahl d. neu. Entdeck. i. d. Chem. 1786. IV. köt., 279. l. (Egyet. könyvt.)

[4] KLAPROTH: Chem. Annal. 1787. I. St. IV. 337. l.

minden rózsakeresztes volt alkémista. Voltak, akiket a természettudományok szeretete vitt közéjük. Ilyen volt BORN is.

BORN tehát kémiával, metallurgiával foglalkozott ugyan, de alkémiával nem, azt képtelenségnek tartotta.

Nagyon elítélőleg nyilatkozott az alkémiáról KOVÁCS MIHÁLY, aki 1768. július hó 4-én született Korláton, Abauj vármegyében. Mint ahogyan ő mondja: „nem királyi udvarban, és nem királyi költséggel neveltettem; hanem még a Hazámnak is majd csaknem a legkisebb falujában születvén, többnyire mindég a nagy világtól félre fekvő helységekben nevekedtem". Atyja e kis községben református lelkész volt. Előbb Sárospatakon végezte iskoláit, majd 1789-ben a pesti egyetemen hallgatott. 1791-ben orvosi diplomát nyert. Miután külföldön nagy utazásokat tett, 1795-ben végleg Pesten telepedett le. Itt írta meg az első teljes magyar kémiát, amelynek címe: „*Chémia vagy természet titka*".[1] E munkában véleményét is elmondja az alkémiáról, amely meglehetősen lesujtó: „Az álchémiának semmi egyéb atyafisága nints a chemiával, hanem hogy a neveik hasonlók. Az igaz, hogy az álchémia anyja a Chémiának, de mit tehet arról a' leány, hogy az anyja bolond". E gúnyos szavakkal el is intézte a misztikus tudományt, mert arra négykötetes munkájában vissza nem tér.

*

[1] KOVÁCS: Chemia v. természet titka. Buda, 1807. (A szerző gyűjt.)

És ezzel eljutottunk a befejezéshez. Jól tudom, hogy a munka nem teljes, nem lehet teljes. Amíg könyvtárak, amíg levelesládák lesznek, újabb és újabb adatok kerülhetnek napfényre. A magyar természettudomány csak hálás lehet, ha ezek is minél előbb nyilvánosságra jutnak.

A

Ablutio, lotio (abluo). Régi alkémiai és gyógyszerészi művelet. Mosás, öblítés. Az anyagot vízzel öblíteni, hogy a rajta lévő szenny leázzék.

Abstrahatio. Lefejtés. Folyadékot az iszaptól lefejteni. Alkémiai művelet.

Accidens. Az Empedokles-Aristoteles-féle elemek közül a tűz. *(Kunckel:* Lab. Chym. 2. l.)

Accidentia. Valamilyen anyag lényegtelen alkotórésze. Tisztátalanság. Ez a tisztátalanság calcinatióval (oxidatio) eltávolítható. A lényegtelen alkotórésszel szemben áll az ősalkotórész.

Acetum, vinum mortuum. Híg ecet. Rendesen borból készült.

Acetum cydoniorum. Birsalmából készült savanyú oldat, főleg tannint tartalmazott.

Acetum philosophorum. Lásd: Lac virginis.

Acetum radicale, acetum destillatum. Desztillált ecet. Mint kitűnő oldószer játszott szerepet a régieknél. Az alkémisták az ecetsavat ecet ismételt lepárolásával állították elő. A mai erősségét meg sem közelítette.

Acetum vini rubri. Vörösborból készült ecet.

Acidum, agens, agens universalis, sal vitrioli sulphureum. Az az anyag, amelyből a földben a fémek keletkeznek. *(Glauber:* De igne etc. 6.)

Adeptus. Az aranycsinálók egyik csoportja. Az adeptusoknak állítólag birtokukban volt a bölcsek köve, amelylyel a nemtelen fémet aranyra vagy ezüstre festették. Szószerint „beavatott", „felvett". A művészetben elérték a legmagasabb fokot.

Adler Glutén, antimónklorid ($SbCl_3$).

Aer. Az Empedokles-Aristoteles-féle elemek közül a levegő.

Aer tingens. A kén szublimálása után a „sublimatorium"-ban visszamaradó barna por, ami valószínűleg vasoxidtartalmú kálciumszulfát. Neveztetett: „aer seu spiritus tingens"-nek is. (Bas. Val. Chym. Schrift. 1113. l.)

Aerugo. Kétféle jelentése van: az egyik szerint grünspan

(bázikus rézacetát) volna, a másik szerint a vörösréz felületén képződő zöld rozsda (bázikus rézkarbonát).

Aerugo nobilis, patina. A vörösréz felületén keletkező rozsda.

Aes, réz. A rézre használatos kifejezés még: *aes rubrum, aes cyprium (Vitruvius*-nál), *aes cypreum (Plinius*-nál), *aes cyprinum, aes cupreum; cuprum, cuprinus, Venus* alatt az alkémista irodalomban réz értendő. *Kolozsvári Cementes*-nél „Venusnak feÿersege ez zerenth lezen" Az ókori világ a legtisztább minőségű rezet Cyprus-szigetéről szerezte be. Innen az aes cyprium, amelyből később a cuprum lett. Az alkémisták Cyprus-sziget védő istennőjéről nevezték Venus-nak.

Aes Hermetis, Sulphur philosophorum. (Bas. Val. Chym. Schrift. 963. l.) Lásd ott.

Aes ustum, crocus Veneris, rézoxid (CuO). Sokszor, különösen a régiek, megpörkölt, égetett rezet értettek alatta. A régiek külsőleg mint gyógyszert is használták. (*Lemery*. Cur. Chym. 189. l.)

Aes viride. Grünspan. Az alkémisták valószínűleg bázikus rézacetátot értettek alatta, amely azonban sok szennyeződést tartalmazhatott. *Kolozsvári Cementes* úgy állította elő, hogy erős ecetbe rézlemezeket függesztett: „azt hiak eben az könÿben viridisnek". *Kolozsvári Cementes* „grispan"-nak írja. Volt bécsi, ez a jobb, volt törökországi, ez a silányabb. *Ballagi A.* helytelenül szénsavas rézéleg-nek tartja. (Kecskeméti P. ötvöskönyve. 150. l.)

Aethiops. Tulajdonképen szerecsent jelent, de az alkémisták fekete színt értettek alatta. Igen sokszor használt kifejezés ez náluk. Mikor a testek hevítve fekete színt vettek fel, amiben ők a bölcsek köve felé való haladást látták, használták e szót. Már *Komarius*-nál találkozunk vele: „a mi aethiopiai földünk". *Melchior Miklós* is használja.

Aethiops mineralis. Fekete higanyszulfid (HgS). A XVII. században *Turquet de Majerne* alkalmazta mint gyógyszert.

Aethiops vegetabilis. Cserkivonatból és vassóból előál-

litott fekete csersavas vas. A tinta alapanyaga.

Aethna. Alkémiai felfogás szerint földalatti tűz, láthatatlanul égő kén.

Agens universalis. Filozófiai kén, amelyből a földben a fémek keletkeznek. Van *agens particularis* is, amely alkotórész a kén hatásában segíti. Az arany pl. tartalmaz egy universalis agens-t, a kén, de e mellett kevés „sal commune" is van benne, mint particularis agens. Az ezüst és ólom kén mellett vitriolt ($CuSO_4$) és salétromot tartalmaz mint particularis agenst. *(Glauber.* Ig. sec. 9. l.)

Agrestis, savanyú, csípős; durva. *Agresta,* nedv, a gyümölcsök savanyú nedve.

Ahenum. Rézből, vasból készült nagyobb kazán, üst.

Alumen, Alaun, Timsó. A timsót a ruhafestésnél használták a régiek. Innét átvitt értelemben fémfestőszer, tinktúra is.

Albificatio. Az az alkémiai művelet, amikor a prima materia más anyaggal hevítve eredeti, többnyire fekete színét elvesztette és megfehéredett. Az albificatio erős és huzamos ideig tartó hevítés mellett folyt le. Rendesen egy kémiai hónapot vett igénybe. Egy kémiai hónap 40 nap volt és azt jelentette, hogy a tégelyt éjjel-nappal, szakadatlanul 40 napon át kellett hevíteni. Egyes alkémisták az albificatio helyett a *resurrectio* szót használták.

Album hispanicum, Spanisch Weiss, spanyol fehér. A fehér színű testek sokszor kapták ezt a nevet. Az ólom és bizmut fehér vegyületei különösen. (Spanyol szimpatikus tinta.)

Alcool, alkool, alcofol, alchofol, azonos kifejezések, az arab al és kohl szavakból képezve. Finom port, legtöbbször antimónitot jelentett (Sb_2S_3). Mint gyógyszer játszott szerepet.

Alembik. A desztillálókészülék fedősisakja. Az arab al és görög ambix szavakból tevődött össze. A sisakot rendesen képlékeny agyaggal, amelyet különleges recept szerint állítottak elő, ragasztották össze. Belőle keletkezett a ma használatos *lombik* szó. *Kovács* így adja vissza: *rézfazék.*

Alembroth, sal divinum, sal alembrothi. A görög ambrotos szóból származik, az „al" arab névelővel. Isten

sója. Nem egyéb, mint kettős só. Mercuriklórid és ammoniumklórid sója ($HgCl_2$-$2NH_4Cl$, $2H_2O$). *Geber, Rhases, Avicenna* sokat foglalkoznak vele. A vérbaj ellen használták.

Alkahest, Alcahest, alchahest. Alatta más időben mást értettek. Rendesen universalis oldószert jelentett. Ilyen oldószert *Zozimos* is keresett és elnevezte *pantorreustos*nak. Egyesek az alcali est, mások az all geist, ismét mások az alles est-ből származtatják. Minderre *Kunckel* azt mondja: „Alles Lügen est, alles Lügen heist". Egyes alkémisták különös gonddal tisztított kénesőt értettek alatta. A szót *Paracelsus* készítette, tőle vette át *Helmont* és a későbbiek. *Glauber* is használta. (De igne. 33. l.)

Alkali, alcali, alchali, sal alcali, cineres clavellati. A tengerparton növő chali vagy chala nevű növény hamuja. Arab szavak: al, caljun. *Libavius* a borkőből kiégetés után nyert terméket értette alatta. Hamuzsír, szennyezett káliumkarbonát (K_2CO_3).

Alkali gallicum. Libavius használta kifejezés. Francia eredetű, növényi hamuzsír. Az alkémisták a hamuzsír eredetét rendesen megadták, mert ezzel a minőséget akarták megkülönböztetni.

*Alkali hispanicum. Libavius*tól ered. Spanyol eredetű hamuzsírt jelentett.

Alkali volatile. Ammonia (NH_3). *Kovács* így adja vissza: bűzsó. *Nyulas* pedig: repdékeny lúgsó.

Alkémista. Az aranycsinálók azon csoportja, amelyik még nem jutott el a fém festéséig. Ezek még nem voltak a bölcsek kövének birtokában.

Alkoholisatio. Alkémiai művelet, amidőn rendkívül finoman szétporlasztott anyagot átszitálták, hogy még finomabb port kapjanak. *Felletár* lángitott pornak nevezi. Az elnevezést átvitték folyadékra is. A spiritus vini alkoholizált terméke a bornak.

Aliocab. Lásd: almizadir.

Almizadir, alemzadar. Al és mizadir arab szavakból származik. Ammoniumklóridot (NH_4Cl) jelentett. *Schmieder* szerint roncsolóanyagot is.

Aludel. Szublimálóedény. Arab szó, amely az al és utal szavakból keletkezett. Annyit jelentett, mint csőalakú

edény. *Lippmann* azt hiszi, hogy al és aithale szavakból keletkezett.

Alumen alexandrinum. Alexandriából származó timsó. A minőséget a lelőhely megadásával tüntették fel.

Alumen catinum, alumen gatinum, Potasche, Weidasche. Hamuzsír, amelyet tengeri növények elégetése után nyertek. Spanyol- és Dél-Franciaországban készítették nagyban. *Geber*-nél Alumen gatinum. Catinum a görög katinon szóból ered, ami tégelyt jelent. Valószínűleg azért, mert tégelyben történt az égetés.

Alumen de Tabia. Darmstädter szerint kisázsiai, taviumi alkálit jelentett. Tabia = Tavium.

Alumen faecis. Borélesztő és törköly elégetése által nyert hamuzsír.

Alumen Jameni. Jemeni timsó. Arábiából, Jemenből származó timsó.

Alumen petrinum Törött timsó (Lemery). Szó szerint „kőből fejtett"; talán a nyers timkőre vonatkozik.

Alumen plumosum, alumen plumeum. Lemery szerint (Cursus chym. 564. l.) törött timsó, rózsavíz és tojásfehérje keveréke. Gyógyszer. Mások vasas timsót, ismét mások rostos gipszet értettek alatta, sokszor steatitport (Federweiss). *E. Bruckmann* az azbeszttel hozza össze.

Alumen Rocca. Rocca, helység Elő-Ázsiában. Az innen származó timsó kapta e nevet.

Alumen Romanum. Római timsó. Tolfa vidékéről, Civita Vecchia, Róma mellett. Ezt az anyagot római vitriolnak is nevezték, *vitriolum Romanum.*

Alumen scaiolae. Kasztiliai timsó, vasas timsó.

Alumen ustum, alumen calcinatum. Égetett, kristályvizétől megfosztott timsó.

Alteratio. A fémek átváltoztatása.

Amalgamatio. A fémek oldata kénesőben. *Kolozsvári* azt mondja: „es kend be aranynyal, fonchorlattal". Amalgám = foncsor.

Ambikos. Kétfülű edény. *Eisler* szerint retorta; de ez nem valószínű.

Ambix. A desztillálókészülék lezárására szolgáló fedősisak. *Poseidonios* (Kr. e. II. század) sziriai görög használja először e szót. *Eisler* azt hiszi, hogy a sziriai abbiqu szóból ered. Vele szemben *Lippmann* azt állítja,

hogy a bikos szóból ered. Bikos = edény, amelyben a bort szállították hajón Babyloniába.

Ampulla. A szó latin. Hasas edény.

Anatron, nátron, sziksó. A talajból kivirágzott szóda *(Lemery).* A magyarországi híres volt.

Anima. Anima metallorum. Anima sulfuris. Sulfur philosophorum. Mercurius universalis. Spiritus mundi. A fémek lelkét nevezték így. Az arany és ezüst extraktuma, kivonata, amely kivonat egyébként az arany és ezüst tulajdonságát megtartotta és alkalmasnak bizonyult a nemtelen fémek nemessé tételére. Ugyanez az anyag átvive más testekre, medicinát is szolgáltatott. Anima Saturni = ólom lelke. *Becher* is említi, hogy *Eszterházy* generális a materia primából kivette az animát.

Annulus Platonis. Ring des Platon. Platon gyűrűje. Szimbólum. Az elemek (víz, tűz, levegő, föld) végnélküli egymásbakapcsolódása a természetben alulról (föld) felfelé (levegő), s felülről (levegő) lefelé (föld). Az elemek körmozgása, körbekapcsolása.

Antimonium. Arab alkémisták *atimat* névvel jelölték. Egyéb nevei: *Lupus, Proteus, Balneum Regis, Ultimus Judex, Plumbum nigrum, Plumbum Philosophorum, Radix metallorum, Omnia in omnibus. (Lemery:* Cur. Chy. 326 l.) Az ókori alkémisták antimontriszulfidot (Sb_2S_3) értettek alatta. Sokszor azonban más ásványnyal cserélték össze, így markasittal, pirittel. A magyarországi antimonit minőség tekintetében igen híres volt. Jeles gyógyszernek tartották. *Bárótzi,* hogy életét hosszabbítsa, sokat fogyasztott belőle. *Gróf Török Lajos* koleraelleni tinktúrája is főleg ebből állott.

Antimonii butyrum, antimónvaj. Antimóntriklórid ($SbCl_3$). *Butyrum antimonii.*

Antimonium crudum. Lemery szerint a bányákból kikerülő köves antimonit.

Antimonii flores, Flores antimonii, antimónvirág. Az antimonit (Sb_2S_3) azon része, amelyik hevítéskor elszáll.

Antimonii regulus. Fémantimón (Sb). *Basilius Valentinus* állította elő.

Aqua. Az Empedokles-Aristoteles-féle elemek közül a víz.

Aqua ardens, alkohol, brennbares Wasser, Weingeist, borszesz. Hogy a bor ledesztillálásakor borszesz távozik el, azt *A. Villanova* állapította meg először. *Marcus Graecus*nál terpentinolajat jelentett.

Aqua caelestina, aqua coelestina (égi eredetű víz), *aqua permanens* (megváltozhatatlan víz), *aqua benedicta* (áldást hozó víz), *aqua sulfuris* (sulfurtartalmú víz, nem kén, hanem a láthatatlan, elemi kén), *succus Lunare* (holdból eredő nedvesség), *acetum philosophorum* (a bölcseknek ecete). Mind olyan vizek, amelyekben „mercurius philosophorum" van. Hogy a kéneső mindig folyékony marad, azt annak köszönheti, hogy aqua caelestina van benne. Az aqua caelestina nem szilárdul meg.

Aqua communis, közönséges víz.

Aqua fontana, forrásvíz.

Aqua fortis, aqua gehennae, aqua stygia. Különböző erősségű, többé-kevésbbé tiszta salétromsav (HNO_3).

Aqua gradatoria. Bárótzi szerint olyan folyadék, amelyben a közönséges fém áztatva, nemes fémmé érlelődik.

Aqua mercurialis. Lac virginis. Lásd ott.

Aqua nutriens, tápláló víz, ivóvíz.

Aqua regis, királyvíz, aranyválasztóvíz.

Aqua solvens. A feloldóvíz, savak.

Aqua Solis. Sonnenwasser. Gelber Schwefel. Kénesőben oldott arany.

Aqua vitae, aqua vini, Wasser des Lebens. Ebből lett a magyar „akovita". *A. Villanova* (1300 körül) a bor lepárolási termékét értette alatta, tehát az égetett bort, az alkoholt. E terméket két tulajdonsággal ruházta fel: caliditas (meleg) és siccativ (száraz). De mást is értettek alatta: így higanytartalmú preparátumot, mercurius philosophorumot, argentum vivumot, aranyat, ezüstöt oldó savakat, tehát salétromsavtartalmú királyvizet, azoth. *Libavius* szavaiból arra következtethetünk, hogy valami kevés fémátváltoztató tulajdonsága is lett volna. Mint gyógyszer is szerepelt. „Wasser des ewigen Lebens", az örök élet vize.

Aquila, Chaos philosophorum, Aquila volans, Adler. Az alkémisták minden olyan testet, amely szublimálható,

aquilanak neveztek. Rendesen a szalmiákot, ammóniumklóridot értették alatta [$(NH_4)Cl$]. Sokat használta ezt a kifejezést *Libavius* és *Melchior Miklós*. Egyesek azonban más vegyületet is értettek alatta. Így oleum vitrioli-t, antimonium sublimatumot, sublimátot stb.

Aquila alba, kalomel, mercuroklórid (Hg_2Cl_2).

Aquila alba philosophorum. (A bölcsek fehér sasa.) Annyi, mint aqua mercurialis. *Libavius* használta.

Arcanum, medicina. (Lásd ott.) A gyógyszert is arcanumnak nevezték. *Paracelsus* magistert értett alatta. Szóról-szóra: titkot jelent.

Arcanum tartari. Tisztátalan fahamuból és ecetből készült só. Tulajdonképen ecetsavas kálinátron. (*Meyer:* Alkemistische Briefe. 28. l.)

Archaeus. Az égitestek mozgása a földi testekben meleget idéz elő. Ez a meleg a fémekre érlelő hatással van. A meleget átveszi a spiritus mercurii és átadja a földi testeknek, azokban különös fajta meleget idéz elő, s a fémeket nemesíti, érleli feketére, fehérre, azután sárgára, aranyra. A meleg kiszárítólag hat a testekre az érés alatt. (*Bárótzi:* Mostani adeptus.)

Arena, homok.

Argentum, ezüst. Az alkémisták az ezüstöt *Luna* névvel jelölték. A görög alkémisták sokszor használták a *Selene* nevet is.

Argentum foliatum, ezüstlemez.

Argentum vivum. Kétféle értelme van, az egyik közönséges kéneső, a másik az ősi alkotórésze a fémeknek. A tökéletes fémek sok kénesőt és kevés ként tartalmaznak.

Argilla alba. Fehér, tisztított agyag.

Argilla, lutum philosophorum. Ton der Philosophen. A filozófusok agyaga. Agyagból és lótrágyából készített pép, amellyel az alkémisták az üvegedényeket bevonták, hogy a meleget összetartsák s az üveget a megrepedéstől védjék. Az edény alját néha kétujjnyi vastagságban is bevonták. Az üvegedényeket is ezzel tapasztották össze, hogy belőlük semmi sem illanjon el.

Argyropeia. (Argyropoea). Az ezüstcsinálás művészete. Görög szó.

Ars Hermetica, alkémia. Ezt a nevet Hermes Trismegistus-tól, a kémia legrégibb

művelőjétől kapta. *(Lemery:* Cursus Chymicus. 1754. 2. l.) *(Bárótzi:* Mostani adeptusok. 9. l.)

Arsenikon. Arsenicum. Arzén. Görög szó. Az alkémisták rendesen az auripigmentet (arzéntriszulfid, As_2S_3), ritkábban a realgárt értették alatta. Az auripigment sárga színű, miként a kén, éppen ezért az alkémisták többször sulfur értelemben használták. Sokszor úgy vélték, hogy ősalkotórésze a fémeknek. A fémarzént 1694-ben állította elő *Schröder*, de az alkémista értelem még az 1700-as évek végén is általános. A stockholmi papiruszon is előfordul. *Lemery* (Cour. Chym. 40. l.) szerint fémes anyag, amely sok ként és kevés maró sót tartalmaz. Háromféle van. Fehér = arzénikum, sárga = auripigment, vörös = realgár vagy sandarach.

Ars Spagyrica, alkémia.

Ars vulcanica. Vulkanische Kunst. Az ércfeldolgozás művészete. (Kohászat.)

Artifex. Tulajdonképen művészt, mesterembert jelent. Az alkémisták az alkémia művelőjét értették alatta.

Asa. Misztikus gyógyszer, amely külsőleg használandó. Minden kiütést meggyógyít. Létezését feltételezték és előállítási módját keresték. Sokat foglalkozott vele *Basilius Valentinus.*

Ascensus. Az a folyamat, amidőn az alembikből a gőzök felszállanak. *Descensus* az ellentéte. A mai visszafolyó hűtőnek felel meg.

Astralisches Reich, Geist-Welt. Az a hely, ahol a szellemek vannak. *Paracelsus* használta.

Asem. Már az *Eber*-féle papirusz is megemlékezik róla. *Lepsius* szerint arany-ezüstötvözet, amelyet Kelet-Afrikából szállítottak Egyiptomba. Asem e szerint annyi, mint elektron. A későbbi korban elveszti ezt az értelmét és úgy szerepel, mint fermentum, még pedig azért, mert az alkémisták szerint alacsonyabbrendű fém vagy ötvözet, ha asem jut hozzá, minőségben javul. Lásd: fermentum.

Athanor, athonor, athannor. Arab szó: tannur, kemence. Öntőkemence (Windprobier-Ofen). Az alkémisták egyik, talán leginkább használt kemencetípusa. A német alkémisták „Faule Heintz"-nek is nevezték.

Atramentum. Származik az *ater* = sötét, fekete szóból. Fekete értelemben is használták. Legtöbbször koromfeketét jelentett. Nem tévesztendő össze *Atremont* nevű vándor alkémistával. Fekete atrament alatt *Darmstädter* szerint a vasvitriolt, vasszulfátot ($FeSO_4$) értettek.

Atramentum pictorium, korom enyves vízzel keverve. A festők használták.

Atramentum librarium, a mai tinta.

Atramentum sutorium, a vargák fekete festéke.

Azoth, azot, azoch. Valószínűleg arab szó, az-auzq annyit jelent, mint mercurius philosophorum. *Paracelsus* szellem értelemben használta.

Azymus. Savanyú kovász nélkül készült paszta. Ilyen az ostya, mácesz. A fogalmat átvitték a fém transzmutálására. Pasztává alakított tökéletlen fém, amelyet a fermentum alakít át tökéletessé. Lásd: fermentum, xerion.

Augmentatio. Alkémiai művelet. A tinktúra készítésének az a része, amidőn a festőanyagot koncentrálták, hogy a tinktúra fémátalakító hatása fokozódjék. Átvitt értelemben növények és állatok szaporodását is jelentette.

Aurum, arany. Az alkémisták *Sol* (nap) névvel jelölték. A görög alkémisták *Helios* nevét használták.

Aurum foliatum. Aranyfüst.

Aurum oleum potabile verrissimum. Libavius-nál fordul elő. Higanyos kenőcs desztillálásakor átmenő olajos termék. Gyógyszer.

Aurum potabile, Trinkgold, trinkbares Gold, Liquor Solis. Betegséget elűző, életet meghosszabbító ital, amelyet sokféle módon készítettek. Néha aranyat is tartalmazott, legtöbbször hiányzott belőle. Magyarul *ihatóaranyat, aranyoldatot,* aranyvizet jelent. *Kunckel,* bár hisz az arany gyógyító erejében, kétli, hogy azok az aurum potabile-ok, amelyeket lelketlen emberek hoznak forgalomba, jók volnának. A közölt recepteket rossznak találja. *Marsilius Ficinus* ezt ajánlja *Mátyás* királynak, hogy életét meghosszabbítsa. *Gróf Illésházy* „aranyvíz"-nek nevezi.

Aurichalcum, Cuprum citrinum. Sárgaréz. Néha más rézötvözetet is neveztek így, ha színe sárga volt; így bron-

zot. A leideni papíruszon *orichalcum.*

Auripetrum. Régi kifejezés. Aranyozott ónlemez. Az aranyozás firnisszel és gyantával történt.

Auripigmentum, Operment, Orpiment, rifigallum. Régóta ismeretes, már a leideni papíruszon is szerepel, nem auripigment, hanem leveles, aranyszínü arzén néven (arsenicon, chrysizon skhiston), ami nem más, mint a sárga arzénszulfid (As_2S_3). Lásd: arzénikon. *Kolozsvári Cementes* így írja: aurÿ pigmentom.

B

Balneum arenae, homokfürdő.

Balneum cineris, hamufürdő.

Balneum Mariae, bain Marie, Marienbad. Vízfürdő. Állitólag az első alkémista nő, a zsidó *Maria* volt az, aki először használta. Nevét is tőle kapta. *Bárótzi* „boldogasszony feredői"-nek nevezi.

Balneum regis. Bad des Königs. Jelképes mondat. Azt az átváltozást jelenti, amikor a fekete anyag fehérbe megy át. Tiszta fehér, mint a királyi fürdő.

Balneum scobis metallicae, vasreszelékfürdő. Az edény vasreszelékbe állítva lett melegítve.

Balneum vaporis, gőzfürdő.

Baurac, baurak, baurach, buraq, borax, poris. Nátriumtetraborát ($Na_2B_4O_7 10H_2O$). Hosszú ideig Tibetből hozták Velencébe, s úgy került szerte. Ez a borax a borax veneta.

Blei der Weisen. Antimonit *Lefebure* szerint. (Neuver. Chem. Handleiter. 854.)

Bolus, bolus armena, vörösanyag. Mint vörös festéket használták, de használják ma is.

Bolus alba, fehér agyag. Kaolin.

Botus barbatus, But-ber-but (perzsa szó). A fémtermelés különös módja, amely abból állt, hogy tégelyt tégelyre állitottak. A felső tégely feneke lyukas volt, hogy a kiredukálódott fém azon lefolyhatott az alsó tégelybe. A salak a felsőben maradt. A készüléket descensoriumnak nevezték. Az eljárást a fémkohászok ma is használják.

Bölcsek köve. Lásd: Lapis philosophorum.

C

Cacodaemon. Bányaszellem, amely az arany- és ezüstbányákban élt s a bányászok

munkáját hátráltatta. *G. Agricola* sokat ír róla.

Cadaver Osiridis, Sepulchrum Osiridis, Leichnam des Osiris, Osiris holtteste, Osiris sírja. Ezek alatt az alkémisták azokat a tökéletlen fémeket és fekete színű készítményeket értették, amelyek fehéredés és vörösödés után a bölcsek kövét szolgáltatták.

Cadmia, calamie, cacimia, nix alba, nihillum alba, weisser Schnee. Görög szó: cadmia = calamie, ebből eredt a galmai, galmei. *Bárótzi*-nál galmáj. Szennyezett cinkoxid. Nem volt bányatermék, hanem úgy készítették sfaleritből. Már *Dioskorides*-nél előfordul. Lásd: Tutia.

Cadmia factitia. A régi klasszikus tudomány szerint természetes réztartalmú követ jelentett, amelyből a réz készült. Alkémistáknál néha cinkoxid.

Cadmia fornacum. Ez könnyebb, fehérebb, edénygyártásra nem alkalmas agyagot jelentett. Néha az alkémistáknál cinkoxid.

Calcinare. Felhevíteni anyagokat, fémeket, egyedül vagy kénnel. Oxid- vagy szulfidelőállítás. Alkémiai művelet.

Calcinatio. Oxidatio. Alkémiai művelet. Elmeszesíteni valamit, elhamvasztani valamit. A fémek egyik tisztítási módja, amidőn a nem főalkotórészeket eltávolították, hogy a hátramaradó anyagból a fém annál könnyebben előállítható legyen. A calcinatióval a fémekben lévő nedvesség is elszállt. Calcinatio egyben porítást is jelentett. *Calcinatio argenti* vagy *auri* az ezüstnek vagy aranynak porban való kiizzítását jelentette. Ha a calcinatio látható tűzben ment végbe, *calcinatio actualis*-ról volt szó, ha láthatatlan tűztől eredt, *calcinatio potentialis*-nak nevezték.

Calx. Nemcsak meszet jelentett, hanem elsősorban oxidot. Metallkalk, fémoxid.

Calx ovorum, kiizzított tojáshéj.

Calx Saturni, Kalk des Bleies, Kalk der Philosophen. A Saturnus planeta ólmot jelentett. Az ólom hevítve fehér-vöröses oxidot hagy hátra, amelyet a régi alkémisták ólommésznek neveztek. A calx szó tehát általános kifejezés a hamura. A fémek vagy testek, ha hevítve oxidot szolgáltattak, arra azt mondták, elmeszesedett.

Calx solis. Aranyhamú, aranyoxid.

Calx viva, égetett mész.

Cambar. Ruhland (Lex. Alch.) szerint ezüst.

Candor olorinus, Weisser Schwan. Fehér hattyú. Szimbolum. E kifejezést a német alkémisták szerették használni. Aranycsinálás közben, ha a nyersanyag hevítés folytán fehéredett, akkor fehér hattyúról beszéltek. Lásd: albificatio.

Capella, sisak, fedő.

Caput mortuum, terra damnata, Totenkopf. Vasoxid (Fe_2O_3). Az egyiptomi mitológia szerint a meghalt Osirisnek fejét szabadon hagyták, amikor mint mumiát lenvászonnal beburkolták. Szimbolizálja a fémek pörkölését, elégését, s az utánuk visszamaradó hamut.

Cementviz, cementálni, cementatio. A rézbányákban összegyülő víz gyakran tartalmaz rézszulfátot. Ez a cementvíz, amelyből vashulladékkal a réz kiválasztható. Ez a cementálás. A cementatióban az alkémisták a transzmutálás bizonyítékát látták. De a cementatiónak más értelme is volt, t. i. fémtisztítás. Ha szennyezett aranyat kénnel és egyéb anyagokkal összeolvasztották, a kén egyesült a szennyeződéssel, a tiszta arany pedig összegyült a tégely alján. Lásd: stratificatio.

Ceratio. Megpuhítás. Alkémiai művelet. Nehezen oldódó testekhez különféle anyagot keverni, hogy könnyebben megolvadjanak. Így olajat, viaszt. A projectio alkalmával is viaszt tett az alkémista az izzó ólomba, hogy a bölcsek kövét az elégéstől megvédje. Ceratio az is, amidőn meg nem olvadó testeket hevítenek, hogy kissé meglágyuljanak.

Catinus, tigillum. Olvasztótégely.

Chalkos (görög); *aes* (latin), fém. A legtöbb esetben rezet, bronzot vagy rézötvözetet jelentett.

Chalybe, vas. Görög szó: chalyps. Kemény vas. Az acélkészítés titkát állítólag a pontusi chalibok népe találta fel. Innét a szónak jelentése.

Chaomantia, aeromantia. Az a tudomány, amely a levegőnek hatásaival foglalkozik (*Lefebure:* Chem. Handl. 45.) és a levegőből jósol.

Chaos. Görög szó. Ásító üresség. Sokféle értelme van. Eredetileg azt az ősprincipiumot értették alatta, amelyből a világ keletkezett. *Wel-*

ling szerint ez valami nyálkás, kénes, sós víz lehetett, amelyből a föld lett. *Lefebure* az elemek szülőanyját látja benne. *Paracelsus* gázt ért alatta. A rózsakeresztesek szerint ősprincipium. A kabalában Tohu-Bohu és hyle nevet viseli. *Bárótzi* a chaos szót „összve keveredett haborék" névvel adta vissza.

Chaos impurum. Olyan anyag, amelyet a természet már fémmé alakított, de éretlenül hagyott.

Chaoskälte. Paracelsus gázt értett alatta.

Chrysopeia. Az aranycsinálás művészete.

Ciconia. A desztillálókészülék egyik fajtája. Alakja többé-kevésbbé a gólyához hasonlított. Az alkémisták róla mintázták.

Cinnabaris, cinober. Kolozsvári Cementes-nél chinobriom. Higanyszulfid (HgS).

Cinerarium. Olvasztókemence egyik fajtája.

Cineratio. Elhamvasztás, hamuvá égetés. Alkémiai művelet.

Cineritium. Ezüst-, aranytartalom vizsgálata az ólomkohászatban.

Cinis clavellatus, cineres clavellati. Tölgyfahamuból készített hamuzsír. *Libavius* készítette.

Circulatio. Körforgás. Ez a mozgás az alkémiai műveleteknél sokszor előfordul.

Circulatoria, a circulatio végzésére alkalmas készülék.

Clavis alchimiae. Schlüssel der Alchymie. Valamely testet elbontani, szétválasztani, alkémiai műveletekkel, nevezetett alkémia kulcsának. Ha pl. az antimoniumot calcinatióval, reverberatióval, sublimatióval szétbontották, a titok nyitva lett, a megismerés lehetségessé vált, az alkémista kulcsal felnyitotta.

Coagulatio. Alkémiai művelet. Megalvasztani, megkeményíteni, megdermeszteni. Néha összetevést is jelentett. Alkémiai értelemben coagulálni annyi, mint kénesőt a benne lévő nedvességtől megfosztani és ezáltal aranyat, ezüstöt nyerni. Coagulatiónak nevezték azt is, amidőn oldatokból lepárolással szilárd testeket vagy kristályokat állítottak elő.

Cohobatio. Ugyanazon folyadék ismételt ledesztillálása.

Colatio. Alkémiai művelet. A tisztitásnak az a módja, amikor a testeket vízben oldották, s az oldatot laza szö-

vésű rongyon vagy kanócon átcsepegtették.

Colcotar, Caput mortuum vitrioli. Vasoxid (Fe_2O_3). A füstölgő kénsav készítésénél marad hátra. A szír és arab calcotorin szóból származik.

Combibere. Átitatódni, felszívni, felvenni pl. kénesőt más fémek által.

Commixtio. Alkémiai művelet. Összekeverés. Anyagok, főleg porok egyenletes összekeverése.

Concretio. Alkémiai művelet. Vízből összenőve kikristályosodó só.

Congelatio. Kocsonyásodás, hűlés közben való megszilárdulás, megfagyás. *Kolozsvári Cementes*-nél coagulatio.

Cornu cervi. Szarvasagancs.

Cornu cervi ustum. Szarvasaganccshamu.

Corpus. A fémeknek látható alkotórésze, a láthatatlan az anima, spiritus.

Corpuscula solis. A nap részecskéi. Az alkémisták azt hitték, hogy a nap sugarai a fémek érlelését idézik elő. A nap sugarai részecskékből állanak.

Corpus spirituale. Lelki testecske, lélek, amelynek ellentéte a megfogható test. Az arany fixálva, fémalakban pl. nemesebb, mint oldata.

Corrosivus. Bármilyen maróhatású anyag, akár lúg, akár sav.

Corruptio. Elrontani, megrontani. Az alkémisták tökéletlen fémet értettek alatta, amelyben sok kén vagy arzén van, mint ősalkotórész. Ilyenkor a fém tulajdonságában meg van rontva.

Cribellare, szitálni.

Cribratio. Szitálás. Szilárd anyagot mozsárban összetörni és vagy lyuggatott pergamenhártyán, vagy szőrszitán átszitálni.

Crocus, sáfrány. Kedvelt terminus technicus az alkémisták között. Vöröses sárga színű testekre vonatkoztatták.

Crocus Martis. Vasrozsda, vasoxid (Fe_2O_3).

Crocus metallorum. Antimoniumsáfrány. Narancssznű antimóntriszulfid (Sb_2S_3).

Crocus Veneris. Rézoxidul (Cu_2O).

Crucibulum, crusibulum, tigillum, catinus. Olvasztótégely. *Bárótzi* olvasztóedénynek, olvasztó cserépedénynek nevezi.

Cucurbita. Retortaalakú desztillálókészülék. *Kolozsvári Cementes*-nél „tök-iveg".

Cupella. Laboratóriumi edény, kis tégely, sekély mélyedéssel. *Bárótzi*-nál kápolna.

Cuperosa, cuperosum. Szétmart rezet, vagy rézvitriolt, vagy grünspant jelentett. Származik: cuprum erosum.

Cuprum rosatum, cuivre de rosette, Rosenrothes Kupfer. Többször átolvasztott szín-réz, amelynek piros színe van. *(Lemery.)*

D

Dealbescio, dealbatio, fehérítés. Alkémiai művelet. A tinktúra elérésénél egy fokozat, midőn t. i. a fekete anyag fehéredik; az ezüst színéhez közeledik.

Deliquatio. Saját kristályvizében vagy a levegőből magába felvett vízben szétesni, szétfolyni. Innen a kifejezés: „per deliquationem" lett alkalmassá a további alkémiai műveletre.

Demogorgon. Glauber is említi (De Elia Artista 50. l.). A föld központjában lévő tűz, mely a fémeket, érceket érleli, a növényeket életre kelti. Ezért tekintik, mint a fémek nagyatyját. A szó *Paracelsus*-tól ered. Szerinte demogorgon a fekete szénben előforduló markasit (pirit), amely aranyszínben ragyog.

Depuratio. Tisztítás. Úgynevezett „tökéletlen" testek megtisztítása. A tisztítás módja rendesen az, hogy a porrá zúzott anyagot kemencében hevítették, hogy a nedvesség és romlást előidéző anyagok elillanjanak.

Descensio. Folyamat, amelynél a kiredukált és megolvadt fém, alól a tégelyből kifolyt egy másik tégelybe, a salak pedig visszamaradt. A készüléket descensoriumnak nevezték.

Despumatio. Alkémiai és gyógyszerészeti művelet. Forralás közben a folyadék felületén összegyűlő hab eltávolítása, lekanalazása.

Destruere, széthúzni, szétrombolni. Az arany és ezüst destruálódott például akkor, ha feloldották. Az arany destruálása az alkémista felfogás szerint igen nehéz feladat. Nehezebb, mint az aranycsinálás.

Destillatio. Alatta sokféle műveletet értettek: 1. A mai értelemben vett desztillálást. 2. Descensiót. (Lásd ott.) 3. Szűrést, lecsepegtetést. Ez az utóbbi művelet rendesen abból állt, hogy a folyadékot ülepítették, azután rongy-, vagy papírszalagot aggattak bele. A folyadék felszívő-

dott és lecsepegett az edényből kilógó rongyon. Lásd: colatio.

Detersio. Abwischung. Anyag megtisztítása. Megtörlés, csiszolás.

Diana, Luna, ezüst.

Digestio. Alkémiai művelet, amidőn egyenletes melegben, bő folyadék jelenlétében, amelynek pótlásáról gondoskodni kell, hosszú ideig tartjuk a testeket. *Bárótzi* a szó értelmét „áztató meleg"-gel adja vissza. *Basilius Valentinus* szerint a „művészet legfőbb kulcsa".

Dissolutio. Szilárd anyagot folyadékban kioldani, kilúgozni.

Drachenblut. Gyanta. Már a stockholmi papírusz is említi ez értelemben.

Dreifuss der Philosophen. Mikor anyagokat alacsony hőmérsékleten akarták hevíteni, háromlábra helyezték az edényt és úgy állították be istállótrágyába vagy vízfürdő fölé.

Drei Ohren der Schlange. Füstölőszer, amely kénből, arzénből és kénesőből állt.

E

Ebullitio. Élénk forralás. Mikor a folyadékból élénken gőzbuborékok szállanak fel. Ebullitio volt az is, amidőn valamely test vegyszer hatására pezsgés közben gázt fejlesztett, pl. savak hatása fémre, gázfejlődés mellett.

Effusio. Laboratóriumi művelet. Megfelel a mai iszapolásnak. Kiöntés.

Ein Ei in einem anderen. Két egymásban fekvő tojásalakú főzőedény. Alkémiai laboratóriumokban használták.

Elementa simplicia. Elementa elementata. A négy elem a víz, tűz, levegő, föld. Ezek azonban összetettek, mert a vízből föld is, lég is keletkezhet (szárazmaradék, gőz). Az alkémista felfogású mercurius, sulfur és só már jobban megközelítette a mai elem fogalmát. Ezeket azonban principiumoknak nevezték.

Elektron, Elektrum. Arany-ezüst ötvözet. Az egyiptomiaknál asem, asemu, ismu, usem volt a neve. Görög szó. Nem tévesztendő össze a borostyánkővel.

Elixir. Az arab aliksir szóból származik, bár sokan a latin elixumból vezetik le. Szószerint vízben kifőtt. Az alkémisták tinktúrát értettek alatta, amely a fémeket nemessé tette. Lásd: lapis philosophorum.

Examen, examinatio. Az a művelet, amikor az izzás alatt álló anyagot megvizsgálták, vajjon átalakult-e.

Excrementum, Stercus. Alkémisták szerint trágya, váladék.

Exscoriatio (scoria). A fémek salakja. A megolvasztott fémek felületén képződő burok eltávolítása. Főleg ólom esetében.

Exsiccatio. A folyadéknak szárazra való bepárolása.

Extensio. Fémek, különösen az arany nyujthatósága. Alkémiai felfogás szerint azok a fémek, amelyek sok „mercurius"-t tartalmaznak nyujthatóbbak, mint azok, amelyekben sok „sulfur" van.

Exstinctio. Izzó testek lehűtése folyadékban. Kioltás. Tüzet eloltani. Átvitt értelemben halál. Ha kénesőt száraz anyaggal vagy zsírral eldörzsöltek, azt mondták exstinctum est, ami alatt értendő: vivum mercurium mortificatum est.

Extractio, kivonás, kioldás.

Evaporatio. Eredetileg természetes kigőzölés, pl. a földé. Alkémistáknál az oldószer mesterséges bepárolása.

F

Faex. Minden tisztátalanság, amely a bölcsek kövének keresése alkalmából az anyagból kiválott, faex volt. De a szennyes ülepedéket, például seprőt, élesztőt is faexnek tekintették. Hogy a szublimátum tisztább legyen, az anyaghoz kevertek kálciumoxidot, vagy más fémoxidot. A visszamaradó anyag faex volt. A folyadék felületén összegyűlő, vagy a folyadék alján lerakódott anyagot is sokszor faexnek nevezték.

Faeces sulfurum, salium scoriae et excrementa. A fémeken található szenny, amely úgy tapad rá a keletkezés alkalmával, s mint ilyen, a föld belsejében található, neveztetett faeces sulfurumnak. (Bas. Val. Chym. Sch. 495.)

Farina. Magvakból őrölt finom liszt. *Farina laterum,* finomra őrölt téglapor.

Fermentum. Erjedés. Kovász. Az alkémisták arany-, ezüstpreparatumot értettek alatta. *Fermentum lunare, fermentum solare.* Ez az anyag úgy hatott a materia primára, mint az élesztő a tésztára. A tökéletlen fémet nemessé változtatta. Ilyen az

alexandriai alkémisták xerionja és az asem.

Ferrugo. Vasrozsda, vagy minden hasonló színű anyag.

Filtratio. Laboratóriumi művelet. Szűrés. Rendesen rongyon, darócon, nemezen át történt.

Fimus equinus. Lótrágya. A rothadó trágya állandó meleget szolgáltatott, amelyet az aranycsinálók munkájukhoz sokszor felhasználtak.

Finis ultimus der hermetischen Kunst. A hermetikus művészetnek két része volt. Egyik az aranycsinálás, másik az univerzális gyógyszerkészítés. Ez utóbbi a finis ultimus der hermetischen Kunst. A titkos tudomány végcélja.

Fiola. Eredetileg ivóedény. Digesztálásra alkalmas üveglombik, hosszú nyakkal, kis szájjal.

Fixus, fixierung, figiren (figo, ere, xi, ixum). Tűzálló anyag. Állandó. Sokszor használt kifejezés. A fixierung az az alkémiai művelet, amidőn az illanó természetű testeket megszilárdították. Ha pl. a kénesőt melegítették és az higanyoxiddá alakult át, fixálva volt. Ez az alkémisták fixált kénesője. *Figiren,* valamit állandósítani, tűzállóvá tenni.

Florere, kivirágozni. A testek felületén képződött oxid, vagy kristályvízvesztés folytán jelentkező bevonat. Ilyen kivirágzás bekövetkezhetik a fémek felületén is. Az aranynál soha.

Flores viridis aeris. Rézoxid, de grünspan is.

Flores antimonii. Antimonitkivirágzás, amit azonban mesterségesen is elő tudtak idézni.

Flores benzoes. A benzoegyantából kiszublimált benzoesav.

Flores sulfuris. Kénvirág. Finom, sublimált kénpor.

Fulmen. Szószerint villám. Erőteljesen tisztító tűz, amely a közönséges kénesőt úgy megmossa, hogy az fixálható lesz. (*Glauber,* De Purgatorio. 35.)

Fulminatio, fulguratio. Alkémiai művelet, amidőn a fémeket úgy hevítették, hogy elillantak, pl. ólom, cink. Néha robbanás kíséretében létrejött vegyfolyamat. Aurum fulminans.

Fumigatio. Alkémiai művelet. A testek elmállasztása, nedvességgel, gőzzel, füsttel, főleg a felületen. Kétféle fumigatio volt, nedves és száraz. Ha pl. ecettel történt,

akkor nedves, ha kénesőgőzzel, akkor száraz volt a fumigatio.

Furnus. Kemence. Ezek szerkesztésében az alkémisták nagy leleményességet mutattak. A kemencét szénnel, fával fűtötték rendesen egyhuzamban éjjel-nappal. Egyes fajtái: *Furnus anemicus, Windofen. Furmis fusorius. Furnus conflatorius.*

Fusio. Fémek és ásványok összeolvasztása erős tűzben (amely egyben a fémek vizsgálata is volt) és utána kiöntés. *Argentum fusum, Cuprum fusum.*

G

Galmei. Lásd: Cadmia.

Gas. Gáz. Légnemű test. *Lippmann* szerint a chaosból keletkezett szó: Chaos, Chas, Gas. *He'mont* készítette, a holland nyelv szabályai szerint ao = a.

Gemini. Zwilling. Különös fajta desztillálóedény, amely két egymással összefüggésben lévő lombikból áll, az ikrekhez hasonlóan.

Gradatio. Alkémiai művelet. Valamiben emelni a nemes fém mennyiségét.

Granulatio. Fémek, ásványok, ércek szemekre való törése.

Gumma cupri, resina cupri, cuprum gummatosum. Néha rézklorür (Cu_2Cl_2), néha rézvitriol ($CuSO_4$).

Gur. Az első anyag, amelyből a bölcsek köve állítható elő. Lásd: Materia prima.

Gutta, egy csepp.

H

Hermetikus autor. A titkos tudományokkal foglalkozók. Az alkémia titkos tudomány.

Hermetikus mesterség. A titkos tudományok. Alkémia. Mágia. Kabala stb.

Hermetische Meisterschaft. Az alkémia egyik neve. *Paracelsus* használta előszeretettel.

Homo hispanus. „*Maria profetissa*" így nevezi a bölcsek kövét.

Hölle. Főzőedény, széles, lapos aljjal és kónikus nyakkal.

Humiditas. Nedvesség. Alkémisták főleg azt a nedvességet értették alatta, amely szerintük a kénesőben van. Ha elűzzük, akkor a fém nemesedik.

Hydromantia. A szó *Paracelsus*tól ered. Tudomány, amely a vízzel és szerepével foglalkozik.

Hyle. Anyag. Materia. Kaosz. Ez a fogalom *Aristoteles*-nél alakul ki.

I

Ignis calidus. Meleg tűz. Állandó meleget szolgáló tűz.

Ignis candens. Izzó, lánggal nem égő tűz.

Ignis corrodens. Emésztő, roncsoló meleg. Az a meleg, amely az ércek keletkezésénél játszott szerepet.

Ignis flammans. A tűzhelyről feltörő lángot, tehát lánggal égő tüzet értettek alatta.

Ignis frigidus. Hideg tűz. Ez az a tűz, amely coagulál, amely annyira megszilárdít, megkeményít valamit, hogy azt a tűz elemészteni nem tudja. Megolvasztani tudja, de elemészteni, porítani, oxidálni nem.

Ignis gehenna. Univerzális menstruum, általános oldószer, amelyet *Paracelsus* ignis gehennának nevezett el. Tőle vette át *Helmont.*

Ignis incubans. Lámpatűz. Égő lámpa vagy gyertyatűz. Rátűző meleg.

Ignis volans. Repülőtűz. A rakéták, tűzijátékok alkalmával keletkező meleg.

Ignis torrens. Pörkölő tűz. (Bas. Val. Chem. Schrift. 637.)

Incisio. Bevágás, szétvágás.

Imbibatio. Áztatás, néha a felszívódás folyamata.

J

Jungfernerde. Szüzföld. Burkoló név: alatta a szüz vizelete értendő. Már *Olympiodoros* használta.

Jupiter. Az ón szimbóluma.

L

Lacrimae Isidis. Isis könnyei. Verbena. Varázslófű.

Lac vaccae nigrae. Milch der schwarzen Kuh. Fekete cinóber. Higanyszulfid.

Lac virginis, Jungfern Milch. Az érintetlen szüz teje, amely a materia primát tartalmazza. Átvitt értelemben az az anyag, amelyben a tingáló erő érintetlenül megtalálható *(Glauber).* Máskor anyag, amellyel az arany és ezüst sokszorosodik *(Lemery).*

Lamina, lamimila, lamella. Lemez, fémlemez.

Laminatio. Fémeknek, főleg aranynak, ezüstnek lemezzé nyujtása.

Lapis aemathites. Haematit. Vasoxid (Fe_2O_3).

Lapis philosophorum, universal-tinktura, magisterium, elixir, Stein der Weisen, universal medicin, quinta essentia, tinktura, arcanum, rote Löwe, Hominum His-

panorum lapis, sperma viri muti. Bölcsek köve, amellyel „tökéletlen" fém arannyá és ezüstté alakítható és az örök életet megszerzi. *Bárótzi* így fordítja magyarra: *aranycsinálló por, philosophusok köve, csudatevőpor, bölcsességnek köve. Kovács*-nál: böltskő (Chemia I. 155. l.). *Kolozsvári Cementes*nél: filosofusok pora, bolcheknek pora.

Lapidificatio. Alkémiai művelet. Fémeknek, ásványoknak, érceknek megolvasztott, kőszerű tömege.

Laton, Lato, aurichalcum. (Lásd ott.) Sárgaréz.

Leo russus. Roter Löwe. Wolf. Antimonit. A név *Paracelsus*tól ered. *Basilius Valentinus* „Orientalischer Löwe" nevet adja néki. *Glauber* az arany lényegének tartja. Lásd: Lapis philosophorum.

Limatio. Laboratóriumi művelet. A porítás egy módja. Reszelés; kemény reszelővel. Limatura martis, l. chalybis, vas-, acélreszelék.

Liquefactio. Olvasztás, puhítás, lágyítás., Alkémiai művelet. *J. J. Hollandus* minden alkémiai munkának ebben a műveletben látja gyökerét.

Liquatio. Laboratóriumi művelet. Zsír, viasz, gyanta lassú megolvasztása alacsony hőnél, míg a liquefactio rohamos olvasztás.

Lithargyrum, ólomgelét. Kevés ezüsttartalma sok zavart okozott az alkémisták között, mert azt vélték, hogy az ólomból keletkezett. Színe szerint megkülönböztettek lithargyrum auri és lithargyrum argenti-t.

Lixivium. Lixivia. Lúg. Lix-eis maga a hamú a házitűzhelyről. Lixivia (aqua) a hamura töltött víz, amit befőztek (lixare).

Luna, a hold, átvitt értelemben ezüst.

Lunaris, Lunificus, Medicina lunaris, corpus lunare, ezüsthöz hasonló. Tulajdonképen egy tinktúra ezüst előállításához.

Lupus, Wolf. Antimónium. (*Lemery:* Register.)

Lutatio. A lutamentummal való összeragasztása az edénynek. Alkémiai művelet.

Luteum. Luteum ovi. Vitellum. Tojás sárgája.

Lutum. Kitt der Philosophen. Lótrágyával, pelyvával kevert agyag, amellyel az edényeket ragasztották egymásba, vagy edényeket von-

tak be, hogy meg ne repedjenek a kemencében.

M

Maceratio. Alkémista művelet. Felmarni az anyagot. Leönteni maró folyadékkal, hogy melegítés nélkül oldódjék.

Magisterium bismuthi. Bizmut szubnitrát.

Magisterium liquorum. A kifejelzés *Libavius*-tól ered. Annyi, mint aurum potabile.

Magisterium Saturni. Bázikus ólomkarbonát.

Magisterium. Hommel szerint a perzsa magus szóból származik. Alkémiai szempontból mestermunkát jelent, a fémátalakítás nagy munkáját. Idővel olyan anyagot is jelentett, amellyel fémátalakítás végezhető. Később gyógyszereket értettek alatta. *Paracelsus*-nál arcanum.

Magnesia. Alatta legtöbbször kéntartalmú érc értendő, nem magnézium.

Markasita. Nem pirit. Valószínűleg kalkopirit, mert pörkölve réz- és vasszulfátot lehetett belőle készíteni. Lásd *Lefebure:* Chem. Handl. Sokszor arsenopirit. *(Wiegel.)* Később még bizmutot is értettek alatta. *Markasita aurea,* vagy *markasita metallica* cinket jelentett.

Mars. Vas.

Materia prima. Materia ultima. Prima Ens. Prote hyle. Materia nostra. Materia secunda. Materia prima Hermetika. Alatta azt az anyagot értették az alkémisták, amelyből felépíthető a bölcsek köve. Egy tiszta, könnyű, szellemszerű, fénynek, életnek gondolták ezt, máskor láthatatlan lénynek, szellemi tűznek, tüzes spiritusnak, amely mindenütt jelen van, de egyik testben több, másikban kevesebb. Az alkémista első feladata volt megtalálni azt az anyagot, amelyben a legtöbb van. Materia prima volt az antimonit, a mercurius, a vitriol stb.

Materia viscosa. Sperma coeletus. Materia unctuosa. Materia coelestis. Universal sperma. Vizenyős, kocsonyás anyag, amely a vízben úszva található. Megfigyelték, hogy az állóvízben sokszor képződik fehérnyés, nyákos anyag valamely mikroorganizmustól. Ez az anyag, amelyről nem tudták micsoda, kapta a fenti neveket. Nagy erőt tételeztek fel benne, a természet három országát is ettől származtatták. *(Kunckel:* Lab. Chym.)

Medicina ad album. Medicina ezüstfestéshez. A fémek ezzel alakíthatók át ezüstté.

Medicina. Tulajdonképen a tökéletlen, beteg fémek gyógyszere. Tehát fémátalakítóanyag.

Menschlicher Schwefel. Paracelsus használta. Alatta mindaz értendő, ami elégethető.

Mensis philosophorum. Philosophischer Monat. Az alkémistáknak 40 napot jelent. Ennyi idő kell szerintök valamely anyagnak tökéletes feloldásához. Az oldószer a menstruum.

Menstruum, Menstrua. Olyan folyadék, amelyben a testek feloldódnak. Ez a feloldás nem azonnal, hanem egy kémiai hónap (40 nap) alatt megy végbe, folytonos digestio mellett. Az oldás után rendesen egy kis por is marad vissza, ennek neve Menstrui. A menstruum kétféle, vagy universalis, ami megegyezik az alkahest-tel, vagy partikuláris. Az elsőben minden feloldódik, a másikban csak egyes anyagok.

Mercurius philosophorum. Mercurius. Mercurius duplicatus. Mercurius vitae. Quecksilber der Philosophen. A bölcsek kénesője. Alatta nem a közönséges kéneső értendő, hanem a spiritus, a lelke a kénesőnek. Az alkémisták kétféle mercuriust különböztettek meg, úgymint égi és földi mercuriust. Az égi az ősmercurius, a testek alkotórésze *(Welling).* Feltételezték, hogy ez az anyag mindenütt jelen van. A közönséges kéneső e szerint két részből állt, a látható kénesőből, s a láthatatlan kénesőből, amelyet csak hatásaiban ismertek. Ez utóbbi volt a principium, s mint ilyen, minden testben előfordult, tehát állati és növényi testben egyaránt. (Bas. Val.) Minden fém tartalmaz mercuriust s így beszéltek *Mercurius Martis*ról, *Mercurius Solis*ról, *Mercurius Lunae*ról.

Mercurius Britanicus. Az az anyag, amelyet az alkémisták egy csoportja használt, hogy vele csalárd úton aranyat állítson elő.

Mercurius universalis, Spiritus mercurii, Anima, Spiritus mundi. Ugyanaz, mint mercurius.

Mercurius vegetabilis, Pflanzliches Quecksilber. Az alkohol igen régi neve.

Mercurius vini. A spiritus vini elégetésekor keletkező kon-

denzált vízgőz neve. *Glaubertől* ered. (De Elia Art.) E vízből bepárolással kiváló fehér hamu, a sal coelestis nyerhető.

Mercurius vivus. Mercurius currens. Argentum vivum. Hydrargyrum. Közönséges kéneső.

Mercurius Saturni. Minium.

Mercurium virgineum. Jungfern Quecksilber. Az a kéneső, amelyik a kéneső-bányákban mint ilyen összegyűl, amely tehát minden külső meleg hozzájárulása nélkül keletkezett. Az alkémisták nagy becsben tartották, mert fémesináló erő maradékait sejtették benne. Különösen értékes volt a magyar származású, amely azonban igen ritka volt.

Metallum. A fémek alkémisták felfogása szerint nedvességet és földes anyagot tartalmaznak, amely felfogás tulajdonképen *Aristoteles*-től ered. Melegítéssel, izzítással a nedvesség elszáll belőlük, elvesztik fémes jellegüket, földesek lesznek. Ez a folyamat a calcinatio. A fémek összetettek, mercuriusból és sulfurból állanak. A kénesőt egyes alkémisták nem tartották fémnek *(Geber)*, hanem illanó testnek, spiritusnak.

Minerale, mineralia. A héber maneh-ből származott a görög mina, ebből mineralia. Eredetileg súlyt, pénzt jelentett, pl. mina auri. A középkorban mina = féméro, minera = bányát, fémet jelentett. Ma ásványt jelöl. Minera martis, vasérebánya, Minera Saturni, ólombánya.

Minium, ólomoxid.

Mollificatio. Alkémiai művelet. Megpuhítani a fémeket, hogy azután könnyebben olvadjanak.

Molybdochalkos. Szószerint ólomréz, voltaképen csak ólom értendő alatta. A zsidó *Maria* is megemlékezik róla. Molybdus eredetileg a hajósok mélységmérő ólma. Molybdaena, ezüsttartalmú ólom. Chalcus, súly $^1/_{60}$ drachma, $^1/_6$ obulus, általában pedig réz.

Mortificatio. Megölés. Alkémiai művelet, amidőn az élő kéneső átalakíttatott higanyoxiddá vagy szublimáttá, „quasi mortuum".

Multiplicatio. Alkémiai művelet. A lapis philosophorumot úgy preparálni, hogy nagymennyiségű nemtelen fémet alakítson át nemes fémmé.

Mumia vitalis, Calidum nativum, Humidum radicale, Entelechia, Mercurius vitae, Na-

tur-universal-Geist: Lásd: spiritus universalis.

Mutatio universalis. Az átalakítás azon módja, amidőn a medicina minden fémet átalakít arannyá és ezüstté. Lásd: via universalis.

Mysterium magnum, Göttliche Kunst, Grosses Geheimnis. Königliche Kunst. A nagy titok, a bölcsek kövének készítése. *Paracelsus* azt mondja: királyi művészetnek nem azért mondják, mert olyan gazdagságot ad, mint egy királyság, vagy mert a király az ország leggazdagabb embere, hanem mert minden művészetnél a legnagyobb.

N

Natron, Natrum, Szóda. A nátron szót *Mansur Muwaffak* perzsa pharmakológus használta 975 körül. Alatta a természetes, szennyes szóda értendő. (Na_2CO_3) (sziksó).

Nitrum. A régi alkémisták egyiptomi nitrum alatt az ammóniumsókkal szennyezett szódát értették. Ez a szóda mésszel ammóniumgázt szolgáltatott. Erről emlékezik meg *Plinius.* Egy időben a természetes borax viselte ezt a nevet. Utóbb csak a salétrom jelölésére használták. *Nitrum nativum,* természetes salétrom. *Nitrum commune,* közönséges salétrom (nem tiszta).

Nox (éj). Nocte. Egy éjen át. Voltak alkémiai műveletek, amelyeket egész éjen át folytatni kellett. Akkor használták ezt a kifejezést.

Nutrimentum metallorum. Metallen Speise. Fémtáplálás. Az alkémisták feltették, hogy a természet a föld belsejében különféle nedveket és termékeket készít, amelyekkel a fémek táplálkoznak, addig, amig megérnek *(Basilius Valentinus).*

Nycthemeron. Éjjel-nappal. Olyan alkémiai művelet, amely éjjel-nappal szakadatlanul tartott.

O

Oculus Typhonis. Auge des Typhon. Typhon szeme. Scilla maritima. Meerzwiebel. Tengeri hagyma. Belőle készítették a scilla-vizet, huzamosabb ideig való főzéssel. A réz fehéritésére használták, tehát festő ereje volt, Typhon, Seth-Typhon; egyiptomi daemon, aki a világosságot rabolta el.

Odor plumbi. Kohófüst. A kohóból az ólomércek pörkölésekor felszálló füstöt, gázokat nevezték így.

Ohne Substanz. A gáz szóval egyenértékű. *Paracelsus* használta.

Oleum. Sokszor sulfur értelme van (*Lemery:* Curs. Chym.), mert illanékony, könnyen ég és kenőcsös természetű. Rendesen olaj.

Oleum antimonii. Antimonitból és cukorból desztillált olajos anyag, amely nagyobbára kozmás anyagokból állt, de antimónt nem tartartalmazhatott.

Oleum inceratívum. Oleaginitas. Oleaginum. Olyan anyag, amellyel a fém hamarabb megpuhul, megolvad. Rendesen valamilyen olajból, vagy viaszos, zsíros anyagból állt. Az anyag sokszor arra szolgált, hogy a transzmutálandó fémet az elégéstől védje.

Oleum philosophorum. Olajba annyi téglaport kevertek, hogy pép álljon elő, melyből apró golyócskát készítettek. Ez az anyag retortából ledesztillálva adta az oleum philosophorumot. Voltaképen acroleinnal telített kozmás anyag.

Oleum Saturni. Terpentinolajban inkább elkevert, mint feloldott ólomsó, amely mint gyógyszer játszott szerepet.

Oleum tartari. Sal alkali. Tömény oldata az alkáliának. Levegőn szétfolyó anyag. Rendesen borkőből készített káliumkarbonát (K_2CO_3), amely a levegőn állva, nedvességet vett fel és szétfolyt.

Oleum vitrioli. Sulfur liquidum. Oleum sulfuris, vitriol-olaj. (*Glauber:* De igne.) Töményebb kénsav (H_2SO_4).

Opus. A fémátalakítás munkája, amely lehet minus, medium és majus. Opus majus, rendesen az aranycsinálás.

Orcus (pokol). *Aqua Stygia.* Fémeket oldó folyadék, amely azonban oly értelmű, hogy a sal mundi visszamaradjon (*Glauber:* De Purgatorio).

Orobus. Hevítésre szolgáló edény. Rendesen fémből készült. Lednek magvához hasonló.

Ossa Persarum. Knochen der Perser. Elégetett fém. Fémoxid.

Ossa Typhonis. Knochen des Typhon. Elégetett vas. Vasoxid.

Ossa Veneris. Knochen des Kupfers. Elégetett réz. Rézoxid.

Ovum philosophorum. Philosophisches Ei. Tojásalakú üvegedény, amely egyik végén keskeny és rövid nyakú.

Ovum philosophorum seu Hermetis. Ei der Philosophen. Szimbólikus értelmű. Négy elemet (réz, vas, ólom, ón) értettek alatta. E nevet azért kapta, mert a tojás is négy részből áll (tojáshéj, pergamentburok, tojás fehérje, tojás sárgája).

P

Panacea. Gyógyszer. Szélesebb értelemben örök életet biztosító gyógyszer. Lásd: lapis philosophorum.

Panax. Többféle gyógyfű neve. Egyiknek, másiknak varázsereje is volt, pl. érintésétől meghasadt a karbunkulus, a másik elűzte a kígyókat stb. Így lett a panacea minden betegség orvossága.

Parapsis, Paropsis. Tál. Fémtál, tányér, melyen a kihűlt étel felmelegedett. Paropteris, enyhe melegítés.

Particularis transmutatio. A fémátalakítás egyik módja, amidőn csak egy bizonyos fém alakul át a „medicina" hatására kis mennyiségű arannyá. Ellentéte az univerzál átalakulás. *Bárótzi* így írja: „viae particulares", „via universalis". Lásd ott.

Pasta. A „tökéletlen" fémekből készült, tészta állományú preparatum, amelyet a fermentum arannyá, ezüstté alakít. Pasta alba ólom- és ónpasztát jelent. Pasta rubea ólom- és rézpasztát.

Pelecanus. Pelikán. Az alkémisták egyik készüléke, amelynek két nyílása volt két fogantyúval. Alakját a pelikán madártól vette. A circulatio műveletét ebben végezték, ezért pelicanatio.

Phalaja. Univerzális titkos gyógyszer, amely belsőleg adagolandó. *(Basilius Valentinus.)*

Phlegma. 1. A testekben található nedvesség, amely minden testből elsőnek jelentkezett, mikor a tűz megfogta. *(Lefebure:* Chem. Handl.) 2. A desztillációnál visszamaradó salak, főleg a szeszes, illékony anyagokból.

Phiala, Phyala. Fiola. Hosszú, vékony nyakú palackocska. *Kovács* így nevezi: *szélke*, *Nyu'as* szerint haskó. Lásd: Fiola.

Philosophus. Az alkémisták azon csoportja, akik elméleti alapon kutatják az aranycsinálás módjait.

Philosophi Hermetici. A misztikus, titkos tudományok filozófusai.

Plumbum sacrum, Plumbum philosophorum. Lemery szerint antimonit.

Plusquamperfecta tinktura. Glaubertől származó kifejezés (De igne secr). A régiek tinktúrája.

Pneuma, amit a görögök pneuma névvel jelöltek, azt a későbbiek spiritus, lélek, utóbb szellem (Geist) szavakkal pótolták. A smaragdtáblán található kifejezés alatt: „a szél hordta magában", szellemet kell érteni. *Zozimos* mondja: „a húshoz láncolt isteni pneuma".

Praeparatio. Előkészítés a további műveletre. Csapadék leválasztás.

Prima ens. Az arany és ezüst, hogy a természetben képződjék, táplálékra szorul, miként a gyermek az anyatejre. Ez a táplálék a prima ens. *(Glauber:* De Elia Artista.)

Principium. Ősanyagok: a mercurius, a sulfur és a sal.

Principium activum. Az aristotelesi elemek közül a levegő *(Kunckel).*

Principia naturalia. Ősalkotórészek együtt, pl. a tűz, víz, föld, levegő, vagy később a mercurius, sulfur, sal. Megfelel a mai elemeknek.

Principium passivum. Az aristotelesi elemek közül a föld és víz *(Kunckel).*

Projectio. A módszer, amellyel a lapis philosophorumot az átalakítandó fémre dobták.

Protheus. Alakját, színét, állományát stb. könnyen változtató anyag. A mythosi Protheus tengeri istentől nyerte a nevét. *Lemery* szerint antimonit.

Proté hylé. Szószerint az első fa (materia). *Aristoteles*-nél ősanyag.

Pugillus (pugnus szónak kicsinyítő formája). Az az anyagmennyiség, amely három ujjal megfogható. *Semi pugillus.* Csipet. Két ujjal felvehető anyag mennyisége.

Pulverisatio, Contusio. Mozsárban széttörni anyagokat, vagy fémek poritása calcinatióval (oxidatióval).

Pulvis algaroti, bázikus antimonylklórid ($2SbOCl, Sb_2O_3$). E port a XVI. század végén használta *Algarotus* veronai

orvos gyógyszernek. Hívták mercurius vitae-nek is.

Putrefactio, rothadás. Tulajdonképen szétbomlás, oldás, kezelés meleg által, ami után a separatio jön. Alkémiai művelet.

Pyromantia. Tűzművészet. *Paracelsus*-tól származik. Az a tudomány, amely a tűzzel való bánást tanítja meg és abból esetleg jósol.

Pyrotechnica. Régente kémia, alkémia értelemben használták, mert a kémiai vegyfolyamatok elvégzésénél a tűz játszotta a legnevezetesebb szerepet. (*Lemery:* Cursus Chym. 1754, 2. l.) Ma a tűzijáték neve.

Q

Quinta essentia, ha valamely anyagból 1, 2, 3, 4, 5-ször vonjuk ki valamely oldószerrel a mercurius philosophorumot, kapjuk a quinta essentiát. (*Bas. Val.* 68.) Más értelemben lapis philosophorum. Néha az aristotelesi elemek ötödike, az aether értendő alatta. Lásd: Lapis philosophorum.

Quadrupedia draconis. *Vier Füsse des Drachen*, tetrosomia. Réz, vas, ólom, ón.

Quiritatus stanni. *Zinngeschrei*. Ha kristályos ónt meghajlítjuk, recsegő hangot ad. Ezt nevezték „Zinngeschrei"-nak.

R

Radix metallorum. *Wurzel der Metalle*. Alkémista kifejezés. *Lemery* szerint antimonit.

Rasio. Rasura (rado, ere igéből). Felforgácsolás, rendesen olló segítségével, a fémeknél: raspare igéből rasamen, durvább ráspoly segítségével készült por.

Realgar, vörös arzénszulfid.

Receptaculum. *Recipiens*. Befogadóhely, székhely. Az alkémisták azt a helyet értették, ahol a testekben a szellem, a fényesség összegyűl, amely azután aranyképződésre alkalmas. Ily értelmet *Paracelsus* adott néki. Más értelme is volt. Szedő (vas-recipiens) a desztillálókészülékhez. Ez a gyakoribb.

Reductio. Oxidoknak, szulfidoknak átalakítása fémmé. Ez az átalakítás legtöbbször széntartalmú sal tartari-val (K_2CO_3) történt. De redukció az is, amidőn valamely anyagot más formába hoztak. Az alkémisták reduk-

ciója nem azonos folyamat a mai kémiai redukcióval.

Regnum animale, állatok országa.

Regnum minerale, ásványok országa.

Regnum vegetabile, növények országa.

Regulus. Kiskirály, királyka, színfémet értettek alatta, még pedig a teljesen tiszta fémet, ami a tégelyben a redukció után maradt vissza.

Rectificatio. Ismételt desztillálás, amikor a spiritus a flegmától teljesen elválasztatott.

Republica espagyrica. A titkos művészet (alkémia) művelőinek együttese.

Retorta. Anyaghevítésre szolgáló edény, a mai göreb. *Kovács* így nevezi: görbe tök. *Nyulas:* nyaka dőlt üveg, *Kolozsvári Cementes:* tököüveg (tökiveg).

Reverberatorium. Kemence, amelyben a testeket visszacsapó lánggal magas hőfokra hevítettek. Főleg calcinationál (oxidatio) használták.

Reverberatio. Ha a testeket lángban tartva calcinálták (oxidálták), hol a visszacsapó láng még egyszer megcsapkodja (re + verberare) az edényt, illetve a hevítés tárgyát.

Rotatio prima. Szószerint első körülcsavarodás. *Becher* használta. Materia prima. (Lásd ott.)

Rubescentia. *Rubefactio*. Megvörösíteni. Alkémiai művelet. A tinktúrakészítésnek utolsó fokozata, midőn a fehér színű test vörös színű lett.

S

Salamandra philosophorum. *Salamandra chymistica*. *Salamandra rubicundissima*. Szimbólum. Már a régi görög alkémisták használták a tűzálló anyagokra. Az alkémisták a kifejezést gyakran használták.

Sal alkali. *Potasche*. Tisztátalan káliumkarbonát.

Sal alkali liquorum. Fahamuból készült lúgos oldatot jelentett.

Sal armoniacum, *Sal ammoniacum*. Ammóniumklórid (NH_4Cl). Az egyiptomi nitrum is tartalmazott sok ammonsót.

Sal astrale. *Sal coeleste*. Lásd: Mercurius philosophorum.

Sal essentiale. Valóságos só, amely tűzben megolvad.

Sal fixum. Tűzálló só. Test, a nagy melegben nem változik. De értették alatta az

állandó alkaliát, a szódát, az illanó alkáliával (ammonsó) szemben.

Sal gemmae, Sal commune. Kősó (NaCl).

Sal metallorum. Lásd: Mercurius.

Sal monarchae. Mindenféle testnek van királya, a sóknak is van királyuk, a sal monarcha, amely csodatevő. A sók közül a legnagyobb értékű. *(Glauber:* De Elia Art.)

Sal Mundi. Só, amelyet nem ember, hanem Isten alkotott. *(Glauber:* De Purgatorio.) Szentírásbeli kép.

Sal nitrum, Salpetrae, Sal petrosus, Salpeter, Káliumnitrát (KNO_3).

Sal philosophorum, Salz der Philosophen. A bölcsek sója. A harmadik principium, amely *Basilius Valentinus*-tól ered. Ha a fémeket, testeket hevítjük, a mercurius és sulfur elillan, a só visszamarad. A fémek mercurius, sulfur és sal-ból állottak, az alkémista felfogás szerint. Sal philosophorum alatt nem konyhasó értendő. Minden olyan anyag, ami szerves test elégetése után visszamarad, lehet sal philosophorum.

Sal tartari. Tulajdonképen nem borkövet, hanem a belőle előállítható, széntartalmú káliumkarbonátot jelentette. Levegőn szétfolyva adta az *oleum tartarit.*

Sal urinae. Vizeletből előállított só. Tisztátalan carbamid.

Sal volatile, Spiritus cornu cervi. Illó só. Főleg ammóniumsó lehetett. *(Glauber:* De igne sec.)

Sanguis columbi. Blut der Tauben. Galambok vére. Minium (Pb_3O_4).

Sanguis corvi. Blut der Krähen. Varjuk vére. Minium.

Sanguis Saturni. Blut des Saturn. Minium. *Schmieder* szerint „vörös tinktúrát", vörösítőszert jelent.

Sanguis ossaque draconis. Blut und Knochen des Drachen. Az oxidálódott fém.

Saturnus. Ólom.

Secretum Salis, Sal Artis. Mindkettő *Glauber*-től származik. (De Elia Artista.) A materia prima fogalmát fedi, amelyből a bölcsek köve állítható elő.

Semen, Saamen, Samen. Miként az ember testből és lélekből áll, aként a fémek, de más testek is, egy megfogható részből és egy megfoghatatlan, illékony részből

állanak. Ez utóbbi a semen, a mag. *Semen solis*, az arany megfoghatatlan része. A fémeknek kétféle semen-jük van, az egyik hímnemű, ez a sulfur (principium értelemben), a másik nőnemű, ez a mercurius. Sulfur és mercurius alatt tehát nem a közönséges kén és kéneső értendő *(Basilius Valentinus)*. *Vergilius* felfogása szerint a kova semen-je a tűz, amely csak megfelelő csiholásra jelentkezik.

Serpens retortus. Visszahajlított hűtőcső.

Sigillum Hermetis. Hermes pecsétje. Titoktartást jelent, de alkémiai műveletet is, légmentesen lezárni valamit.

Sepulchrum Hermetis. Hermes sírja. Örök hallgatást, némaságot jelent.

Soda alexandrina. Egyiptomi eredetű, valószínűleg talajból kivirágzott és összesepert szóda. *Libavius*-tól ered ez a megkülönböztetés.

Soda gallica. Lásd: alkali gallicum.

Sol. Arany.

Solutio. Oldás, oldat. *Solutio martis*, vasat feloldva tartalmazó folyadék, vasas oldat. *Solutio Veneris*, réztartalmú oldat.

Spagyriai művészet. A szó a görög spao és ageiro szavakból származik, amelyek értelme: választani és egyesíteni.

Sperma philosophorum. A fémek alkotórésze. Minden fém kétféle spermát tartalmaz, egyik a férfi-sperma, a másik a női. Az első a sulfur, a másik a mercurius, két ősanyag. A sulfur és mercurius alatt a filozófiai kén és kéneső értendő. (Flamellus.)

Sperma viri muti. Theophrastus így hívja a bölcsek kövét.

Spiritualisatio. Az a változás, amidőn a testek láthatatlan gőzzé alakulnak.

Spiritus. *Copula ambonis*. Illanó testet, valaminek a lelkét jelentette. Lásd: Anima.

Spiritus ardens, pálinka. Elerjedt növényi folyadék ledesztillálásakor átmenő anyag. *(Lefebure.)* Borból a spiritus vini-t párolták le.

Spiritus Mercurii, *Mercurius philosophorum*. Egy hipothetikus test. *Basilius* így határozza meg: lényegében lelke van, anyaga szellemi, alakja földi. A földi hatását az archaeus segítségével fejti ki. Ha állati testre irányult, állati lények származtak, ha növényekre, növényi szerve-

zetek létesültek. A testek mind tartalmazzák a spiritust, s így beszélhettek Spiritus vitrioli-ról, Spiritus Saturni-ról stb.

Spiritus nitri, salétromsav (HNO_3).

Spiritus sylvester. A fa száraz desztillálása alkalmával keletkező, maró hatású fakátrányvíz, amely tehát methylalkoholt, acetont, ecetsavat stb. tartalmazott.

Spiritus sulfuris. Sulfur philosophorum. *Kovács* kénlelkének fordítja.

Spiritus universalis. *Allgemeiner Welt-Geist*. Testnélküli anyag, a testek alkotórésze. Az egész világot betölti, a föld összes anyagaiban megtalálható.

Spiritus volatilis. A mercurius principium szinonimája. Ha a mercurius, a spiritus a testben el van rejtve olajos anyagban, akkor mondtak spiritus volatilist. Így tartalmazza ezt a *spiritus vini*, a *spiritus juniperi* stb. A mercurius egyik változatáról van szó. Ha a sóban van lekötve, *spiritus fixus* a neve. Ehhez hasonló a *spiritus acidi*, amely a vitriolban, timsóban található. (*Lemery:* Cours. chym. 1754, 5. l.)

Spiritus urinae. Ammóniatartalmú, rothadó vizelet, amelyből a szalmiáksót állították elő.

Spiritus vini. *Aqua vitae*. *Wasser des Lebens*, *Geist des Weins*, *Himlischer Schwefel*, *Himmlisches Menstruum*, *Der philosophorum Schlüssel*, *Raimundi Lullii Himmel*, *Himmlisches Wasser*. Alkohol. *Kovács* (Chemia I. 161.) borlelkének fordítja.

Stannum. *Zinn*. Ón.

Stratificatio. Rétegezés. Alkémiai művelet. Port helyezni fémlemezre, s ezt folytatni addig, míg a tégely meg nem telik. Stratum super stratum, egyik réteget a másikra helyezni.

Stimmi. Antimontrisulfid (Sb_2S_3). Lásd: antimón.

Subtilis, könnyed, finom. Ezen oknál fogva tud a bölcsek köve a fémekbe hatolni, a különféle alkémiai műveletek alatt.

Sublimatio. A sublimis, magasba szállni, fölemelni szóból származik. Laboratóriumi művelet, amelyet ma is használnak. Illanó testek tisztítása hevítéssel. Az illanó testek hevítve gőzzé alakulnak, s az edény hűvösebb falára telepednek.

Sulfur, *Schwefel*. *Kén*. Az alkémisták kétféle kén külön-

böztettek meg, földi és égi ként *(Welling)*. Az égi kén az őskén, a testek ősalkotórésze. Pricipium, amelyet *olajnak, természeti tüznek, natürliches Feuer, natürliches Licht, Lebens-Feuer, Lebens Balsam*-nak is nevezték.

Sulfur philosophorum. Schwefel der Philosophen. Alatta nem a közönséges kén értendő, hanem annak spiritusa, lelke. A kén két részből áll, látható földi és láthatatlan égi kénből, ez utóbbi a sulfur philosophorum. Minden testben megtalálható. Principium a mercurius philosophorummal együtt. (Bas. Val. 69.) Lásd: Sulfur.

Sulfur Solis. A napban is van sulfur, a belőle kisugárzó sulfur a Sulfur Solis. Minden fém tartalmaz sulfurt, s így az alkémisták beszéltek Sulfur Martis-ról, Sulfur antimoni-ról stb.

Superius et inferius Hermetis. A hermetikus alsó és felső világ. Lásd: Annulus Platonis.

T

Tabula smaragdina. Titokzatos írás, amelyet az alkémisták egyiptomi eredetűnek tartottak. Benne az aranycsinálás módja volna leírva titokzatos szavakkal.

Terenjabin. Különösen az arab alkémiában játszott szerepet. *Paracelsus* is sokat használta. Az ó-szövetségből ismert manna helyett, miután azt nem találták, előtérbe került a mézharmat, levélharmat; ez a terenjabin.

Terra virginia, Terra Adamica. Lásd: Materia prima.

Thymia. A klasszikus kor füstölésre különös edényt használt. A füstölőanyag a thymiaterium (kakukfű) volt. Ezt vette át az alkémia. Alatta anyagok felhevítésére szolgáló edényt értették. Az anyagfelhevítés ebben úgy történt, mint a füstölés.

Tingere. Festeni. Közönséges fémeket nemesre átfesteni a bölcsek kövével.

Tinkâr. Arab alkémisták használták. Alkáliát jelentett. Igen sokszor boraxot értettek alatta.

Tinktura. Olyan készítmény, amellyel a fémek aranyra és ezüstre festhetők. Tinktúra azonban oldatot is jelentett, éppen úgy, mint ma, például jód tinktúra.

Tinktura corallium, Quinta essentia Perlarum. Korallból készült oldat.

Titkáts. Kémikus. *Kovács* készítette ezt a szót (Chemia. I. 154. l.), a következő meggondolás alapján. A „Chemia titkot teszen", összevonva a titok: titk. „Átsnak neveztem pedig a' Chemicust azért, mert ez a' szó: Áts a'nyit teszen, mint Magister, Meister, Maitre, Mester". Így lett titkács.

Tutia. Tutia Alexandrina. Tutia officinarum. Cinkoxid. (ZnO). Különösen az a termék, amely a cinkkohókból szállt fel és az edény hidegebb részén gyűlt össze. A szó, úgy látszik, szanszkrit eredetű: tuttham-vitriol.

Torques Jovis, Zeus aranylánca. Lásd: Annulus Platonis.

Transmutatio, Transformatio, Transelementatio. A fémeknek arannyá való átalakítása.

U

Urina. Vizelet. Az alkémisták nagy jelentőséget tulajdonítottak neki, mert valami különös termő erőt, illetve annak maradványait sejtették benne.

Uroboros. Szimbólum. Saját farkába harapó kígyó. A jelentősége: mindennek kezdete a vég és mindennek vége a kezdet.

Usifur, Usufur. Cinóber. *Geber* említi először.

V

Via particularis. Alatta azt a folyamatot értették, amidőn a fémet folyadékban áztatták, hogy részben nemes fémmé alakuljon. Az átváltozás tehát részleges *(Bárótzi).*

Via universalis. Az a folyamat, amikor a fém teljesen és tökéletesen átalakul nemes fémmé. Ez akkor következett be, amikor a megolvadt fémre rádobták a viaszba beágyazott bölcsek kövét *(Bárótzi).*

Venus. Réz.

Vinum mortuum. Ecet.

Viride aeris. Aerugo Viride graecum. Viride hispanicum. Grünspan. Lásd: Aes viride.

Vitriolum. Vasszulfáttal erősen szennyezett rézszulfát. Nagy vastartalma miatt rendesen zöldeskék színű.

Vitriolum album. Kristályvízétől megfosztott rézszulfát. A kristályvíz elpárologtatására legjobb volt a nap melege, mert így a nap érlelő tulajdonsága felhalmozódha-

tott. Néha cinkszulfátot jelentett.

Vitriolum de Cypro. Ciprusszigetéről származó rézszulfát. Jó minőségű; a magyar eredetűvel is felvette a versenyt.

Vitriolum hermaphroditicum. Cementvíz.

Vitriolum hungaricum, Ungarisches Vitriol. Magyar származású rézszulfát ($CuSO_4$). Tisztasága miatt messze földön híres volt. A felsőmagyarországi bányákban elég gyakori, de laboratóriumokban is készítették.

Vitriolum Martis. Vasszulfát ($FeSO_4$). Az oxidált vasvitriolt a német alkémisták *Gelbvitriol*nak nevezték.

Vitriolum Romanum. Római vitriol, római eredetű rézszulfát, amelyben a vasszulfát mennyisége rendesen nagyobb volt, mint a rézszulfát tartalma. Sokszor csak vasszulfát.

Vitriolum rubificatum. Kiizzított vasszulfát. Színe vörös volt, mert a kihevítés oly magas hőmérsékleten történt, hogy vasoxid keletkezett.

Vitriolum Veneris. Salétromsavban oldott réz *(Lemery).*

Vitrificatio. Alkémiai és kohászati művelet. Üvegesítés. Fémeknek, érceknek, ásványoknak összeolvasztása olyan anyagokkal (pl. szóda), amelyekkel üvegszerű olvadékot ad.

Vitrum. Üveg.

Vitrum Alexandrinum, Glacies Mariae, Lapis specularis, Marien-Eis, Marienglas, azonos fogalmak. Gipsz, csillám, talkum értendő alatta.

Volatile. Illanó. Ellentéte a fixus. *Sal volatile,* illanó só.

Vulcanus. Római Isten, aki a fémek és ércek megművelésével, feldolgozásával foglalkozott. Ilyen értelemben használták az alkémisták.

W

Windkälte. Paracelsus kifejezése. Gáz értendő alatta.

Z

Ziniar, Zyniar. Az arab alkémistáknál grünspant jelentett.

Zoza, Sosa. Az arab alkémisták azt az alkálikarbonátot értették alatta, amelyet fahamuból állítottak elő.

Alkémiai jegyek.

Alembik.
Alkohol
Amalgám
Antimonit (Sb_2S_3)
Antimon fém (Sb)
Aqua fortis
" regia
" vitae
Arány (Sol, Au)
Arsénoxid (As_2O_3)
Auripigment

Balneum Mariae (Fürdő)
Bolus (Kőpenészes)
Borax
Borkő

Calcinálás
Caput mortuum (K_2CO_3)
Cementálás
Chaos
Cinober (HgS)
Cink (Zn)
Coagulálás
Crocus Martis (Fe_2O_3)
Crocus Veneris (Cu_2O)

Desztillálás
Digerálás

Ecet
Éjjel
Éjjel nappal
Éjszaka ($Luna$, Ag)

Feloldás
Fém (Regulus)
Filtrálás (Szűrés)
Fixálás (Meggyúlaszthatás)
Föld

Grünspan
Gumi

Hamu
Hánytatóborkő
Homok
Hónap

Kámfor
Kemence
Kén (S)
Kéneső (Mercurius, Hg)
Kolkotar
Korom (C)
Kova (SiO_2)
Kősó ($NaCl$)

Levegő
Lutum

Mágneskő
Markasit (Bizmut)
Materia prima
Mész
Minium

Nappal

Olaj

Ólom (Saturnus Pb)	♄.	Soda.	⊥.
Oltatlan mész	⅄.	Sublimát	♀.
Olvasztótégely	+, ⅄, ⊡.	Sziszfold	W.
Ón (Jupiter, Sn)	♃.		
Ora	☿.	Talkum	♂ ⊙.
		Tégla	▭.
Por	⊹.	Téglapor	□.
		Tímsó	⊡.
Quinta Essentia	♀. E.	Tinktura	℞.
		Tingálás	N.
Realgar	♋ ⅄	Tutia	⊕.
Retorta	♂.	Tűz	△.
Réz (Venus, Cu)	♀.		
		Urin	⊡.
Salétrom (K, N, O₃)	⦶.		
Só (étem kősó)	⊖.	Vas (Mars Fe)	♂, ⊹, ⊶.
Spiritus (szellem)	—, ⊶, ∽.	Vasreszelék	♂.
Stratum super stratum	⋕.	Vasz	⊹.
		Vitriol (Cu S O₄)	⊕∽.
Szalmiak	✳.	Vitriololaj (Kénsav)	⊕.
Szaru	CC	Víz	▽.

Névmutató.

A

Abafi Lajos 162, 248
Aeneas Sylvius 199
Agnostus, I. 278
Agricola, Georgius 4, 147
Agrippa, H. C. v. Nettesheim 25, *367*
Albert, magyar király 198
Albertus Magnus 2, 30, 136, 144, 159, 245
Alchimo 62
Alexander ab Alex. 347
Alverda, H. 91
Anaximenes 149
Andreae, J. V. 79, *82*
Apulejus 159
Aquinoi Szent-Tamás 2, 10, 144, 159, 245
Arangyás Mihály *17*
Aristoteles 144, *149*
Arthusius, Gott. 278
Ashmole, E. *288*
Atzmann István *52*
Augurellus, J. 386
Avicenna 2, 119, 144, *150*, 183
Ágoston, Szent- 123

B

Baccius 342
Baco, Roger 2
Barcsay Ábrahám 153
Barrenberg gróf 47
Barnaudus, N. 212, 265
Basilius Valentinus 4, 36, 119, 125, *150*, *183*, 202, 295, *313*, 317, 340, 368, 386
Batthyány Ádám gróf 23
Bácsmegyey István 36
Bánffy Hedwig 366
Bánfy-Hunyady János 283, *285*
Bárótzi Sándor 4, 10, 85, 105, *132*, 160, 190, 369, 393
Bársony György 52
Báthori István 62, *362*
Báthori Miklós 195
Becher, J. J. 20, 22, 159, 161, 164, 177, 254, 305
Beck László 99
Beer Frigyes 109
Behain Balázs 315
Bél Mátyás 24, *27*, 126, 277, 282, *343*
Bellin, L. 367
Bellovacentis, V. 245
Beotius, A. de B. 220
Bercsényi Miklós gróf *25*, 368
Berghammer Rebeka 279
Bergmann, T. 381
Bernhárdi Izsák *92*
Berzeviczy Imre 94
Bethlen Gábor *221*
Beuther, D. 148

Bezerédy 61
Bilik Simon 52
Binz János 136
Biró László 153
Bisterfeld J. 326
Blandrata, dr. 62
Blinkling, A. *324*
Blodig, generális 186
Boerhaave, H. 159, 381
Bolcsicskovits János *48*
Bonanus, I. Procopius *175*, 347
Bonfinius 199
Born Ignác, lovag 103, 350, 387, *390*
Boyle, R. 4
Böthy Zsolt 137
Breuner gróf 227
Brotoffer, Ratichs 81
Brown, Th. 295
Bruckmann E. Ferenc 43, 125, 345
Brühl, K. gróf 180
Buchholtz György 108
Buday Tamás 61
Buddeus, I. F. 29
Buttler, J. 146

C

Caetano, M. 148, 176, 228
Calid 2, 144, 146
Campanella, Th. 112
Caneparius 29
Cappel gyógyszerész 393
Cassus, J. 49
Chrysostomus, Polycarpus 84
Cilley Borbála 71, *198*
Cilley Hermann 198
Combach, L. 260
Commenius Amon 8, 11, 90, 303
Cornides Dániel 101
Correy pásztor 345
Cosimo, I. nagyherceg. *354*
Croix, de la 139
Crusius 340
Csapó József 58
Csáky Imre gróf 37
Csáky István gróf 20, 221
Csáky Miklós gróf *249*, 276
Csernánszky János *100*
Csiba János 347
Csorba főorvos 187
Csuzi-Cseh János *54*
Czakó János *53*
Czakó Zsigmond 53
Czirjék Mihály 153
Czobor József gróf 363
Czykó János 359

D

Dahlem Flórián 160
Dániel 209
Darmstaedter, E. 169
Deccárd János 109
Dee, J. 205, 276, *324*, 363
Degenfeld Imre gróf 99
Delle, M. de 215
Digby, K. 285
Dioskorides 195
Ditterheinin, Sibilla 47
Dittrich Albert *296*
Dittrich János *45*
Doläus, I. 55
Dubois 148

Dubray 199
Ducca Banajott 104
Dunstan, Szent 208, 325
Du Val, Guili 281

E

Eckhardt Sándor 79, 137
Engelhardt, K. G. F. Freiherr 334
Engelshofen báró *328*
Engelshofen, generális 108
Erdélyi Dániel 353
Erdélyi János *247*
Erdödy gróf *24*
Ernesto, generosissimo 47
Ernő, szász főherceg 340
Ernyey József 102, 175, 203
Erzsébet, angol királynő 363
Eszterházy János gróf *20*
Eszterházy K. gróf 235
Eszterházy gróf 371

F

Fabre, P. J. 30
Fáy András 44
Fáy Barna 99
Federspiel kapitány 159
Ferdinánd, I., király 258, 340, 361
Ferdinánd, II., király 219, 276
Ferdinánd, III., király 123, 146, *221*, 330
Ferdinánd tiroli főherceg 319
Ferdinánd toskániai herceg 156
Ferenc I., német császár *156*, 328, 363, *369*
Ferenc József, I., király 6, *231*
Ficinus, Marsilius *192*, 195
Fictuld, H. 51, 82, 257
Fiorenza, A. de 199
Fischer Dániel 109
Flamellus, N. 4, 146
Flood, R. 82, 112
Forgács Ádám gróf 303
Forgács Ferenc 62
Forgács Zsigmond gróf 310
Fournier, L. 342
Fősz János 102
Franke, J. 220
Frankenstein Márton 347
Fresno y Landres Conte 232
Freyseisen-Freindl Lóránt 100
Fülöp Lajos, pfalzi fejedelem 274

G

Galeotus Martius 346
Garázda Péter 195
Garlandia, de Joh. *255*
Garzó Gyula 187
Geber 2, 144, 146, *353*
Gertinger János 84, *94*, *96*
Geyer Dániel *277*, *341*
Géresi 338
Giordano Bruno *362*
Glauber, J. R. 52, *286*
Glosz Jakab *93*, 99
Granger, J. 292
Grosschedel, J. B. 29
Gömöry Dávid 29, 36, *108*, 114, 237, 264, 277, *303*
Güldenfalk, S. H. *283*
Güstenhöver, Ph. J. *213*
Guyton de Morveau 393

György, brandenburgi fejedelem 323
Gyulaffy Zsuzsanna 366

H

Hain Gáspár 330
Hali 146
Hamaliár Márton 104
Hánzéli Ferdinánd 93
Hánzéli Márton 92, *98*, 100, *104*, 105, *374*
Harsányi 234
Hatvani István 156, 379
Hayek, T. 206, 212, *220*
Heinike, S. 278
Heister, gróf 29
Held Mátyás *350*
Hellenbach báró 6
Hellenbach János báró 357
Heliodoros 2
Heltai Gáspár 196
Hennini 329
Hensing dr. 378
Heraclides, J. 361
Heraklitos 149
Herdott dr. 229
Hermann Dávid 333
Hermes 159
Hermes Trismegistus 146
Herzfelder A. Dezső 59
Hiebner, J. v. Sch. 331
Hilscher, P. 109
Hoffmann 63
Holger, J. 326
Hollár, V. 288
Honorius pápa III. 246
Hortulanus 255
Horváth Ádám 153, *156*
Huber Kristóf 347
Hudelist 101
Hutter György 333

I

Ince pápa VIII. 195
Ildebrandt, W. 25
Illésházy József gróf 194
Ilosvay L. 7
Izabella királyné 59

J

János gyógyszerész *17*
János, II., király *60*
János pápa, XXII. 146, *246*
János György, brandenburgi fejedelem 319
Jacquin Miklós József 103, 381
Jakubovics Emil 358
Jennisch, dr. 187
Jeszenszky Imre 345
Jeszenovszky József 94
Jimenez A. de la Rosa *231*
Joel Ferenc *387*
Jollivet Castellot 6
József, II., király 104, 152, *371*
Jugel, I. G. 182
Juncker, J. *305*

K

Kail János 98
Kakas András 62
Kálnai Imre 253
Károly, III., király 44, 225
Kassai István 358

Kazinczy Antal 188
Kazinczy Ferenc 97, 133, 136, 151, 153, 158, 373, 389
Kecskés Éva 366
Kelemen ötvös 388
Kelemen pápa, IX. 281
Kelley, E. 148, *206*, *324*, *363*
Kerekes Zsigmond 153
Kerekes Ferenc 351, 379
Kessel, H. 342
Kircher, A. 264, 281, 342
Kiss János 109
Kisfaludy Sándor 155
Klein Mihály 336, 345
Kleopátra 2, 146
Klieber Sámuel 100
Klopstock 135
Kolowrat gróf 102
Kollonich Lipót gróf *330*
Komarius 2, 146
Konte János *24*
Kolozsvári Cementes János *59*
Kopp, H. 4, 19, 63, 79
Korndörfer, B. 47
Kovács Mihály 387, *394*
Köleséri Sámuel 344, *350*
Kőmives Pál 38
Krammer György 27
Kraszner Imre 94
Kratzenstein 393
Kropf 251, 285
Kunckel, I. 137
Kunrath, H. 310

L

Laaz, I. *199*
Lachner könyvelő 370
Lacini, Giovanni *20*
Lajos, II., király 258
Lamberg, M. I. gróf 365
Lambsprinck *20*
Landsdorf tanácsos 283
Laszky Albert 325, *361*
Laszky János 362
Laszky Jeromos 361
László, V., király 259
Lavoisier, A. L. 4, 182, 381, 386
Leberecht-Letzy Ferdinánd 100
Lefebure, N. 110
Legrand 25
Lemery, N. 381
Lemnius, Laevinus 229
Lenglet du Fresnoy, N. 137
Leonhart, pfaltzi gróf 47
Lessing 135
Libavius, A. *326*
Libay ötvös 102
Licetus, Fortunatus 347
Liebenstein báró *334*
Lilly, W. 288
Linden Miksa báró 154
Lindemann J. 333
Lipót, I., király 146, 164, *225*, 281
Lippay György 10, *161*, 250, 276, 347
Lippmann, E. 63
Liszti Ferenc 366
Liszti István báró *365*
Liszti László gróf *365*
Lombardus, Petrus 123
Lukasovszky Ferenc *45*, *208*
Lullius, Raymondus 147
Luzsinszky István *43*
Luzsinszky Imre *43*

M

Magyar Albert *296*
Magyar György 159
Magyary-Kossa Gyula 285
Major Zsigmond 99
Maier, M. 81, *260*
Mannsfeld Fülöp gróf *50*, *330*
Mária (Mirjám) 1
Mária Anna főhercegnő 391
Mária Terézia 179, 230, 328, 364
Marquard, H. 220
Marsaly Dániel 22, 277
Marshall, W. 290
Marsiglio Lorenzo 191, 195, 351
Mathesius, J. 342
Matolay Bernát 334, *368*
Mátyás király 191, *195*
Mayer 342
Medgyesi Pál 286
Mednyánszky Jónás 333
Melchior, de Brixen 256
Melchior, cardinális 257
Melchior Miklós 196, *250*, 257, 283
Mikes István gróf 134
Miksa, király *203*, *276*, 325, 361
Moller Dániel 279
Moller Dávid 29, *277*
Moller Ottó 279
Molnár-Pápay-Tóth Mihály 121, 124, 159, *234*, 303
Morris, M. 350
Muntz Ádám 367
Müller, J. H. 218, *321*
Müllenfels, H. H. 322

N

Nádasdy kancellár 179
Neuber gyógyszerész 101
Neumann, G. 342
Nuysement, I. 30

O

Oberndorffer, J. 276
Oláh Miklós *248*, *250*
Oligersus, J. *326*
Olimerus, Deo 281
Olympiodoros 2, *69*, *150*, 183
Orczy József 98
Orient Gyula 18
Ottius Kristóf 58
Óváry László 99

P

Palailogos 191
Pannonius, Janus 191, 195
Paracelsus 4, 44, 110, 111, 255, 276
Paracelsus József 319
Paráf 357
Pápaffy Miklós 353, 355
Pászthory Sándor 153
Patay Éva 134
Paterson-Hain János *347*
Pedemontani, Alexi 25
Petraeus, B. N. 202
Péchy Tamás 187
Pfenninger báró *225*
Philaletha, J. *29*, *119*
Pilárik István 29
Platon 123, 144

Poldörffer 317
Pongrácz András 346
Ponyatovszky, herceg 179
Porta, J. 25, 347
Pott, H. 63
Pottornyay András 92, 373
Pottornyay Imre
Pötting gróf 104
Priestley, J. 381
Puky András 44, 99
Puky Ferenc 44
Puky Pál 44

R

Ragályi István 98
Rákóczi György, II., fejedelem 286, 333
Ranzanus, P. 346
Rapolt, D. 323
Raymann Ádám 350
Rechemberg, J. 196
Rehbach báró 101, 178
Reimundus 281
Reuss, V. 324
Révay Apollónia 95
Révay Simon 95
Rhody Leonhárd 51, 283
Richthausen, J. K. 50, 124, *151*, *223*, *330*
Riplaeus, G. 260, 378
Roberth 357
Roccatani, R. 232
Roggendorf Aloizia grófnő 190
Roll, W. 204
Rosenkreutz, Ch. 77
Roth-Scholz, Fr. 137
Rotti, J. A. 6
Rozsnyay Péter 18
Rudolf II. király 146, *205*, 260, 274, 321, 326
Ruggiero gróf 228
Ruglandius, R. V. 259
Ruess, A. v. R. 225
Ruhland, M. 29, 220, 274
Ruhland, M. ifj. 275
Ruhland, János Dávid 276
Russenstein, A. báró 146
Rutzke, M. 220

S

Sachs, H. 203
Sailer Márton *51*
Saint-Germain 364
Salamon király 2
Sauvaigne 104
Schampasa, A. *258*
Scheidenberger, dr. *334*
Schott, C. 25
Schröder, D. 182
Schrötter, A. 6, 233
Schulz András *340*
Schwarz Ignác 112
Schwertzer, S. *218*
Scopoli, Antonio 103
Sehfeld *148*, *328*
Sendivogius, M. 4, 119, 132, 136, 168, 171, *219*
Serédy György 361
Setonius, S. A. 4, *219*
Seyler, W. 176, *226*
Sloane János báró 344
Smyth, R. 296
Snyders, J. de Monte 36, 176, 181, *228*

Sommer *330*
Stahl, E. G. 30, 159, 183
Steinvill, gróf 48
Stessel, H. 342
Stolz, D. 264
Strindberg, A. 6
Szakmáry György 196, 252
Szathmáry József 99
Szathmáry L. 1, 133
Székely László 135, 335, *368*
Szerémi 339
Szin Ferenc *24*
Szinnyei József 55
Szirmay András 97
Szirmay Anna 373
Szirmay László 95
Szirmay Pál 97
Szirmay Péter 97
Szolkovy József 92
Szombathy József 381
Szuloviny Sámuel 100
Szulyovszky László 93

T

Teichmeyer, F. 109
Téglássy András *48*
Thaler, R. 259
Thales 149
Thaly Kálmán 26
Thill Éliás 100
Thurneysser, L. 4, 319, 389
Tifferau, C. Th. *6*
Tihanyi Tamás *104*
Tollius, J. 30, 52, 127, 329, 351
Tolnay-testvérek *24*
Tónházi Baltazár 100
Thököly István *340*
Thököly Sebestyén 362
Török József gróf 92, 98, 101, 104, *178*
97, 98, 100, 105, *177*, 335
Trautmann 381
Trevisianus, Bernhardus gróf 36, 119, 136, 166, 168

U

Ulászló, II., király 196, 252, 258
Ulrich, K. 139

V

Váczy Péter 61
Váczy Péter ifj. *61*
Váczy Zsuzsanna 61
Vay Miklós gróf 153
Vay Miklós báró 98, 393
Vay József gróf 98
Vay József grófné 186
Várday Ferenc 359
Velits Katalin 53
Ventz generális *50*
Villanova, A. de 4, 137, 144, 147
Vozár Vencel 345

W

Wachsman Katalin 108
Wagnereck báró *229*
Waldmann Ézsaiás *341*
Wallaszkay János 29, 32, 277
Wallenstein, A. gróf 227
Wanne, S. 146

Watzelhann Mihály 53
Webster, I. 293
Wedel, J. A. 109
Wedel, G. 277, *341*
Welling, G. 110, *378*
Welsch, J. G. 196
Wernher György 277, *342*
Wesselényi Ferenc 367
Wesselényi Pál 366
Weszprémi István 120, 236, 250, 272, 303, 350
Wieland 135
Wormicus, O. 342

X

Xenophanes 149

Z

Zápolya János 361
Zehendtner András *203*
Zechenter Antal 205
Zimmermann, K. 342
Zozimos 2
Zsigmond király 198
Zsigmond Ágost lengyel király 361
Zwelffer dr. 223

Tárgymutató.

A

Adeptus 2
Alkémia, alexandriai görögöknél 2
Alkémia, araboknál 2
Alkémia, egyiptomiaknál 2
Alkémia és az orvosok 10
Alkémia, középkorban 4
Alkémia, utolsó évtizedekben 6
Alkémiai dialógus 117
Alkémiai emlékérem 292
Alkémiai érmek 223, 225, 226
Alkémiai eszközök 31, 41, 67, 74, 188, 208, 210—214, 267, 271, 297—299, 302, 306, 307, 323, 356
Alkémiai folyóiratok 7
Alkémiai irodalom 137
Alkémiai jelképek 13, 15, 21, 22, 35, 49, 64, 68, 114, 116, 122, 128, 144, 216, 239, 240, 242, 244, 268, 269, 282, 309, 311, 348, 349, 377
Alkémiai kemence 23, 39, 200, 294, 295, 332
Alkémiai kézirat 18, 30, 46, 59, 110—112, 161, 164, 182, 194, 218, 221, 235, 250, 293, 296, 359
Alkémiai laboratórium 8, 34, 153, 188
Alkémiai laboratóriumi műveletek 64
Alkémiai mise 250, 262 268
Alkémiai módszerek 11, 68, 120, 125, 141, 142, 185, 261
Alkémiai munkák 25, 38, 45, 49, 51, 79, 137, 139, 181, 182, 202, 256, 273, 282, 325, 342, 376, 381, 389, 394
Alkémiai pénz 262
Alkémiai sarkigazságok 33
Alkémia szó eredete 62
Alkémiai versek 215, 338
Alkémista 2
Alkémista csalók 148
Alkémista felszerelés 39, 41
Alkémista ima 254
Alkémista nemes 206
Alkémista rézmetszet 289
Alkémisták, idegen 314
Alkémisták, királyi udvarban 176
Alkémisták népszerűtlensége 10
Alkémisták sorsa 8
Alkémisták tervszerűen dolgoztak 10
Amalgámozás jelképe 20
Anagramm 27
Anima 20
Antikrisztus 260
Antimón regulus 293

Antimónit 189, 190
Antiquarius 136
Anyagoldás 66
Aranyat elégetni 1
Aranybánya 313
Aranycsinálás, bécsi udvarban 6
Aranycsinálás, jelen korban 6
Aranycsinálás, kohóban 382
Aranycsinálás lehetetlensége 5
Aranycsinálás sikertelenségének magyarázata 11
Aranycsináló pápa 247
Aranycsináló recept 75, 208
Aranycsinálók megrendszabályozása 105
Arany destruálása 290
Aranydrót 351
Aranyércesempészés 102
Aranyércérlelés 140
Aranylemez bársonyra 300
Aranyőrlés 39
Aranyszétrombolás 53, 146
Aranytermő szőlő 316, 326, 344
Aranyvizsgálat 48, 350
Archeus 143, 316
Arzénére feldolgozása 51
Asch 238
Asztrológia 1, 191, 249
Atómok szerkezete 7, 294
Aurum potabile 27, 38, 191, 198

B

Bankett, Paracelsus 315
Bányaiskola 318
Bányaművek 319
Betegségek gyógyítása 37, 49
Bolygók és fémek közötti összefüggés 126
Borago 194
Borostyánkő készítése 297
Bölcsek köve 26, 50, 214
Budai domonkosok 245
Büdőskőolaj 49
Buglosa 194

C

Chaos gróf 223, 330
Cementezés 61
Cementvíz 277, 312, 335
Célbalövés, biztos 217, 300
Cinóber 290, 334
Corpus 20
Csodagyógyszer 372

D

Desztillálás 40
Domonkos-rend 245

E

Égő bokor című páholy 104
Egyetemek 274
Egyetemek, külföldi 12
Elemek átváltozásának módjai 7
Elemek bomlása 7
Elemek bonthatatlansága 4
Elixír 27, 67
Ember vonzódása a titokzatoshoz 4
Empedokles—Aristoteles-féle elemelmélet 5, 149, 169, 183

Erényes emberbarát című páholy 100
Erényes világpolgár című páholy 98
Erényes utazó című páholy 91
Erényes zarándok című páholy 104
Ezüstcsinálás 70
Ezüstérem 22

F

Faktis 75
Fémtermelő folyadék 341
Figier-Ofen 23
Flegma 42, 323
Flogiszton 183
Flogisztonisták 5
Francia irodalom 133
Fujtató 332

G

Gazdag alkémisták 146
Görög elemek 5, 242
Görög elemelmélet 5, 149, 169, 183
Gyógyszer 56, 182
Gyógyszerek, népies 319
Gyógyszerész 17, 94
Gyógyszerészi laboratórium 25, 26
Gyógyszerészi súlyok 31
Gyógyszertár 17

H

Hallgatagság című páholy 105
Három fehér liliom című páholy 104
Hephaistos 19
Hermet 2
Hermetikus Musaeum 251
Hortulus Hermetikus 264
Hyle 110

I

Ignis rotae 35
Isten szerepe az alkémiában 69, 151

J

Jegyzőkönyvek 235
Johannita fokozat 95
Jóslás 27

K

Kabala 1, 161, 321, 378
Káosz 110, 119
Káosz-féle alapítvány 152
Karthauzi barát 247
Kassai akadémia 97
Katonaság szerepe az alkémiában 50
Kemencetípus 23
Kémia és gyógyszerészet 140
Kémiai laboratórium, első 281
Kincs 24
Királykoronázás 276
Klasszikus alkémisták 136
Kohólaboratórium 60
Kozmológia 184
Könyvtárak 236
Kuruzslás 178

L

Laboratóriumi munka 286
Lengyel menekültek 92
Levegő befolyása a projektálásnál 383
Lónyabányai ércek 48
Luftgeist összegyüjtése 107
Lutum 299

M

Mágia 1
Mágikus kalendárium 35
Mágikus könyvek 25
Mágikus pénz 35
Mágikus tükör 152, 190
Mágnes 34
Magyar alkémista alkotások 14
Magyar alkémisták külföldön 12
Magyar antimónit 317
Magyar aranycsinálók 12
Magyar jellem 14
Magyar vitriol 125
Majim 238
Makrokozmosz 112, 130
Materia prima 11, 22, 71, 124
Melissavirág 194
Menstruum 160
Mercurius philosophorum 33
Mercurium virginem 333
Mikrokozmosz 112, 130
Mitológia és alkémia 52
Mons Magnesia 164, 168
Mostani Adeptus 137
Musaeum Hermetikum 259
Multiplikáció 142

N

Német Hermes Trismegistos 205
Német irodalom 135
Német Messalina 199
Nőtt arany 345
Nőtt arany vizsgálata 350

O

Okkultista 234
Oláh hordák rablása 326
Olasz alkémisták tréfája 199
Olasz természettudós 175
Ólomamalgámmal történt csalás 217
Ólompénzek 321
Orvosok 220
Ovum Platoni 239
Ősanyag 113
Ördögök 326
Örök tűz 82

P

Pandora 19
Pandora című alkémiai könyvek 19
Pápakoronázás 281
Pápai rendeletek 246
Pellengérre állítás 371
Pénzhamisító 258
Prima rotatio 22
Princípiumok 10, 150, 166, 183
Projektálás 141
Poemander 376
Pozsony alkémista város 273
Pozsonyi alkémisták 28

Q

Quinta essentia 169

R

Rendelet alkémisták ellen 230
Rézfehérítés 31, 71
Rézgálickészítés 45
Rézpurgálás 70
Ritkaságok múzeuma 43
Robbanó anyagok 31
Rózsakeresztesség Angliában 113
Rózsakeresztes fogadalma 78
Rózsakeresztes gyógyszerészek működése 106
Rózsakeresztes irodalom 84
Rózsakeresztes jelvények 87
Rózsakeresztes könyvek 79
Rózsakeresztes laboratórium 96
Rózsakeresztes lelkészek 106
Rózsakeresztes magyarázat 90
Rózsakeresztes páholyok belső élete 91
Rózsakeresztes páholyalapítók 105
Rózsakeresztesek prépostja 91
Rózsakeresztesség — vallás 85
Rózsakeresztesség — szabadkőmívesség 84
Rózsakeresztes tagok felvilágosítása 87
Rózsakeresztes-rend fokozatai 90
Rózsakeresztes-rend elfajulása 108
Rózsakeresztes-rend tagjainak esküje 87
Rózsakeresztes-rend terjedésének okai Magyarországon 106
Rudolf mondása 217
Russ-tinktúra 186

S

Sárga és vörös ember 255
Schamajim 238
Selmeci bányászfőiskola 103
Selmeci foncsorozó kohó 103
Sikkasztás a gárda pénztárában 135
Sírbetörés 325
Sírfelirat 132
Skot-fokozat 95
Smaragd-tábla 2, 112, 373
Spiritus 20
Spiritizmus 113
Sternschnuppe című rózsakeresztes-társaság 108
Succonis-féle fizika 100
Szabadkőmíves-fokozat 89
Szabadkőmívesség 95
Szimbólumok értelme 88
Szőnyi ikrek 54
Szublimálás 65, 284
Szüztej 76

T

Tápis 89
Technológia 154
Technológusok 44
Temesvári fogoly 328
Teozófia 113
Termésarzén 393
Természet utánzása 145
Testek összetétele 3

Testek szimbóluma 21
Testőrifjak Bécsben 135
Theodoron 262
Thot 376
Tingáló recept 301
Tingálás nyiltan 147
Tinktúra 50, 182, 187, 220
Titokzatos jel 317
Tohu-Bohu 110
Tokaji bor 316
Transzmutálás 201, 212, 219, 229, 281, 303, 321
Tűzfajták 116

U

Ulászló kézirata 196
Ulászló udvara 196
Usifur 355

V

Vallási üldözés 277, 281
Varázslás 195
Vaslágyítás 298
Velencei csaló 203
Vélemény az alkémiai miséről 264
Via partikularis 142
Via universalis 142
Világ berendezése 115
Világ vége 333
Vitriol 124
Vitriol készítése 45
Vitriol, magyar 305, 317
Vízfajták 116

Z

Zeus 19
„Zu den drei Kanonen" 369

Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, VIII., Múzeum-körút 6., Gólyavár
(Dr. Czakó Elemér)

K
N